

ACTA HISTRIAE

23, 2015, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
23, 2015, 4

KOPER 2015

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 23, leto 2015, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Saint Christopher Cynocephalus, represented with a wolf's head. Russian lubok (cca. 1700). File:ChristopherLubok.jpg. From Wikimedia Commons.

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2015.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>. / All articles are freely available via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Alenka Divjak:** Podobe sv. Krištofa v ljudski pripovedi v Republiki Sloveniji in v zamejstvu na avstrijskem Koroškem in njihove zgodovinsko-mitične korenine 591
Le immagini di San Cristoforo nel racconto popolare in Slovenia e nella regione della Carinzia austriaca e le sue radici storico-mitologiche
The images of St Christopher in the folk narratives collected in the Republic of Slovenia and Austrian Carinthia and their historical-mythical roots
- Darja Mihelič:** Apollonio: družina notarjev, vicedominov, konzulov, sodnikov, prokuratorjev 631
Apollonio: una famiglia di notai, vicedomini, consoli, giudici, procuratori ...
Apollonio: a family of public notaries, vicedomines, consuls, judges, procurators ...
- Martin Bele:** Slovenian Styria in the narrative sources of 13th century 655
La Stiria slovena nelle fonti narrative del XIII secolo
Slovenska Štajerska v narativnih virih 13. stoletja
- Boris Golec:** Najzgodnejše omembe Istre, Trsta in Primorja v slovenskih besedilih 675
Le più antiche menzioni dell'Istria (Istria), Trst (Trieste) e Primorje (Litorale) nei testi sloveni
Earliest mentions of Istria, Trieste and the Littoral in Slovenian texts
- Marijan Premovič:** Trgovački putevi i trgovina u Srednjem i Donjem Polimlju u srednjem vijeku 693
Le vie di commercio e le attività commerciali nel territorio di Srednje e Donje Polimlje nell'epoca medievale
Trade routes and trade in Middle and Lower Polimlje during the Middle Ages
- Urška Železnik:** Kuga in prestopki zoper zdravje: iz fragmentov sodnih procesov (Koper, 1630–31) 713
La peste e le trasgressioni contro la salute: dai frammenti di procedimenti penali (Capodistria, 1630–31)
Plague and offences against the public health from the fragments of judicial proceedings (Koper, 1630–31)

Mansoureh Ebrahimi & Kamaruzaman Yusoff: The British plot to remove Iran's democratically elected Prime Minister from power	735
<i>Il complotto britannico per rimuovere dal potere il primo ministro iraniano eletto democraticamente</i>	
<i>Britanski načrt za odstranitev iranskega demokratično izvoljenega premiera z oblasti</i>	
Ivan Laković: Il mare Adriatico nei piani dell'approvvigionamento di materiale bellico alla Jugoslavia agli inizi degli anni Cinquanta	749
<i>The Adriatic sea in projections of supplying the yugoslavia with military goods in the beginning of the 1950s</i>	
<i>Pomen Jadranskega morja v načrtih dobavljanja vojaškega materiala Jugoslaviji v začetku petdesetih let</i>	
Jure Ramšak: Poskus drugačne globalizacije: slovensko gospodarstvo in dežele v razvoju 1970–1990	765
<i>Un'altra globalizzazione: l'economia slovena e i paesi in via di sviluppo 1970–1990</i>	
<i>Pursuit of an alter-globalization: the Slovenian economy and Developing Countries, 1970–1990</i>	
Miro Hribernik: Yugoslav People's Army attack on Dubrovnik 1991	783
<i>L'attacco dell'Armata Popolare Jugoslava contro Dubrovnik nel 1991</i>	
<i>Napad Jugoslovanske ljudske armade na Dubrovnik leta 1991</i>	
OCENE	
RECENSIONI	
REVIEWS	
<i>Daniel Lord Smail, Kelly Gibson:</i> Vengeance in Medieval Europe, A Reader. Readings in Medieval Civilisations and Cultures (Angelika Ergaver)	803
<i>Gregor Joseph Kranjc:</i> Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945 (Miha Kosmač)	807
<i>Časopis za povijest zapadne hrvatske / West Croatian History Journal, IX, 2014, 9 (monografska št.: U jugoslavenskom kaleidoskopu / 1989 Trought the Yugoslav Kaleidoscope) (Salvator Žitko)</i>	810
Navodila avtorjem	812
<i>Istruzioni per gli autori</i>	815
<i>Instructions to authors</i>	819

PODOBE SV. KRIŠTOFA V LJUDSKI PRIPOVEDI V REPUBLIKI
SLOVENIJI IN V ZAMEJSTVU NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM IN
NJIHOVE ZGODOVINSKO-MITIČNE KORENINE

Alenka DIVJAK

Inštitut Nove revije, Zavod za humanistiko, Gospodinjaska ulica 8, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: alenkadivjak@hotmail.com

IZVLEČEK

Članek analizira ljudske pripovedi o sv. Krištofu, ki izvirajo iz Republike Slovenije in zamejstva na avstrijskem Koroškem, in obravnava zgodovinsko-mitične korenine posameznih pripovednih motivov. Vse pripovedke razkrijejo določena odstopanja od Zlate legende (Legenda aurea), ki je v drugi polovici 13. stoletja izoblikovala najbolj znano verzijo legende o sv. Krištofu na evropskem Zahodu.

Ključne besede: ikonografija, razvoj legende, Zlata legenda, ljudske pripovedi, nove vloge, sv. Krištof

LE IMMAGINI DI SAN CRISTOFORO NEL RACCONTO POPOLARE
IN SLOVENIA E NELLA REGIONE DELLA CARINZIA AUSTRIACA
E LE SUE RADICI STORICO-MITOLOGICHE

SINTESI

Nell'articolo vengono analizzati i racconti popolari su San Cristoforo che provengono dalla Slovenia e dalla regione della Carinzia austriaca. Vengono trattate le radici storico-mitologiche dei singoli motivi narrativi. I racconti svelano certe deviazioni della Leggenda aurea la quale formò la versione più conosciuta della leggenda di San Cristoforo nell'Europa occidentale nella seconda metà del tredicesimo secolo.

Parole chiave: iconografia, sviluppo della leggenda, Leggenda aurea, racconti popolari, nuovi ruoli, San Cristoforo

UVOD

V drugi polovici 13. stol. se je v *Zlati legendi* (*Legenda aurea*), obsežni zbirki žiljen svetnikov, ki jo je sestavil dominikanski menih Jakob de Voragine, izoblikovala tista oblika legende o sv. Krištofu, ki jo zahodnoevropski prostor še danes sprejema kot samoumevni del svojega kulturnega izročila.¹ Svetnik, ki ima v katoliških deželah svoj *dies natalis* 25. julija in v pravoslavnih deželah 9. maja, je prikazan v zahodnem izročilu kot velikan, ki nese Jezuščka na ramenih preko deroče reke, z brstečo popotniško palico v roki. Po splošnem prepričanju, uveljavljenem na srednjeveškem Zahodu, je pogled na sv. Krištofa tistega dne odvrnil nenadno smrt brez spovedi, zato so svetnikove podobe v nadnaravni velikosti krasile zunanjščino večine cerkva po vsej zahodni Evropi, njegovi kipi – prav tako v nadnaravni velikosti – pa so bili postavljeni na vrhovih hribov in na razpotjih, da bi jih bilo mogoče zagledati že od daleč in si s pogledom nanje čim prej zagotoviti svetnikovo zaščito. Sv. Krištof je bil zavetnik proti kugi (Pachinger, 1909, 254; Schadelbauer, 1952, 596, 601), božjasti, zobobolu, otrplosti, odrevenelosti (Pachinger, 1909, 236), slepoti, toči, strelji, slabi letini, potresom, požarom, veljal je za zaščitnika tesarjev (Lipp, 1972, 168), rudarjev, romarjev, popotnikov, brodarjev, čolnarjev, mornarjev, splavarjev, nosačev, kmetovalcev, vrtnarjev, otrok, nosečnic in lokostrelcev (Holzweber, Weisskopf, 2005, 10–11), v 14. stol. pa je postal eden od štirinajstih priprošnjikov v sili in je še danes priljubljen zlasti v južni Nemčiji in Avstriji. Ta prostor je bil v srednjem in zgodnjem novem veku izpostavljen številnim naravnim katastrofam: močnemu deževju, poplavam, potresom, slabim letinam, boleznim, požarom, lakoti in druginji, na kar opozarjajo številni napisi na cerkvenih zvonovih, cerkvenih stenah, spominskih tablah, mestnih obzidjih, mostovih, mestnih vratih, mestnih hišah, votivnih podobah, kjer je sv. Krištof prvenstveno odgovoren za zaščito pred vsemi vrstami boleznimi, slabim vremenom, lakoto in kugo (Mras, 1995, 248, 256). Toda leta 1969 je Rimskokatoliška cerkev sv. Krištofa odstranila iz svojega Rimskega koledarja z utemeljitvijo, da njegov obstoj ni zgodovinsko potrjen, in ker je Rimskokatoliška cerkev ravno tedaj poskušala postaviti čaščenje svetnikov na

1 Sv. Krištof velikan, njegovo pogansko ime je bodisi Reprobud bodisi Offerus, po *Zlati legendi* izvira iz Kanaana. Sklenil je, da bo služil samo najvišjemu gospodu, zato se je najprej vdinjal mogočnemu kralju, ko je opazil, da se le-ta boji Satana, ga je zapustil in sprejel Satana za gospodarja in ko je ugotovil, da se Satan boji Kristusa, je šel iskat Kristusa. Puščavnik, na katerega je naletel med svojim iskanjem, mu je svetoval molitev in post, kar je Krištof odklonil kot nekaj prezahtevnega, nakar mu je puščavnik predlagal, da si postavi kolibo ob bregu deroče reke in prenaša popotnike preko nje. Neke noči je Krištofa poklical majhen deček in prosil, naj ga velikan prenese preko reke. Izkazalo se je, da je bil deček tako težak, da je sv. Krištof za nekaj časa potonil pod vodo. Ob tem je izjavil: zdi se mi, da sem nosil na ramenih ves svet, deček pa je odgovoril, da je na ramenih nosil ne samo ves svet, ampak tudi tistega, ki nosi ves svet, in mu rekel, naj zasadi svojo popotno palico v zemljo pred svojo kolibo. Le-ta je naslednjega dne vzbrstela kot znamenje božje milosti. Sv. Krištof je kasneje pridigal na otoku Samosu, s čimer se je zameril tamkajšnjemu kralju Dagnusu, ki ga je hotel prisiliti, da bi žrtvoval bogovom in ko se je to izkazalo za nemogoče, ga je dal mučiti. Dvema prostitutkama je naročil, da ga zapeljeta, vendar sta se ženski spreobrnila po Krištofovi zaslugi tako kot mnogi drugi. Dagnus je ukazal Krištofa usmrtiti s puščicami, toda ena od puščic je kralju prebodla oči. Krištof mu je naročil, naj naslednjega dne po njegovi smrti pomeša nekaj njegove krvi z ilovico in si z zmesjo namaže oči. Dagnus je v resnici spregledal in ukazal prebivalcem svojega kraljestva pod grožnjo smrtne kazni sprejeti krščanstvo.

bolj zgodovinsko in racionalno podlago (Scott, 2005, 63), so morali poleg sv. Krištofa isti koledar zapustiti še mnogi drugi priljubljeni svetniki, npr. sv. Uršula, katere čaščenje je bilo popolnoma zatrto, sv. Doroteja, sv. Philomena, sv. Barbara iz Nikomedije, sv. Katarina iz Aleksandrije (ponovno vključena v koledar l. 2002), katerih zgodovinskost je bila enako ali skoraj enako sporna kot Krištofova. Toda kljub izgonu iz univerzalnega koledarja se svetnikova priljubljenost ni zmanjšala in sv. Krištof se je obdržal v lokalnih koledarjih, nakar je bil l. 2001/4 ponovno vključen v *Martyrologium Romanum* (*Ökumenisches Heiligenlexicon*, www.heiligenlexicon.de/BiographienC/Christophorus.htm), kar dokazuje njegovo izredno trdoživost in priljubljenost med katoliškimi verniki.² Ob tej priložnosti je potrebno poudariti, da je intelektualna in posvetna elita že ob koncu srednjega in na začetku novega veka občutila določene zadržke do sv. Krištofa, kar je – čeprav v manjši meri – veljalo tudi za katoliške cerkvene kroge. Že tedaj so se namreč pojavljali prvi poskusi svetnikove odstranitve iz koledarjev svetnikov, toda med širokimi množicami katoliških vernikov je Krištof obdržal položaj najbolj priljubljenega svetnika nebiblijskega izvora vse do prvih desetletij 16. stol., ko sta ga kot zavetnika proti kugi začela izrivati zlasti sv. Rok in sv. Sebastijan. Vseeno je med ljudstvom še vedno užival precejšnjo priljubljenost vse do druge polovice 18. stol., ko je njegov vpliv začel usihati, dokler ni njegova slava ponovno zrastle ob koncu devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja, v času avtomobilizma in z njim povezanimi prometnimi nesrečami, kasneje pa je postal tudi zavetnik pilotov.

Ob tej priložnosti je potrebno poudariti, da večina zahodnih Evropejcev sicer pozna sv. Krištofa v njegovi tipični podobi velikana z Jezuščkom na ramenih, ki se je zasidrila v zahodnoevropski tradiciji po zaslugi *Zlate legende*, le redkim pa so znane okoliščine, ki so botrovale zametkom legende, ki ima svoj izvor na pravoslavnem Vzhodu, zlasti v Konstantinoplu in Mali Aziji, kjer je bil svetnik po prvotni legendi pasjeglavec, kinokefal, iz dežele ljudožercev. Zaradi večje preglednosti obravnavane tematike in potrebe, da se ob prebiranju članka izostril bralčevo razumevanje dinamike razvoja legende, je podan tudi kratek pregled njenega približno šestoletnega razvoja od svetnikovih kinokefalskih začetkov na pravoslavnem Vzhodu do njegovega končnega počlovečenja na evropskem Zahodu.

RAZVOJ LEGENDE IN IKONOGRAFIJE

Življenja svetnikov, enciklopedije in leksikoni navajajo, da je sv. Krištof živel v 3. stol. in da je bil usmrčen okrog l. 251 pod cesarjem Decijem (249–251). Toda trditev o letu 251 kot letu Krištofove smrti je bila sprejeta med zgodovinarji z zadržki, saj ohranjena grška

2 Obstajajo znamenja, da je sv. Krištof ostal priljubljen tudi v nemškem protestantskem okolju. S tem se podrobno ukvarja članek Joachima Schröderja 'Wie der Herkules zum großen Christoph wurde, I., II., 2008,' ki razlaga, kako je izročilo kip Herkula, ki je bil postavljen 1717 na gori Karlsberg v Kasslu, preimenovalo v Krištofa, kar pomeni, da spomin na tega svetnika ni zamrl niti slabih dvesto let po zmagi protestantizma, ko je bilo mnogo svetnikovih podob izbrisanih ali prebeljenih že v 16. stol., temu ikonoklastičnemu valu pa je sledil še eden v 17. stol. (2008, I., 229–230). Obstajajo tudi mnogi pregovori, ki dokazujejo, da je sv. Krištof ostal zasidran v tradiciji kljub protestantskemu odporu do čaščenja svetnikov (2008, I., 237).

verzija legende (BHG 310: 1.122) trdi, da je sv. Krištof umrl v četrtem letu vladavine cesarja Decija, ki je v resnici vladal samo dve leti.³ Tudi ime Christophoros, v polatinjeni obliki Christophorus in v poslovenjeni obliki Krištof, Nosilec Kristusa, zgodovinarjem ni bilo v pomoč pri identifikaciji svetnika, ker je imelo to ime v pozni antiki vlogo častnega naziva, označevalo je namreč osebo popolnoma predano krščanstvu (Gaidoz, 1924, 218; Dölger, 1933, 79–80), ki je nosila Kristusa v srcu, duhu in prepričanju. Latinska verzija (BHL 1764: 1.395), ki se naslanja na grško (BHG 310), in še druga latinska verzija (BHL 1766: 1.146; 2.146) sta obdržali Krištofovo pasjo glavo, ki se nahaja tudi v (BHG 310: 1.123), toda (BHL 1766) je legendo vsebinsko preoblikovala v nekaterih pogledih. Tako je npr. zgodovinskega Decija nadomestila z imaginarnim kraljem Dagnusom, določila natančno Krištofovo velikost, 12 vatlov (1 vatel 45.72 cm), in ustvarila spravljiv konec. Dagnus ukaže usmrtiti svetnika, in sicer tako, da vojaki v njega izstrelijo puščice, toda pri tem sam izgubi vid, ker mu puščica prileti v oko. Krištof naposled umre, toda pred smrtjo svetnik ukaže Dagnusu, naj si namaže oči z njegovo krvjo. Po tem dejanju se Dagnusu resnično povrne vid, sprejme krščanstvo in zaukaže podložnikom pod grožnjo smrtne kazni, da se tudi oni spreobrnejo. Zaradi nejasnega datiranja dogodkov in različnih fantazijskih elementov v grški in obeh latinskih verzijah je dolgo prevladovalo mnenje, da je zgodovinska podlaga legende o sv. Krištofu v najboljšem primeru šibka in da je bolj smiselno legendo obravnavati kot preplet najrazličnejših mitov in svetopisemskih izročil, ki jih je v legendi v resnici veliko (Scott, 2005, 73–74).

Toda domneva, da mora imeti legenda o sv. Krištofu zgodovinski temelj, je dobila svoje zagovornike zlasti v dvajsetem stoletju. Tako je npr. Gaidoz že v dvajsetih letih dvajsetega stoletja razvijal tezo, da je bil svetnik zgodovinska oseba, verjetno barbar neevropskega videza, ki je vstopil v rimsko vojsko, kar bi utegnilo vzpodbuditi nastanek pripovedi o pasjeglavem svetniku, čemur so v pomembni meri botrovali predsodki, ki so jih gojili prebivalci rimskega cesarstva do telesnega videza ljudstev z obrobja cesarstva in iz daljnih dežel Afrike in Azije. Prepričanje o pasjeglavstvu kot resničnem dejstvu ima po Gaidozovi razlagi korenine v hipertrihozi, pretirani poraščenosti, ki je žrtvam te motnje dajala nenavaden videz, ki je njihovo okolico spominjal na pasje glave (1924, 216–217). V petdesetih letih prejšnjega stoletja je Schwartz razvijal tezo o svetniku, vojaku libijskega porekla, z neevropsko fizionomijo in dolgimi lasmi, po katerih so bili Libijci znani že v Herodotovem času (1954, 97). Poudarja, da je bilo prebivalcem živečim v Libiji, Etiopiji ali Indiji pogosto pripisano pasjeglavstvo, kinokefalija, kar pomaga pojasniti nastanek

3 Po tej verziji je bil sv. Krištof vojak, ki je služil v rimski vojski, njegova enota se je imenovala *numerus Marmaritarum*, bil je iz rodu ljudožerskih pasjeglavcev in ni obvladal človeškega govora. Bil je ogorčen nad preganjanjem kristjanov, ki je potekalo v četrtem letu vladavine cesarja Decija, vendar je bil nemočen, ker ni obvladal človeškega govora. Ko mu je Bog podaril dar govora in je njegova popotna palica vzbrstela kot dokaz božje milosti, je začel pridigati, zato je cesar proti njemu poslal vojake, da ga aretirajo. Krištof je čudežno povečal njihove zaloge kruha, njega in vojake je krstil slavni škof Babyllas iz Antiohije, nakar so prišli k cesarju. Cesar ga je ukazal mučiti, kasneje mu je v ječo poslal dve prostitutki, da bi ga zapeljali, vendar ju je svetnik spreobrnil. Skupaj z njim sta umrli mučeniške smrti, prav tako so bili usmrčeni tudi spreobrnjeni vojaki. Konec je neizprosna: Krištofa obglavijo, on pa prekolne Decija. Ta verzija je bila – z določenimi modifikacijami – znana na evropskem Zahodu in se je ohranila v latinskem (BHL 1764), provansalskem in irskem jeziku.

legende o pasjeglavem svetniku in tujcu, ki prihaja iz predelov, ki so imeli le redke ali nikakršne stike z grško-rimsko civilizacijo. Schwartz prav tako doda izjemno pomembno trditev, da je sv. Krištof služil v rimski vojaški enoti *numerus Marmaritarum*, ki je bila sestavljena iz pripadnikov libijskega plemena Marmaritov (1954, 94–95). Ta trditev je jasno postavljena v grški verziji legende (BHG 310: 1.122–123), medtem ko se v drugih priredbah legende ime enote popači ali izgubi. Schwartz tudi razvija tezo, da je Krištof umrl pod Maximinom Daio, naslednikom cesarja Dioklecijana (1954, 95). Schwartzovo izvajanje je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja dopolnil Woods, ki zelo jasno poudari vlogo cesarja Dioklecijana pri ustanovitvi te vojaške enote. Krištof bi po Woodsovi teoriji utegnil pasti v rimsko ujetništvo med cesarjevim bivanjem v Egiptu l. 301/302, ko je le-ta obračunaval z upornimi severnoafriškimi plemeni (Woods, 1999, 2). Svetnik naj bi umrl pod njegovim naslednikom Maximinom, poimenovanim tudi Daza ali Daia, in sicer ca. 308 v Antiohiji. To pomeni, da Krištofa ni mogel krstiti legendarni antiohijski škof Babylas (†253), kot trdi grška verzija legende (BHG 310: 7.129), temveč je večja verjetnost, da ga je krstil škof Peter iz Aleksandrije (†311), ko se je mudil v izgnanstvu med 306 in 311 in se je ustavil tudi v Siriji, kjer je služila enota *numerus Marmaritarum*. Po Krištofovi smrti naj bi njegovo truplo prenesli v njegov rojstni kraj in Woods postavlja držno trditev, da je mogoče skrivnostnega svetnika, katerega osebna imena ne poznamo in ki mu je tradicija nadela splošno, častno ime Christophorus, da bi vsaj nekoliko zapolnila spominsko vrzel, poistovetiti s sv. Menasom (285–†ca. 309), vojaškim svetnikom, doma iz Egipta v bližini Memfisa, ki je umrl mučeniške smrti v Frigiji, Mali Aziji, in bil po smrti prepeljan najprej v Aleksandrijo, kasneje pa v kraj Abu Mena pri Aleksandriji (Woods, 1999, 5). Po Schwartzovi in Woodsovi teoriji je sv. Krištof torej zgodovinska oseba, ki je izvirala iz Marmarice, pokrajine med Egiptom in Libijo, znani po bojevitih plemenih. V neposredni bližini Marmarice se nahaja tudi puščava Sirtica, prav tako znana po bojevitih plemenih (Birley, 1988, 9, 12, 153), na libijski obali pa sta slovela zlasti dva zaliva, poimenovana Sirtes, ki sta vzbujala pozornost antičnega in srednjeveškega sveta zaradi divjih vrtincev v morju.⁴ Sv. Krištof kot prebivalec tako divjega severnoafriškega področja je moral vzbujati nelagodje v civiliziranem mestnem okolju Aleksandrije v Egiptu, ki je služila kot postojanka marmaritanskih ujetnikov na njihovi poti v Sirijo (Woods, 1994, 173), in nato v Antiohiji v Siriji, kjer je doživel mučeniško smrt. Krištofovo pasjeglavstvo se tistim bralcem grške verzije, ki so vedeli, da v enoti *numerus Marmaritarum* služijo prebivalci Marmarice v severni Afriki, ni moglo zdeti neverjetno, saj je severna Afrika

4 Zaliva sta omenjena že v pripovedih o Aleksandru Velikem, in sicer na njegovi poti po puščavi do Amonovega templja v Libiji, kjer je Aleksander hotel izvedeti svojo usodo. Z bistveno večjo pozornostjo sta zaliva obravnavana v Sallustovi *Bellum Iugurthinum*, ki podaja poročilo o bitkah v severni Afriki, ki so se bile med Rimljani in numidijskim kraljem Jugurtho, in dvakrat omeni oba zaliva: v kratkem geografskem orisu Afrike (Iug. 19.3) in v odlomku, ki razpravlja o posebnostih obeh zalivov (Iug. 78.3): zaliva neenake velikosti, globoka ob obali in plitka povsod drugod, znana po vrtincih. Tudi Izidor Seviljski podrobno predstavi posebnosti Sirtesa: 'Syrtes sunt harenosa in mari loca. Syrtes autem Sallustius (Iug. 78.3) a tractu vocari dicit, quod omnia ad se trahant, et adpropinquanti vadoso mari haereant.' (*Etymologiae*, ed. Lindsay, Lib. XIII. xviii, 6).

veljala poleg Indije za domovino pasjeglavcev že v zgodnji antiki,⁵ čeprav je res, da je Indija imela primat na tem področju, saj je veljala še bolj kot severna Afrika za središče kinekefalije že v zgodnji antiki, v šestem in petem stol. pr. n. št. (White, 1991, 28–29). Verjetno neevropski videz svetnika, njegova odmaknjenost od grško-rimske civilizacije, na začetku najbrž slabo znanje grškega ali latinskega jezika in divja pokrajina, od koder je izviral, so Krištofu oziroma osebi skriti pod tem imenom že tedaj dajali poseben pečat in ga telesno in duhovno ločevali od večine svetnikov grško-rimskega sveta, ki so izhajali pretežno iz urbanega okolja (Bratož, 2006, 343), običajno govorili latinsko ali grško in le izjemoma izstopali po nenavadnem ali neprijetnem videzu (Williams, 1999, 285–286).⁶

Pasjeglavci, ki jim je po najstarejših verzijah legende pripadal tudi sv. Krištof, so uživali prav poseben položaj med tako imenovanimi eksotičnimi ljudstvi. Njihov telesni videz in neobvladovanje človeškega govora sta jih spravila v nemilost najprej pri Grkih in Rimljanih, pozneje pa še pri srednjeveških Evropejcih, ki jih je tako kot Grke in Rimljane motila jezikovna drugačnost eksotičnih ljudstev (Friedman, 1981, 29, 69). Grško-rimsko in pozneje srednjeveško družbo je najbolj vznemirjalo vprašanje, v kolikšni meri je dana pasjeglavecem človeška narava, kajti verjelo se je, da kljub čudaškemu videzu in neobvladovanju človeškega govora prekašajo ostala eksotična ljudstva.⁷ Tako so jih občasno celo upodabljali z meči (Katzenellenbogen, 1944, 147), medtem ko so druga eksotična ljudstva veljala za nižje razvita in kot takšna nesposobna za uporabo kakršnegakoli orožja razen najbolj primitivnega, kot so palice, gorjače in živalske kosti, kar je služilo kot dodatni pokazatelj njihove manjvrednosti (Friedman, 1981, 33; Barb, 1972, 386–389). Zahodna srednjeveška civilizacija skupaj s svojo grško-rimsko predhodnico je obravnavala eksotična ljudstva po tradiciji živeča v Afriki in Aziji kot manjvredna bitja in verjela, da telesne deformacije odražajo značajske podlost.⁸ Celó v času križarskih vojn, ko so Evropejci prišli v tesnejši stik z nekristjani in neevropejci, njihov boljši fizični dostop do Afrike in Azije ni omilil njihovih predsodkov do neevropskega sveta. Prav nasprotno, v visokem srednjem veku se je sovražnost do neevropskih ljudstev še povečala v primerjavi z zgodnjim srednjim vekom, ki je eksotičnim ljudstvom prav tako pripisoval telesno drugačnost ter značajske in umske pomanjkljivosti, vendar je verjel v njihovo sposobnost spreobrnitve,⁹ zato je bil do njih strpnejši in je rad navajal zlasti sv. Krištofa pasjeglavca kot primer uspešne spreobrnitve. Pregled razvoja tega tipa legende o sv. Krištofu, kjer je prikazan kot pasjeglavec, je

5 Herodot, 42.

6 Naj bodo omenjeni samo naslednji svetniki: sv. Wilgefortis, ki ji je na njeno željo zrasla brada, da bi se otresla nezaželenega snubca, sv. Drogo, ki je zaradi svoje grdote postal zavetnik ljudi odbijajočega videza, sv. Dionizij Areopagit, ki je svojo odsekano glavo nesel do mesta, kjer je hotel biti pokopan, in sv. Mavricij, znani vojaški svetnik, ki je bil od 12. stol. naprej upodablján kot črnc, ker je po legendi izviral iz Egipta in bil poveljnik znane tebajske legije, poimenovane po zgornjeegiptovski deželi Tebaidi.

7 Problem pasjeglavcev in njihove domnevno višje civilizacijske razvitosti v primerjavi z drugimi eksotičnimi ljudstvi je obravnavan v Ratramnovem pismu *Ratramni Corbeiensis monachi Epistola de Cynocephalis ad Rimbertym presbyterum scripta* (Migne, 1880, cols. 1153–1156, col. 1155).

8 Stari Grki so zapustili številne zapise o eksotičnih ljudstvih, ki so jih obravnavali večinoma v negativni luči, in ta odnos so prevzeli tudi Rimljani (Friedman, 1981, 30; Wittkower, 1942, 159).

9 Eksotična ljudstva so veljala za potencialne kristjane pri sv. Avguštinu (Friedman, 1981, 64, 88–89; Wittkower, 1942, 176, fn. 5).

potrebno zaključiti še z omembo verzije Waltherja iz Speyerja iz 10. stol., ki Krištofa prav tako opisuje kot pasjeglavca, toda – zanimivo – navaja v zvezi s Krištofovimi rodovi izraz *gens Cananeorum* namesto *gens Canineorum*, torej iz rodu Kananitov namesto iz rodu pasjeglavcev, kar poveže sv. Krištofa s svetopisemskimi Kananiti, velikani, ki so ovirali prihod Izraelcev v Obljubljeno deželo. Walther postavi zanimivo trditev, da je Krištof pri krstu dobil človeško podobo, kar predstavlja zanimiv odmik od prej omenjenih 'kinokefalskih' verzij legende, kjer Krištof tudi po krstu obdrži pasjeglavi videz. Waltherjeva verzija daje slutiti, da je Krištofova pasja glava vzbujala določeno nelagodje na Zahodu, kjer pride v naslednjih stoletjih do pomembne preobrazbe Krištofa iz pasjeglavca v velikana s človeškim obrazom (Stephens, 1989, 44–46, 72–73), ki doseže svoj vrh v *Zlati legendi*.

Toda tudi Krištof velikan je bil še vedno občutljiva kategorija, kajti velikani so enako kot eksotična ljudstva veljali za zla bitja (Cohen, 1994, 25), ne glede na njihov status bodisi pred- bodisi popotopnih velikanov. Predpotopni velikani so veljali za Kajnovce, ki so poginili v vesoljnem potopu,¹⁰ medtem ko se je o popotopnih velikanih verjelo, da še vedno obstajajo (Mellinkoff, 1981, 185–186) in so potomci zloglasnega Kama, iz katerega po svetopisemski razlagi izvirajo ljudstva Afrike (Friedman, 1981, 89). Tudi v *Zlati legendi*, kjer je sv. Krištof predstavljen kot velikan, se svetnik nikakor ni otrešel oznake čudaštva, odmaknjenosti in obrobnosti, tokrat zaradi svoje izredne velikosti, kar mu je še vedno zagotavljalo visoko mero prepoznavnosti v družbi ostalih krščanskih svetnikov. Tudi svetopisemska dežela Kanaan, od koder svetnik izvira po *Zlati legendi* in ki se je domnevno razprostirala na področju današnjega Libanona, Izraela, palestinskih ozemelj, zahodne Jordanije in jugozahodne Sirije, je imela izrazito protislovno vlogo v svetopisemski tradiciji kot dežela obilja, medu in mleka na eni strani in leglo nevarnosti in pregrešnosti na drugi. Tako je zlasti Fenicija, ki je kot sestavni del Kanaana v Stari Zavezi pogosto obravnavana kot dežela bogastva, prefinjenega razkošja in škrlata, vzbujala v krščanski tradiciji mešana čustva, saj je bila na eni strani cenjena in spoštovana kot zaveznica judovskih kraljev, omenjeno je npr. Salomonovo prijateljstvo s tirskega kraljem (1 Kralji 5:15–20), istočasno pa prekleta zaradi poganskih obredov in idolatrije svojih prebivalcev. Na slabem glasu so bile zlasti nejudovske žene judovskih kraljev, ki so izhajale iz politeističnega sosedsstva judovske države. Tako so npr. Salomonove nejudovske žene uvedle v njegovo kraljestvo mnogoboštvo (1 Kralji 11:1,5; 2 Kralji 23:13; Migne, 1855: col. 1370), Jezabel, žena izraelskega kralja Ahaba in hči sidonskega kralja, pa je kasneje uvedla čaščenje Baala v izraelsko kraljestvo (1 Kralji 16:31; Migne, 1855: col. 1378). Prevlada Arabcev in islama nad Bližnjim Vzhodom v tridesetih in štiridesetih letih sedmega stoletja (Hourani, 1992, 45) je morala na srednjeveškem Zahodu prav tako izostriti občutek, da gre za sovražno področje. Čeprav so bile zahodne povezave z Bližnjim Vzhodom začasno ponovno vzpostavljene v obliki križarskih držav v zgodnjem dvanajstem stoletju, je bilo področje ob koncu trinajstega stoletja politično in ozemeljsko za vedno izgubljeno za krščanski Zahod (Runciman, 1954, 387–423; Housley, 1992, 7–48). Ni jasno, ali je povprečni prebivalec na srednjeveškem Zahodu poznal svetopisemske asociacije povezane s Kanaanom in politične razmere na Bližnjem Vzhodu, zanesljivo pa

10 Friedman, 1981, 89; Stephens, 1989, 79–80; Stephens, 1984, 50–51; Mellinkoff, 1980, 156.

je vedel, da so velikani zla bitja, saj so negativne podobe velikanov prevladovale tako v ustnem kot pisnem izročilu in védenje o Krištofovi nadpovprečni višini ga je že vnaprej opozarjalo, da je sv. Krištof neke vrste posebnost v družini svetnikov (Vachkova, 2010, 3).

Na pravoslavnem Vzhodu je sv. Krištof pogosto upodobljen kot pasjeglavi vojak, v spomin na njegovo domnevno vojaško službo (Vachkova, 2010, 12), njegova glava pa na nekaterih upodobitvah spominja tudi na konjsko, jagnetovo ali volčjo glavo (Newall, 1978, 193), kar daje slutiti, da je podoba sv. Krištofa pasjeglavca tudi na pravoslavnem Vzhodu vzbujala različne umetniške odzive. Dolgo je prevladovalo prepričanje, da najstarejša ohranjena podoba sv. Krištofa pasjeglavca na pravoslavnem Vzhodu izvira šele iz petnajstega stoletja (Newall, 1978, 192), toda l. 1986 so v Vinici v Makedoniji odkrili terakoto s podobo sv. Krištofa pasjeglavca v družbi s sv. Jurijem (Racine, 2006, 106–107), ki izvira iz šestega stoletja. Toda kljub tej prelomni najdbi še vedno ostaja dejstvo, da se druge podobe pasjeglavega sv. Krištofa pred petnajstim stoletjem niso ohranile, kar mnogi pojasnjujejo z ikonoklazmom v osmem stoletju, deloma pa tudi z določeno mero nelagodja v pravoslavni cerkveni krogi glede Krištofove pasje glave, kar je postalo jasno izraženo v Rusiji osemnajstega stoletja, ko je rostovski metropolit prepovedal upodabljanje sv. Krištofa s pasjo glavo (Loeschke, 1955, 40). Tudi na gori Athos so v osemnajstem stoletju kar nekajkrat izbrisali svetnikovo pasjo glavo s fresk in jo nadomestili s človeško (Vachkova, 2010, 21). Na tem mestu je potrebno poudariti, da je bil tudi na pravoslavnem Vzhodu Krištof že v srednjem veku večkrat zavestno upodabljan kot golobradi mladenič (Georgijev, 2008, 119–120), kar je bilo v skladu z željo pravoslavne duhovščine, da počloveči sv. Krištofa. Težnje po počlovečenju svetnika, ki so se pojavljale na pravoslavnem Vzhodu, so našle izraz v dveh verzijah legende. Tako je svetnik po prvi razlagi pri krstu dobil namesto pasje glave človeško, po drugi razlagi pa je bil Krištof prvotno izredno lep mladenič, ki je dobil pasjo glavo na svojo željo, da bi se otresel zaljubljenih deklet (Kretzenbacher, 1968, 61). Obe verziji izvirata iz samostanov na gori Athos, toda v nepopolni in nejasni obliki, ker so imeli menihi očitno zadržke do legende o pasjeglavem svetniku in o njem niso hoteli dajati podrobnih razlag. Istočasno gre pri preobrazbi Krištofa iz lepotca v pasjeglavca za legendarni motiv, ki Krištofa povezuje s sv. Kumerniss (sv. Liberato ali sv. Wilgefortis), ki ji je zrasla brada kot odgovor na njeno molitev, da bi se rešila nadležnega snubca. Vse te modifikacije dokazujejo, da tudi na pravoslavnem Vzhodu Krištofova podoba nikakor ni bila nekaj enoznačnega, temveč je bila podvržena različnim interpretacijam in metamorfozam, ki so se še dodatno okrepile v stiku med pravoslavno in katoliško kulturo na ozemlju Latinskega cesarstva v 13. stol., v njegovem pravoslavnem sosedstvu in v tistih predelih grškega polotoka, ki so tudi v 14. stol. ostali pod oblastjo zahodnih gospodarjev. Tudi na pravoslavnem Vzhodu se najdejo upodobitve sv. Krištofa, ki prenaša Jezuščka preko reke, kar je izraziti zahodni element (Rosenfeld, 1937, 391),¹¹ pri čemer je včasih upodobljen kot mladenič, včasih pa kot pasjeglavec, kar dokazuje življenjsko moč, večplastnost in prožnost legende o sv. Krištofu.

11 Georgijev postavlja na tem mestu zanimivo trditev, da motiv Kristusa z Jezuščkom na pravoslavnem Vzhodu ne izvira z evropskega Zahoda in iz *Zlate legende*, temveč je nastal samostojno, kot dobesedna razlaga svetnikovega imena (2008, 120–121).

Na srednjeveškem Zahodu se je legenda o svetniku pasjeglavcu srečala še z večjimi zadržki kot na pravoslavnem Vzhodu, kar dokazuje že prej omenjena verzija Waltherja iz Speyerja, kjer je uporabljen izraz *gens Cananeorum* namesto *gens Canineorum*, rod Kanaanitov namesto rod pasjeglavcev, kar zmanjša pomen pasjeglavstva v pripovedi, in, kar je še pomembnejše, ob krstu pride do preobrazbe svetnika iz pasjeglavca v človeka. Zaenkrat je na Zahodu znana samo ena upodobitev svetnika z živalsko glavo, in sicer levjo glavo, kar ga bolj kot s pasjeglavci povezuje z evangelisti, ki so jih pogosto upodabljali z živalskimi glavami (Newall, 1980, 243). Na Zahodu je sv. Krištof najpogosteje prikazan, kako nese Jezuščka preko deroče reke in se pri tem opira na brstečo palico. Pri tem je potrebno poudariti, da je Jezus otrok dodatek iz zrelega srednjega veka, ki se je v zahodnoevropski ikonografiji uveljavil zlasti po zaslugi *Zlate legende* v sredini 13. stol., pred tem, v 12. in prvi polovici 13. stol. so namreč upodabljali Krištofa kot velikana, ki prenaša na rokah ali ramenih odraslega Kristusa, golobradega ali bradatega. Kot je bilo že prej omenjeno, se je na Zahodu ohranila le ena upodobitev svetnika z živalsko glavo, medtem ko so podobe svetnika s človeškim obrazom številčnejše in znane že od desetega stoletja. Tako se je v cerkvi Sv. Marije Antique v Rimu ohranila podoba svetnika s človeško glavo, prva kolosalna podoba Krištofa kot velikana pa izvira iz 1007 in se nahaja v cerkvi San Vincenzo di Galliano pri Comu v severni Italiji (Schröder, 2008, 226; Bittmann, 2003, 8–9; Rosenfeld, 1937, 380), toda v nobenem od teh dveh navedenih primerov Krištof še ne nosi Kristusa. Očitno je prišlo do dobesednega razumevanja imena Christophorus, Nosilec Kristusa, šele v 12. stol., ko se začnejo pojavljati freske sv. Krištofa, ki nosi Kristusa, ki je, kot že prej omenjeno, v 12. in prvi polovici 13. stol. upodobljen bodisi kot mladenič bodisi kot bradati odrasli (Schröder, 2008, 227). Podobe sv. Krištofa kot nosilca odraslega Kristusa izvirajo iz 12. stol. in jih najdemo na Portugalskem (Rio Mau) in v Pisi (Camposanto), v začetku 13. stol. se jih veliko pojavi tudi v alpskem prostoru, zlasti na Tirolskem, Koroškem in v drugih obmejnih alpskih deželah (Bittmann, 2003, 8). Vsekakor je imela *Zlata legenda* veliko zaslug pri uveljavitvi sedaj splošno znane podobe Kristusa otroka v zahodnoevropskem prostoru. Do nastanka te podobe je prišlo, ker je hotela legenda po Rosenfeldu ustvariti simbolično nasprotje med velikanom z orjaško telesno močjo in otrokom Kristusom, ki kljub svoji navidezni šibkosti nosi ves svet in premaga tudi velikana Krištofovega kova (1937, 392–393). Tudi Kristusovo nenadno težo Rosenfeld pojasni s tistimi svetniškimi legendami, ki se ukvarjajo s pokopom svetnikovih posmrtnih ostankov. Legende omenjajo, da na določenem mestu krsta s svetnikovimi ostanki postane po čudežu naenkrat tako težka, da je ni mogoče premakniti in morajo svetnika pokopati na mestu, kjer se je sprevod ustavil (1937, 435). Pisni viri, zlasti latinski, na katerih bi utegnili biti osnovana pripoved o sv. Krištofu v *Zlati legendi*, ostajajo zaenkrat bolj ali manj uganka (Buxton, 2006, 23), tako da Rosenfeld sklepa, da *Zlata legenda* ni nastala toliko na osnovi pisnih virov, temveč prej na osnovi slikovnih upodobitev. Podala je torej razlago, kako je Krištof sploh postal nosilec Kristusa (Bittmann, 2003, 13–14).

Naraščajoča priljubljenosti sv. Krištofa je bila tudi v tesni zvezi z naraščajočim pomenom evharistije v 12. stol., ko je začelo prevladovati prepričanje, da hostija predstavlja dejansko, fizično Kristusovo telo in da je verniku že ob samem pogledu na hostijo zago-

tovljeno odpuščanje grehov. Verjelo se je tudi, da pogled na dvignjeno hostijo tistega dne vernika obvaruje pred nenadno smrtjo (Rosenfeld, 1937, 423–424). Pri pogledu na hostijo vzame verujoči Kristusa vase, tako kot je Krištof vzel Kristusa nase, na svoja ramena, v prenesenem pomenu pa tudi vase, s čimer lahko vsaj delno pojasnimo povezavo med Krištofom in zaščito pred nenadno smrtjo brez spovedi in zakramentov (Schröder, 2008, 232–233). Posledično je postal sv. Krištof zavetnik vseh, ki so morali pri opravljanju svojih dejavnosti računati na nenadno smrt, pri čemer so mu bili prav posebno naklonjeni splavarji, mornarji, graditelji mostov, iskalci zakladov, rudarji, nosači, trgovci, popotniki, romarji, tesarji, barvarji in očesni zdravniki (Schröder, 2008, 233–234). Veliko njegovih podob je nastalo v alpskih dolinah, na južnem Tirolskem in v južni Švici, od koder po Rosenfeldu izvira kult sv. Krištofa (1937, 405), na avstrijskem Koroškem, ob zgornjem Renu in ob Donavi, ob pomembnih rečnih in gorskih poteh, skratka povsod, kjer so na popotnike prežale najrazličnejše nevarnosti (Schröder, 2008, 233).

SV. KRIŠTOF V LJUDSKIH PRIPOVEDKAH V REPUBLIKI SLOVENIJI IN V ZAMEJSTVU NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Seveda se ob vsem povedanem pojavi vprašanje zasidranosti sv. Krištofa v slovenskem prostoru. Srednjeveške podobe sv. Krištofa na Slovenskem v tipični nadnaravni velikosti, z Jezuščkom na ramenih in brstečo palico v roki, niso nobena slovenska posebnost, temveč razkrivajo slovensko vpetost v širši zahodnoevropski kulturni prostor. Umetnostno-zgodovinska stroka v Republiki Sloveniji je svetnika večkrat obravnavala v razpravah o slikarstvu na Slovenskem in opozarjala na njegovo tradicionalno apotropeično vlogo, zaščito pred nenadno smrtjo brez spovedi, in na umetnostno-zgodovinske tokove, ki so vplivali na upodobitve svetnika, medtem ko je legenda o sv. Krištofu v ljudskem pripovednem izročilu doživela bistveno manjšo pozornost.¹² Ob tej priložnosti je potrebno poudariti, da se tudi Rosenfeld, ki je napisal temeljno in za vsako nadaljnje raziskovanje legende nepogrešljivo znanstveno delo, ni ukvarjal s svetnikovim položajem v ljudskem izročilu. Rosenfeldovo delo o razvoju legende in čaščenju tega priljubljenega svetnika sega namreč do *Zlate legende*, posebno poglavje se posveča tudi nekaterim od *Zlate legende* neodvisnim srednjeveškim verzijam, vendar se ne ukvarja z ljudskim slovstvom, ki je legendo o sv. Krištofu razvijalo še naprej. To pomeni, da se raziskovalcem odpira novo področje za raziskave, namreč vloga sv. Krištofa v ljudskem izročilu. Zlasti Szövérfy (1954, 1959, 1972) sodi med tiste raziskovalce, ki so opozorili, da je v ljudskem izročilu legenda dobivala nove razsežnosti, kar razkriva poleg svetnikove priljubljenosti in trdoživosti tudi živahnost in tvornost ljudskega izročila, ki se ni moglo sprijazniti z legendo o priljubljenem svetniku enkrat za vselej okamenelo v času in prostoru, ampak jo je znova in znova poustvarjalo.

12 Na tem mestu je potrebno omeniti Šavlija, ki se ukvarja z mitologijo Slovencev in se v svojih raziskavah posveča zlasti področju nekdanje Karantanije in navaja vrsto pripovedi o sv. Krištofu s tega geografsko-zgodovinskega prostora (*Zlati cvet*, 2008), ki razkrivajo določene vsebinske odmike od *Zlate legende*, do katerih je prišlo v naslednjih stoletjih.

Članek se osredotoča na omejeno število ljudskih pripovedi na ozemlju Republike Slovenije in na avstrijskem Koroškem. Pri tem se naslanja na naslednja dela, ki so navedena kronološko: France Kotnik, *Storije I. Koroške narodne pripovedke in pravljice*, 1924; Georg Graber, *Sagen aus Kärnten*, 1927; na zbirko kočevskega ljudskega gradiva, ki ga je l. 1932 objavil Wilhelm Tschinkel, *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen* in je bilo leta 2004 ponatisnjeno skupaj s slovenskim prevodom in komentarji pod naslovom *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih / Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*; in zbirko pripovednega gradiva *Glasovi: Anton Gričnik, Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo, Pohorje pripoveduje*, 1995; Martina Piko, *Iz semena pa bo lipa zrasla. Pravlice, storije in basmi s Koroške*, 1996; Marta Orešnik, *Vida Štiglic in Peter Weiss, Gori, doli, sem in tja. Folklorne pripovedi iz Zgornje Savinjske doline*, 2013. Letnice razkrivajo, da so bile pripovedi zapisane v dvajsetem in zgodnjem enaindvajsetem stoletju, kar pomeni, da članek analizira relativno novejša zapise, ki posredno dokazujejo svetnikovo trdoživost, zaradi katere so se pripovedi o njem ponekod ohranile vse do danes. Članek si prizadeva odgovoriti na temeljno vprašanje, v kolikšni meri gre pri obravnavanih pripovedkah za vsebinska odstopanja od *Zlate legende*, katere nove naloge prevzema svetnik v obravnavanih besedilih in kakšne so njihove mitsko-zgodovinske korenine.

Navdušenje nad sv. Krištofom v srednjeveški dobi ni zaobšlo slovenskega prostora, kar dokazuje vrsta ohranjenih fresk iz 14., 15. in prve tretjine 16. stol., ko je čaščenje sv. Krištofa na Zahodu doseglo vrhunec. Krištof je upodobljen tradicionalno, v skladu z verzijo iz *Zlate legende*: prikazan je v prevladujoči frontalni obliki,¹³ izjemoma tudi v profilu, kar je značilno za koroško umetnostno izročilo, npr. na Visokem pod Kureščkom, in za freske slikane po grafičnih predlogah s severa (Mikuž, 1973, 16), npr. v Mačah pri Preddvoru. Večina poslikav se pojavlja na zunanjsčini cerkva, bodisi na zahodni steni, kjer je bil vhod v cerkev, bodisi na severni steni, če je bila cerkev obrnjena proti naselju (Rozman, 1965, 238), pogosto pa tudi na južni strani, z vedno istim ciljem v mislih: preprečiti nenadno ali nesrečno smrt tistega dne, kajti le-ta človeku ni omogočala glavnega – spovedi (Peskar, 1995, 316). Krištofove podobe prevladujejo na zunanjsčini cerkva, na Slovenskem sta znani samo dve notranji poslikavi: na Ptujski Gori (okrog 1420) in v cerkvi sv. Luke v Spodnjih Praprečah pri Lukovici okrog 1522 (Golob, 1982, 30, op. 13). Prve upodobitve sv. Krištofa na Slovenskem so se ohranile iz 14. stol., npr. v Kostanjevici in Sobočevem pri Borovnici, na zunanjsčini cerkvice sv. Janeza Krstnika iz Bohinja, kjer najstarejša od treh fresk sv. Krištofa izvira iz okrog 1300, v Žičah iz 14. stol. itd. V 15. stol. so sledile še druge upodobitve svetnika, npr. v cerkvi Marijinega oznanenja v Crnogrobu, v cerkvi sv. Miklavža v Mačah pri Preddvoru, v cerkvi sv. Miklavža na Visokem pod Kureščkom in tudi v prvi tretjini 16. stol. so še vedno nastajale poslikave, npr. v Dolenjih Kamenicah, v cerkvi posvečeni Janezu Evangelistu, pri Sv. Urbanu v Poljanski

13 Krištof je bil večinoma naslikan v profilu. Ker se je verjelo, da je svetnikova zaščita večja, če Krištof gleda gledalca naravnost v oči (Sedej, 1994, 178–179), so bili naročniki bolj naklonjeni frontalni upodobitvi.

dolini, v cerkvi Marije Magdalene v Brodu v Bohinju, v cerkvi sv. Filipa in Jakoba na Valtrskem vrhu v Poljanski dolini itd. Največ poslikav je bilo na Gorenjskem, Koroškem, Dolenjskem in v osrednji Sloveniji, manj na severo-vzhodu in na Primorskem (Peskar, 1995, 311, op. 27). Z drugimi besedami, v gotski dobi in prvi četrtini 16. stol. je bil sv. Krištof zelo priljubljen v slovenskem prostoru tako kot drugod na Zahodu v tistem času, kasneje pa je njegova priljubljenost na Slovenskem začela postopoma usihati. Čeprav so podobe sv. Krištofa na zunanjsčini cerkva nastajale še v 19. stol., sta se kot pomembna zavetnika proti kugi uveljavila od 16. in 17. stol. naprej zlasti sv. Rok in sv. Boštjan, čeprav Krištofa nista nikoli uspela popolnoma zamenjati na tem položaju (Makarovič, 1991, 19, 22–23). Janez Svetokriški ga v 17. stol. omenja v svoji zbirki slovenskih pridig v petih knjigah, in sicer kot priprošnjika v boleznih in zavetnika za rodovitnost zemlje (Makarovič, 2002, 131), vendar samo enkrat v tretji knjigi, kar daje slutiti, da je Krištofov vpliv na Slovenskem konec 17. stol. že upadal. Proučevanje panjskih končnic – najstarejša se je ohranila iz 1758 – prav tako nakazuje upad svetnikove priljubljenosti. Vurnik, na primer, ga v svojem podrobnem članku ne omenja med svetniki, upodobljenimi na panjskih končnicah, medtem ko omenja sv. Roka (Vurnik, 1929, 168–169), ki je, kot že prej omenjeno, v zgodnjem novem veku pogosto čaščen kot zaščitnik pred kugo.

Tudi prej navedeni seznam objavljenih virov proznih pripovedi, v katerih se pojavlja sv. Krištof in ki so predmet tega članka, nakazuje, da se je spomin na tega svetnika ohranil v slovenskem ljudskem izročilu v manjši meri, in mogoče je tvegati domnevo, da na Slovenskem število ohranjenih slikovnih upodobitev bistveno presega število ohranjenih pripovedi o njem. V zbirki *Glasovi*, ki objavlja prozne pripovedi iz prav vseh predelov Republike Slovenije in zamejstva v Avstriji, Italiji in na Madžarskem in ki je v tem članku pomemben vir pripovedi o svetniku, najdemo namreč samo štiri pripovedi o sv. Krištofu: pripovedko s Pohorja, Danijel in Krištof (Gričnik, 1995, 426–427), pripoved iz zamejstva na avstrijskem Koroškem, Kako so pregnali Krištofa (Piko, 1996, 175–177), in dve pripovedi iz Zgornje Savinjske doline, Velikan Krištof in Velik in močan (Orešnik, Štiglic, Weiss, 2013), ki pa sta zaradi svoje posvetne vsebine – sv. Krištof namreč ni več svetnik, temveč samo še navaden smrtnik – navedeni samo pod črto in ju ta članek ne obravnava. Če omenjenima pripovedma s Pohorja in iz zamejstva dodamo še zapis Franceta Kotnika, *Kralj Matjaž in voznik* (1924, 91–92), ki omenja znano procesijo na tri gorske vrhove nad Gosposvetskim poljem: vrh sv. Krištofa, vrh sv. Magdalene in vrh sv. Urha, in izključimo obe pripovedi iz Zgornje Savinjske doline, imamo torej pred seboj tri pripovedne enote v slovenskem jeziku, ki se z večjo ali manjšo stopnjo natančnosti posvečajo sv. Krištofu. Omenjeno gradivo, zapisano v slovenskem jeziku, je v članku dopolnjeno še s pripovednim gradivom, zapisanim v nemščini: z dvema pripovedma s Kočevskega v skupnem pripovednem sklopu Sv. Krištof kot varuh zakladov (Tschinkel v Florjančič, Stanonik, 2004, 94, 394–395), štirimi pripovedmi iz zamejstva na avstrijskem Koroškem (Graber, 1927, 353–354), ki prav tako predstavljajo Krištofa kot varuha zakladov, in pripovedko, z istega geografskega področja, ki pojasnjuje začetke romanja na Šentkrištofovo goro (Graber, 1927, 353). Razprava je razdeljena v tri vsebinske sklope: A. Krištof – Nosilec Kristusa, B. Krištof – zaščitnik iskalcev zakladov in C. Romanje na Šentkrištofovo goro, kar pomeni, da so v posameznih sklopih obravnavane tematsko sorodne pripovedi ne

glede na njihovo geografsko poreklo, jezik zapisa in letnico objave, da bi na ta način lažje prepoznali zgodovinsko-mitične korenine pripovedi v posameznih tematskih sklopih.

A. Krištof – Nosilec Kristusa

Danijel in Krištof (Šentilj pri Turjaku, občina Mislinja)

921. Na levi strani potoka Mislinja stoji pod Šentiljem cerkev sv. Ahaca z obzidjem in kapelo pred glavnim vhodom. Na zunanji strani cerkve je neznan slikar upodobil svetega Krištofa, kako nese na rami majhnega dečka čez reko. V roki drži za palico drevo s koreninami vred. Upodobljen je kot velikan. Oče so nam o svetem Krištofu povedali naslednjo legendo:

Krištof je živel kot pogan na obrežju velike reke. Bil je velik in močan, da je ruval drevesa s koreninami vred in jih rabil za palico. Preživljal se je s tem, da je nosil ljudi čez reko na drugo stran.

Nekoč pa pride k njemu majhen fantek in ga prosi, da ga nese čez reko. »Pa saj nimaš denarja. Počakaj, da pride še kdo, da bo vredno iti čez. Samo tebe se ne splača nositi.« – »Zelo sem težek, tako da boš z veliko muko prenesel čez mene samega,« je rekel deček. Krištof ga posmehljivo pogleda. Ni vedel, ali se deček norca dela ali ga zasmehuje. »Ti krota majcena, pa naj bo! Nesem te čez reko. Le sedi mi na ramo!« Ko pa je stopil v vodo, je postal deček težek. Čim dalje je stopal Krištof po vodi, težji je bil deček. Ko je došel do drugega brega reke, je bil deček tako težek, da ga je z največjo muko odložil na drugi breg.

»Kdo si?« je ves začuden vprašal dečka. »Takšne teže še svoj živi dan nisem nesel čez vodo, čeprav sem že nosil tudi goveda.« – »Jaz sem Jezus Kristus, tvoj Bog! Blagor ti, da si me smel nositi. Od sedaj boš lahko veroval v Boga in mene.«

Deček je izginil, Krištof pa se je dal krstiti, služil je ljudem in Bogu s svetim življenjem in postal svetnik. Radi so ga imeli. Vozniki in šoferji so si ga vzeli za zaščitnika.

Slika na steni cerkve svetega Ahaca pa vedno bolj blede, se kruši in izginja. Kmalu je ne bo več (Gričnik, 1995, 426–427).

Pripovedka se naslanja na *Zlato legendo*, vendar jo v nekaterih točkah tudi pomembno preoblikuje: Krištofovo kanansko poreklo ni omenjeno; o želji, da bi služil najvišjemu Gospodu, ni nobenega sledu, svetnik ne išče niti gospodarja niti Boga, temveč živi ob reki versko popolnoma ravnodušen, ruva drevesa s koreninami vred¹⁴ in se preživlja s

14 Ruvanje dreves je omenjeno tudi v zgornjesavinjski pripovedki, in sicer v njeni drugi različici, v kateri ima velikan Krištof ženo in otroke, mora iti na vojsko, po vrnitvi domov pa vzbuja strah v svoji okolici, zato v jezi izruva drevo. Edini, ki se ga ne boji, je majhen otrok. Legenda o svetniku je torej dobila izrazito posvetne poteze, zaradi katerih je ne moremo več uvrščati med pripovedi o svetnikih, zato pripoved v članku ni deležna nadaljnje obravnave.

prenašanjem potnikov na drugi breg, kar je v nasprotju s Krištofom iz *Zlate legende*, ki prenaša potnike preko reke kot del svoje zaveze, da bo služil najmogočnejšemu gospodu, Bogu.¹⁵ Pohorska pripovedka je torej opustila izredno pomemben pripovedni element: služenje najmogočnejšemu gospodu (Dienstmotiv), ki je po Szövérfyju osrednji motiv v legendi (1972, 24) in kot tak obravnavan v obliki trikratnega stopnjevanja (mogočni kralj, Satan, Kristus). Oba osrednja raziskovalca legende, Rosenfeld in Szövérfy, se ukvarjata tudi z vzporednicami med legendo in Parsifalovo tradicijo, od koder naj bi prišel motiv služenja najmogočnejšemu gospodu v *Zlato legendo*, pri čemer Szövérfy daje Parsifalovi tradiciji večjo težo kot Rosenfeld. V nasprotju z Rosenfeldom, ki zastopa tezo o južnoalpskem prostoru, zlasti njegovem italijanskemu delu, kot geografskem izhodišču legende o Krištofu velikanu (1937, 403–405, 411–412), Szövérfy podpira idejo o nemški praobliki legende. Pri tem se naslanja na Verzijo B, avstro-bavarskega porekla, ki naj bi nastala med 1230 in 1239, ko sta papeštvo in cesar Friderik II še odlašala z dokončnim bojem za prevlado, ki je v nemškem plemiškem okolju vzbujal dilemo, komu služiti: papežu ali cesarju (1972, 27–28). Z drugimi besedami, kateri od njiju je torej mogočnejši gospod? Szövérfy opozarja, da je mogoče motiv iskanja mogočnega gospodarja najti tudi v ustnem izročilu, kjer predrzni fant, tip Močnega Janeza, ki dela samo škodo, išče nekoga, ki mu bo kos, med drugim tudi pogosto ruva drevesa s koreninami vred (Arne-Thompson Mt 650 Strong John). Szövérfy je svoj argument podprl s predstavivjo baltske verzije pripovedke, ki jo je l. 1933 objavil Oskar Loorits, kjer sv. Krištof prav tako ruva drevesa in se tako nekoristno obnaša, da ga oče spodi od doma (1959, 213), nakar se spopade s Satanom, ga potolče s križem in tako dokaže svojo premoč. V legendi s Pohorja

Enkræt je magu jèt k soldatøm. Può pa kæt se je vračo, sæ na Kúmprejøm çuli ne çudne støpine:

- Drumpt. Drumpt.

Sæt se vse pækriili. Le jènga utruòka sæ pættili. Kæt je vid'o utruòka, je pæklékn'u in se zjóko, kæt se ga lædi bæjjje.

Jøm'o je ekstra vélka ubujø. En púnçah sæ še dògø mèli na Kúmprejøm.

Dvòst' rôðu nazaj je blø.

Tø je mwòji mami pravla néna stara mama.

Malarin – velika sekira; magu – je moral; jèt – iti; utruòka – otroka; púnçah – gojzar.

1090

Velik in močan : Vélki pa muoçøn

Na Kúmprajøvim ja biv velikan Krištof. Jøm'o ja pa janø žensnga kæt pa utruvøke. Je pa biv pæklican h sodatøm. Kæt je pærðu nazaj damø, je pa biv tak užalen. Je pa šø u gøšø, je pa n kamøn, tak grøb, ga vørgu ta, pa cèlø smrékø zruvo pa pørnèsu damø. Vsi sæ bæjžali ud hiše. Tiga mičkønga utrwøka sæ pættili, sæ mislili, tømø žø nábø nèç narèdu.

Sæt še dògø mèli øn šøln, ekstra vélka ubuja.

u gøšø – v gozd; grob – velik, močan; mičkønga – majhnega; šøln – čevelj

(Orešnik, Štiglic, Weiss, 2013).

- 15 Rosenfeld se podrobno ukvarja z motivom služenja Bogu v legendi o sv. Krištofu. Svetnik živi kot puščavnik in služi Bogu tako, da prenaša popotnike preko reke. Rosenfeld potegne vzporednice z Julijanom Hospitatorjem, znanim svetnikom, ki je v znamenje pokore opravljal enako nalogo (1937, 432–433; Arne-Thompson Mt 756 A: Der selbstgerechte Eremit) in užival veliko priljubljenost v južnoalpskem prostoru severne Italije. Po Rosenfeldu ne gre za naključje, da sta oba svetnika začela doživljati svoj vzpon v 12. in 13. stol., v času živahne romarske dejavnosti (1937, 441–444).

je motiv Močnega Janeza omiljen, tukaj ni pretefov, ni izgona od doma, ni škodljivega vedenja, ni iskanja gospodarja, tudi ni nihče ubit, le ruvanje dreves s koreninami vred nakazuje povezavo s pripovednim elementom o Močnem Janezu. V pohorski pripovedi tudi manjka bistveni element, ki zaznamuje vse verzije legende o sv. Krištofu, namreč vzbrstela palica kot znamenje božje milosti.

Naslednji pomemben pripovedni element, ki je modificiran v pohorski legendi, je motiv svetniškega brodnika (saintly ferryman, Aarne-Thompson, Mt 768: St Christopher and the child Christ), ki v *Zlati legendi* požrtvovalno prenaša potnike preko reke kot dejanje pokore za storjene grehe. Krištof v pohorski pripovedki je tudi prenašalec potnikov preko reke, vendar ne zaradi pokore, temveč ker od tega živi, in je v primerjavi s Krištofom iz *Zlate legende* bolj posvetno usmerjen. Na drugi breg se mu ne spleča nesti samo Kristus, ampak bi počakal še na kakšnega drugega potnika in za nameček sprašuje po plačilu. Tudi v madžarski legendi, ki je nastala na madžarsko-južnoslovanski meji in jo Szöverffy navaja v nemškem jeziku (1959, 231–214),¹⁶ ima sv. Krištof zelo človeške poteze. Kristus mu ukaže prenesti preko reke sv. Petra, kar svetnik stori z veliko jezo. Počuti se podcenjenega, ker lahko istočasno nese preko reke 15 ljudi, in na sredini reke sv. Petra preprosto vrže na drugi breg. Ko je nato prenesel na drugi breg Kristusa, je priznal, da je enako težek kot petnajst drugih. Ko je Kristusa odložil na drugi breg, je velikan takoj umrl, toda Kristus je Krištofovo dušo spravil v svoj plašč in ko je duša pogledala proti velikanovemu truplu, je izjavila: "Kakšna velika zverina leži tam." "To je tvoje telo," je odvrnil Kristus, ki je na ta način kaznoval velikanovo grdo ravnanje s sv. Petrom. Čeprav pohorska pripovedka večinoma zvesto sledi tradicionalnemu pripovednemu modelu: svetnik živi ob reki in prenaša potnike preko nje, na drugi breg prenese otroka Kristusa in spozna njegovo moč, istočasno tudi odstopa od tega pripovednega modela s poudarjanjem svetnikove posvetnosti in človeškosti. Ta lastnost 'pohorskega' sv. Krištofa vsebinsko povezuje z ljudskim izročilom pri Madžarih in Baltih, kjer ima svetnik prav tako mnoge nesvetniške poteze, zlasti izstopa njegova robotost,¹⁷ in te posvetne spremembe svetnika v mnogih pogledih oddaljujejo od bolj svetniškega Krištofa v *Zlati legendi*.

B. Krištof – zaščitnik iskalcev zakladov

Sv. Krištofu je ljudsko izročilo pripisalo tudi zaščito iskalcev zakladov. Razen njega so veljali tudi nekateri drugi svetniki za zavetnike te dejavnosti, npr. sv. Ana, zaščitnica

16 Lajos Kákmány, Szeged népe (Arad, 1881–1882), II, 148–149.

17 Krištofova podoba robateža je dobro znana tudi v nemškem izročilu, kjer se uveljavi podoba ne posebno bistrega svetnika s silno telesno močjo, s katero marsikdaj ne zna prav ravnati (Schröder, 2008, 241–242). Na Krištofovo robato naravo ter burkaške rituale, ki so se odvijali svetniku na čast, opozarja tudi Carpenterjeva, ki opaža, da je mnogo teh navad prihajalo z nemškega področja (1997, 72–73) tudi v obdobju protestantizma, ki svetnikom ni bil naklonjen, toda Krištofova priljubljenost je očitno preživela tudi v pretežno protestantskem okolju Baltika in severne Nemčije. Namig, da je znal biti sv. Krištof grob in prostaški, se najde tudi v slovenskem ljudskem izročilu na avstrijskem Koroškem. Šašel (Slovenski etnograf, 1952) omenja ljudsko razlago, zakaj je sv. Krištof sicer zelo pogosto upodobljen na freskah, vendar mu je posvečenih le malo cerkva. Krištof je namreč menil, da bi morali biti župniki rezani (kastriрани), vendar Šašel na žalost ni citiral vira za to zanimivo trditev.

rudarjev in izgubljenih, zakopanih stvari (Lipp, 1972, 171), med katere so uvrščali tudi zaklade, zato je veljala za zavetnico iskalcev zakladov. Čeprav je bila ta vloga pripisana tudi sv. Coroni (Scheutz, 2002, 55), sv. Gregorju in sv. Gertrudi, je bil Krištof v tej vlogi vendarle najbolj priljubljen. Ker je – sicer v manjši meri kot npr. sv. Ana ali sv. Volbenk – veljal za zaščitnika rudarjev,¹⁸ in s tem tudi za varuha zakopanih stvari, mu je izročilo verjetno iz tega razloga pripisalo povezavo z iskanci zakladov. Namen tega poglavja je napraviti kratek pregled pripovedi s tem motivom in nato pojasniti zgodovinsko in družbeno ozadje iskanja zakladov s Krištofovo pomočjo v analiziranih pripovedkah.

31. Sv. Krištof kot varuh zakladov

[123] *Nekoč je Krištof nesel Kristusa čez širno morje. Pa ga vpraša Kristus, kaj hoče za plačilo. Ta mu je po krajšem razmisleku odvrnil: »Gospod, daj mi vse tisto, kar se potopi v morje!« Kristus mu izpolni željo in od takrat Krištof varuje vse zaklade, ki se potopijo v morske globine (Tschinkel v Florjančič, Stanonik, 2004, 94).*

[124] *V Grčaricah pri Pihlapalševih je živela pred mnogimi leti gospodinja, ki je bila zelo vraževerna. Nekega večera je zmolila tisoč očenašev, zraven pa je štela fižol, da se ne bi zmotila; ob tem pa ni – kakor zahteva predpis – niti enkrat samkrat rekla »amen«, da bi na ta način pridobila nekaj od zakladov, ki jih Krištof hrani na dnu morja. In resnično se je ustavljal pred hišo Krištof s polnim vozom zlata in srebra ter začel metati denar v hišo. Med tem pa je ženska od utrujenosti zaspala in tako ni mogla izgovoriti predpisanega izreka: »Pojdi v božjem imenu! Kar si prinesel, pa naj ostane!« Zato je Krištof svoje zaklade naložil nazaj na voz in izginil, kakor je prišel (Tschinkel v Florjančič, Stanonik, 2004, 94).¹⁹*

18 Tudi v Sloveniji je bila znana njegova vloga zaščitnika rudarjev, kot dokazuje danes opuščeni rudnik v Padežah pri Laškem, kjer so bili štirje rovi, posvečeni sv. Krištofu, sv. Vidu, sv. Kunigundi in Božjemu daru. V rudniku so že okrog 1550 verjetno kopali svinec, dobili so tudi nekaj srebra, kar dokazuje, da je bil sv. Krištof v tej vlogi znan na Slovenskem že v 16. stol (Geološki zakladi okolice Laškega, 2012). Rudo naj bi kopali še v času Marije Terezije, blizu Rimskih Toplic je bila tudi talilnica svinca, ki je obratovala do 1817, nakar so rudnik opustili. Med geologi iz 19. stol. se je nanj spomnil Theobald von Zollikofer (Maček, Rajh, 2002) in ga rešil iz pozabe.

Na zunanjščini cerkvice sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru je v podnožju najstarejše freske sv. Krištofa, ca. 1300, naslikan poleg siren tudi možiček, ki bi utegnil biti perkmandeljč, ki so ga dobro poznali rudarji in so mu tudi rekli bergmandelc (Cvetek, 2005, 206–207). Ali to morda pomeni, da se je slikar zavedal Krištofove vloge zaščitnika rudarjev? V Bohinju so dolgo kopali železovo rudo, tako da bi utegnil možiček ob Krištofovih nogah, če je v resnici perkmandeljč, opozarjati na Krištofovo vlogo pri zaščiti rudarjev.

19 Nemški izvornik

31. CHRISTOPH ALS SCHATZHÜTER.

Vom heil. Christoph weiß der Volksmund folgendes zu erzählen.

Einmal trug Christoph Christus über das weite Meer. Da fragte ihn Christus, was er zum Lohne begehre. Christoph antwortete: »Herr, gib mir alles, was im Meere zugrunde geht!« Christus erfüllte seine Bitte und seither bewacht Christoph alle Schätze, die in die Tiefe des Meeres versinken.

Vor vielen Jahren lebte in Masern auf »Pichlapalsch« Hause eine Wirtin, die dem Aberglauben sehr ergeben war. So hatte sie eines Abends tausend Vaterunser heruntergeleiert, indem sie hiebei Fisolen zählte, um sich nicht zu irren; dabei sprach sie aber- so verlangt es die Vorschrift – nicht ein einzigesmal das »Amen« aus,

Pripoved izvira s Kočevskega in je bila izvorno zapisana v nemškem jeziku. Kočevski Nemci so imeli več kot dovolj priložnosti, da so – čeprav je jezikovni otok obdan s slovensko večino – ohranjali stik s širšim nemškim prostorom, saj so že na samem začetku kolonizacije v 14. stol. imeli dovoljenje gibanja, namreč pravico prosto prihajati in odhajati, česar niso imeli kmetje nikjer drugje v Evropi tistega časa. Za ta privilegij so se lahko zahvalili Ortenburškim grofom (Skender, 2006), v času turških vpadov na Kranjsko pa jim je cesar Friderik III. l. 1492 poskusil olajšati stisko s podelitvijo pravice do krošnjarjenja in prodaje suhe robe in platna (Hauffen, 1895, 17–18). Kočevski Nemci so torej ves čas svojega šestoletnega bivanja na Kočevskem uspešno ohranjali stike z nemškim svetom in so od tam lahko dobivali pripovedne motive.

Vlogo zaščitnika iskalcev zakladov si je Krištof v kočevski pripovedi pridobil za zahvalo, ker je nesel Jezuščka preko morja.²⁰ Toda primer gospodinje opozarja, da Krištofova zaščita ni bila samoumevna. Svetnik je bil sicer pripravljen pomagati pri iskanju zakladov, vendar ni prenesel napak, zaspanosti in obotavljanja. Čeprav pripoved na tej točki ni natančna, vendar ne pušča dvomov, da je v zvezi s klicanjem in odslavljanjem sv. Krištofa obstajal poseben ritual, ki ga je bilo potrebno spoštovati (Dillinger, 2012, 87–88; Scheutz, 2002, 50–53).²¹

Pripoved je vzeta iz zbirke kočevskega ljudskega gradiva, ki ga je l. 1932 objavil Wilhelm Tschinkel, leta 2004 pa je sledil ponatis njegove zbirke skupaj s komentarji in slovenskim prevodom. V poglavju *Kočevarska slovstvena folklor – primerjava in slovenske vzporednice* (Florjančič, Stanonik, 2004, 229–280) je obravnavano pripovedno gradivo opremljeno z obsežnimi komentarji in glavni namen poglavja je za vsako kočevsko pripoved najti vzporednice v slovenskem ljudskem izročilu. Pripovedi o iskanju zakladov, ki so navedene v rubrikah *Začarani zakladi* (32.), *Zakopani zakladi* (33.) in *Iskalci zakladov* (34.), so v poglavju natančno obravnavane, prav tako so podane vzporednice s sorodnim slovenskim pripovednim izročilom. Toda rubrika 31., v katero sodita tematsko sorodni pripovedi o sv. Krištofu kot varuhu in dajalcu zakladov, ni v poglavju niti omenjena, prav tako nista omenjeni pripovedi v rubriki, niti niso podani nobeni razlogi za njuno odsotnost. Na osnovi tega molka je mogoče sklepati, da prevajalcem in urednikom Tschinklove zbirke kočevskega ljudskega izročila ni uspelo najti ustreznih slovenskih

um auf diese Weise etwas von den Schätzen zu erlangen, die Christoph in der Tiefen des Meeres bewacht. Wirklich hielt Christoph mit einem Wagen voll Silber und Gold vor dem Hause und fing an, das Geld ins Haus zu werfen. Die Frau aber war vor Ermüdung eingeschlafen und konnte so den vorgeschriebene Spruch: »Geh in Gottes Namen! Was du gebracht hast, laß nur bleiben!« nicht hersagen. Deshalb lud Christoph seine Schätze wieder auf und verschwand so, wie er gekommen (394–395).

- 20 V *Zlati legendi* nese Krištof Jezuščka preko reke, tukaj pa ga nese preko morja, kar ni nova misel v nemškem prostoru, kjer se je npr. ohranil pregovor: Wer einen Grossen Christoffel zum Helfer hat, der kan truckenes Fuss ober Meer gehen (<http://www.lexicus.de/bibliothek/Glimpf-und-Schimpf-in-Spruch-und-Wort-Teil-1/Das-Christophel-Gebet/>).
- 21 Alois John, Eger, Beiträge zum Volksaberglauben in Egerlande, objavlja sledeči zapis: Viele aus denen abergläubischen Leuten, die klug sein wollen, bethen das Christophorus Gebet und fasten 21 Tage streng bei Wasser und Brot. Der Teufel soll Geld bringen. Andere bethen zu der hl. Corona als Sachwalterin über alle Schätze (1900, 120). Egerland je področje severne Češke, ki je bilo do konca 2. svet. vojne poseljeno s številčno nemško manjšino.

Fig. 1: http://en.wikipedia.org/wiki/Cynocephaly#/media/File:Saint_christopher_cynocephalus.gif

vzporednic z nemško pripovedjo o sv. Krištofu kot zaščitniku iskalcev zakladov, ker so tovrstne pripovedi verjetno neznanе v Republiki Sloveniji. Mogoče je torej, da so kočevski Nemci 'uvozili' ta motiv z nemškega prostora, s katerim so uspešno vzdrževali stike po zaslugi pravice do svobodnega gibanja in krošnjarjenja.

Tudi na avstrijskem Koroškem so poznali sv. Krištofa kot zaščitnika iskalcev zakladov, kar dokazujejo štiri pripovedke o sv. Krištofu kot pomočniku pri iskanju zakladov, ki jih je Graber zapisal v nemškem jeziku.²²

²² Graberjev način zbiranja ljudskega blaga na avstrijskem Koroškem je pri slovenskih znanstvenikih vzbudil upravičene pomisleke, ker je pripovedke v svoji zbirki zapisal v nemškem jeziku in se ni izjasnil, ali je

Stari oče predzadnjega lastnika na Jandlovi kmetiji v Mostiču je imel v zakupu prista-vo, ki je spadala h gradu Zilica. Ker se je znašel v resni stiski, je iskal sredstvo, s katerim bi si pomagal. Delo in varčevanje nista zadoščala, da bi lahko obnovil kmetijo, zato si je vtepel v glavo, da mora pomagati sv. Krištof.

Enkrat je prenočeval na Zilici, da bi naslednjega dne svojemu govedu, ki se je paslo pri gradu Hornburg, prinesel "Leck" (s soljo pomešane otrobe). Tam je pri zgodnji juhi pripovedoval eden njegovih hlapcev, da je v sanjah zagledal pod oknom Hornburga vhod v grajsko klet. Jandl je molče poslušal pripoved, spravil cmoke in sol v nahrbtnik in se hitro odpravil navzgor proti Hornburgu, proseč sv. Krištofa za pomoč.

V razvalinah je po kratkem iskanju našel okno in pod njim stare deske. Te je odstranil in videl, da pred njim leži vhod v klet. Jandl se je spuščal po razpadajočih stopnicah in videl pod nekim velikim obokom odprto železno skrinjo s starimi, štirioglatimi tolarji. Poln veselja je pomislil, kako mu je sedaj naenkrat sv. Krištof pomagal iz vsake težave. Hitro je segel po kovancih in z njimi napolnil nahrbtnik, kolikor se je dalo. Ker pa je bil le-ta premajhen, je stekel v Zilico in pripeljal vole k razvalini, napolnil vreče s tolarji in jih odpeljal domov. Stanovanjska hiša in skedenj sta bila na novo zgrajena in Jandlova kmetija je dobila odličен videz, ki ga še zdaj kaže mimoidočim.²³

Neka kmečka vdova iz Visoke Bistrice je bila zelo obremenjena z dolgom. V stiski se je odločila, da bo poklicala na pomoč sv. Krištofa. V najgloblji noči je vstala, prižgala blagoslovljene sveče in molila Krištofov blagoslov. Hlapec, ki je od hleva opazil luč v stanovanjskem prostoru, se je priplazil k oknu, slišal kmetico in tam molil molitev o zakladu resnično pobožno. Tedaj se nenadoma odprejo vrata izbe, sv. Krištof se pojavi in izprazni svojo vrečo polno zlatih in srebrnih kovancev pred prestrašeno vdovo z besedami: "To je

pripovedke dobil v slovenskem ali nemškem izvorniku. Če jih je namreč dobil v slovenskem izvorniku, je s svojim molkom ustvarjal zmoten vtis o prevladujočem nemškem značaju citiranega gradiva kot tudi geografsko-zgodovinskega področja, od koder je dobil pripovedi, objavljene v svoji zbirki (Šašel, 1952, 152). Tudi Grafenauer trdi, da je bilo Graberjevo poznavanje slovenskega ljudskega izročila pomanjkljivo (1950–51, 191–192).

23 Vse prevode Graberjevih zapisov je dodala avtorica članka.

Der Großvater des vorletzten Besitzers am Jandlhofe in Brückl hatte die Meierei auf Schloß Gillitzstein gepachtet. Er befand sich in dürftigen Verhältnissen und sann stets auf Mittel, seiner Not abzuhelfen. Arbeit und Sparen reichten nicht aus, um seinen Hof herbauen zu können, deshalb setzte er sich in den Kopf, der hl. Christoph müsse helfen.

Einst übernachtete er auf Gillitzstein, um am nächsten Morgen seinen um die Hornburg weidenden Rindern „Leck“ (mit Salz vermischte Kleien) zu tragen. Da erzählte bei der Frühsuppe einer seiner Knechte, daß er im Traume unter einem Fenster der Hornburg den Eingang in den Burgkeller gesehen habe. Jandl hörte der Erzählung schweigend zu, packte Knödel und Salz in seinen Rucksack und schritt eilends den Hornberg hinan, fort und fort den hl. Christoph um Hilfe bittend.

In der Ruine fand er nach kurzem Suchen das Fenster und unter demselben eine Lage alter Bretter. Er räumte diese weg und siehe, vor ihm lag der Eingang in den Keller.

Jandl stieg mehrere zerbröckelte Stufen hinunter und sah in einem großen Gewölbe eine offene eiserne Truhe mit alten viereckigen Talern gefüllt. Er gedachte voll Freude, wie jetzt auf einmal der hl. Christoph ihm aus aller Not geholfen habe. Rasch steckte er von den Münzen ein, was eben in seinem Rucksack Platz hatte. Weil das aber nun wenig war, rannte er nach Gillitzstein und fuhr mit den Ocksen zur Ruine, füllte die Taler in Säcke und führte sie nach Hause. Wohnhaus und Scheune wurden neu gebaut und der Jandlhof erhielt das stattliche Aussehen, in dem er sich noch heute den Vorübergehenden zeigt.

zate in za tistega, ki je zunaj s tabo tako pogumno molil." Še danes, po eni generaciji, so dediči tega para premožni ljudje.²⁴

Pred več kot 50 leti bi se revnemu posestniku Hjaslu iz Mirnice nad Svincem skoraj posrečilo priti do velikega zaklada. Svetnika je rotil z res silovito Krištofovo molitvijo. Sv. Krištof se mu je prikazal v sanjah in mu naročil, da naj takoj odide na običajni pašnik. Pod velikim brinom mora dvigniti kamnito ploščo in od tam vzeti ključ. Ta namreč spada k velikim železnim vratom v bližnji pečini, v kateri je na stotine sodov z vinom in drugih sodov, napolnjenih s pristnimi tolarji.

Da, če ne bi znova zaspal. Kajti komaj se je zdanilo, je šel Hjasel na pašnik, dvignil s težavo kamnito ploščo, vendar je tam našel namesto ključa velikansko krastačo, ki je bolščala vanj in se odmajala stran. Čez nekaj časa je slišal v pečini glasno tarnanje in žalovanje. To ga je popolnoma prestrašilo, zato je bil resnično vesel, ko se je zdanilo. Grda žival je bila čisto gotovo ena od zakletih duš, za katere odrešitev je zamudil pravi čas.²⁵

Sv. Krištof pa je lahko tudi resnično jezen, če ga pokličejo kot iskalca zakladov, njegova pomoč pa je iz strahopetnosti zavrnjena. V bližini Svinca je živela do pred nekaj leti stara Tereza,²⁶ katere desno lice je bilo skaženo z črnim madežem. To "znamenje" (madež na koži, tukaj mišljen kot spominek) je dobila od sv. Krištofa. Ženska je neprestano hrepnela po denarju in se je hotela s pomočjo sv. Krištofa dokopati do velikega zaklada. Prisegla je torej svetniku neko soboto po novem mesecu. Ves dan pred tem se je postila do polnoči pri blagoslovljeni voščeni sveči, oči je stalno upirala v podobo sv. Krištofa in molila. Ko ura odbije dvanajsto, začne moliti molitev za zaklad in takoj je stal svetnik pred njo, jo prijel za roko in jo pozval, naj gre z njim. Ko je Tereza zagledala velikana z njegovimi čudnimi potezami, je izgubila pogum in zakričala, kot da ji gre za življenje. Svetnik se je nad tem razsrdil in ji primazal zvonečo klofuto, na katero je vse življenje ohranila spomin, črno lice (Graber, 1927, 353–354).²⁷

24 Eine Bauernwitwe auf Hochfeistritz wurde von großer Schuldenlast schwer gedrückt. In ihrer Not beschloß sie nun, den hl. Christoph um Hilfe anzurufen. In tiefer Nacht stand sie auf, zündete geweihte Kerzen an und betete den Christophorussegen.

Der Knecht, der vom Stalle aus das Licht in der Wohnstube bemerkt hatte, schlich sich zum Fenster, hörte die Bäuerin beten und betete dort das Schatzgebet recht andächtig mit. Da tat sich plötzlich die Stubentüre auf, St Christoph erschien und leerte seinen von Gold- und Silbermünzen übervollen Wetscher (Sack) vor der erschreckten Wittib mit den Worten aus: „Das für dich und für den, der draußen so brav mit dir gebetet hat.“ Noch heute nach einen Menschenalter sind die Erben dieses Paares vermögliche Leute.

25 Vor mehr als 50 Jahren wäre es dem armen Halter Hiasl von Mirnig bei Eberstein beinahe geglückt, in den Besitz eines großen Schatzes zu kommen. Er hatte den Heiligen durch ein recht kräftiges Christophelgebet beschworen. St Christoph erschien ihm im Traume und befahl ihm, sofort auf die gewohnte Weide zu gehen. Dort unter der großen „Kranabetstaudn“ (Wacholder) solle er eine Steinplatte aufheben und einen Schlüssel herausnehmen. Dieser passe nämlich zum großen eisern Tore eines benachbarten Steinofens (Steinwand), in welchem hunderte von Fässern mit Wein und andere mit harten Talern vorhanden seien. Ja, wenn er nur nicht wieder eingeschlafen wäre. Als kaum der Morgen graute, ging Hiasl zwar auf die Weide, hob mit Mühe die Steinplatte, fand aber statt des Schlüssels eine riesige Kröte, die ihn anglotzte und davonwatschelte. Nach einer kleiner Weile hörte er im Steinofen lautes Jammern und Wehklagen. Da grauste es ihn gar arg, und er war recht froh, daß es Tag geworden. Das häßliche Tier war ganz sicher eine arme verwunschene Seele, zu deren Erlösung er die rechte Zeit versäumt hatte.

26 V izvirniku Thresl, v nemščini je Thrösel vzdevek za Terezo (www.vorname.com/name,Therese.html).

27 Der hl. Christoph kann aber auch recht böse werden, wenn er als Schatzbringer gerufen, seine Hilfe aber

Pripovedke v tem pripovednem sklopu je mogoče razdeliti v dve skupini: v prvih dveh pripovedih človek v stiski uspe s prošnjo k sv. Krištofu, v drugih dveh pa ne in v obeh skupinah človeški dejavnik odloči o uspehu ali neuspehu prošnje. V prvih dveh pripovedih so prosilci nagrajani za podjetnost in pogum, medtem ko v drugih dveh primerih iskalca zakladov zaradi lenobe in strahopetnosti zapravita priložnost. Zanimive so vzporednice med ženskama iz obeh skupin: obe se držita predpisanih obredov, toda rezultati ne bi mogli biti bolj različni. Pogumna vdova dobi zaklad, strahopetna Tereza pa klofuto.²⁸ Tudi med obema moškima je mogoče potegniti vzporednice. Oba sta prosila za pomoč sv. Krištofa in v obeh primerih je prišlo v sanjah do razkritja zaklada. Prvi, neimenuvani lastnik Jandlove kmetije, je znal prepoznati pomen (tujih) sanj in je takoj ukrepal, medtem ko Hjasl ni znal izkoristiti ugodnega trenutka in je ostal praznih rok. Z drugimi besedami, vztrajne prošnje in sanje ne zaležejo, če jim ne sledijo dejanja.

Krištofova vloga iskalca zakladov se je razvila zlasti v 17. in 18. stol., ko je bila obsedenost z iskanjem zakladov, ki se je začela v zahodni Evropi okrog 1450 in zaključila okrog 1800, na višku. Svetnik kot zaščitnik iskalcev zakladov je bil prepoznaven zlasti v južnonemškem in avstrijskem prostoru in ta geografski prostor mu je ostal naklonjen tudi pozneje, v 17. in 18. stol., ko je Krištofova priljubljenost v mnogih drugih katoliških deželah že upadala in so zaščito proti kugi, po kateri je bil najbolj znan, vedno bolj prevzemali drugi svetniki. Številne vojne so prisilile prebivalstvo, da je zakopavalo svoje dragocenosti, prav tako je bilo med prebivalstvom protestantskih dežel razširjeno prepričanje o skritih zakladih, ki naj bi jih zakopavali menihi v dobi reformacije in ukinjanja samostanov. Istočasno je potrebno omeniti še najdbe iz rimske in srednjeveške dobe, ki so prišle na dan po naključju in so pogosto končale v rokah oblasti, ker najditelji niso vedeli kaj početi s kovanci iz nekdanjih časov (Jäggi, 1993, 2). Iskanje zakladov brez dovoljenja nikoli ni veljalo za nedolžno opravilo. Že v rimski dobi je bilo kaznivo zavestno iskati zaklade na tujem ozemlju brez lastnikovega dovoljenja in v takem primeru je oblast zaklad zaplenila. V primeru naključne najdbe so obstajale različne možnosti: ali sta si najditelj in

aus Feigheit zurückgewiesen wird. In der Nähe von Eberstein lebte bis vor einigen Jahren die alte Thresl, deren rechte Wange durch einen schwarzen Fleck verunstaltet war. Dieses „Mal“ (Hautfleck, hier in der Bedeutung „Denkzettel“) hatte sie vom hl. Christoph bekommen. Das Weib trachtete beständig nach Geld und wollte durch den hl. Christoph in den Besitz eines großen Schatzes gelangen. Sie beschwor daher den Heiligen an einem Samstage nach dem Neumonde. Den ganzen Tag vorher hatte sie gefastet und bis Mitternacht bei einem geweihten Wachslichte, die Augen beständig auf ein Christophbild gerichtet, gebetet. Schlag 12 Uhr begann sie das Schatzgebet, und sofort stand der Heilige vor ihr, nahm sie bei der Hand und forderte sie auf mitzugehen. Als Thresl den Risen mit den strengen Gesichtszügen erblickte, verlor sie den Mut, riß aus und schrie aus Leibeskräften. Der Heilige darüber erzürnt, versetzte ihr eine schallende Ohrfeige, von der sie Zeit ihres Lebens das Merkmal, die schwarze Wange behielt (Graber, 1927, 353–354).

- 28 Podoben motiv navaja Szövérfy, 1959. Pripoved izvira iz avstrijske Štajerske (1959, 214) in tudi tam revno dekle pokliče na pomoč sv. Krištofa, toda ko ta zanese pred hišna vrata ogromno vrečo denarja, ga dekle ošteje zaradi njegove preproščine. Jezni svetnik ji primaže klofuto in odide z denarjem. Spotoma sreča nekega plemiča in mu izroči zaklad, s katerim le-ta zgradi mnoge dobrodelne in vzgojne ustanove, ubožnice in bolnišnice, prispeva še svoj denar za gradnjo in tudi Krištof ga še enkrat obdari. Na koncu plemiču dekle pove, kako je z zakladom, plemič jo vzame k sebi na grad, njena mati pa dobi mesto v ubožnici. Szövérfy potegne vzporednico med štajersko pripovedjo in pripovedjo o strahopetni Terezi in omenja Graberjevo zbirko kot pomemben vir pripovedi o iskanju zakladov s pomočjo sv. Krištofa (1959, 221–222).

lastnik razdelila zaklad na pol ali pa je zahtevala država vse ali samo določen del (Dillinger, 2012, 9–10). Že od 16. stol. naprej je bilo jasno, da je za iskanje zakladov potrebno dovoljenje posvetne oblasti (Jäggi, 1993, 2). Oblast nezakonitega iskanja zakladov ni trpela tudi zato, ker so pri tem početu iskalci uporabljali magijo, s katero je bilo povezano klicanje svetnikov, angelov in demonov (Dillinger, 2012, 27). V 16. stol. je iskanje zakladov še utegnili pripeljati do smrtne kazni zaradi suma čarovništva, toda že v 17. stol. so se kazni omilile, ker iskanja zakladov niso več povezovali s čarovništvom, temveč vedno bolj s prevarantstvom (Scheutz, 2002, 58–59; Commenda, 1960, 183–184). Ker iskanje zakladov torej ni bilo več obravnavano kot zločin, ki zahteva smrtno kazen, tako kot npr. čarovništvo, umor, rop, tatvina in upor proti oblasti, so bili iskalci zakladov po takratnih merilih deležni relativno 'blagih' kazni: zapor, prisilno delo, sramotilni steber, globa, javna pokora, tudi izgon, kar so prekrškarji vseeno hudo občutili, ker se je posledično poslabšal njihov materialni položaj in zmanjšal njihov ugled v skupnosti. S kaznovanjem iskalcev zakladov, ki so se pri iskanju dragocenosti opirali na različne magične, verske in kvazi verske obrede, se je ukvarjala posvetna, ne cerkvena oblast, ker je nedovoljeno iskanje zakladov veljalo za uradni delikt.²⁹

Toda tudi v 2. pol. 18. stol., ko so bile kazni za iskanje zakladov že zelo omiljene, so utegnili zabresti v težave ljudje, ki so uporabljali Krištofovo molitev, Marijino molitev, Kolomanov žegen in druge obrazce, ki naj bi lajšali gmotne težave, dajali zaščito pred boleznimi in omogočali pridobitev bogastva. To nam razkriva primer Sebastiana Grienwalda, nekdanjega mežnarja in učitelja, ki je opustil učiteljski poklic zaradi prenizke plače in se je preživljal s preprodajanjem sadja in žganja ter kot zakotni писаč. Zaradi te dejavnosti je bil nepriljubljen med višjimi sloji in l. 1766 so ga v Spitalu pri Pyhrnu, v Avstriji, zaslišali zaradi pisanja in prepisovanja raznih obrazcev in molitev, med katere sodi tudi Krištofova molitev. Iz aktov ni razvidno, kako se je primer zaključil, imamo pa podatek, da so bili zaseženi obrazci sežgani (Wilflingseder, 1967, 159–160). Da je bilo nelegalno iskanje zakladov na slabem glasu še ob koncu 18. stol., razkrivajo arhivi, ki obravnavajo primer iz nemškega kraja Bökendorf. L. 1781 sta hotela tamkajšnji zemljiški gospod in vaška skupnost odpustiti učitelja Johanna Heinricha Seumenicha, ker je ta prejšnje leto vzel iz cerkve nekaj cerkvenih oblačil, ki jih je uporabil, da bi za plačilo pomagal Johannesu Voigtu in Konradu Weberju pri pridobitvi zatega zaklada. Pri obredu so uporabili Marijino podobo in podobo sv. Krištofa in molili Krištofovo molitev. Po mnenju skupnosti in zemljiškega gospoda učitelj zaradi vdajanja praznoverju ni bil več moralno primeren za svoj poklic in celo cerkvena oblast, ki ga je prvotno ščitila, je naposled popustila in pristala na učiteljev odpust iz službe. Cerkev, ki je učitelja prvotno zagovarjala, je učitelju v zagovor navedla, da ga je v to dejanje zapeljala gmotna stiska, za kar je sokriv tudi zemljiški gospod, ker je učitelju dalj časa zadrževal izplačilo plače

29 Toda če je posvetna oblast to dejavnost odločno preganjala, je večina prebivalstva priznavala iskanje zakladov kot družbeno sprejemljiv način bogatenja. Bistveno bolj so bili nezaupljivi do uspešnih podjetnikov in novih bogatašev, ker so jih obtoževali, da bogatijo na škodo skupnosti, v skladu s prepričanjem, da je število dobrin omejeno in če si nekdo pridobi več, nekomu drugemu zato manj ostane, medtem ko bogastvo pridobljeno z izkopom ali najdbo zaklada ni prihajalo iz obstoječih omejenih virov, temveč od drugod, zato ni zmanjševalo blaginje skupnosti (Dillinger, 2012, 140–141; Scheutz, 2002, 59–60).

(Schenk, 2014). Na osnovi predstavljenih dejstev je mogoče priti do naslednjih sklepov. Nemško govoreče področje je očitno cenilo Krištofa kot pomočnika pri iskanju zakladov, k takim postopkom so se zatekali pretežno ljudje v gmotni stiski, iskanje zakladov s pomočjo svetnikov je bilo v očeh oblasti kaznivo. V Republiki Sloveniji se motiv najde na Kočevskem, kjer je približno šesto let živela močna nemška manjšina, in v zamejstvu na avstrijskem Koroškem, kjer je slovensko prebivalstvo izpostavljeno močnemu nemškemu vplivu.

C. Romanja na Šentkrištofovo goro

Sv. Krištof je bil, kot že omenjeno, zelo priljubljen svetnik, katerega freske so se pojavljale v zrelem srednjem veku na skoraj vseh cerkvah, toda njemu posvečene cerkve so bile redke. To je verjetno posledica dejstva, da v zgodnjem srednjem veku, ko so zgradili in posvetili večino cerkva na evropskem Zahodu, še ni bil dovolj prepoznaven (Collier, 1904, 137–139), zato se je moral v poznejši srednjeveški dobi, ki je njegovo čaščenje pripeljala do vrhunca, zadovoljiti s kipi in freskami. V Sloveniji sta mu bili posvečeni samo dve cerkvi, podružnična cerkev sv. Krištofa na Strmci, 2 km od Laškega, grajena od 1738 do 1743, in pokopališka cerkev v Ljubljani, na Navju, za Bežigradom.³⁰ V zamejstvu na avstrijskem Koroškem si prav posebno pozornost zasluži cerkvica, posvečena sv. Krištofu, na Šentkrištofovi gori, 904 m, 13 km severo-vzhodno od Celovca, ki je znana romarska točka. Krištof tudi tu nastopa v svoji tradicionalni vlogi kot zavetnik proti kugi (Gugitz, 1951, 31, 39), toda Šentkrištofova gora še bolj kot po tradicionalni zaščiti pred kugo slovi po drugih verskih dogodkih. Znana je kot eden od treh vrhov, kamor so bile namenjene tako imenovane leteče procesije na tretji petek po veliki noči (na »petek treh žbljev«), znane tudi kot romanje na tri gore na tretji petek po veliki noči. Poleg Šentkrištofove gore (Christophberg) sta bili cilj romarjev tudi Šmalenska gora (Magdalensberg) in Šenturško gora (Ulrichsberg) nad Gosposvetskim poljem.³¹ Pripoved o romarjih, ki niso hodili, ampak tekli na tri vrhove, ohranja Kotnik, še pred njim pa je pripoved poznal tudi Matija Majer Ziljski in je o njej poročal Stanku Vrazu 1842. Tukaj citirana pripovedka je iz Kotnikovih *Storij I.*, in sicer je v glavnem tekstu naveden tisti del, ki govori o procesiji na tri vrhove in ki romarje poimenuje mravlje, medtem ko se preostali del pripovedi nadaljuje v opombah.

30 Cerkev je bila prvič omenjena 1476 in zgrajena izven mestnega obzidja, na začetku 17. stol. jo je s pomočjo meščanov obnovil Tomaž Hren, intenzivna barokizacija je sledila v 17. in 18. stol., v letih 1933/44 so jo povečali s prizidano cerkvijo Cirila in Metoda po načrtih Jožeta Plečnika in podrli l. 1958, da so napravili prostor za Gospodarsko razstavišče (Lavrič, 2014).

31 Ob tej priložnosti je potrebno poudariti, da poleg romanja na tri gore na tretji petek po veliki noči, ki je obravnavano v članku, obstaja tudi enako znano romanje ali tek na štiri gore na drugi petek po veliki noči, in sicer na Štalensko goro, Šenturško goro, Šentviško goro in Šentlovrenško goro (Schnabl, 2012, 244), vendar to romanje v članku ni obravnavano, ker je v njem poudarek na romanju na tri gore, ker zajema tudi Šentkrištofovo goro, ki nas v tem članku najbolj zanima.

82. *Kralj Matjaž in voznik (Kotnik, 1924, 91–92):*

Neki kmet je vozil z Ogrske vino na Koroško. Na svojem potu pride skozi veliko dobravo do visoke gore. Na gori zagleda kočico, ki je bila napol vzdana v zemljo, tako da se je komaj videla streha iz nje. Pred vrati opazi vrlega junaka, opasanega s sabljo. Ko se mu približa voznik z vozom, junak takole izpregovori: »Ti si, prijatelj, iz naše gornje strani. Povej mi, ali še lazijo mravljje na tele tri vrhe: na vrh sv. Krištofa, sv. Magdalene in sv. Urha.« »Lazijo še sedaj, toda redkeje ko prej,« odvrne voznik. Junak pa nadaljuje: »Reci doma: kadar vera toliko oslabi, da ne bo nihče več prihajal na one tri gore, tedaj hočem vstati in priti s svojo črno vojsko.« – »Kdo pa si ti?« ga povpraša kmet iznenaden. »Kralj Matjaž sem! Stopi bliže in pojdi z menoj v to kočo, da se prepričaš o tem na svoje oči.«³²

Procesija je trajala en dan, začela se je ob sončnem vzhodu na Šentkrištofovi gori, kjer je župnik bral tiho mašo, se nadaljevala na Štalenskem vrhu (1058 m), kjer se je spet brala tiha maša, in končala na Šenturški gori (1015 m) ob sončnem zahodu (Šašel, 1952, 144). Procesija je bila izredno naporna, ker je bilo potrebno obhoditi oziroma preteči vse tri vrhove v enem samem dnevu. Med Šentkrištofovo goro in Štalenskim vrhom je vsaj pet kilometrov zračne črte, med Štalenskim vrhom in Šentursko goro celo 11 km zračne črte in marsikdo ni zmožal vzpona na vse tri vrhove (Šašel, 1952, 145). Romarji so v cerkvah zbirali žegnano vodo in spotoma trgali vejice zelenja, verjeli so namreč, da jih romanje varuje pred vsem hudim in jim istočasno zagotavlja dobro letino, zlasti obilje ajde in žita. Procesija na tri vrhove je bila v aprilu ali maju, ko je bila potreba po dežju največja (Šavli, 2008, 359–360). Ker je bil sv. Krištof tesno povezan z vodo – velikan, ki nese Jezuščka preko vode, najpogosteje je bila to deroča reka, včasih tudi morje – je razumljiva povezava sv. Krištofa s prošnjami za dež.

Toda sv. Krištof je v očeh romarjev na Šentkrištofovo goro istočasno predstavljal krušnega svetnika, zaradi česar je v tem okolju tekmoval s sv. Jakobom Starejšim, ki je imel svoj *dies natalis* 25. julija tako kot sv. Krištof (Šašel, 1952, 151; Kampffhammer, 1974, 261; Morer, 1905, 26; Gugitz, 1951, 51; Pliemitscher, 1897), in ker je bil ravno tedaj višek žetve, je veljal sv. Jakob za priprošnjika za dobro letino. Sv. Jakobu Starejšemu je na Slovenskem posvečenih okrog šestdeset cerkva in je dobro znan kot zavetnik kmetov, medtem

32 Pripovedka se nadaljuje še naprej: Voznik vstopi, a kralj Matjaž mu veli: »Postavi se za moje ledje pa poglej prek desnega ramena skoz tole okno!« Kmet to stori in zagleda ravno polje, široko in dolgo. Po vsem polju prek in prek pa stojé sami oboroženi vojaki s svojimi konji. A vse je mirno in tiho. Nihče se ne zmeni, kakor da spavajo konji in ljudje. »Evo ti črne vojske!« reče kralj Matjaž začudenemu kmetu. »Poglej zopet skozi okno!« Korošec pogleda, kralj pa prime nalahko za sabljo ter jo potegne malo iz nožnice. A v tem trenutku ti oživi vsa vojska. Vojaki privzdignejo glave, konjički pa zakimajo, zahrzajo in zatopotajo. »Vidiš,« pravi na to kralj Matjaž, »temu ne bo dolgo in jaz vstanem ter potegnem sabljo iz nožnice. Tedaj bo zavel topel veter in vdihnil vsem ljudem eno misel. Moji vojaki poskačejo na konje in črna vojska bo stala v bran za sveto staro vero. Tedaj bo prišlo vse za orožje, kar nosi moško glavo. Nastane pa takrat taka sila, da se človek še preobleči ne bo utegnil, temveč vsak pojde na vojsko v opravi, ki jo bo baš nosil. A zbralo se bo toliko pravovernega ljudstva, da boj ne bo trajal niti toliko časa, da bi mogel človek pojesti tri hlebe kruha. In če pade komu tretji hleb iz rok, mu bo rekel sosed: »Pusti ga, brate, naj leži; po boju bo dovolj hleba in vsega. Tako naglo bodo premagali sovražnika svete vere.«

ko so Krištofove povezave s priprošnjami za rodovitnost veliko manj pogoste. Zanimivo je, da tudi *Zlata legenda* ne posveča velike pozornosti temu vidiku svetnikove legende, čeprav je le-ta nedvoumno izražena v starejših verzijah. Tako je v grški verziji legende (BHG 310: 27.146) zelo jasno izpostavljena svetnikova prošnja, da bi bilo predelom in pokrajinam, ki hranijo njegove relikvije, prizaneseno s točo in sterilnostjo vinogradov:³³ “[...] vsak, ki ima nekaj mojih relikvij, naj ima odkrito moč, da bo z njimi prepedil demone. Toda tudi tedaj, ko mnogi prosijo, da bi me imeli v svojem mestu ali v pokrajini ali na polju ali na kateremkoli kraju, naj jih tam ne doleti, Gospod, niti toča niti jeza niti nerodovitnost vinograda.”³⁴ (BHL 1764: 27.405), ki se tesno naslanja na grško verzijo, navaja podobno prošnjo, da bi bilo mestu, pokrajini ali kraju, ki ima njegove relikvije, prizaneseno s točo, škodo na pridelkih in jalovostjo vinogradov : “[...] ali mesto ali pokrajina ali kraj, kjer leži nekaj mojih relikvij, naj jih tam ne prizadene besnenje toče niti bolezen na pridelkih niti nerodovitnost vinogradov; toda kamorkoli bi prišle moje relikvije, če bi kdaj nastala škoda v teh pokrajinah, podari jim milost, tako kot bi to bilo v moji navzočnosti, Gospod, moj Bog, tako da bi vsi prebivalci v teh pokrajinah prejeli v obilju sad svojega dela, da bi napolnjeni s tvojo milostjo slavili tvoje sveto ime iz vsega srca.”³⁵ Verzija (BHL 1766: 16.149) je glede priprošenj za rodovitnost manj natančna, vendar še vedno govori o zaščiti pred točo in lakoto: “[...] in v tistem kraju, kamor položijo moje telo, naj tja ne pride toča, niti jeza ognja niti lakota, niti smrt: in če bi bili tam zlobneži ali od hudiča obsedeni v tem mestu in v teh krajih, in bi šli in bi molili iz vsega srca in bi poleg tvojega imena omenjali moje ime v svojih molitvah, naj bodo zdravi.”³⁶

Krištofova kruhodajalska vloga, po kateri je svetnik znan na avstrijskem Koroškem, je prav tako nedvoumno izražena v grški verziji (BHG 310: 6.128; 7.128–129), kjer svetnik pomnoži ostanke kruha do take mere, da nasiti lakoto vojakov, ki so ga prišli aretirat, kar je neposredno povezano s Kristusovo sposobnostjo nasititi pet tisoč mož s petimi hlebi kruha in dvema ribama (Mt 14,13–21, Lk 9,10–17, Jn 6,1–14, Mr 6,30–44), tako da svetnik v tem položaju v resnici nastopi kot kruhodajalec. To Krištofovo dejanje je primer čiste imitacije Kristusa, istočasno pa bi si lahko na tej točki zastavili vprašanje, ali nista Krištofovo povečanje količin kruha in njegova molitev za rodovitnost v tesni zvezi, saj je svetnik, ki poskrbi za vojake z obiljem kruha, tudi najbolj primeren, da zaprosi za rodovitnost in obilje žita tam, kjer bodo imeli njegove posmrtno ostanke. Ta pripovedni element o čudežnem povečanju količine kruha se je ohranil še v (BHL 1764: 6.396–397), medtem ko v (BHL 1766) tega pripovednega elementa ni več, prav tako tudi ne v vplivni

33 Vsa mesta v poševnem tisku je označila avtorica članka.

34 ‘...unusquisque habens parvas quasdam reliquias mei, aperte valeat iis abigere daemones. Verum etiam quam multi quaerunt me in urbe sua habere, vel regione vel agro vel in qualicumque loco, ne adveniat iis ibi, Domine, *grando* neque ira, *neque sterilitas vineae*...’

35 ‘...sive civitas sive regio vel locus ubi fuerint de reliquiis meis, non superveniat ibi *indignatio grandinis neque laesio frugum aut sterilitas vinearum*; sed et si aliquando laese fuerint, sicut mei presentia, ubicumque devenerint reliquiae meae, dona gratiam, Domine Deus meus, ut omnes habitantes in regias illas labores culturae suae affluenter excipientes, repleti tua gratia glorificent sanctum nomen tuum ex toto corde suo.’

36 ‘...et in quo loco posuerint corpus meum, non ibi ingrediatur *grando*, non ira flammae, *non fames*, non mortalitas : et in civitate illa, et in illis locis, si fuerint ibi malefici, aut daemones, et veniunt et orant ex toto corde, et propter nomen tuum nominant nomen meum in suis orationibus, salvi fiant.’

Zlati legendi. Od poudarkov na rodovitnosti, ki so opazni v omenjenih verzijah, se je v *Zlati legendi* ohranila samo svetnikova brsteča popotna palica, ki je vzbrstela kot znak božje milosti in ki je nedvoumno povezana z idejo rodovitnosti (Scott, 2005, 71–72).

Kot smo videli, so romarji tekli na Krištofovo goro v okviru procesije na tri vrhove, in sicer z namenom, da si izprosijo dež, poznali pa so tudi procesije, ki jim je bila Šentkrištofova gora edini cilj. V gradivu, obravnavanem v tem članku, se legenda o romanju k sv. Krištofu pojavi v dveh pripovedih, obe sta iz zamejstva, samo da je ena zapisana v slovenskem in druga v nemškem jeziku.

117. Kako so pregnali Krištofa

So pa bili včasih že taki ljudje, da takih reči niso pustili pri miru. So pa pastirji ga zavalili dol, ko je bila gori kapelica in pa sveti Krištof notri.

To so pravili stari ljudje, jaz pa sem stare ljudi poslušal. Tu je bil eden, ki je hodil po dveh palicah. Jaz sem pa poslušal, sem si pa zapomnil. Potem sem se pa večkrat opominjal, si pa takoj zapomniš človek.

So ga pa pastirji zvečer zavalili dol. Dol je bila pa plan, se je pa valil. Zjutraj je bil spet gori. So dejali: »Kaj ga le prinese nazaj?« So ga pa spet zavalili dol, se je pa valil dol, je bil zjutraj spet gori. Pa so ga spet zavalili, v tretje pa ga ni bilo več.

Potem pa so bila tukaj tako slaba leta, so pravili moja babica. So pa pasli krave, ko so morali gnati krave, pa niso imeli kruha, da bi ga nesli s seboj. Da so vekali, tako je bilo. So bila trda leta.

Potem so se pa farani vzdignili, so pa rekli: »Gremo k duhovniku.« Da so šli nad duhovnika v Kapli: »Pomagajte, pa nazaj ga dobimo. Vidimo, da je to zgrešeno, da smo pregnali Krištofa.« Potem so pa rekli duhovnik: »Ja, taka reč nazaj, ko se enkrat prežene, se ne dobi. Jaz vam dam ta nasvet: 'Zaobljubite se v velikem številu svetemu Krištofu, pa vsako leto enkrat pojdite v procesiji gor.'«

Potem so pa ja tako zelo hodili, da je Bog prelozil.

To pa je trajalo tri leta, da je tako slabo bilo tukaj. Potem se je pa začelo boljšati, da smo spet imeli kruh. Krištof ja noče kruha.

Potem so pa začeli pa le tako opuščati, tako kot pa sedaj. Da so farani, so pravili tisti stari mož, tekli v nedeljo zjutraj, ko so bili pri prvi maši, če kdo h Krištofu ni dal romarja. Tukaj je en kmet iz naše občine, naše fare, so kar tekli nad njega: »Zakaj pa romarja nisi dal Krištofu?« Je rekel: »Jaz nisem imel denarja, pa nisem imel koga, da bi ga dal.« So pa rekli farani: »Če boš lačen, pa si boš vzel čas.« (Piko, 1996, 175–177. Pripovedovalec: Miha Ošina, Lobnik pri Železni Kapli, 1962).

V slovenski verziji je jasno povedano, da se je svetnik prisiljen odseliti, vendar ni naveden niti njegov prvotni kraj bivanja niti kraj njegove selitve, omenjena je samo Kapla, kamor se skesani domačini zatečejo po nasvet k tamkajšnjemu duhovniku, ki jim svetuje romanje k sv. Krištofu, vendar iz pripovedi ni čisto razvidno, za katero romarsko točko gre. Toda tu nam pomaga Kampffhammer s podatkom, da so prebivalci Železne Kaple romali na Šentkrištofovo goro (1974, 258), in na osnovi tega podatka lahko domnevamo, da bi duhovnik iz pripovedi utegnil imeti v mislih Šentkrištofovo goro. Podoben motiv

Fig. 2: <http://www.orthodoxartsjournal.org/the-icon-of-st-christopher>

o selitvi svetnika, s katerim domačini grdo ravnajo ali ga celo izženejo (Gugitz, 1951, 31), s čimer si prislužijo svetnikovo jezo, je zapisal Graber v nemškem jeziku, vendar je v tem primeru pripoved geografsko dobro označena. Po pripovedi, ki jo navaja Graber, je sv. Krištof prvotno bival na Uršlji gori, vendar so se mu domačini zamerili, zato se je preselil na Šentkrištofovo goro, kamor še vedno hodijo romat skesani domačini iz okolice Uršlje gore. Kampfhammer dopušča možnost, da je utegnil biti nekoč kip sv. Krištofa prenesen z Uršlje gore na Krištofovo goro in da se je spomin na ta dogodek ohranil v legendi (1974, 261–262). V slovenski in nemški verziji gre torej, čeprav z določenimi modifikacijami, za znano vrsto pripovedi, v nemščini poimenovano *Wandersagen/Rastsagen*, o potovanjih svetnikov po svetu in njihovi naselitvi na točkah, ki jim ugajajo (Kampfhammer, 1974, 260–261). Te pripovedi imajo korenine v popotovanjih Kristusa in sv. Petra, kjer so vrli posamezniki nagrajani za gostoljubno o ravnanje, medtem ko se brezvestneži znajdejo v težavah. Toda tovrstna popotovanja imajo še globlje korenine, segajo namreč v antiko, kjer so se ohranile pripovedi o Zevsu, ki je rad obiskoval zemljane, včasih je šel naokoli sam, včasih pa v družbi Hermesa in v tem kontekstu je najbolj znana pripoved o Filemonu in Bavcidi, ostarelem paru, ki gostoljubno sprejme popotnika, ne da bi zakonca vedela, da imata pred seboj Zevsa in Hermesa. Tudi motiv užaljenega izgnanega boga ali boginje, ki hudo kaznuje nehvaležne prebivalce, ki božanstvu niso hoteli ponuditi zavetja in so ga celo pregnali iz svoje okolice, sega že v antiko. Tako se je boginja Latona na begu pred Junonino jezo ustavila v Likiji, da bi si odpočila in se napila vode, vendar so jo domačini nagnali. Za kazen so se negostoljubni prebivalci spremenili v žabe (Ovidij Naso, 1984, 234).

Zlasti z Uršlje gore prihajajo slovenski kmetje redno vsako leto, pogosto dvakrat na Krištofovo goro, kajti pri svetniku imajo dosti na rovaš. Prestoloval je namreč v prastarih

časih v cerkvi na Uršlji gori in pomagal kmetom s svojimi priprošnjami k bogati letini in večjemu blagostanju. Toda namesto da bi s hvaležnostjo častili svetnika s pobožnostjo in molitvijo, so preživljali njemu posvečene dneve v igri in plesu. Zaradi tega se je sv. Krištof ujezil. Odločil se je, da bo zapustil grešne ljudi, zato se je odpravil na potovanje. Utujen in lačen je prispel h kmečki hiši na današnji Krištofovi gori. Tam je kmetica ravnokar spekla veliko zalogo kruha in je štruce postavila iz pečice pred hišna vrata, da bi se ohladile. Sv. Krištof se je namestil na klopi pred hišo, da si odpočije, in je pojedel vse v silni lakoti. Kmetica je prišla čez nekaj časa, da bi pogledala za svojim kruhom. Ker ga ni več zagledala, je vprašala tujega popotnika, kaj se je z njim zgodilo. Le-ta ji je odgovoril popolnoma po resnici, da je našel nekaj drobtin pred vrati in jih pojedel. Ker mu je dežela zelo ugajala in so bili ljudje na gori pobožni in dobrodelni, se je tam ustalil in je sedaj v tamkajšnji cerkvi obiskovan in čaščen.

Kako čisto drugače se je godilo tistim spodaj, v deželi, ki jih je svetnik zapustil! Nekomu je poginila najlepša živina, drugemu je požar uničil hišo in hlev. Nekega leta je toča uničila bogata polja, naslednjič so narasli potoki preplavili najlepše njive z grobljem.

Tedaj so se zaobljubili k romanju na Krištofovo goro, da bi se znova spravili z globoko užaljenim svetnikom. In sv. Krištof ni bil zamerljiv: žito je po romanju po dolgem času spet uspevalo. Zato so se ljudje odločili za cerkveno procesijo na Krištofovo goro in pri tem darujejo še do danes ob Lovrencu sveže požeto rž in vzamejo s sabo domov blagoslovljeno rž, da bi jo pomešali s semenom za setev.

Ko je enkrat romanje na Krištofovo goro nekoliko pojenjalo, se je hotel svetnik odseliti. Njegov kip je stal nekega jutra na cerkvenem oknu, vendar so ga na srečo pravočasno opazili, prenesli na oltar in z mnogimi prošnjami prepričali, da je ostal (Graber, 1927, 353).³⁷

37 Besonders vom Ursulaberge kommen die slowenischen Bauern regelmäßig alljährlich oft zweimal auf den Christophberg, denn sie haben beim Heiligen gar viel am Kerbholz, thronte er doch in altergrauen Zeiten in der Kirche am Ursulaberge und verhalf durch seine Fürbitte den Bauern zu reichem Erntesegen und zu großer Wohlhabenheit. Anstatt jedoch den Heiligen in Andacht und Gebet dafür dankbar zu verehren, verbrachten sie die ihm geweihten Tage mit Spiel und Tanz. Darüber ergrimmte St. Christoph. Er beschloß, die sündigen Menschen zu verlassen, und begab sich auf die Wanderung. Müde und hungrig kam er zu einem Bauernhause auf dem heutigen Christophberge. Dort hatte soeben die Bäuerin einen großen Brotvorrat gebacken und die Laibe vom Ofen heraus vor die Haustüre zum Auskühlen gestellt. St Christoph setzte sich auf die Hausbank, um auszuruhen, und verzehrte alle mit Heißhunger. Die Bäuerin kam nach einer Weile, um nach ihren Broten zu sehen, und da sie keines mehr erblickte, fragte sie den fremden Wanderer, was damit geschehen sei. Der antwortete ganz treuherzig, er habe einige Brosamen vor der Türe gefunden und dieselben verzehrt. Da das Land ihm hier gefiel und die Leute auf dem Berge fromm und mildtätig waren, ließ er sich da nieder und wird jetzt in der dortigen Kirche von den Gläubigen besucht und verehrt. Wie ganz anders aber erging es denen unten im Lande, die der Heilige verlassen! Dem einen war das schönste Vieh gefallen, dem andern verzehrte eine Feuersbrunst Haus und Hof. Ein Jahr zerschlug der Hagel die üppigen Felder, im nächsten vermurten jäh angeschwollene Bäche die schönsten Äcker mit Steingerölle.

Da gelobte man eine Wallfahrt auf den Christophberg, um den tiefbeleidigten Heiligen wieder zu versöhnen. Und St. Christoph war nicht unerbittlich; das Getreide geriet nach der Wallfahrt wieder einmal nach langer

Ob tej priložnosti je potrebno poudariti, da obstaja v pripovedi poleg popotovanja svetnikov tudi drug, enako pomemben pripovedni element, romanje okoliškega prebivalstva na Šentkrištofovo goro ob različnih priložnostih. Leteče procesije na tri vrhove, kamor sodi tudi Šentkrištofova gora, potekajo, kot smo videli, na tretji petek po veliki noči, medtem ko so na Krištofovo goro samo po sebi radi romali zlasti 25. julija, na god sv. Krištofa in sv. Jakoba, sredi poletja, ko je navadno najhujša vročina, ki lahko uniči pridelek (Šašel, 1952, 144), zato je bila zadostna količina dežja nujnost (Šavli, 2008, 354). Prav tako je bilo priljubljeno romanje k sv. Krištofu na god sv. Lovrenca, 10. avgusta. Romarji so tedaj nosili zrna rži na Šentkrištofovo goro, jih podarili, nato za majhen denar kupili blagoslovljena zrna rži drugih romarjev, kupljeno blagoslovljeno zrnje pa pomešali s svojim domačim in posejali.

Razprava o romanju na Šentkrištofovo goro odpira zanimivo vprašanje, zakaj so poveze sv. Krištofa s poljedelstvom in rodovitnostjo tako očitno stopile v ozadje v zahodnoevropski tradiciji. Čeprav svetnik dandanes velja tudi za zavetnika poljedelcev in vrtnarjev, je vendarle bistveno bolj znan po svoji apotropični dejavnosti (Ameisenowa, 1949, 44). Istočasno se pojavlja še drugo vprašanje, zakaj se je izročilo o sv. Krištofu kot dajalcu kruha ohranilo tako dosledno ravno na avstrijskem Koroškem, in na to vprašanje bi bilo potrebno odgovoriti v posebni raziskavi. Vsekakor na avstrijskem Koroškem sv. Krištof velja tudi za dajalca kruha in ta njegova vloga pride v polni meri do izraza na Šentkrištofovi gori. Svetnikovo kruhodajalstvo pomeni zanimiv odmik od tradicionalne podobe svetnika, nosilca Kristusa otroka, v *Zlati legendi*, in dokazuje življenjsko moč in prožnost legende. Vsekakor je sv. Krištof svetnik, ki si zasluži še veliko znanstvene pozornosti, in upajmo, da se bo našlo in nabralo še več gradiva o njegovem mestu v ljudskem izročilu v Republiki Sloveniji in zamejstvu.

ZAKLJUČEK

Članek obravnava podobe sv. Krištofa v pripovedih, ki se nahajajo na ozemlju Republike Slovenije in v zamejstvu na avstrijskem Koroškem, in sicer v naslednjem gradivu: Kotnik, *Storije I. Koroške narodne pripovedke in pravljice*, 1924; Georg Graber, *Sagen aus Kärnten*, 1927; Wilhelm Tschinkel, *Gotscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*, 1932, ki je bilo leta 2004 ponatisnjeno skupaj s slovenskim prevodom in komentarji pod naslovom *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih / Gotscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*; Anton Gričnik, *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo, Pohorje*

Zeit recht gut. Deshalb beschloß man alljährlich eine Kirchfahrt nach St. Christoph, und darum opfert man heutzutage noch daselbst zu Laurentius frisch geernteten Roggen und nimmt sich dafür geweihten in die Heimat mit, um denselben unter das Saatkorn zu mengen.

Als einmal die Wallfahrten auf den Christophberg etwas nachließen, wollte der Heilige auch von da wieder wegziehen. Seine Statue stand eines Morgens am Kirchenfenster, wurde aber zum Glücke dort rechtzeitig bemerkt, auf den Altar zurückgebracht und durch vieles Bitten wieder zum Bleiben bewogen (Graber, 1927, 353).

pripoveduje, 1995; Martina Piko, *Iz semena pa bo lipa zrasla. Pravlice, storije in basmi s Koroške*, 1996; Marta Orešnik, Vida Štiglic in Peter Weiss, *Gori, doli, sem in tja. Folklorne pripovedi iz Zgornje Savinjske doline*, 2013. Pri tem se zastavlja temeljno vprašanje: v kolikšni meri obravnavane pripovedi odstopajo od na Zahodu najbolj uveljavljene legende o sv. Krištofu, zapisane v *Zlati legendi (Legenda Aurea)*, obsežni zbirki življenj svetnikov, ki jih je zbral in priredil dominikanski menih Jakob de Voragine v šestdesetih letih trinajstega stoletja. Tam je svetnik upodobljen kot velikan, ki nese Jezuščka preko deroče reke, pri čemer se opira na popotniško palico, ki čudežno vzbrsti. Članek posveča veliko pozornost razvoju legende od njenih začetkov na krščanskem Vzhodu, kjer je svetnik pogosto upodobljen s pasjo glavo, do pojava njene najbolj znane verzije o Krištofu Nosilcu Kristusa otroka na ramenih, ki se je razvila na srednjeveškem Zahodu. Grška verzija legende trdi, da je pasjeglavi svetnik služil v cesarski vojski in tam doživel mučeniško smrt, nakar se je ta verzija legende razširila v Evropo zgodnjega srednjega veka in se tam ohranila zlasti v latinski različici. Na Zahodu se je pojavila še ena, bolj fantazijska latinska verzija, ki je ohranila svetnikovo pasjo glavo, uvedla legendarnega kralja Dagnusa namesto zgodovinskega cesarja Decija, določila Krištofovo velikost, 12 vatlov (1 vatel = 45.72cm), in dodala spravljiv konec: Dagnus se spreobrne, ko mu svetnikova kri povrne vid. V zahodni Evropi se je ohranila le ena podoba pasjeglavega svetnika. Njegova prva podoba s človeškim obrazom je znana iz 10. stol., prva podoba velikana pa iz začetka enajstega. Svetnik je v dvanajstem in prvi polovici trinajstega stoletja upodobljen kot velikan in nosilec odraslega, pogosto bradatega Kristusa, šele v drugi polovici 13. stol. se začne pojavljati podoba Krištofa velikana z otrokom na ramenu, z brstečo palico v roki in deročo vodo pod nogami, ki jo je *Zlata legenda* razširila po celotni zahodni Evropi.

Na Slovenskem je sv. Krištof tako kot v ostalih deželah evropskega Zahoda sodil med najbolj priljubljene svetnike, katerega freske so se ohranile širom po Sloveniji, naslikane v nadnaravni velikosti, na mestih, kjer ga je lahko videlo čim več ljudi že od daleč, v skladu s prepričanjem, da pogled na svetnika odvrne smrt tistega dne. Največ poslikav se je ohranilo iz 14., 15. in prve tretjine 16. stol., ko je bilo čaščenje svetnika na evropskem Zahodu na vrhuncu. Svetnik je na Slovenskem upodobljen tradicionalno, v skladu z *Zlato legendo*, z Jezuščkom na ramenih, pod njim voda, in brsteča palica v roki, pri čemer je naslikan večinoma frontalno, včasih pa tudi iz profila. V članku analizirane pripovedke razkrivajo, da je prihajalo v ljudskih pripovedih o svetniku do zanimivih vsebinskih premikov. Legenda s Pohorja je od vseh obravnavanih pripovedi najbolj konvencionalna: svetnik nese otroka Kristusa preko reke in občuti njegovo težo, vendar je Krištof v primerjavi s tradicionalnim sv. Krištofom bolj posveten in praktičen, njegovo ruvanje dreves pa ga vsaj delno povezuje z Močnim Janezom (Mt 678 v Aarne-Thompsonovi klasifikaciji), prav tako v pripovedki ni motiva služenja najvišjemu gospodu, ki je osrednji pripovedni element v *Zlati legendi*.

V zamejstvu na avstrijskem Koroškem obstaja več pripovedi o sv. Krištofu v slovenskem in nemškem jeziku, ki jih članek razdeli v dva vsebinska sklopa: Iskanje zakladov in Romanja na Šentkrištofovo goro. Sv. Krištof v vlogi zaščitnika iskalcev zakladov se je uveljavil v nemškem prostoru zlasti v 17. in 18. stol., ko je lov na zaklade v javnosti veljal za družbeno sprejemljiv način pridobivanja bogastva. V vseh pripovedih o iskanju zakla-

dov je potrebno moliti k svetniku, prižigati sveče, se obrniti nanj po pomoč, ga naposled pravilno odsloviti in biti z njim skrajno previden. Sv. Krištofa kot prinašalca zakladov so poznali tudi kočevarski Nemci, ki so v nemščini ohranili razlago, zakaj je sv. Krištof zaščitnik iskalcev zakladov. To je nagrada, ker je nesel Kristusa otroka preko morja.

Romanja k sv. Krištofu predstavljajo temo, ki jo dobro pozna zamejstvo na avstrijskem Koroškem. Tako se je v slovenskem jeziku ohranila pripoved o domačinih, ki izženejo sv. Krištofa iz svojega okoliša in njegov kip zakotalijo iz cerkve. Svetnik se nekajkrat vrne v svojo cerkev, toda ko spozna, da ga domačini ne marajo v svoji sredi, odide drugam. Svojemu novemu domicilu nakloni blaginjo in dobro letino, prebivalci iz njegovega nekdanjega okoliša, iz katerega so ga sami izgnali, pa kmalu občutijo posledice svojega neprimernege ravnanja s svetnikom v obliki slabih letin in z njimi povezanega pomanjkanja. Po duhovnikovem nasvetu začnejo romati k svetniku v njegovo novo bivališče in čez čas se razmere v resnici popravijo. Pripoved je krajevno nejasna. Ne vemo, iz katerega kraja so domačini izgnali svetnika in kam se je le-ta zatekel, iz pripovedke je razvidno samo to, da so se obupani vaščani v svoji stiski obrnili na duhovnika iz Kaple. V nasprotju s to pripovedko je Graberjev nemški zapis pripovedke krajevno dobro določen. Sv. Krištof je prvotno prebival na Uršlji gori, toda ker ni bil zadovoljen z odnosom okoliških prebivalcev do sebe, se je preselil na Šentkrištofovo goro. Pri tamkajšnjih domačinih je bil v velikih časteh in jim je vračal naklonjenost v obliki dobrih letin, medtem ko so skesani domačini iz okolice Uršlje gore kmalu spoznali nespamet svojega ravnanja s svetnikom, ki se jim je vrnila v obliki slabih letin, tako da so v kesanju začeli romati na Šentkrištofovo goro in to počnejo še zdaj. V ozadju obeh pripovedi se skrivajo pripovedke o romanju svetnikov po raznih krajih in njihovi naselitvi tam, kjer jim odgovarja. Naposled je potrebno omeniti še zapis Franceta Kotnika o romanju na tri gore na tretji petek po veliki noči z začetkom ob sončnem vzhodu in zaključkom ob sončnem zahodu, ena od treh gora je poleg sv. Urha in sv. Magdalene tudi Šentkrištofova gora, kamor se romarji zatekajo, da bi izprosili dež in dobro letino. Prošnjam za dobro letino sta namenjeni še dve procesiji na Šentkrištofovo goro, 25. julija (sv. Jakob Starejši) in 10. avgusta (sv. Lovrenc), kjer pride do izraza Krištofova vloga kruhodajalca, ki je *Zlata legenda* ne omenja.

Članek se naslanja na pripovedi, ki so bile objavljene v dvajsetem in zgodnjem enaindvajsetem stoletju, kar pomeni, da imamo opravka z relativno novejšimi zapisi. Na osnovi tako majhnega vzorca je zaenkrat še nemogoče izpeljevati splošno veljavne zaključke, mogoče pa je že na tej točki izraziti domnevo o zamejstvu na avstrijskem Koroškem kot tistem področju, kjer se je ohranilo največ pripovedi o svetniku. Vendar tu naletimo na težavo. Georg Graber je sicer zapisal pripovedi o sv. Krištofu tako kot tudi mnoge druge, vendar se ni izjasnil, ali so bile izvorne pripovedi podane v slovenskem ali nemškem jeziku. Če so bile le-te izvorno povedane ali/in zapisane v slovenskem jeziku, je Graber s svojimi nemškimi zapisi ustvarjal napačen vtis o nemškem izvoru zbranega pripovednega gradiva. Na osnovi obravnavanega gradiva je tudi mogoče tvegati domneve o motiviki v obravnavanih pripovedih: sv. Krištof, ki ruva drevesa v pohorski legendi, je – pogojno – blizu tipu Mt 678 v Aarne-Thompsonovi klasifikaciji o Močnem Janezu, na Kočevskem med kočevarskimi Nemci in na avstrijskem Koroškem nastopa kot zaščitnik iskalcev zakladov, pripovedi o njegovi selitvi z Uršlje gore na Krištofovo goro so povezane s pri-

povedmi o potovanjih svetnikov in njihovem naseljevanju na posameznih krajih, omeniti pa je potrebno še njegovo vlogo dajalca kruha in priprošnjika za dobro letino. Krištof torej v ohranjenih pripovedkah prevzame še dodatne vloge, neodvisno od *Zlate legende*, kar dokazuje ustvarjalnost ljudske domišljije, ki se ni mogla sprijazniti z eno samo verzijo pripovedi, temveč je svojemu priljubljenemu svetniku dodajala nove vloge in naloge, zaradi katerih Krištof še danes ostaja eden najbolj priljubljenih nebiblijskih svetnikov vseh časov.

THE IMAGES OF ST CHRISTOPHER IN THE FOLK NARRATIVES
COLLECTED IN THE REPUBLIC OF SLOVENIA AND AUSTRIAN
CARINTHIA AND THEIR HISTORICAL-MYTHICAL ROOTS

Alenka DIVJAK

Institut of Nova revija for Humanities, Gospodinjska ulica 8, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: alenkadivjak@hotmail.com

SUMMARY

The article discusses the images of St Christopher in a limited number of folk narratives originating in the Republic of Slovenia and this part of Austrian Carinthia settled by the Slovene minority. The discussed narratives are found in the following collections of folk narratives: France Kotnik, Storijske I. Koroške narodne pripovedke in pravljice, 1924; Georg Graber, Sagen aus Kärnten, 1927; Wilhelm Tschinkel, Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen, 1932, reprinted with the Slovene translation in 2004 and entitled as Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih – Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen; Anton Gričnik, Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo, Pohorje pripoveduje, 1995; Martina Piko, Iz semena pa bo lipa zrasla. Pravlice, storije in basmi s Koroške, 1996; Marta Orešnik, Vida Štiglic in Peter Weiss, Gori, doli, sem in tja. Folklorne pripovedi iz Zgornje Savinjske doline, 2013. The purpose of this article is to answer one fundamental question: in what way/if any do the narratives in question show deviations from the Christopher tradition as presented in the Golden Legend (the Legenda Aurea), a voluminous compendium of saints' lives, collected by the Dominican monk Jakobus de Voragine in the 1260s. In the Golden Legend, St Christopher is depicted as a giant carrying the infant Christ across a torrential river, with a blossoming rod in his hand. In order to raise the reader's awareness about the roots of the legend, the article dedicates considerable attention to the development of the Christopher traditions, beginning with the birth of the legend in the orthodox East – where the saint was often depicted as a dog-head – and ending with its integration into the medieval society of the West where Christopher is eventually regarded as the Christ-Bearer both literally and metaphorically. According to the Greek legend, the dog-headed saint served in the Roman army where he died a martyr's death. This version found its way into the European West where it survived primarily in its Latin adaptation. Another, more exotic Latin legend also emerged in the West, preserving the saint's cynocephaly and incorporating other narrative details not found in the two previously mentioned versions. Among others, it introduced the legendary king Dagnus instead of the historical emperor Decius found in the previous two accounts, emphasised St Christopher's exceptional height, 12 cubits, and provided a reconciliatory end: Dagnus is converted when his eyes are healed by the saint's blood. Western Europe obviously did not find Christopher's cynocephaly attractive, as suggested by the lack of surviving pictorial representations of the dog-headed saint, with only one surviving exception. His earliest surviving image with a human face

in the medieval West originates from the tenth century and his first portrayal as a giant is preserved from the beginning of the eleventh century. In the twelfth and the first half of the thirteenth century, the saint was beginning to be depicted as a giant carrying the adult Christ, who was often bearded, and it was not until the second half of the thirteenth century that he was beginning to be depicted as a giant carrying the Christ Child over a torrential river, the version which was promoted by the Golden Legend and which has retained its popularity ever since.

In Slovenia, like in other parts of the European West, Christopher was one of the most popular saints whose mural paintings have survived in all Slovene regions, the saint being painted in supernatural size, on sites where his images could be seen from afar by the greatest multitude of people imaginable, in accordance with a belief that a look at the saint turns away unexpected death for the rest of the day. The majority of mural paintings was produced in the fourteenth, fifteenth and the first three decades of the sixteenth centuries when the veneration of the saint reached its peak in both Slovenia and western Europe. In Slovenia, the saint is depicted traditionally, with the Christ Child on his shoulders, standing in water and with a blossoming travelling rod in his hand, frontally or sometimes in profile. However, oral tradition reveals that the folk narratives discussed in this article underwent some interesting thematic modifications. For example, even though the legend from Pohorje depicts the saint rather conventionally, he is carrying the Christ Child across the river and Christ's weight is duly noticed by the saint, there is no trace of the so-called Dienstmotiv, the saint's wish to serve the mightiest lord. Apart from that, the saint's materialism and his tendency to uproot trees also help to differentiate this rather down-to-earth Slovene narrative from the idealised account of the saint in the Golden legend.

In this part of Austrian Carinthia settled by the Slovene minority, the narratives about St Christopher are preserved in the Slovene and German languages and the article divides them into two thematic sections: Treasure hunting and Pilgrimages to Šentkrištofova gora. St Christopher's image as a protector of treasure hunters evolved in particular in the seventeenth and eighteenth centuries when the public increasingly tended to regard treasure hunting activities, legal and illegal, as a socially acceptable way of gaining wealth, especially in Germany and Austria where the saint was particularly favoured in this role. St Christopher as a protector of treasure hunters is known in Kočevje (Gottschee) in the Republic of Slovenia as well. A surviving narrative in the German language, originating among the German-speaking minority, explains Christopher's protection of treasure hunters as a reward for his act of carrying the Christ Child across the sea. Apart from Kočevje, Austrian Carinthia has also preserved this narrative element. Georg Graber in his collection of narratives from Carinthia quotes the narratives depicting the saint as a protector of treasure hunters together with many other folk narratives. The problem is, however, that Graber did not mention the language in which his collected narratives had originally existed. If the original language was Slovene, he, by concealing this fact, helped to create a false impression about the uniformly German nature of Austrian Carinthia, ignoring its bilingual nature altogether.

Pilgrimages to St Christopher is a topic which has survived in Austrian Carinthia in both the Slovene and German languages. The Slovene tradition has preserved a narrative

in which the locals expel the saint from their neighbourhood. The saint moves to another location and blesses his new abode with good harvests, while his former neighbours, now deeply repentant, make pilgrimages to the saint's new abode. This narrative is geographically speaking rather imprecise. It is not stated where the saint used to live before his expulsion and where he found his new abode, the only tangible detail being in this case the advice of a local priest from Kapla (Eisenkappel) to the congregation to start making pilgrimages to the saint's new habitation. The narrative recorded by Graber in the German language, by contrast, is geographically precise: St. Christopher moves from Uršlja gora (Ursulaberg) to Šentkrištofova gora (Christophberg), 904m, 13 km north-east from Celovec (Klagenfurt), because he is not happy with the locals' lack of attention towards him. Both narratives are based on the stories about wandering saints, Wandersagen/Rastsagen, who wander through various places and eventually settle on their favourite sites. Finally, it is necessary to mention the account by France Kotnik about pilgrimages made to the three mountain peaks above Gosposvetsko polje (Zollfeld), beginning at sunrise and ending at sunset, the mountain peaks in question being apart from Šentkrištofova gora also Šenturška gora (Ulrichsberg) and Šmalenska gora (Magdalensberg). Finally, the article discusses two occasions for pilgrimages to Šentkrištofova gora, on 25 July (St James the Elder) and 10 August (St Lawrence), made with the purpose of obtaining good harvests. These two pilgrimages as well the pilgrimages to the three mountain peaks are closely associated with St Christopher's position as a Bread-Giver, attributed to the saint in this part of Austrian Carinthia, thus playing down his traditional role as the Christ-Bearer to some degree.

The article relies on the narratives recorded in the twentieth and the early twenty-first centuries, which means that this research focuses on relatively recent accounts. The number of preserved narratives about the saint seems to be rather limited and on the basis of such a small sample it is at present impossible to make too general conclusions as to the saint's position in the folk narrative tradition in the Republic of Slovenia and behind its borders. Nevertheless, it is safe to assume that it is this part of Austrian Carinthia settled by the Slovene minority, which has preserved most narratives about the saint, and in spite of a limited number of accounts, it is possible to express some suggestions as to the motifs existing in the discussed narratives. First, St Christopher uprooting the trees slightly resembles Strong John in Mt 678 in Aarne-Thompson motif index; second, in Austrian Carinthia the saint functions among others as a protector of treasure hunters, third, the narratives about his migration from Uršlja gora to Šentkrištofova gora and the origins of pilgrimages to Šentkrištofova gora recall the narratives of the saints' travels, Wandersagen/Rastsagen, and finally, he is also known as a Bread-Giver and a patron of good harvests. St Christopher in the preserved narratives therefore acquires additional roles, independent of the Golden Legend, which confirms the saint's popularity as well as the vitality and flexibility of his legend.

Key words: iconography, development of the legend, Legenda Aurea, folk narratives, new roles, St Christopher

VIRI IN LITERATURA

- BHG 310** – Van Hooff, G. (1891): *Christophori Martyris Acta Graeca Antiqua*. *Analecta Bollandiana*, 1882, 1, 121–148.
- BHL 1764** – *Passio Sancti Christophori Martyris*. *Analecta Bollandiana* (BHL), 1891, 10, 393–405.
- BHL 1766** – *Act. Sanct. Jul. VI*, 1868, 146–149.
- Florjančič, A. P., Stanonik, M. (ur.) (2004)**: *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih / Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Wilhelm Tschinkel. Ljubljana, Založba ZRC.
- Graber, G. (1927)**: *Sagen aus Kärnten*, Leipzig, Dietrichsche Verlagsbuchhandlung.
- Gričnik, A. (1995)**: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo*. Ljubljana, ČZD Kmečki glas.
- Herodot** – *The Histories*. On Lybia, Book IV (<http://www.fordham.edu/halsall/ancient/herod-lybia1.asp>).
- Kotnik, F. (1924)**: *Storije I. Koroške narodne pripovedke in pravljice*. Prevalje, Družba sv. Mohorja.
- Migne, J.-P. (1855) (ur.)**: Peter Comestor, *Historia Scholastica*. *Patrologia Latina*, 198. Paris.
- Migne, J.-P. (1880) (ur.)**: Ratramni Corbeiensis monachi *Epistola de Cynocephalis ad Rimbertum presbyterum scripta*. *Patrologia Latina*, 121. Paris.
- Orešnik, M., Štiglic, V., Weiss, P. (2013)**: *Gori, doli, sem in tja*. Folklorne pripovedi iz Zgornje Savinjske doline. Druga knjiga. Solčava, Celje, Center Rinka, zavod za turizem in trajnostni razvoj Solčavskega, Društvo Mohorjeva družba.
- Ovidij Naso, P. (1984)**: *Metamorfoze*. Izdal Janez Vajkard Valvasor. Bogenšperk 1680. Faksimilirana izdaja. Mladinska Knjiga. Ljubljana.
- Piko, M. (1996)**: *Iz semena pa bo lipa zrasla*. Pravlice, storije in basmi s Koroške. Ljubljana, Kmečki glas.
- Ameisenowa, Z. (1949)**: *Animal-Headed Gods, Evangelists, Saints and Righteous Men*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, 12, 21–45.
- Barb, A. (1972)**: *Cain's Murder-Weapon and Samson's Jawbone of an Ass*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 35, 386–389.
- Birley, A. R. (1988)**: *The African Emperor: Septimius Severus*. London, Batsford Ltd.
- Bittmann, Y. (2003)**: *Standort und Funktion von Christophorusfiguren im Mittelalter*. Arbeit zur Erlangung des Grades eines Magister Artium an der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Philosophisch-Historische Fakultät. Heidelberg, Kunsthistorisches Institut.
- Bratož, R. (2006)**: *Preganjanje kristjanov v rimski provinci Dalmaciji v luči antičnih virov in srednjeveškega izročila*. V: Jerše, S., Mihelič, D., Štih, P. (ur.): *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 327–346.
- Buxton, R. G. A. (2006)**: *La mitologia greca: fonti, luoghi e iconografia*. Modena, Logos.

- Carpenter, I. G. (1997):** The Christopher legend in Latvian folklore. V: Sinor, D. (ur.): Aspects of altaic civilization III: Proceedings of the thirteenth meeting of the permanent international altaistic conference. Indiana University, Richmond, Curzon Press, 71–80.
- Cohen, J. J. (1994):** The limits of knowing: monsters and the regulation of medieval popular culture. *Medieval Folklore*, 8, 1–37.
- Collier, Mrs. (1904):** Saint Christopher and some representations of him in English churches. *Journal of the British archaeological society*, 130–145.
- Commenda, H. (1960):** Gessellschaft der Schatzgäber, Teufelsbeschwörer und Geisterbanner. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*. Linz, Stadtarchiv, 171–197.
- Cvetek, M. (2005):** Bajeslovno izročilo v bohinjskem pripovedništvu. *Traditiones*, 34/2, 179–216.
- Dillinger, J. (2012):** Magical Treasure Hunting in Europe and North America: A History. Houndsmills, Palgrave Macmillan, Ebook (EPUB) (<http://www.palgraveconnect.com/>).
- Dölger, F. J. (1933):** Christophorus als Ehrentitel für Märtyren und Heilige im christlichen Altertum. *Antike und Christentum*, 4, 73–80.
- Eger, A. J. (1900):** Beiträge zum Volksaberglauben im Egerlande. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, 6, 107–144.
- Friedman, J. B. (1981):** The Monstrous Races in Medieval Art and Thought. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Gaidoz, H. (1924):** Saint Christophe a tête de chien: en Irlande et en Russie. *Mémoires de la Société Nationale de Antiquaries de France*, 76, 193–218.
- Geološki zakladi okolice Laškega (2012):** Strokovna ekskurzija društva prijateljev fosilov in mineralov (<http://www.dpmfs.si/dokumenti/DPMFSLaškoIzlet2012.pdf>).
- Golob, F. (1982):** Upodobitve sv. Krištofa – Dela slikarja Jerneja iz Loke. *Loški razgledi*, 29, 20–31.
- Georgijev, D. (2008):** Kultot na sveti Kristofor vo R. Makedonija, 117–125 (<http://www.kalamus.com.mk>).
- Gugitz, G. (1951):** Kärntner Wallfahrten im Volksglauben und Brauchtum. Versuch einer Bestandaufnahme. Klagenfurt, Verlag Ferd. Kleinmayr.
- Hauffen, A. (1895):** Die deutsche Sprachinsel Gottschee. Geschichte und Mundart, Lebensverhältnisse, Sitten und Gebräuche, Sagen, Märchen und Lieder. Graz, K. K. Universitäts-Buchdruckerei und Verlags-Buchhandlung Styria.
- Holzweber M., Weisskopf B. (2005):** Wallfahrt und Heiligenverehrung. Heilige, die im Bereich Bergbau und Eisenverarbeitung angerufen werden (Bilder und Attribute; <http://www.eisenstrasse.info/fileadmin/images/forschungsarbeiten/wallfahrt.heiligenverehrung.pdf>).
- Hourani, A. (1992):** Die Geschichte der arabischen Völker. Von den Anfängen des Islam bis zum Nahostkonflikt unserer Tage. Frankfurt am Main, Fisher Taschenbuch Verlag.
- Housley, N. (1992):** The Later Crusades, 1274–1580. From Lyon to Alcazar. Oxford, Oxford University Press.

- Jäggi, S. (1993):** Alraunenhändler, Schatzgräber und Schatzbeter im alten Luzern (16.–18. Jahrhundert). Vortrag vor der Historischen Gesellschaft Luzern am 17 November 1993 (<http://www.staatsarchiv.lu.ch/schatzgraeber.pdf>).
- Kampfhammer, G. (1974):** Christophorus – Wallfahrten im Alpengebiet, Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, XXVIII/77, 239–264.
- Katzenellenbogen, A. (1944):** The Central Tympanum at Vézelay. Art Bulletin, 26, 141–151.
- Kretzenbacher, L. (1968):** Kynokephale Dämonen südosteuropäischer Volksdichtung. Vergleichende Studien zu Mythen, Sagen, Maskenbräuchen und Kynokephaloi, Werwölfe und südslawische Pesoglavci. München, Dr. Rudolf Trofenik.
- Lavrič, A. (2014):** URN: <http://barok.zrc-sazu.si/spomeniki/kristof> .
- Lipp, F. (1972):** Das Beil des hl. Wolfgang. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, 117, 159–180 (Oberösterreichischer Musealverein – Gesellschaft für Landeskunde; <http://www.landesmuseum.at/>).
- Loeschke, W. (1955):** S. Christophorus Canineus. V: Rohde, G. (ur.): Edwin Reslob zum 70. Geburtstag. Eine Festgabe. Berlin, Blaschker, 33–82.
- Maček, J., Rajh, J. (2002):** Laški zbornik 2002 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-BLAVDMCZ>>).
- Makarovič, G. (1991):** Votivi: zbirka Slovenskega etnografskega muzeja. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej.
- Makarovič, G. (2002):** Janez Svetokriški o svetniških zavetnikih in zavetnicah. Traditiones, 31, 1, 125–157.
- Martyrologium Romanum** (Ökumenisches Heiligenlexicon, www.heiligenlexicon.de/BiographienC/Christophorus.htm).
- Mellinkoff, R. (1980):** Cain's monstrous progeny in *Beowulf*: part I, Noachic tradition. Anglo-Saxon England, 8, 143–162.
- Mellinkoff, R. (1981):** Cain's monstrous progeny in *Beowulf*: part II, post-diluvian survival. Anglo-Saxon England, 9, 183–197.
- Mikuž, J. (1973):** Slikarstvo hrvaške skupine v 16. stol. na Slovenskem. Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 10, 13–29.
- Morer M. (1905):** St. Christoph in Kärnten. Carinthia I. Mitteilungen des Geschichtsvereins für Kärnten, 95, 25–30.
- Mras, G. (1995):** Der Mensch und die Naturgewalten im Spiegel der Inschriften (http://www.landesmuseum.at/pdf.../JOM_157_0243-0265.pdf).
- Newall, V. (1978):** Birds and Animals in Icon-Painting tradition. V: Porter, J. R., Russell, W. M. S. (ur.): Animals in Folklore. Ipswich, Cambridge, England, Totowa, New Jersey, D. S. Brewer Ltd., Rowman and Littlefield for the Folklore Society, 185–207.
- Newall V. (1980):** The Dog-Headed Saint Christopher. V: Burlakoff, N., Lindahl, C. et al. (ur.): Folklore on Two Continents: Essays in Honour of Linda Dégh. Bloomington, Indiana, Trickster Press, 242–249.
- Pachinger, A. M. (1909):** Über Krankheitspatrone auf Medaillen. Archiv für Geschichte der Medizin, 3, 227–268.

- Peskar, R. (1995):** Srednjeveške poslikave cerkvenih zunanjščin v Sloveniji. V: *Gotika v Sloveniji: nastajanje kulturnega prostora med Alpami, Panonijo in Jadranom. Akti mednarodnega simpozija*. Ljubljana, Narodna galerija, 309–319.
- Pliemitscher, A. (1897):** Der heil. Christophorus als Brotpatron. *Carinthia I. Mittheilungen des Geschichtsvereins für Kärnten*, 87, 91–92.
- Racine, F. (2006):** *Geography, Identity and the Legend of St Christopher*. V: Frakes, R. M., DePalma Digeser, E. (ur.): *Religious Identity in Late Antiquity*. Toronto, Kent, 105–125.
- Rosenfeld, H. F. (1937):** Der hl. Christophorus, seine Verehrung und seine Legende. Åbo, Åbo Akademie.
- Rozman, K. (1965):** K profilu poznogostskega stenskega slikarstva. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 7, 231–242.
- Runciman, S. (1954):** *A History of the Crusades*, vol. 3. Cambridge, Cambridge University Press.
- Schadelbauer, K. (1952):** *Das Heilwesen Südtirols im Mittelalter*. Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum. Innsbruck, Wagner (<http://www.landmuseum.at/>).
- Schenk, T. (2014):** Aus den Akten des kaiserlichen Reichshofrats: Geisterbeschwörung in Bökendorf. *Die Warte*, 161, 5–7.
- Scheutz, M. (2002):** Zur Inszenierung von Magie durch einen Freistädter, Teufelsbanner, Christophbeter und Lederer 1728/29. *Frühneuzeit-Info*, 13, 41–64.
- Schnabl, B. I. (2012):** Inkulturacija, fenomen kulturnih procesov na Koroškem. *Studia Mythologica Slavica*, 15, 231–246.
- Schröder, J. (2008):** Wie der Herkules zum großen Christoph wurde. Ein Beitrag zur Rezeptionsgeschichte des Kasseler Herkules, I. *Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte*, 113, 221–243.
- Schwartz, J. (1954):** A propos de l'iconographie orientale de s. Christophe. *Le Museon*, 67, 93–98.
- Scott, Th. M. E. (2005):** Remarks on St. Christopher. *Vincit Omnia Veritas*, 1–2, 63–74.
- Skender, E. (2006):** Early History of Gottschee-Kočevje. GHGA annual meeting, 24 June, Shawnee, Kansas (<http://www2.arnes.si/>).
- Stephens, W. (1984):** *De Historia Gigantum: Theological Anthropology before Rabelais*. *Traditio*, 40, 43–89.
- Stephens, W. E. (1989):** *Giants in Those Days*. Lincoln and London, University of Nebraska Press.
- Szövérfy, J. (1954):** Beiträge zur Christophorus-Frage. *Die Nachbarn. Jahrbuch für vergleichende Volkskunde*, 2, 62–88.
- Szövérfy, J. (1959):** Zur Entstehungsgeschichte einiger Volkserzählungen. *Fabula*, 2, 212–230.
- Szövérfy, J. (1972):** Die Verhöfischung der mittelalterlichen Legende: Ein Beitrag zur Christophorus Frage. *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 91, 23–29.
- Šavli, J. (2008):** Zlati cvet. Bajeslovje Slovencev. Duhovna dediščina Karantanije. Bilje, Studio RO-Humar.
- Šašel, J. (1952):** Leteče procesije ob Gosposvetskem polju. *Slovenski etnograf*, 5, 41–58.

- Vachkova, V. (2010):** *Lupus in fabulis et in templo. Les métamorphoses étranges du St Christophe dans l'Eglise orthodoxe. Rapport présenté à la conférence interdisciplinaire Corps (Dé)formés: Perceptions de l'altérité au Moyen-Âge / (De)formierte. Strasbourg, le 19 Mars 2010, 1–29* (<http://gtbbyzance.com/articles/2012-03-02/lupus.pdf>).
- Vurnik, S. (1929):** Slovenske panjske končnice: donesek k študijam o slovenskem ljudskem slikarstvu. *Etnolog*, 3, 157–178 (http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/Etnolog_3_1929_vurnik_slovenske.pdf).
- White, D. G. (1991):** *Myths of the Dog-Man*. Chicago, London, Chicago Press.
- Wilflingseder, F. (1967):** Gestalten des heimischen Aberglaubens. Aus Kriminalakten der Herrschaft Spital am Pyhrn vom 16. bis 18. Jahrhundert. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins*, 112, 117–160.
- Williams, D. (1999):** *Deformed Discourse. The Function of the Monster in Medieval Thought and Literature*. Montreal, McGill-Queen's Press.
- Wittkower, R. (1942):** Marvels of the East. A Study in the History of Monsters. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 5 159–197.
- Woods, D. (1994):** St Christopher, Bishop Peter of Attalia, and the Cohors Marmaritarum. *Vigiliae Christianae*, 48, 170–186.

APOLLONIO: DRUŽINA NOTARJEV, VICEDOMINOV, KONZULOV,
SODNIKOV, PROKURATORJEV ...*Darja MIHELIC*Murnikova ulica 18, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: mihelic@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Članek obravnava ugledno piransko družino Apollonio, ki jo omenjajo številni srednjeveški rokopisi piranske izpostave Pokrajinskega arhiva v Kopru. Družina je bila razvejana. Skupni prednik, po katerem se je imenovala, je znan le po imenu, iz katerega izvira družinsko ime, dovolj dobro pa je v srednjem veku – a tudi kasneje – dokumentiranih več njenih članov, ki so opravljali pomembne funkcije v piranski mestni upravi od notarske in vicedominske do konzulske, sodniške in drugih. Prispevek skuša razvozlati sorodstvene povezave znanih članov prvih generacij družine in predstavlja njihovo dejavnost. Pritegnjeni viri nudijo podrobnejši vpogled v družino od tretjega desetletja 13. do prvega desetletja 14. stoletja.

Ključne besede: srednji vek, Piran, družina Apollonio, notarji, vicedomini

APOLLONIO: UNA FAMIGLIA DI NOTAI, VICEDOMINI, CONSOLI,
GIUDICI, PROCURATORI ...

SINTESI

Il contributo presenta la stimata famiglia Apollonio di Pirano, menzionata nei numerosi manoscritti medievali custoditi presso la sezione piranese dell'Archivio Regionale di Capodistria. La famiglia aveva numerose diramazioni. Il nome familiare ereditario ha origine in quello di battesimo del primo antenato comune, del quale, infatti, si conosce solo il nome proprio, mentre sono abbastanza bene documentati, nel Medioevo, ma anche dopo, diversi membri della famiglia che ricoprivano importanti cariche di pubblico ufficiale nel Comune di Pirano, dal notaio, al vicedomino, console, giudice ecc. L'autrice cerca di decifrare i collegamenti genealogici tra i membri delle prime generazioni della famiglia di cui si è a conoscenza, presentando allo stesso tempo le loro attività. Le fonti considerate forniscono un quadro dettagliato della famiglia dalla terza decade del Duecento alla prima decade del Trecento.

Parole chiave: Medioevo, Pirano, famiglia Apollonio, notai, vicedomini

ZA UVOD

V sodobnem času smo vajeni, da nas ob osebnem imenu označuje tudi družinsko ime – priimek. V srednjem veku še ni bilo tako, uveljavljanje priimkov je bilo šele v povojih. Osebno ime so tedaj dopolnjevale oznake družbenega položaja, poklica ali dejavnosti, etnične skupine, značajske ali fizične lastnosti posameznika, ime znanega bližnjega sorodnika, pri tujih doseljencih pa ime dežele ali kraja porekla. Nekateri poslovneži pa so že pred sredo 14. stoletja imeli priimke v današnjem smislu. Za postanek nekaterih ni podatkov; ko jih prvič zasledimo, so že ustaljeni. Osnova za najzgodnejše priimke na Piranskem od 13. stoletja dalje je največkrat osebno ime očeta oz. prednika. Tak je tudi izvor priimka Ap(p)ol(l)onio, ki izvira iz osebnega imena Ap(p)ol(l)onius ali Pol(l)onius.

Druga značilnost, ki je pomembna pri razvozlavanju sorodstvenih povezav oseb, ki se pojavljajo v zapisih, pa njihovih družinskih zvez viri ne omenjajo, je običaj poimenovanja otrok po starših ali starih starših. Neredko sta dva brata svojima sinovoma nadela isto (dedovo) ime, včasih sicer v pomanjševalni obliki ali drugi različici imena: bratranca sta torej pogosto imela isto ime. Verjetno je bila razlog za to navado velika smrtnost otrok in želja, da bi se ime v ródu ohranilo.

Piranski rokopisi omenjajo številne osebe s priimkom (A)p(p)ol(l)onio.¹ Družinske povezave med njimi so omenjene le nekajkrat. Tudi pri njih opažamo ponavljanje osebnih imen pri različnih sorodnikih, pri čemer včasih zaradi skromnosti zapisov ne moremo biti prepričani, za katero od istoimenih oseb gre. Iz arhivskih omemb izstopata dve glavni liniji družine; redkih nosilcev tega družinskega priimka pa ni mogoče umestiti v nobeno od njiju.

Ključni motiv raziskave je pomenil član družine (A)p(p)ol(l)onio, po imenu Anoe, ki je precej enigmatičen. Bil je eden prvih dveh piranskih vicedominov² (drugi je bil Nicolaus), omembe tega imena pa si sledijo časovno predolgo, da bi lahko šlo za eno samo osebo. Tudi nekaj drugih enakih imen najverjetneje različnih oseb potrebuje pojasnila, ki so včasih na meji špekulacije, vendar jih velja ob ustrezni argumentaciji vsaj omeniti.

Raziskava se glede podatkov naslanja na Chartularium Piranense Camilla De Franceschija (CP I; CP II³) in na korpus objavljenih in neobjavljenih⁴ notarskih knjig (NK) piranske izpostave koprškega arhiva (SI PAK PI 9), bežno pa pritegne tudi piranske statute (Pahor, Šumrada, 1987).

1 Priimek se – kot bomo videli – pojavlja v različnih oblikah.

2 Za funkcijo vicedominov prim. Darovec, 1994; Darovec, 2010.

3 Iz CP II je pritegnjenih le nekaj podatkov.

4 Pri neobjavljenih je mesto navedka označeno z listom (f.) v zvezku, pri objavljenih pa s številko vpisa v objavi.

ČLANI DRUŽINE: PRVA VEJA

Petrus, sin Petra Appollonija

4. avgusta 1228 sta se piranska poslanca (*nuntius et legatus*), ki so ju imenovali trije piranski konzuli⁵ (*consules*), katerih eden je bil Petrus de Apolonio, v Benetkah pred dožem obvezala, da bosta poplačala piranski dolg za škodo, povzročeno Benečanu (CP I, št. 74). To je prva znana omemba člana družine Apollonio iz Pirana. – Tri leta kasneje srečamo isto osebo v vlogi piranskega sodnika. Predstavniki piranske komune so 22. februarja 1231 v Ogleju v patriarhovi palači sklenili dogovor o dobrem sosedstvu in vzajemni obrambi z oglejskim patriarhom, mejnim grofom Istre in Kranjske, Bertoldom.⁶ Pooblaščenca za dogovor sta 18. februarja skupaj z velikim svetom v imenu goriskega grofa, piranskega podestata gospoda Meinharda⁷ (*vice domini M[arquardi]*⁸ *comitis Goricie et Piranensis potestatis*) imenovala piranska sodnika (*iudices*) in svétnika (*consiliares*) Iohannes Bonusvinus in Petrus de Appolonio (CP I, št. 78). Sodeč po kasnejših določenih piranskih statutov je moral biti sodnik – funkcija je bila primerljiva s konzulsko – star 25 let ali več (Pahor, Šumrada, 1987, 30–31). Potemtakem smemo poenostavljeno domnevati, da je bil Petrus rojen okrog 1200, ob prvem pojavljanju pa bi bil star kakih 28 let.

V opazni vlogi se je Petrus Appellonii skupaj z bratom (!) Anoetom pojavil 4. marca 1238 v Pulju pred razsodiščem oglejskega patriarha Bertolda. Brata sta zase in še za dva vpletena zastopala stran proti piranski komuni. Benečani so jim(a) na njen račun⁹ zasegli zajetno vsoto denarja, ki naj bi jim ga plačal istrski mejni grof – patriarh, vračilo pa sta zahtevala od piranske komune. Petrus je prišel v Piran s pismom beneškega doža, ki je potrjevalo, da sme v Piranu pobrati ta denar od prebivalcev (beneške) Ancone. Razsodišče je ta poseg odobrilo (CP I, št. 81).

Petrus Appollonii je bil 18. septembra 1254 v *plano de Setula* navzoč kot priča za piransko stran, ko je koprski in piranski podestat, ki ga je za razsodnika imenoval oglejski patriarh, reševal sporna vprašanja ozemlja med Piranom in Izolo in določal potek njune medsebojne meje (CP I, št. 91; o tem tudi Mihelič, 2011). Leto kasneje, 26. julija 1255 je bil Petrus Apoloni med vabljenimi pričami, ko je koprski podestat razsojal o mejnih okoliših med Piranom in Izolo (CPI, št. 94).

Gospod (*dominus*) Petrus Ap(p)ollonii je bil prisoten tudi 9. in 10. februarja 1258, ko so najprej gospa Marija, vdova po gospodu (*dominus*) piranskem notarju Dominiku, nato pa tudi drugi njegovi dediči vrnili oz. se v korist duhovnikov piranske cerkve sv. Jurija

5 Konzuli so predstavljali komunalno upravo, prim. De Franceschi, 1924, XXIX–XXXIII.

6 To je bil Bertold V. Andeški, patriarh 1218–1251; Schmidinger, 1954, passim.

7 De Franceschi meni, da gre tu za Meinharda II., ki ga pomotoma imenuje Marquard (De Franceschi, 1924, XXXV–XXXVI), Franc oz. Milko Kos pa, da za Meinharda III., prim. Kos, Kos, 1928, št. 536, ter Imenik krajev in oseb, prav tam, 505.

8 Ime je v zapisu označeno le z začetnico, ki jo je Camillo De Franceschi napačno razrešil.

9 Srednji vek je poznal korporativno odgovornost članov skupnosti napram drugi skupnosti. Član ene skupnosti je v drugi skupnosti odgovarjal za dolgove svoje skupnosti.

odpovedali zemljišču s kostanji v okolišu *Pesente*, ki so ga od omenjenih duhovnikov imeli v libelaričnem zakupu (*ad livellum*, CP I, št. 98, št. 99).

29. marca 1264 se gospod Petrus Apolonii omenja kot eden treh piranskih konzulov (*consules Pirani*), ki so piranskemu ambasadorju pri patriarhu v Čedadu prisodili nadoknaditev stroškov (*regresum*) ambasadorstva s strani Pirana (CP I, št. 114). Ugled in premožnost Petra Appellonii izkazuje podatek, da je bil 24. aprila 1268 med 25 odličniki, ki so si za Piran izposodili denar od koprskega kreditorja (CP I, št. 125). Petrus Appolonii je omenjen kot priča 24. decembra 1268, ko so piranski konzuli razsojali v sporu dedičev prebivalca Caorla z dvema Pirančanoma. Razsodba je bila v korist Pirančanov (CP I, št. 127). 4. oktobra 1269 je sin pokojnega gastalda (*castaldio*)¹⁰ iz Kaštela (*Castrum Veneris*) potrdil, da mu je piranski kapitan (*capitaneus Pirani*)¹¹ vrnil tri črne vole, ki mu jih je bil posodil. Tudi takrat je prisostvoval gospod Petrus Appolonii (CP I, št. 131). Leto kasneje, 15. marca 1270 je bil gospod Petrus Appolonii s svojim sinom (!) Anoetom med uglednimi Pirančani, ki so prisegli, da bodo zagotavljali spoštovanje objavljenih omejitev pristojnosti oglejskega patriarha v Piranu (CP I, št. 133). 10. novembra 1273, ko je prišlo do pomiritve dveh sprtih piranskih frakcij, ki naj bi preprečila ogrožanje Pirančanov s stolpov, pa je omenjen Apollonius (sin – o njem niže) pokojnega (*condam*) (!) gospoda Petra (CP I, št. 142), ki je potemtakem po dolgi karieri, v kateri je pogosto zastopal svoje mesto navzven, umrl med 15. marcem 1270 in 10. novembrom 1273, predvidoma v starosti 70 do 73 let.

Anoe, sin Petra Appellonija

Kot omenjeno, je 4. marca 1238 Petru pred razsodiščem oglejskega patriarha Bertolda stal ob strani njegov brat Anoe (CP I, št. 81). To ime je sicer redko,¹² se pa v zvezi s konkretno osebo v piranskih zapisih pogosto omenja, a največkrat brez vzdevkov, ki bi omogočili njeno družinsko umestitev: to pomeni, da je bila splošno znana. Predstavlja pa uganko, saj je obdobje trajanja nastopov oseb(e) s tem imenom predolgo za človeško življenje. Glede na svoje pojavljanje v zapisih je bil Anoe verjetno kakšnih 10 let mlajši od brata Petra, rojen ok. 1210, ob prvi zaznambi 1238 torej star ok. 28 let. 1258 (star blizu 50 let) se prvič (do 1280) omenja kot *vicedominus*, največkrat kot eden podpisnikov najrazličnejših dokumentov na mestni in zasebni ravni (*Ego An(n)oe vicedominus subscripsi*) (26. maja 1258, CP I, št. 101; 14. januarja 1261, CP I, št. 103; 14. avgusta 1263, CP I, št. 111 b; 28. februarja 1267, CP I, št. 123; 24. decembra 1268, CP I, št. 127; 28. januarja 1269, CP I, št. 128; 20. aprila 1269, CP I, št. 129; 26. avgusta 1269, CP I, št. 130; 4. oktobra 1269, CP I, št. 131; 15. marca 1270, CP I, št. 133; 30. junija 1971, CP I, št. 135; 28. januarja 1272, CP I, št. 137; 17. avgusta 1273, CP I, št. 139;¹³ 25. avgusta 1273, CP I, št. 140;¹⁴ 10. novembra 1273, CP

10 Gastald je načeloval upravni enoti oglejskega patriarhata.

11 Kapitan je bil mestni načelnik, alternativa podestatu.

12 Zanimivo je, da je v omenjenem dokumentu kot priča nastopal še Anoe iz Novega grada (*de civitate Emonie*).

13 Zapis omenja dela na piranski loži, ki so torej potekala že leta 1273 in ne šele v 14. stoletju.

14 Tudi ta zapis iz leta 1273 omenja delo na loži in sicer povrnitev stroškov gostitelju, pri katerem so gradbeni mojstri prebivali.

I, št. 142; 21. januarja 1274, CP I, št. 144; 26. februarja 1274, CP I, št. 146; 26. februarja 1274, CP I, št. 147; 26. februarja 1274, CP I, št. 148; 8. decembra 1274, CP I, št. 150; ?. marca 1276, CP I, št. 151; 15. marca 1276, CP I, št. 152; 26. februarja 1277, CP I, št. 153; 18. oktobra 1278, CP I, št. 155; 31. oktobra 1278, CP I, št. 156; 2. junija 1280, CP I, št. 161). Pri teh omembah gre kontinuirano za omembo iste osebe v vlogi vicedomina, ki je – glede na naša predvidevanja o letu rojstva – 1280 stara ok. 70 let.

Leta 1264 se v zapisih, zabeleženih v Benetkah, pojavi piranski notar Noe; beneški zapisovalec ga ne imenuje vicedomin – to je bila uradna funkcija, ki jo je (A)noe opravljal v Piranu, zunaj njega pa je bil »le« notar. 18. septembra omenjenega leta so poslanci in zastopniki piranske komune v Benetkah prodali večjo količino olja prebivalcu Benetk. Listino o njihovem pooblastilu je v imenu velikega in malega sveta in piranske komune zapisal – kot ga imenuje beneški notar – Noe *Pirani notarius* (CP I, št. 116). Dan zatem, 19. septembra so isti zastopniki piranske komune (dva od njiju tudi v lastnem imenu) z istim Noetovim pooblastilom, prodali olje kupcu iz Chioggie (CP I, št. 117). Iz čigavih rok je (A)noe prejel investituro v ugledno funkcijo notarja, pa omenja štiri leta kasnejši dokument. 4. septembra 1268 so piranski predstavniki *sindici et procuratores*, med katerimi je bil tudi Noe *notarius*, v Benetkah prodali določeno količino olja prebivalcu Benetk za stroške, ki so jih in naj bi jih še imeli v Benetkah za svoje ambasadorstvo; dokument o njihovi vlogi zastopnikov – sindikov in prokuratorjev je zapisal Noe *Pirani notarius incliti Gregorii marchionis*, notar slavnega mejnega grofa Gregorja.¹⁵

Ob objavi piranskega statuta 8. julija 1274 je med prisotnimi *nobiles et sapientes de Pirano* omenjen tudi Anoe domini Petri *vicedominus comunis* (Pahor, Šumrada, 1987, 3), kar nedvomno kaže na uglednost položaja notarja in vicedomina.

Domnevno (gl. spodaj) še vedno isti An(n)oe je bil 30. junija 1281 eden štirih piranskih konzulov, ki so v imenu starejše sodbe o nadoknaditvi stroškov dosodili upniku komunalno odškodnino (*regressum*) za apno (*calcina*) (CP I, št. 162). 9. oktobra istega leta se ob določanju meje med Piranom in Umagom kot eden piranskih konzulov (*consules*) omenja Anoe (CP I, št. 163). 1. januarja 1283 je bil Anoe Apolonii priča zavezi piranske komune umaškemu lastniku za plačilo odškodnine za njegovega konja, ki je poginil v službi piranske komune (CP I, št. 167). 26. januarja 1283 je bil Anoe eden dveh piranskih sindikov in prokuratorjev, poslanca in izvajalcev (*sindici, procuratores, nuntii et actores*) piranske komune ob predaji Pirana Benetkam (CP I, št. 168), dva meseca kasneje, 20. marca 1283, pa je Anoe *notarius eiusdem terre* v Piranu prisostvoval, ko je poreški škof dal piranskemu podestatu v branje doževo pismo (CP I, št. 169). Istega leta je bil Anoe de Apolonio eden sedmih modrecev (*sapientes*), ki so označevali ozemeljsko območje piranske komune. Edino on ni bil prepričan glede naštetih piranskih posesti (CP I, št. 176). 18. avgusta 1286 je bil Anoe kot sodnik (*iudex comunis Pirani*) prisoten, ko je piranski podestat dosodil piranskemu čevljarju dolžno izplačilo piranski cerkvi (NK 2, št. 479). Notar Anoe je 2. oktobra 1289 izdelal javni zapis o prodaji stolpa, hiše in dvorišča (NK

15 Mejni grof Gregor de Montelongo, patriarh 1251–1269; Schmidinger, 1954, passim; za umeščanje notarjev, prim. Darovec, 2014; o notarjih tudi: Grbavac, 2008; Grbavac, 2011; Grbavac, 2013.

7, št. 55). Zadnja omemba piranskega notarja Anoeta¹⁶ datira iz 3. januarja 1296. Gre za obnovitev investicije v fevd, pri kateri je kot priča prisostvoval tudi Apollonius pokojnega gospoda Petra iz Pirana, zapisal in overovil pa jo je njegov stric *Annoe Piranensis notarius incliti Gregorii marchionis Istrie* (CP I, št. 222). V tem času naj bi po našem izračunu štel že – za tiste čase metuzalemskih¹⁷ – 86 let.

Ob zapisu o objavi piranskih statotov 1274 (gl. zgoraj) je vicedomin Anoee omenjen z vzdevkom *domini Petri*, kar pomeni, da je bil njegov oče gospod Petrus. Ker je imel vicedomin Anoee tudi brata Petra (gl. zgoraj, CPI, št. 81), sledi, da sta Anoetov oče in brat imela isto ime Petrus. To pa zgodbo zapleta: tudi Anoetov brat Peter je imel sina po imenu Anoee. Zgodbi strica in nečaka istega imena Anoee se prekrivata, tako večkrat ni razvidno, za katerega od njiju v zapisih gre. Nosilec eminentnejših pojavljanj in tistih, povezanih z notarskim in vicedominskim poklicem (mednje sodi tudi prisotnost ob objavi statotov, poslanstvo in zastopanje komune) je bil verjetno stric, bolj poslovnih, nevezanih na notarski poklic, zlasti pa kasnejših, a tudi uglednih, pa nečak.

POTOMSTVO PETRA, SINA PETRA APPELLONIJA

Pellonius¹⁸

Lotimo se potomcev Anoetovega brata Petra. 24. aprila 1268 so si trije piranski konzuli in 25 uglednežev za mesto Piran izposodili denar od koprškega kreditorja: eden treh konzulov je bil Pellonius sin gospoda Petra Appellonija (*filius domini Petri Appellonii*), Anoee sin gospoda Petra Appellonija (*filius domini Petri Appellonii*) in gospod Petrus Appellonii pa sta bila med ostalimi posojilojemalci (CP I, št. 125). Verjetno je bil Pellonius starejši Petrov sin. Če ga je Petrova partnerka rodila pri Petrovih 25–30 letih (1225–1230), Anoeta pa nekaj let kasneje, bi bila ob prvi znani omembi 1268 brata stara dobrih 40 oz. 35 let.

15. marca 1270 je v Piranu prišlo do sporazuma o omejitvi pristojnosti oglejskega patriarha za Piran. Med pričami in pôroki, da se bo dogovor spoštoval, so bili tudi gospod Petrus Appellonii in njegova sinova Anoee in Pellonius (CP I, št. 133). Ko je 10. novembra 1273 v Piranu prišlo do pomiritve dveh sprtih frakcij ob zavezi, da ne bodo s stolpov ogrožali someščanov, je bil med rabsodniki kot eden treh piranskih konzulov Apollonius pokojnega gospoda Petra. Pellonius se je kot lastnik stolpa zavezal spoštovati odredbo skupaj z bratom (!) Anoetom, ki se je obvezal tudi za sina (!) Taidina, ki so ga v Kopru zadržali kot talca (*ostaticus*). Pellonius gospoda Petra je omenjen tudi med med pôroki za spoštovanje dogovora s strani drugih oseb (CP I, št. 142).

Gospod Apollonius je 21. januarja 1274 v Piranu nastopil kot priča ob sprejemu sklepa o dvigu plače mestnega kapitana s 400 na 500 liber. Prisostvovala sta tudi Anoee in Taidi-

16 Anoetov istoimeni nečak se omenja tudi v kasnejših zapisih, zadnji, ki omenja njegovo hišo, je iz 1319 (NK 14, f. 1v), a nikoli v vlogi notarja.

17 Čeprav zapisi včasih poročajo tudi o stoletnikih; ena od prič v pravdi za oljno desetino (Mihelič, 2005) je bil Andreas de Ginnanno, ki je izjavil, da je bil njegov oče *centenarius* (CP I, št. 63).

18 Ime se pojavlja v več različicah.

nus *ambaxatores comunis Pirani*, verjetno njegova brat¹⁹ in nečak (gl. spodaj), medtem ko je stric Anoe dokument parafiral v vlogi vicedomina (CP I, št. 144.). Dober mesec kasneje, 26. februarja, se ob sprejemu sklepa, da se zadrži isti komunalni kancler (*cançerarius comunis Pirani*), kot eden treh konzulov vnovič omenja Apelonius gospoda Petra (CP I, št. 147). Ob določitvi meje med Piranom in Umagom 9. oktobra 1281 so z vsake strani imenovali po dva razsodnika – kar je bila pomembna naloga –, eden piranskih je bil Pellonius gospoda Petra (CP I, št. 163).

Več zapisov izkazuje tudi Pelonijevo udeležbo v poslovnem življenju in njegovo premoženjsko stanje. 2. junija 1280 je bil Appolonius priča v zadolžnici za izročilo že plačanega žita (CP I, št. 161). V oporoki iz 4. marca 1282 se omenja Pellonijeva hiša (*domus Pellonii condam domini Petri de Apollonio*) v piranski mestni četrti Misana (NK 1, št. 190). Pellonius pokojnega gospoda Petra Apollonija in njegova žena (!) Beatrice sta se februarja 1284 zadolžila za precejšno vsoto denarja, kot zagotovilo vračila pa sta zastavila svoje hiše – torej ne le ene (NK 6, št. 157). Istega leta junija je Pellonius pokojnega gospoda Petra na kredit nabavljal sukno (NK 1, št. 453). Avgusta 1286 je Pellonius pokojnega gospoda Petra de Apolonio na kredit kupoval platno (NK 2, št. 470). Pelonius pokojnega Petra Apolonii se je udinjal tudi v izvozni trgovski dejavnosti. Od gospe Norade, vdove po Henricu Charentanesiju, ki se je v oporoki tri leta prej spomnil njegove hčerke Durlige (gl. spodaj), je 21. septembra 1288 na kredit nabavljal vino in ga odpeljal prodat na tuje; dolg naj bi upnici vrnil po povratku s poti (*post aduentum de uiaçio*) (NK 3, f. 14v). Konec aprila 1289 je bil Pellonius pokojnega Petra de Apolonio priča v zadolžnici za nakup žita (NK 1, št. 1137).

Z omenjenim Pelonijem je (domnevno) identičen tudi gospod Apolonius Apolonii, ki je 29. maja 1295 prisostvoval sklenitvi družbe za rejo drobnice. Lastnik živine, ki je bila predmet družbe, je bil Lopus Toscanus oz. Lapo Peroni, mož Pelonijeve²⁰ hčerke Istrije (gl. spodaj), torej Pelonijev zet (NK 9, f. 1v). 8. novembra 1302 pa se gospod Apelonio pokojnega Apelonija omenja kot dolžnik za olje (NK 11, f. 2).

Pelonius je v odnosih Pirana in Pirančanov navzven prisoten tudi v kasnejših zapisih. 3. januarja 1296 je bil Apollonius pokojnega gospoda Petra iz Pirana priča obnovitve investiture v fevd, ki jo je od momjanskega gospoda Iohannesa²¹ prejel ugledni Pirančan, zapis pa je – očitno v visoki starosti – sestavil in overovil Pelonijev stric Annoe, notar slavnega mejnega grofa Gregorja (CP I, št. 222).

Ko je novigrajski škof Naticherus 18. marca 1301 kot posrednik razsojal o meji med Piranom in Bujami (CP II, št. 1; o tej meji: Mihelič, 2011), je povabil ugledne priče z obeh strani. Med prisotnimi piranskimi gospodi sta bila tudi brata Apolonius de (A)polonio in Anoe de (A)polonio. Glede zahtevka o ureditvi meje in mejnikov obeh ozemelj pa je piranski poslanec gospod Appollonius pokojnega Appollonija iz Pirana 16. junija 1306 – v poznih letih – kot zastopnik Pirana v Bujah zahteval od zastopnika Buj, naj Bujčani popravijo mejne oznake med piranskim in bujskim ozemljem (CP II, št. 24).

19 Mogla bi biti tudi stric in nečak, pri čemer bi Anoe nastopal kot priča in zapisovalec dogodka.

20 V ženitnem dogovoru je uporabljena inačica imena Apolonius.

21 O oglejskih ministerialnih momjanskih gospodih in njihovih zvezah z Goriškimi grofi gl. Štih, 2013, *passim*.

Nekaj je tudi omemb članov Pelonijeve družine. 22. januarja 1302 se kot izvajalka oporoke omenja gospa (*domina*) Beatrice žena gospoda Appolonija iz Pirana. Zapisi omenjajo tudi Pellonijeve otroke. Verjetno je bila najstarejša med njimi hčerka Durliga, *filia Apolonii*, ki ji je stric/ded po materi (?) gospod Henricus Carentanesius 4. novembra 1285 v oporoki zapustil opremljeno posteljo (NK 3, f. 6). Ni prav dolgo živela: Odorlica ali Odorliga, hčerka gospoda (*dominus*) Appolonija iz Pirana je 8. maja 1304 zaradi bolezni, v strahu, da bi se brez oporoke²² poslovila od tuzemnega življenja, dala na svojem domu v prisotnosti svojega očeta gospoda (*ser*) Appolonija de Appolonio zapisati oporoko (če bi se rodila pri očetovih 25 letih, bi bila stara 54 let). Po pobožnih volilih za dela v cerkvi sv. Jurija, za poslednje obhajilo (*supra suum corpus*), za vojaško pomoč Sveti deželi (*pasaçum*), za svojo dušo in duše tistih, ki jih je prizadela, je naročila še petje maš in voščeno svečo, ki naj bi eno leto gorela pred Marijinim oltarjem *de castro Pirani* za ozdravljenje njene duše. V oporoki se je spomnila svoje hčerke Truyte, ki naj bi vnaprej (*ante partem*) dobila izplačilo 50 liber, medtem ko je ostalo premično in nepremično imetje v Piranu in zunaj njega zapustila sinovom Peluciju, Silisiju, Ottonelu, Mingulinu in omenjeni Truyti. V zadovoljstvo in blagor²³ je zapustila manjši vsoti hčerkama Ricardi in Romediji. Za izvajalca (*comisarius*) oporoke je imenovala svojega brata (!), notarja Perina, ki je oporoko tudi zapisal (NK 15, f. 6-6v). Pellonius je imel torej po tej hčerki sedem vnukov.

Zanimiva je tudi obnova starejšega ženitnega dogovora iz 1. junija 1282, sklenjenega v piranski cerkvi sv. Štefana (CP I, št. 166). Apolonius je tedaj za svojo hčerko Istrijo (če bi se rodila pri njegovih 30 letih, bi bila stara okrog 25 let) sklenil ženitni dogovor z Laponom Peroni. Za doto ji je namenil vinograd v Pacugu, ki je pripadal njemu in ženi (Beatrice?), vrt v Marčani in tri beneške marke, opremljeno posteljo, notranjo hišno opremo (*infradomus*)²⁴ in oblačilo iz svilenega damasta (*tunica camore*). Ženitni dogovor je bil obnovljen 8. maja 1286 in nato 3. maja 1290 (NK 6, št. 157), kar daje slutiti, da obveznosti iz njega niso bile poravnane. Istrija je v zakonu rodila tri sinove – Pelonijeve vnuke –, Bonsignora, Gracija in Rainerija, umrla pa je pred možem, ki se je vnovič poročil.²⁵

Zabeležena sta tudi dva (!) ženitna dogovora za Pelonijevo (tretjo) hčerko. 28. januarja 1291 sta gospod (A)polonius in njegova žena Beatrice v prisotnosti Pelonijevega brata Anoeta in Bonifacija Apelonii, o katerih bo še tekla beseda, sklenila ženitni dogovor za hčerko Armelendo, ki se je poročala s Petrom pokojnega Petra Play. Če je bila ob poroki stara okrog 25 let, se je Peloniju rodila v starosti okrog 40 let. Armelendina dota naj bi bil po ženinovem izboru eden od dveh vinogradov v Sečovljah ali Vinjolah, nato nov vinograd v Fažanu ob javni poti, potem 40 liber v dveh letih za hišo, notranja oprema (*infradomus*) po piranskem običaju, dalje svilen površnik (*varnaça de camora*) in 10 liber za površnik (*clamis*) v štirih letih. Ženinu pa je mati Aldigarda namenila za doto pol

22 O dedovanju v Piranu: Kambič, 2006; Kambič, 2010.

23 Do volil so bili upravičeni vsi otroci, tistim, ki so že odšli od hiše, pa so testatorji namenili volila *in contentu et benedictione*; Margetić, 1973; Kambič, 2006, 513–515.

24 Mihelič, 2013, 65–66, 69.

25 Mihelič, 1980.

njunega premičnega in nepremičnega imetja v Piranu (NK 6, št. 309). – Ženinu ni bilo usojeno dolgo življenje: že slabih pet mesecev po ženitnem dogovoru je 1. julija 1291 dal zapisati oporoko. Med pričami sta bila tast Pelonius Apelonii in njegov sin (!) notar Pirinus Apelonii. Ženi je testator za uživanje zapustil 8 beneških liber, pri čemer naj bi vsak od njiju zadržal svojo doto, ki sta jo prinesla v zakon. Premičnine in nepremičnine pa je do njene smrti volil materi, nato pa naj bi jih podedovala njegova sestra (NK 6, št. 539).

Mlada vdova ni dolgo žalovala. 11. septembra leto kasneje (1292) se je Almeleda, hčerka gospoda Pelonija, v cerkvi sv. Jakoba poročila z Martinom Čubellom, sinom pokojnega Sauarina. Med pričami je bil tudi njen stric Anoe Apelonii. Oče Pelonius ji je za doto namenil vinograd z zemljiščem v Seči, del vinograda in zemljišča v Vinjolah v smeri Nožeda, potem v dveh letih 40 liber za hišo in hišno opremo (*infradomus*) po piranskem običaju ter v štirih letih 10 liber za površnik (*clamis*) in vse rjuhe (*panos de doso et de lino*), ki jih je imela.²⁶ Martinus pa se je zavezal biti z Almeledo za svoje sedanje in imetje, ki ga bo še pridobil, kot brat in sestra, *sicut frater et soror* po piranskem običaju.²⁷

Tudi notar (!) Petrus ali Perinus je bil (ob omenjenih treh sestrah, Odorligi, Istriji in Armelendi) otrok gospoda Pollonija. Zaznamba o njegovem najstarejšem znanem notarskem zapisu je iz 19. aprila 1291, ki omenja prodajo zemljišča za vinograd in se sklicuje na starejši zapis o prodaji, izdelan z roko *Petri Apelonii notarii* 1280 (NK 6, št. 456). Petrus Apolonii je bil prisoten pri zadolžitvi 30. julija 1284; 26. novembra 1284 je Perinus Apolonii prisostvoval ob prodaji imetja (NK 3, f. 1); 11. februarja 1285 (?) je bil Perinus Pelonii priča zadolžitve (NK 3, f. 5v); 8. aprila 1286 je Petrus Apolonii naveden kot priča v zadolžnici za posojilo (NK 3, f. 8), 3. maja istega leta pa ob zadolžnici za nakup žita (NK 3, f. 8); 22. avgusta 1286 je Perinus Apolonii prisostvoval zadolžitvi za gostilniško vino (NK 3, f. 9); kot priča je Perinus zapisan v zadolžnici 6. decembra 1286, v kateri vzrok zadolžitve ni naveden (NK 3, f. 9); 22. oktobra 1287 je kot priča v zadolžnici zabeležen Petrus *et* (pomota!) Apolonii (NK 3, f. 11v). V zadolžnici 23. januarja 1289 je Perinus Pelonii nastopil kot upnik (NK 3, f. 15v). Z vzdevkom notar (*Perinus Apelonii notarius*) se je pojavil tudi v zadolžnici 6. aprila 1291 (NK 6, št. 426); *manu Petri Apelonii notarii* je bila zapisana tudi zadolžnica, na katero se sklicuje darovnica zanjo iz 15. maja 1291 (NK 6, št. 481). Notar Pirinus Apelonii je 1. julija 1291 prisostvoval zapisu oporoke svaka Petra, sina pokojnega Petra Play, ki je bil poročen s Pellonijevo hčerko, Pirinovo sestro Armelendo (NK 6, št. 539).

Najpomembnejšo sled v rokopisih pa je Perinus Appolonii zapustil v fragmentu svoje notarske knjige iz razdobja 1301–1311 (NK 15), ki se je ohranila v piranski izpostavi kopskega arhiva. Oporoka iz 22. januarja 1302 v njegovem zvezku imbreviatur omenja kot volilo hišo; pol hiše ali posesti naj bi med drugimi ocenil spodaj podpisani notar (*notarius infrascriptus*) Perinus Appolonii (NK 15, f. 3–3v). Sam je tudi 8. maja 1304 v svoj zvezek zabeležil oporoko sestre Odorlice (Odorlige), hčerke gospoda Appolonija iz Pirana (NK 15, f. 6–6v).

26 Doto je podobna, kot je dobila povrnjeno po prekinitvi prve zveze zaradi smrti partnerja.

27 Margetić, 1977; Margetić, 1993; Margetić, 1996.

16. februarja 1302 je Petrus de Apollonii razglasil za neveljavne svoje pravice do desetine hiš, zemljišč in dvorov, kjer je doslej prebival. Poslej naj bi desetine plačeval po pravu (NK 13, št. 39). Decembra istega leta je Perus Apollonii prisostvoval razglasu o nakupu zemljišča (NK 13, št. 126). Objava nakupa hiše 15. januarja 1303 se je sklicevala na *publicum instrumentum* (!) izpod peresa Petra Apollonija iz Pirana (NK 13, št. 133). 25. novembra 1305 je Petra Apelonii glede zemljišča v okolišu sv. Martina, zastopal komisar in trdil, da nepremičnina po pravu pripada Perinu (NK 12, f. 2).

V dveh omembah, v zadolžnici za vino 22. marca 1310 (NK 13, št. 344) in v dogovoru o delu 3. februarja 1312 (NK 13, št. 387) se Perinus oz. Pirinus ne omenja osebno, ampak se kot lokacija dogovorov omenja bližina njegove hiše v četrti *Mediexana* (Misana). Po naših predvidevanjih datirata zaznamka 80–85 let od rojstva njegovega očeta, sin pa je bil nekaj deset let mlajši.

Anoe mlajši

Kot omenjeno, je imel Pelonius brata po imenu Anoe. Pri njem se notarska dejavnost ne omenja, pač pa pogosto nastopa v poslovnih dogovorih kot priča ali dejavni udeleženec; tam se njegov istoimeni stric notar in vicedomin zaradi ugleda in starosti verjetno ne bi (več) udinjal. Od srede devetdesetih let je Anoe mlajši nastopal tudi kot predstavnik Pirana.

V poslovnih dogovorih je bil Anoe mlajši pred 28. majem 1281 priča zadolžitvi za nakup žita (NK 1, št. 1); 28. maja 1281 je sam na kredit kupoval žito (NK 1, št. 40); Anoe pokojnega gospoda (*condam domini*) Petra je 6. maja 1284 prisostvoval prodaji kleti (NK 2, št. 10); 31. maja in 1. junija istega leta je na kredit kupoval sukno (NK 1, št. 404, NK 1, 414); leto kasneje, 12. marca 1285, je Noe zabeležen kot priča v zadolžnici za nakup vina (CP I, 181); 20. marca 1285 je gospod Anoe na kredit kupoval žito (NK 1, št. 788); 17. marca 1288 je gospod Anoe pokojnega gospoda Petra Apolonii prodal vinograd v Nožedu (NK 3, št. 198); 27. septembra 1288 je omenjen kot razbremenjen dolga za starejšo zadolžnico (NK 2, št. 606); oktobra 1288 je bila zapisana izjava o poravnavi, kjer je mož njegove nečakinje Istrije Lapus Tossanus izjavil, da je od gospoda Anoeta kot pôroka prejel plačilo za dolžnika (NK 3, f. 15). Anoe je 28. maja 1289 naveden kot priča v zadolžnici (NK 6, št. 11), enako vlogo pa je imel tudi 9. julija istega leta (NK 6, št. 26). Gospod Anoe Apolonio je 4. decembra 1289 prisostvoval podelitvi fevda (NK 6, št. 72), v istem mesecu (20. decembra) pa gospoda Anoeta spet srečamo kot pričo v zadolžnici (NK 6, št. 82). V vlogi priče se gospod Anoe pojavi tudi 5. januarja 1290 ob obvezi glede odpovedi kockanju (NK 6, št. 85). 7. januarja Anoe prisostvuje ob pisanju poslednje volje (NK 5, št. 114), 30. maja pa ob oddaji vinograda v spolovinski zakup (NK 6, št. 16). 27. avgusta je za ženina Bonifacija, sina pokojnega Marquarda Apelonija (o obeh bo še beseda) skupaj z Mengosijem (ženinovim bratom, več o njem sledi) in Petrom Bellom jamčil za plačilo dote, še istega dne pa se jim je ženin Bonifacius zavezal, da za poroštvo ne bodo utrpeli škode (NK 6, št. 209, 210). Gospod Anoe je 22. septembra obljubil pripeljati svojega fanta (*puer*) Principa na delo (NK 6, f. 230). Anoe je 2. oktobra prisostvoval sklenitvi dolžniškega razmerja (NK 6, št. 260), 3. januarja 1291 pa je bil priča pri določitvi roka za

poravnavo glede obresti, ki naj bi jih župnik krivično zaračunal župljanki (NK 6, št. 311). Gospod Anoe je kot priča zabeležen tudi v zadolžnici 19. januarja (NK 6, št. 299). Istega dne se je njemu samemu obvezal njegov bodoči pôsel (?) da ne bo kockal ali igral drugih (hazardnih) iger (NK 6, št. 301). Gospod Anoe Apolonii je 21. januarja prisostvoval izjavi o poravnavi glede starejšega zapisa (NK 6, št. 302), istega dne je bil priča izjavi in podestatevemu ukrepu glede izgubljene listine (NK 6, št. 304). 6. februarja 1291 je spet zabeležen kot priča, tokrat določitvi roka za poravnavo (NK 6, f. 317), mesec kasneje, 2. marca, pa je podestat njemu samemu dvakrat naložil plačilo dolga (NK 6, št. 352, NK 6, št. 362). V ponedeljek 5. marca je gospod Anoe nastopal kot eden dveh razsodnikov v zasebnem sporu za zemljišče (NK 10, f. 7). Anoe je bil 24. marca priča, ko se je piranski duhovnik odpovedal pristojnosti za razsojanje v svetno-posvetnem sporu (NK 6, št. 400). Dan zatem, 25. marca, je bil upnik v zadolžnici, plačljivi v gotovini ali delu, ter upnik v zadolžnici za plačilo vina, ki ga je dolжник prodajal v Anoetovi hiši (NK 7, št. 58, št. 59). V vlogi upnika se je pojavil tudi 30. marca (NK 7, št. 68) in 6. aprila (NK 6, št. 419), nekaj dni pred tem, 2. aprila, pa v vlogi dolžnika (NK 6, št. 414). Kot priča je naveden v zadolžnici 6. aprila (NK 6, št. 427) in ob prodaji vinograda na dražbi 8. aprila (NK 6, št. 431). 5. maja je prisostvoval imenovanju zastopnika glede starejšega zapisa (NK 6, št. 466); 6. maja je bil imenovan za enega dveh razsodnikov za dolg od zapuščine (NK 6, št. 470); 24. maja je nastopil kot pôrok za dolžnika, ki je na kredit kupoval žito (NK 4, št. 95). 29. junija je bil Anoe upnik v zadolžnici (NK 6, št. 534) in priča v zadolžnici (NK 6, št. 535). Istega dne je bil gospod Anoe imenovan za enega dveh razsodnikov glede izgubljenega plovila (NK 6, št. 536). 15. julija se gospod Anoe omenja kot priča ob sklenitvi ženitnega dogovora, kot del dote pa se omenja tudi prostor v cerkvi sv. Jurija poleg prostora njegove žene (*vsor domini Anoe*) (NK 6, št. 545; CP I, št. 208). 18. julija je Anoe Apelonii prisostvoval predaji spora glede koče v sodniško razsojo (NK 6, f. 549), 6. avgusta pa oporoki, ki jo je dal zapisati piranski župnik (NK 6, št. 561).

Gospod Anoe je bil 23. januarja 1292 eden dveh razsodnikov, ki sta odločala o skupnem zidu dveh hiš v četrti Domo (NK 10, f. 12v; NK 10, f. 15). Anoe Apelonii je bil 9. novembra istega leta priča drugemu ženitnemu dogovoru nečakinje Almelede (NK 6, št. 589).

Plemeniti gospod (*ser*) Anoe se 6. februarja 1293 pojavi v zadolžnici kot dolжник (NK 10, f. 18v), mesec kasneje, 2. marca pa kot dolжник – kupec vina na kredit (NK 10, f. 20). Tudi 30. maja se je Anoe sin pokojnega Petra Apolonii zadolžil za vino, za plačilo pa je zase in za dediče jamčil s svojim imetjem (NK 8, št. 84). *Ser* Anoe je kot priča omenjen tudi v zadolžnici iz 28. novembra 1293 (NK 10, f. 17), naveden je tudi v izjavi o poravnavi dolga 1296 (NK 10, f. 24v). Ta ugledni mož je 5. januarja 1296 skupaj s svojim sorodnikom, piranskim sodnikom Bonifacijem de Apolonio nastopil kot priča ob obnovitvi listine, v kateri je oglejski patriarh Wolfger 20. maja 1212 določil mejo med Piranom in Izolo (CP I, št. 69).

29. decembra 1301 se v popisu premoženja dveh sirot omenja vinograd gospoda Anoe eta pokojnega Apollonija (NK 13, št. 419). 29. oktobra 1302 je bil gospod Anoe priča ob zapisu prepovedi prihoda in dela v vinogradu brez dovoljenja (NK 13, št. 96). 28. novembra je bil gospod Anoe de Apelonio priča dolžniškemu zapisu (NK 12, f. 12v), 5.

decembra 1302 pa je do dolžniškega dogovora prišlo pred njegovo hišo (*cora domum ser Anoe*, NK 13, št. 114). Le nekaj dni zatem, 10. decembra se gospod Anoe Apelonio omenja kot eden dolžnikov po podestatovi rzsodbi (NK 11, f. 7–7v). 15. januarja 1303 se v zadolžnici pojavlja v vlogi upnika (NK 11, f. 19). Tri dni zatem, 18. januarja, gospod Anoe pokojnega Apelonija prisostvuje imenovanju zastopnika za poravnavo (NK 11, f. 10). Leto kasneje, 5. maja, je Anoe de Appolonio prisostvoval zapisu oporoke sorodnika Marquarda, sina pokojnega Mengoxija de Appolonio iz Pirana (omemba o njem sledi) (NK 15, f. 15v). 1. novembra 1304 je v prisotnosti Anoeta de Pollonio in njegovega sorodnika Bonifacija pokojnega gospoda Maquada (!) Apollonio (več niže) prišlo do zapisa odpovedi dediščini (NK 13, št. 232).

6. marca 1306 je bil *ser Anoe* pokojnega Appollonija v Piranu priča, ko sta se bujska ambasadorja v korist piranskega podestata in piranske komune odrekla s strani Bujčanov prilaščeni zorani zemlji in njenemu pridelku na piranski strani meje (CP II, št. 17). 4. decembra 1308 se gospod Annoe Appollonii omenja kot eden dveh rzsodnikov v sporu dveh strank za hišo in vrt. Ohranjen je zapis koncepta in dela čistopisa vsebine (NK 16, f. 1). 5. marca 1311 je prišlo do sklenitve upniško-dolžniškega razmerja v četrti Campo pred hišo *ser Anoeta* (NK 13, št. 396). Ista lokacija sklenitve posla v četrti Campo pri hiši gospoda Anoeta Apollonii pa se omenja tudi 7. oktobra 1319 v zadolžnici za vino, ki ga je dolžnik odpeljal prodat na tuje (NK 14, f. 1v).

Podatek o Anoetovi diplomatski dejavnosti – zastopanju mesta navzven – nudi stroškovnik piranske komune od novembra 1295 do februarja 1296. Za december navaja strošek 7 soldov, kolikor je znašal prejemek gospoda Anoeta, ki je šel v službi Pirana za en dan v Koper (CPI, št. 221). 5. januarja 1296, ko je prišlo do prepisa listine iz 20. maja 1212, v kateri je oglejski patriarh in istrski mejni grof Wolfger²⁸ dal določiti mejo med Piranom in Izolo, je bil med prisotnimi tudi Anoe de Apolonio (CPI, št. 69). Anoe de (A)polonio je bil skupaj z bratom Apolonijem de (A)polonio med piranskimi gospodi, ki so prisostvovali, ko je novigrajski škof Naticherus 18. marca 1301 kot posrednik razsojal o meji med Piranom in Bujami (CP II, št. 1). Pet let kasneje je bila meja spet predmet dogovarjanj. 14. februarja 1306 je piranska stran dala pobudo Bujčanom za obnovitev mejnikov na piransko-bujski meji v skladu z določili novigrajskega škofa Naticherusa iz 1301; opravila naj bi se v prisotnosti dveh visokih bujskih uradnikov. V tem smislu se je na slednja obrnil tudi piranski poslanec, odličen mož (*ambaxator, discretus vir*) gospod Anoe de Appollonio (SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine 1306, 14. 2., Buje).

V sorodstveni zvezi je Anoe mlajši zabeležen kot priča v ženitnem dogovoru, v katerem je 28. januarja 1291 njegov brat Apolonius s soprogo gospo Beatrice obljubljal ženinovi strani doto za hčerko (Anoetovo nečakinjo) Armelendo (NK 6, št. 309). Glede sorodstvenih povezav njegove družine pa je zgovorna zlasti oporoka njegove žene; to je bila gospa Marija, žena gospoda Anoeta de Appolonio. Na svojem domu je bolna v postelji, v strahu, da bi se brez oporoke poslovila od tuzemnega življenja, dala 7. junija 1309 zapisati svojo poslednjo voljo. Priča dogodka je bil tudi sorodnik družine, plemeniti gospod *ser Bonifacius* pokojnega gospoda Marquarda Apolonii. Najprej je namenila vo-

28 Patriarh 1204–1218, prim. Schmidinger, 1954, passim.

lilo za dela v cerkvi sv. Jurija v Piranu, dalje za poslednje obhajilo (*supra suum corpus*), za vojaško pomoč Sveti deželi, če bi bila potrebna v roku desetih let, sicer naj bi volilo ugasnilo. Potem je zapustila za petje stotih maš, ki naj bi jih daroval njen sin duhovnik Marcus za njeno dušo. Če pa bi se zgodilo, da on ne bi pel omenjenih maš, naj bi jih na njegov račun peli njegovi pooblaščenci. Nadalje je volila, naj leto dni gori voščena sveča pred oltarjem sv. Jurija za blagor njene duše. Potem je zapustila koprskim dominikancem v dveh letih pet urn dobrega vina, da bi praznovali maše za blagor njene duše. Nato je *in contentu et benedictione* zapustila hčerki Diambri oljko v svojem vinogradu v Šentjane pri Petru Mareli. Omenjeni hčerki je zapustila še pregrinjalo *de ipra* in oblačilo (?) *zupa*. Za blagor svoje duše je nato namenila nov barhant Truyti, hčerki Albina Sepe. Potem je zapustila pet urn dobrega vina hčerki Sophyji *in contentu et benedictione*. Dalje je za blagor svoje duše zapustila štiri libre Mariji, hčerki pisarja Almerika za biserni uhan, ko bo postala polnoletna. Potem je isti Mariji za blagor svoje duše namenila svoj prostor v cerkvi sv. Jurija, ki je bil v marmorju. Vse ostalo premično in nepremično imetje je zapustila v oblast in upravljanje svojemu možu gospodu Anoetu in svojemu sinu duhovniku Marku kot svojima pooblaščencema, da bi s tem razpolagala za njeno dušo in za dušo omenjenega gospoda Anoeta, kot bi se jima zdelo najbolje in da bi izvedla in razdelila njeno zapuščino za njeno dušo. (NK 15, list 14 verso–15).

Oporoka omenja tri Anoetove otroke, duhovnika Marca ter hčerki Diambro in Sophyjo, ne pa tudi njegovega četrtega otroka, sina Taidina ali Taldina, tudi z vzdevkom Bereta. Ta se omenja 10. novembra 1273 ob pomiritvi piranskih strank in dogovoru, da lastniki ne bodo s svojih stoplov ogrožali someščanov. Tam se omenja Anoe, ki se topogledno obveže zase in za sina Taidina (CP I, št. 142). Taldinus, sin Anoeta Apolonii nastopi 11. marca 1289 kot dolžnik v zadolžnici (NK 6, št. 2). Bereta (verjetno sin Anoeta) je omenjen kot priča v zadolžnici iz 20. marca (NK 1, št. 112). Zadnjega avgusta 1289 se je Tadinus, imenovani Bereta, sin Anoeta, (sina) pokojnega gospoda Petra de Apolonio zase in za dediče z jamstvom svojega imetja zadolžil za opazno vsoto za nakup vina na kredit (NK 5, št. 47). Tadinus, sin gospoda Anoeta je bil 14. decembra 1292 priča poslu zamenjave hiše za vinograd (NK 10, f. 16v), v zadolžnici 15. februarja 1293 pa se kot priča omenja Dadinus Danoe (!) (NK 10, f. 19).

ČLANI DRUŽINE: DRUGA VEJA

Marquardus

Tudi druga veja družine Apollonio je uživala visok družbeni ugled. Njeni predstavniki so bili prejemniki fevdov od momjanskih gospodov. 8. marca 1247 je piranski podestat gospod Vosalcus iz Momjana²⁹ v Piranu investiral Henrica Goyne in Marcoarda Apolonija v posest Sečovelj (*villa de Siçole*), onadva pa sta mu prisegla zvestobo. Markvard je bil generacija Petrovih sinov Petra in Anoeta, stopnja družinske vezi med njimi pa iz pregle-

29 Momjanski gospodje so imeli to posest od oglejskega patriarhata kot oglejski ministeriali (Štih, 2013, passim).

danega gradiva ni ugotovljiva. Zgoraj omenjena listina je bila na zahtevo dediča Iohanne-sa pokojnega Bonifacija de Apollonio (o njem bo še govora) obnovljena 7. februarja 1343 (CP I, št. 83). Deset let kasneje, 5. maja 1257 pa sta v Sečovljah Vošalkova sinova, brata gospod Conus in Biaquinus iz Momjana³⁰ investirala gospoda Adalpera Elie iz Pirana v prihodke na Piranskem. Gospod Marquardus Apolonii je bil priča dogodka (CP I, št. 97).

25. maja 1258 je bil gospod Marquardus de Appollonio v Piranu eden od dveh razsodnikov, ki sta v sporu glede mlina v Strunjanu razsojala med piransko komuno in Benečanom Leonardom Revardom, katerega oče je imel posesti na Piranskem (CP I, št. 100). 31. julija 1262 je Marquardus Apolonii prisostvoval, ko je Trevižan iz Benetk v Piranu zastavil štirim Pirančanom dohodke od svoje piranske posesti (CP I, št. 107). Leto kasneje, 10. marca 1263 zapis omenja imetje (*bona*) gospoda Marquarda Apolonii, njega pa umešča med piranske bogataše (*divites de Pirano*, CP I, št. 111a). 14. avgusta je bil Marquardus Apolonii priča, ko se je bolnik pred zapisom poslednje volje dogovoril z ženo o delitvi premoženja (CP I, št. 111b).

29. marca 1264 se Marquardus Appolonii omenja kot poslanec (*ambasator*) Pirana v Čedadu pri patriarhu (CP I, št. 114). 6. maja je bil gospod Marquardus Apolonii eden od šestih Pirančanov, ki so se obvezali, da bodo v imenu komune v Koprju plačali gospodu Paponu pokojnega Polonija (!)³¹ 1000 beneških liber, jamčili pa so s svojim premoženjem (CP I, št. 115). 25. septembra je bil gospod Marquardus Apolonii priča, ko je koprski škof oprostil piransko komuno nekaterih plačil (CP I, št. 119). Decembra 1264 pa je Marquardus Appolonii omenjen med sedmimi piranskimi odličniki, ki so v Koprju jamčili upniku iz Padove, da bo od Pirančanov, ki so se pri njem zadolžili za piransko komuno, prejel obresti za posojilo (CP I, št. 121). Marquardus je omenjen kot pokojen 24. aprila 1268. Tega dne so si trije piranski konzuli in 25 uglednih Pirančanov izposodili denar od koprskega kreditorja. Med ugledneži je bil tudi Mengosius, sin pokojnega (*filius condam*) gospoda Marquarda (CP I, št. 125). Poleg Mengosija je Marquardus zapustil še sinova Bonifacija in Filiasija.

MARQUARDOVO POTOMSTVO

Mengosius, Bonifacius, Filiasius

Mengosius, sin pokojnega gospoda Marquarda, se kot ugleden Pirančan prvič omenja v citiranem zapisu iz 24. aprila 1268 (CP I, št. 125), morda v starosti ok. 40 let. 15. marca 1270 je bil Mengosius gospoda Marquarda med uglednimi Pirančani, ki naj bi zagotovili spoštovanje objavljenih pristojnosti oglejskega patriarha v Piranu (CP I, št. 133). 28. januarja 1272 je bil med pričami ob sestavljanju oporoke (CP I, št. 137). Leto kasneje, 10. novembra 1273, ob pomiritvi piranskih sprtih strani, se Mengosius, sin pokojnega Marquarda (skupaj s sinom(!) Aliron(is)om) omenja med lastniki stolpov, CP I, št. 142).

Deset let kasneje, 3. avgusta 1283, je piranski podestat imenoval Mengossija Apollonii za nuncija in prokuratorja (*nuncium, auctorem, sindicum et procuratorem specialem*) v spo-

30 Kot zgoraj.

31 Sorodstvene povezave s piranskimi Apolloniji niso znane.

rih z Izolo (CP I, št. 172). V tej dodeljeni vlogi je Mengosius Apolonii 3. avgusta v imenu Pirana ugovarjal proti košnji nekaterih Izolanov na piranskem ozemlju (CP I, št. 173).

14. januarja 1286 je Mengoso pokojnega gospoda Marquarda Apollonio na kredit kupoval žito od Lapona (Peroni, moža Pelonijeve hčerke Istrije, o njej gl. zgoraj) (NK 2, št. 344). Naslednji mesec, 6. februarja, je bil Mengoso pokojnega gospoda Marquarda de Apolonio priča ženitnega dogovora (NK 1, št. 907; CP I, št. 187). Gospod Mengosius pokojnega gospoda Marquarda Apelonii je nastopil 10. marca 1290 kot dolжник v zadolžnici za nezanemarljivo vsoto, priča pa je bil njegov (verjetno mlajši) brat Bonifacius (NK 6, št. 124). 12. julija je Mengosius Apelonii prisostvoval oddaji komunalne ribolovne pravice v podzakup (NK 6, št. 190).

Ko se je 27. avgusta 1290 sklepal ženitni dogovor za poroko njegovega brata Bonifacija pokojnega gospoda Marquarda Apelonii z Ixaldo, hčerko Facina Vitale, je bil Mengosius skupaj s sorodnikom Anoetom in Petrom Bellom pôrok za vračilo z ženinove strani obljudljene dote v primeru ženinove smrti (NK 6, št. 209). Kot smo že omenili, je ženin pôrokom takoj zatem jamčil, da zaradi poročstva ne bodo utrpeli škode (NK 6, št. 210). Gospod Mengosius Apelonii je bil 15. januarja 1291 tudi priča izjave brata Bonifacija, da je prejel dogovorjeni del ženine dote (NK 6, št. 291). Mesec dni zatem, 17. februarja, je Mengosius Apelonii pred podestatom prisostvoval dogovoru o poročstvu (NK 6, št. 332). Zapis iz 22. marca 1292 pa omenja Mengosia Apelonii kot prejemnika denarja, ki sta ga vložila dva piranska kreditorja, da bi z njim v Markah nabavil žito (NK 6, 399).

Marquardov sin Mengoxius de Appolonio de Pirano se omenja kot pokojen 5. maja 1304 v oporoki, ki jo je na svojem domu v prisotnosti sorodnika Anoeta de Appolonio, plemenitega gospoda (*ser*) Bonifacija de Marquardo (svojega strica) in Gualenga, sina pokojnega gospoda Mengoxija de Appolonio (svojega brata) dal telesno oslabljen, v postelji, v strahu, da bi se ločil od tega življenja brez oporoke, zapisati Marquardus, sin pokojnega gospoda Mengoxija iz Pirana (NK 15, f. 5v). Zapuščino je namenil za dela v cerkvi sv. Jurija, za poslednje obhajilo, za vojaško pomoč Sveti deželi. Svoj del zemljišča na Seči je zapisal Mengoxiju, sinu Matheja Zasse iz Pirana, del svojega zemljišča v Strunjanu pa bratu Gualengu. Sestri Conpostela in Gardoxina naj bi od njegove zapuščine dali dve marki za očetovo in njegovo dušo. Ostalo premično in nepremično imetje je zapustil omenjenima sestrama. Bratrancu Mengoxiju, sinu svojega strica, plemenitega gospoda (*ser*) Bonifacija de Marquardo je zapustil zlat prstan. Izvajalki oporoke naj bili njegova mati gospa Beatrice, njegov stric plemeniti gospod (*ser*) Bonifacio de Marquardo in njegov brat Gualengus. – Mengosius je bil torej poročen z gospo Beatrice, imela pa sta otroke Marquarda, Gualenga, Conpostelo in Gardoxino. Mengosijev sin Aliron(is) se v oporoki ne omenja. Vsi našeti so bili Marquardovi vnuki.

Drugi Markvardov sin Bonifacius Apelonii je 10. marca 1290 prisostvoval zadožitvi svojega brata Mengosija (pokojnega gospoda Marquarda Apelonii) za večjo vsoto (NK 6, št. 282). To je njegova prva omemba; glede na to, da se je pol leta zatem poročil, je bil verjetno še relativno mlad, star morda blizu 30 let.

27. avgusta 1290 se je Bonifacius pokojnega gospoda Marquarda Apelonii poročil z Ixaldo, hčerko Facina Vitale. Nevesta je za doto prinesla v zakon kočo s pritiklinami v četrti Domo pri hiši Bonifacija, vinograd v Sv. Lovrencu, drugega v Pantiagu, 24 bene-

ških mark v dveh obrokih, površnik iz flandrijskega sukna (*ipre françe*) in rjuhe, ki jih je imela. Potem dva soda in dve kadi, dva kotla in dve verigi, dve pregrinjali in dva prta, dve opremljeni postelji in dve ruti. V primeru Bonifacijeve smrti bi Ixalda dobila nazaj vse svoje premično in nepremično imetje in večjo vsoto gotovine. Ženinovi pôroki za vračilo omenjenega so bili sorodnik Anoe, Bonifacijev brat Mengosius in Petrus Bellus Če pa bi umrla nevesta, ji ne bi pripadlo nič od Bonifacijevega, ampak le njeno imetje (NK 6, št. 209). Bonifacius Apelonii je nato – kot že rečeno – jamčil svojim pôrokom, da v zvezi s poroštvom ne bodo oškodovani (NK 6, št. 210). V prisotnosti brata gospoda Mengosija Apelonii je Bonifacius Apelonii 15. januarja izjavil, da je od tasta Facina za doto žene Ixalde kot prvi obrok prejel 96 liber, dve postelji, dve blazini, dve pregrinjali in dve ruti (NK 6, št. 291).

6. aprila 1291 se Bonifacius Apelonii pojavi kot upnik za desetino (NK 6, št. 418), 3. maja pa kot priča v zadolžnici (NK 6, št. 464); 7. septembra 1292 je Bonifacio Apelonii skupaj z nečakom (!) Bonifacijem Filliaxi (o njem niže) prisostvoval, ko se je zadolžil njegov drugi nečak Walengus pokojnega Mengossija skupaj z bratom (Marquardom) (NK 10, f. 16).

3. februarja 1293 je bil Bonifacius de Polonio priča v zadolžnici za žito (NK 10, f. 18), natanko leto kasneje, 3. februarja 1294 je bil Bonifacius de Pellonio priča razglasu, da je piranski župnik za kapitelj pripravljen plačati zakupnino za cerkev sv. Bassa (v Strunjanu) samostanu Sv. Marije iz Ogleja (CPI I, št. 215). Le nekaj dni kasneje, 6. februarja, je piranski podestat skupaj s štirimi razsodnimi možmi, tedaj piranskimi sodniki in uradniki, med katerimi je bil tudi Bonifacius de Apollonio, imenoval zastopnika, da bi od kopske škofije zahteval potrditev fevdov piranske komune in Pirančanov (CPI I, št. 216).

5. januarja 1296 je Bonifacius de Apollonio kot eden štirih sodnikov prisostvoval obnovi listine iz 20. maja 1212, v kateri je oglejski patriarh in istrski in kranjski mejni grof dal določiti mejo med Piranom in Izolo. Ob dogodku je bil prisoten tudi Bonifacijev sorodnik Anoe de Apollonio (CPI I, št. 69).

4. novembra 1302 je gospod Bonifacio pokojnega Marquarda Apollonii nastopil kot pôrok za piranskega dolžnika Tržačanu (NK 13, št. 99). V podobni vlogi je bil gospod Bonifacio pokojnega Marquarda 18. marca 1303, ko je omenjen kot eden od dolžnikov v zadolžnici v imenu sodarskega mojstra (NK 11, f. 17). Bonifacius pokojnega gospoda Maquada (!) Apollonio je bil 1. novembra 1304 skupaj s sorodnikom gospodom Anoetom de Polonio prisoten ob izjavi o odpovedi dediščini (NK 13, št. 232). Plemeniti gospod (*ser*) Bonifacius de Marquardo de Appolonio je 6. septembra 1308 prisostvoval zapisu testamenta (NK 15, f. 11v–12). V prisotnosti plemenitega gospoda Bonifacija pokojnega gospoda Marquarda Appolonii je dala 7. junija 1309 zapisati poslednjo voljo gospa Marija, žena gospoda Anoeta de Appolonio, ki smo jo že predstavili (NK 15, f. 14v–15).

Bonifacius Appolonii je bil še krepko dejaven sredi leta 1320 (zapis datira med 30. junijem in 3. julijem) ko se omenja kot eden dveh upnikov štirih Grožnjančanov (NK 14, f. 5v).

Od njegovih otrok smo zasledili Mengosija, ki mu je bratranec Marquardus, sin pokojnega gospoda Mengosija, 5. maja 1304 v oporoki volil zlat prstan (NK 15, f. 5v). Gosius, sin plemenitega gospoda (*ser*) Bonifacija de Appolonio, je 4. novembra 1219 omenjen kot priča ob sklenitvi dveh družb za rejo goveje živine (NK 14, f. 7v).

Že po njegovi smrti je Bonifacijev drugi sin Iohannes pokojnega plemenitega gospoda Bonifacija de Apollonio zahteval in 7. februarja 1343 dosegel obnovitev listine iz 8. marca 1247, v kateri je piranski podestat, gospod Vosalcus iz Momjana v Piranu investiral Henrica Goyne in Iohannesovega deda Marcoarda Apolonii iz Pirana s posestjo Sečovelj (*villa de Siçole*) (CPI, št. 83).

Tretji Marquardov sin se prvič omenja 28. maja 1281, več kot deset let po očetovi smrti: Filiusius pokojnega gospoda Marquarda Apollonija je tedaj na kredit kupoval žito (NK 1, št. 32). Deset let kasneje pa tudi sam ni bil več med živimi. Zapis iz 5. januarja 1291 omenja menjavo dveh hiš, katerih ena je stala v četrti Misana poleg hiše Beatrice, žene pokojnega Filiaxija Apolonii (NK 6, št. 282). 17. aprila 1291 sta se gospa Beatrice, žena pokojnega Filiasija in njun sin Bonifacio zadolžila pri diakonu Marquardu v imenu starejšega dolga iz 5. decembra 1288 (NK 6, št. 452). 7. septembra 1292 je Bonefacius Filliaxi skupaj stricem Bonefacijem Apelonii prisostvoval, ko se je zadolžil njegov bratranec Walengus pokojnega Mengossija skupaj z bratom (Marquardom) (NK 10, f. 16). Bratrance se omenjajo tudi v oporoki 5. maja 1304, v kateri je Marquardus, sin pokojnega gospoda Mengoxija de Appollonio iz Pirana, zapustil bratu Gualengu del zemljišča v Strujanu poleg zemljišča bratranca Bonifacija *de Filias* (NK 15, f. 5v–6).

NEDOLOČLJIVA SORODNIKA DRUŽINE

Riçotus, *presbyter* Marquardus

V zapisih iz 1291 nekajkrat srečamo člana družine Apollonio Riçota, ni pa razvidno, v katero družinsko linijo sodi. 14. februarja je Riçotus Apelonii skupaj z ženo Ricardo do mihaelovega zastavil notarju Bonisegni vinograd v Sv. Lovrencu (NK 6, f. 323). Riçotus Apolonii je 25. marca 1291 prodal koč v Marčani; za nekaj let naj bi mu pripadala desetina od kupčeve hiše, kasneje pa naj bi desetino plačeval (NK 6, št. 401). 16. maja 1291 se je Riçotus Apelonii zadolžil skupaj z Venerijem Peno (NK 6, f. 485).

Drugi član družine, ki sicer – sodeč po njegovem imenu – izhaja iz »Marquardove« linije, njegovih sorodstvenih vezí pa nismo uspeli izbrskati, je *presbiter* Maquado (!) Apollonio; vinograd v okolišu Kaštinjol na Piranskem, katerega del je prodajalec prodal 1. junija 1303, je ležal poleg vinograda (?) omenjenega duhovnika (NK 13, št. 153).

OMEMBE ČLANOV DRUŽINE V PIRANSKIH STATUTIH IN KASNEJE

Člani družine Apollonio se večkrat omenjajo v piranskih statutih in dopolnilih k njim, a med njimi ni vselej preprosto najti ožjih družinskih povezav, so pa razvidne niti družine. Ob objavi piranskega statuta 8. julija 1274 je med prisotnimi *nobiles et sapientes de Pirano* omenjen Anoe domini Petri *vicedominus comunis* (Pahor, Šumrada, 1987, 3). Med izbranimi modreci, ki so 15. avgusta 1307 prisostvovali razglasitvi nove redakcije piranskih statotov, je bil tudi gospod (*dominus*) Annoe Apolonii, ki smo ga zgoraj poimenovali Anoe mlajši (Pahor, Šumrada, 1987, 18).

V redakcijah in dopolnilih k statutom, ki segajo onkraj obdobja, ki smo si ga podrobneje ogledali, se tudi pojavljajo potomci družine Apollonio. V 1358 obnovljenem statutu

sta med izbranimi modreci (*sapientes ellecti*) omenjena Bonifacius Apollonii in Perinus Apolonii (Pahor, Šumrada, 1987, 20). Ko so sklenili, da smejo posestniki zemljišč in vinogradov v Seči in Spilugoli té obdelovati, kot želijo, s statutom ni soglašal plemeniti gospod (*ser*) Polinus pokojnega *ser* Valengha de Apolonio, ki je bil med sestavljalci statutow (*statutarii*) (Pahor, Šumrada, 1987, 357). Ta se kot preudarni mož Epollinus *ser* Valengha de Appolonio omenja tudi v odloku o popravkih statutow 28. marca 1367 (Pahor, Šumrada, 1987, 235). 23. julija 1378, ko so sklepali o eni ali dveh novih prodajnih mizah (*banchum*) v komunalni klavnici, je prisostvoval sodnik *ser* Tossius³² *ser* Facija de Apolonio (Pahor, Šumrada, 1987, 639). Tri leta kasneje, 13. oktobra 1381, ko so svétniki sprejeli sklep, da ne sme nihče puščati svojih živali v vinograde, na polja, v vrtove ali na posest Pirančanov, je bil eden štirih sodnikov *ser* Marquardus pokojnega *ser* Ualenga de Apolonio (Pahor, Šumrada, 1987, 347).

V uvodu v redakcijo statuta 1384 se kot eden štirih sodnikov omenja plemeniti gospod (*ser*) Marquardus de Apollonio, med modreci (*sapientes*) pa *ser* Valengus de Apollonio in *ser* Christophorus de Apollonio (Pahor, Šumrada, 1987, 18). V dodatku k statutu glede prodaje imetja dolžnikov na dražbi iz 5. novembra 1417 se omenja sestavljalec statutow (*statutarius*) *ser* Valengus de Appolonio (Pahor, Šumrada, 1987, 444–445). 23. avgusta 1457 je Valengus Appolonii registriral odlok glede odtujevanja piranskega imetja (Pahor, Šumrada, 1987, 547). 20. decembra 1528 je ob objavi terminacije o pôrokih žitnega skladišča (*fonticum*) prisostvoval *ser* Ioannes Appollonii (Pahor, Šumrada, 1987, 83–85). 23. maja 1529 je razglasitvi odloka o davku za osvetljevanje Sv. Rešnjega telesa in odloka o pôrokih žitnega skladišča in komunalnih pobiralcih davkov prisostvoval *ser* Christophorus Appollonio (Pahor, Šumrada, 1987, 655). Isti gospod (*dominus*) Christophorus Apolonio je bil prisoten 27. oktobra 1533, ko je bila razglašena odločba proti posrednikom, ki so pripeljali v Piran *Cranici murlachi* kupovat sol (Pahor, Šumrada, 1987, 684–685). 1539 se je ugledni gospod sindik (*spectabilis dominus syndicus*) Christoforus Appolonio pritožil v imenu komune zaradi predpisanega registriranja prometa z nepremičninami. Ob razglasu je prisostvoval sodnik Marquardus de Appolonio (Pahor, Šumrada, 1987, 174–177). 14. marca 1540 je bil ob sprejemu odlokov glede kaštelana Kaštela prisoten sindik Christophoro Appolonio (Pahor, Šumrada, 1987, 753–456). 11. februarja 1543 je sodnik gospod Marcouardo d'Appollonio v velikem svetu prisostvoval ob potrditvi odloka, da sorodniki ne smejo biti dejavni v istem uradu (Pahor, Šumrada, 1987, 359–361). 20. aprila 1544 je ugledni gospod (*spectabilis dominus*) Nicolaus de Apolonio skupaj s kolegijem sodnikov predlagal sklep o pristojnosti sodnikov (Pahor, Šumrada, 1987, 38–40). 20. junija 1578 je bil obnovljen zastareli statut, prisostvoval je ugledni sindik (*spectabilis syndicus*) Apollonio Apollonio, vitez gospoda Antonija (*aeques domini Antonii*) (Pahor, Šumrada, 1987, 764–765). 3. marca 1580 se kot sodnik omenja gospod Domenego Appollonio (Pahor, Šumrada, 1987, 765). Ob dopolnilu statutow, da komunalni dolžniki ne smejo dobiti komunalnih zadolžitvev ali služb, je 14. oktobra 1602 Christoforo Apollonio skupaj s še nekaterimi drugimi člani sveta zahteval popravek terminacije (Pahor, Šumrada, 1987, 105–107).

32 Možno je, da gre za napako v prepisu in bi moralo stati Cossius (krajše od Mengossius); črki c in t sta v tedanji pisavi zelo podobni.

Rodbina Apollonio je bila v drugi polovici 16. stoletja ena od 21 uglednih piranskih plemiških družin, ki so sestavljale veliki svet. Imela je devet vej in 22 odraslih članov v svetu (Pahor, 1972, 30–31).

Družinsko ime se je ohranjalo tudi kasneje. Pri raziskavah udeležencev porok na Piranskem od začetka 1889 do konca 1892 (Mihelič, Mihelič, Pocajt, 1996) smo zasledili nevesto Antonio Apollonio, katere pokojni oče Casparus je bil mornar (*nauta*), isti poklic pa je opravljal njen brat Andreas, ki je ob poroki nastopil kot priča. Petrus, oče neveste Antonie-Petrine Apollonio, je bil po poklicu *protomurator-possidens*, priča ob poroki pa je bil njen brat Mariano. Ženin Franciscus Apollonio je bil po poklicu kmet, enako kot njegov oče Casparus. Bartholomeus, oče neveste Juditte Apollonio, ki se je poročila s trgovcem (*negotiator*) iz Zadra, je bil *navium-obturator*, priči pri poroki pa sta bila nevestina brata Almerico in Mariano, tretjega brata Bartholomeusa-Marianusa Apollonio, ki je opravljal enak poklic (*navium-obturator*) kot oče, pa zasledimo kot pričo pri neki drugi poroki. Kot priča se je pojavil mornar (*maritimo*) Luigi Apollonio, dekliški priimek Apollonio sta imeli dve Mariji, katerih ena je bila mati ženina, druga pa mati hčerke-neveste in sina-ženina; Apollonio se je pred poroko pisala tudi Urshula, ki se omenja kot mati neveste, priča pri tej poroki pa je bil Laurentius Apollonio, po poklicu *mechanico*. – Piranske priimke raziskuje Marino Bonifacio (Bonifacio, 1988; Bonifacio, 1990; Bonifacio, 1992; Bonifacio, 1995; Bonifacio, 2011).

Cadastre national de l'Istrie za čas tik po drugi svetovni vojni (oktober 1945) navaja v mestu Piran 14, v sv. Bernardinu v Portorožu pa eno družino s tem priimkom (Cadastre, 1946, 529, 536).

V Piranu stoji tudi arhitekturni spomenik družine: baročna palača družine Apollonio iz 1693.

APOLLONIO: A FAMILY OF PUBLIC NOTARIES, VICEDOMINES,
CONSULS, JUDGES, PROCURATORS ...

Darja MIHELIC

Murnikova ulica 18, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: mihelic@zrc-sazu.si

SUMMARY

The paper deals with the esteemed Piran family of Apollonio, mentioned in numerous mediaeval manuscripts of the Piran branch of the Koper Regional Archives. The family was quite branched out. The common ancestor after whom it was called is only known by the given name of (A)pollonius, in which the hereditary surname originates, but several of the family members holding important positions in the Piran Municipality, from public notary and vicedomine offices, to the offices of consul, judge, councillor and others, were well-documented in the Middle Ages and later. The paper tries to decipher the familial connections between the known members of the first generations of the family, while also presenting their activities. The sources taken into account provide a detailed insight into the family up to the first decade of the 14th century.

The first member of the family known in the sources (1228) was Petrus, who had two sons, Petrus and Anoe, both high-ranking individuals who performed important tasks on behalf of the Piran commune. Anoe was a public notary and vicedomine (1258–1280), but had no descendants. Children of Petrus jr. were Pollonius and Anoe. The former was married to Beatrice, with whom he had daughters Odorliga, Istria and Armelenda, and son Petrus, who also became a public notary. Odorliga had daughters Truyta, Ricarda and Romedia, and sons Pellucius, Silisius, Ottonel and Mingulin. From her marriage to Lapo Peroni, an immigrant from Florence, Istria had three sons: Bonsignor, Gracius and Rainerius. Armelenda married twice; her first husband was Petrus of the late Petrus Play, her second Martinus Çubellus, son of the late Sauarinus. Petrus' second son Anoe jr. is one of the exceptionally often-mentioned people. He was married to Maria. The name of his son Taldinus appears in the manuscripts, while Maria's will mentions son Marcus, a priest, and daughters Diambra and Sophya.

At the beginning of the second branch of the family is Marquardus, who had three sons: Mengosius, Bonifacius and Filiasius. Mengosius, married to Beatrice, had three sons, Aliro(nis), Marquardus and Gualengus, as well as two daughters, Conpostela and Gardoxina. Bonifacius was married to Ixalda, daughter of Facina Vitale, and had two sons, (Men)gosius and Iohannes. Filiasius was married to Beatrice, with whom he had son Bonifacius. Members of the Apollonio family are often mentioned in the Piran statutes and supplements thereto; although the close relations within the families are not easily deciphered, the general family threads are clear enough.

The Apollonio family was in the second half of the 16th century one of the 21 esteemed noble families of Piran that composed the Great Council. In it, the family had nine branches and 22 adult members.

The family name was preserved even later. During research into the participants of weddings in the Piran area around 1890 we could find members of this family in the roles of brides, bridegrooms, their parents and best men. In the period immediately following WWII (October 1945), according to the Cadastre national de l'Istrie, there were 14 families with this surname in the town of Piran, and one in St. Bernardin in Portorož.

In Piran, there is also an architectural monument to this family: the baroque palace of the Apollonio family, dating from 1693.

Key words: Middle Ages, Piran, Apollonio family, public notaries, vicedomines

VIRI IN LITERATURA

- Cadastre (1946):** Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Sušak, L'Institut Adriatique.
- CPI – De Franceschi, C.:** Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I (1062–1300). Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 36, Parenzo, 1924.
- CPII – De Franceschi, C.:** Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, II (1301–1350). Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 43, Pola, Parenzo 1931, 19–96.
- Kos, F., Kos, M. (1928):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga (1201–1246). Ljubljana, Leonova družba.
- NK 3, 9, 10, 11, 12, 14, 15 –** Notarska knjiga (NK), Pokrajinski arhiv Koper, Enota Piran, Komuna Piran / Comune di Pirano / Terra di Pirano (SI PAK PI 9), notarska knjiga 3 (1284–1289), 9 (1295), 10 (1290–1296), 11 (1302–1303), 12 (1305), 14 (1319–1320), 15 (1301–1311).
- NK 1 –** Mihelič, D.: Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1984 (Viri za zgodovino Slovencev, knjiga 7).
- NK 2 –** Mihelič, D.: Piranska notarska knjiga (1284–1288). Drugi zvezek. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1986 (Viri za zgodovino Slovencev, knjiga 9).
- NK 4 –** Mihelič, D.: Piranske notarske knjige – fragmenti. Peti zvezek (1289–1305) / The notary books from Piran – fragments. Fifth volume (1289–1305). Ljubljana, Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae, Fontes, 7).
- NK 6 –** Mihelič, D.: Piranska notarska knjiga. Tretji zvezek (1289–1292) / The notary book from Piran. Third Volume (1289–1292). Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002 (Thesaurus memoriae, Fontes, 1).
- NK 7 –** Mihelič, D.: Piranske notarske knjige – fragmenti. Peti zvezek (1289–1305) / The notary books from Piran – fragments. Fifth volume (1289–1305). Ljubljana, Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae, Fontes, 7).
- NK 13 –** Mihelič, D.: Piranska notarska knjiga. Četrty zvezek (1298–1317) / The notary book from Piran. Fourth Volume (1298–1317). Ljubljana, Založba ZRC, 2006 (Thesaurus memoriae, Fontes, 4).
- Pahor, M., Šumrada, J. (1987):** Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Viri za zgodovino Slovencev, knjiga 10).
- Bonifacio, M. (1988):** I Cognomi di Pirano. Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e storia patria 88, 315–357.
- Bonifacio, M (1990):** Antichi casati di Pirano d'Istria: I Pagliaro dalle origini ai giorni nostri. Trieste, Atena.
- Bonifacio, M. (1992):** Antichi casati di Pirano d'Istria: I Contento. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 92. Trieste, 148–228.

- Bonifacio, M. (1995):** Antichi casati di Pirano d'Istria: Indrigo. Trieste, [s.n.].
- Bonifacio, M. (2011):** Cognomi del comune di Pirano e dell'Istria (IV) (Lasa pur dir). Pirano, Comunità degli Italiani »Giuseppe Tartini« Pirano, Edizioni Il Trillo.
- Darovec, D. (1994):** Notarjeva javna vera, Notarji in vicedomini v Koprju, Izoli in Piranu v obdobju beneške republike. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales, 7).
- Darovec, D. (2010):** Ruolo dei vicedomini istriani nella redazione degli atti notarili in rapporto ad uffici affini dell'area adriatica. *Acta Histriae*, 18, 4, 798–822.
- Darovec, D. (2014):** Cum lampulo mantelli: The Ritual of Notarial Investiture: Example from Istria. *Acta Histriae*, 22, 3, 453–508.
- De Franceschi, C. (1924):** Origini e sviluppo del comune di Pirano. V: *Chartularium Piranense*. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I. (1062–1300). Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 36, Parenzo, XIII–LXXI.
- Grbavac, B. (2008):** Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana. *Acta Histriae*, 16, 4, 503–526.
- Grbavac, B. (2011):** Svjedočanstvo o stvarnosti ili fikcija: zadarski notari između formula i prakse. *Acta Histriae*, 19, 3, 393–406.
- Grbavac, B. (2013):** Oporuka i inventar splitskog notara Jakova pok. Ubertina de Pugliesibus iz Piacenze. Prilog proučavanju splitskog notarijata. *Acta Histriae*, 21, 1–2, 75–92.
- Kambič, M. (2006):** Nasljedno pravo Piranskog statuta u vidu recepcije. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 43, 3 4, 501–521.
- Kambič, M. (2010):** Dednopravni položaj hčera po statutih piranskega komuna – recepcija ali kontinuiteta rimskoga prava. *Acta Histriae*, 18, 4, 769–788.
- Margetić, L. (1973):** »Aliquid in contentu et benedictione« istarskih statuta. Jadranski zbornik VIII. Rijeka, Pula 185–213.
- Margetić, L. (1977):** Brak na istarski način. *Istra*, 15, 8–9, 25–33.
- Margetić, L. (1993):** Uvod. 5. Družina in dedovanje. V: Margetić, L. (ur.): Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper / Capodistria, Rovinj / Rovigno, Pokrajinski arhiv / Archivio regionale, Center za zgodovinske raziskave / Centro di ricerche storiche, XXXVIII–LIX.
- Margetić, L. (1996):** Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo. Zagreb, Narodne novine.
- Mihelič, D. (1980):** Življenje in poslovanje nekaterih Peronijev v srednjeveškem Piranu. *Kronika*, 28, 1, 14–22.
- Mihelič, D. (2005):** Bog je najprej samemu sebi brado ustvaril. Spor med koprsko škofijo in Pirančani za dajatev od pridelka olja. (Začetek 13. stoletja). V: Mihelič, D. (ur.): Ad fontes. Otorepčev zbornik. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 97–125.
- Mihelič, D. (2011):** Sporazumi o mejah srednjeveških mestnih teritorijev (Piran in njegovi sosedje). *Histria*, 1, 37–59.
- Mihelič, D. (2013):** Srednjeveška Pirančanka med zakonodajo in prakso. V: Verginella, M. (ur.): Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem (Zbirka Razprave FF). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, *Studia humanitatis*, 61–88.

- Mihelič, D., Mihelič, F., Pocajt, J. (1996):** Piran. Mesto in Ljudje pred sto leti / Pirano. La città e i suoi abitanti cent'anni fa. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales, 12).
- Pahor, M. (1972):** Socialni boji v občini Piran od XV. Do XVIII. stoletja. Ljubljana, Piran, Mladinska knjiga, Pomorski muzej »Sergej Mašera«.
- Schmidinger, H. (1954):** Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft des Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer. Graz, Köln, Verlag Herman Böhlaus Nachf.
- Štih, P. (2013):** I conti di Gorizia e l'Istria nel Medioevo. Rovigno, Fiume, Trieste, Centro Ricerche Storiche, Unione Italiana, Università Popolare (Collana degli atti / Centro di ricerche storiche Rovigno, 36).

SLOVENIAN STYRIA IN THE
NARRATIVE SOURCES OF 13TH CENTURY*Martin BELE*University in Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: martin.bele@gmail.com*ABSTRACT*

The paper addresses sources of the 13th century, that are considered to be important cultural monuments, or the information sources relating to the history of the Slovenian Styria. Its purpose is to highlight the narrative ones and to define them in terms of their usability for a today' historian. As the most important ones the Austrian Annales, Ulrich von Liechtenstein's Service of the Lady and the Austrian Rhyme Chronicle by Ottokar aus der Gaal may be highlighted. The works differ not only in style, but also in the scope and language. Due to its scope and reliability the Austrian Rhyme Chronicle was probably the most important narrative source for historians. »Service of the Lady« is written at the highest artistic level, whereas the Austrian Annales provide for a mere review of the most important events of the period.

Key words: narrative sources, today's Slovenian Styria, 13th century, Austrian Annales, Service of the Lady, Austrian Rhyme Chronicle

LA STIRIA SLOVENA NELLE FONTI NARRATIVE
DEL XIII SECOLO*SINTESI*

L'articolo tratta le fonti del XIII secolo ritenute importanti come testimonianze culturali oppure fonti d'informazione per la storia della Stiria slovena. L'obiettivo è mettere in evidenza quelle narrative e definire la loro utilità per gli storici odierni. Tra le più importanti possiamo ritenere gli Annali austriaci, Il servizio delle dame di Ulrich von Liechtenstein e la Cronaca rimata austriaca di Ottokar aus der Gaal. Tra loro le opere differiscono sia per lo stile, che per il volume e la lingua. Per la sua mole e l'affidabilità potremmo ritenere la Cronaca rimata come la più importante per gli storici. Il Servizio delle dame ha un grande valore artistico, mentre Gli annali risultano solamente come una raccolta degli eventi più importanti del periodo.

Parole chiave: fonti narrative, Stiria slovena odierna, XIII secolo, Annali austriaci, Servizio delle dame, Cronaca austriaca rimata

INTRODUCTION

In this article the narrative sources of the 13th century will be reviewed and examined, which today can be seen as significant cultural monuments or relevant sources of information on the history of the Slovenian (and also of the Austrian) Styria. The sources to be discussed did not necessarily originate from the territory of today's Slovenian Styria. Some were also created in the wider territory of the Eastern Alps, in particular, in the territories of the present-day Austria and Germany.

Their authors were monks or lower nobles with very different educational backgrounds. The authors of nobility background, in particular, often travelled in the course of their political and military careers. They did not undertake journeys only across their home land (in this case, Styria), but often also to foreign countries, and more rarely (possibly in the company of the crowned heads) even to very remote European realms. In these places they, as pilgrims, adventurers, soldiers or diplomats, came into contact with (up to that time not known to them) European literature, and they were also witnesses to various important political events, which they later – each in their own style – described in their works. Other writers of that time frame did not visit foreign lands, but wrote at home about the ladies worth admiring and about their love to them.

The initial hypothesis is that the addressed sources shall differ enormously, both in terms of their style of writing and their reliability, as well as regarding the purposes of their creation in the first place. As the information sources, consequently, they shall have very different values for a historian. While a historian will be able to avail himself of one of the mentioned sources to provide reliable information on various political and military matters, the other source will be used only as an illustration of chivalric life, of the mode of thinking and of the ideals of that time. Also the authors of the mentioned sources shall differ among themselves. While the majority of them will most probably originate from clergy, there will be some nobles among them, too. The latter will be less educated compared to the clerics and their stories will probably still be written (or only dictated) in their native language. In contrast, the clerics will write in Latin.

While the Styrian (and wider) history of the 13th century can be reconstructed via administrative (land registers, feudal books, etc.) as well as legal (contracts, deeds, etc.) sources, in the present discussion only narrative sources shall be addressed. In terriers the recorded land tenure, real estates and income of ecclesiastical or secular lords in a particular contiguous territory are more or less accurate. The urbarial records were first formed in the Slovenian territory in the middle of the 13th century, whereas elsewhere in Europe (specifically in Italy and France) the very first terriers dated already from the period before the year 700 (UBŠ, 9; SUS I, VII; Hägermann, 2003, 1286–1287). For the time period addressed in the paper the publication titled *Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter* would be most significant to consider, in which in 1910 its publisher Alfons Dopsch published terriers of the territorial dukes of the 13th century from the time periods of the ruling of the noble family of the House of Babenberg (approximately between 1220 and 1230), of King Otakar II Přemysl (between 1265 and 1267), and, of the Habsburg family (approximately between 1280 and 1296) (LFG, XIV, XXXVIII–XLVIII, 708).

When referring to the legal sources important for the history of the Eastern Alps in the 13th century, we have in mind in particular the most prominent and objectively written documents, the remainders of the public business activities. Their forms are much varied, because the documents differ in materials, fonts, signatures, artistic design, seals, and, most of all, in the internal structure of the texts. The documents were first examined for practical purposes, serving as the grounds for the justification of the ancient rights. Today documents are predominantly the main (and often the only) means of reconstructing the past. In the 12th and 13th centuries in the Eastern Alps the majority of the documents referred to donations to ecclesiastical institutions, out of the care of souls. In many cases these institutions had good archives, in which (at least in the transcripts) the majority of the documentary material was preserved to the present day (Kos, 1994, 7, 18–19).

As far as narrative sources are concerned, which are the third largest group of medieval sources, the ones written in a narrative form, which in their description often try to provide the reader with the viewpoints and the opinions of the writer on the addressed topic, are referred to; these are historical sources, which, unlike the often tedious legal and administrative resources, have a literary value and belong to different literary genres. Such records are in any event subjective. The people mentioned in them are not only referred to by their names and surnames, but also by their personalities (Mlinar, 2005, 10). Historical narrative works include historical poetry, various chronicles, annales, biographies and histories of the peoples and hagiographies. In the Middle Ages these genres were not strictly separated from one another, but very often intertwined. Among the authors of the entire territory of the Eastern Alps of the 13th century especially the Viennese citizen named Jans(en) Enikel (*Weltchronik, Fürstenbuch*) and a nobleman of a lower rank Ottokar aus der Gaal (*Österreichische Reimchronik*) should be highlighted, whereas from a broader timeframe mainly Otto von Freising (*Gesta Friderici Imperatoris, Chronica de duabus civitatibus*) should be mentioned, who lived and wrote in the 12th century (Grundmann, 2000, 3–14).

When evaluating these three types of sources in terms of their reliability and richness of contents, significant differences may be noticed among them. The basic purpose of administrative sources is primarily bureaucratic referencing of data, which, when a historian interlinks and compares them against each other, provide examples of development of a cultural landscape, of agriculture, of the bureaucratic apparatus, or the like. In view of the fact that they were created out of the desire for greater transparency and effectiveness of the administration, there is usually no reason to doubt their authenticity. On the other hand, the possibility of their falsification due to economic or legal disputes cannot be excluded, even in such sources. With regard to legal sources, the situation is different. Many notaries and scribes of the 13th century (and also in a broader period of time) resorted to the falsification of certain document parts, which at that time was not an unusual practice. The resulting falsifications were not necessarily linked to illegal activities, but to legitimizing the previous real actions that had not been documented precisely enough, or the previous documents had been lost. The falsifier, who may have tried to write a falsified document on the basis of a pre-existing one, was trying to capture the style of its issuer. Unfortunately, many suspicious documents from the area of the Eastern Alps are

preserved only in later copies, so the assessment of their originality is many a time not possible (Kos, 1994, 188). Given the fact that in this paper mainly narrative sources will be addressed, the administrative as well as legal sources shall be left side.

The narrative sources of the High Middle Ages differed a lot in the richness of their contents, reliability and topics. It was up to each author to decide what was worth telling to his readers; his main criterion was either the truth (*veritas*) as opposed to fiction or the acts worth remembering (*gesture memorabilia*). In the selection of the criteria the writer was driven by various motives, whereby he often found it difficult to hide his subjectivity (Grundmann, 2000, 3–4). The medieval historiography had a strong institutional character. Historians wrote either about some institution or for the very institution; these could be the royal or the ducal palace, the diocese, the monastery, but also increasingly the city. Limitations as to the topics were rather inconsistent; thus, the biographies of monastic abbots, e.g. addressed the histories of emperors and kings, too, as well as in the imperial annales many a time details of a local character could be found. First and foremost, medieval historians chose political and military history, as well as the history of the Church as their prime topics. It was rarely possible to separate the history of the Church from the political history, as the ecclesiastical and secular powers were intertwined in the Middle Ages (Grundmann, 2000, 4–5). As far as the three main examples of narrative sources from the territory of the Eastern Alps are concerned, which will be highlighted in this discussion (the *Austrian Annales*, the *Austrian Rhyme Chronicle*, and the *Service of the Lady*), they can be classified in the mainstream of the then literary creation (of course, each in its own sub-genre). The *Austrian Annales* are classical examples of monastic annales written for the use of the monastery or the assembly of canons, which lack the title, foreword or dedication, and are, in general, without any literary ambitions. Ulrich von Liechtenstein and his *Service of the Lady* can be placed in the time of the so called minnesingers of the late 13th and 14th centuries, when the time of classic German epic poets had already passed. The *Austrian Rhymed Chronicle* by Ottokar aus der Gaal is one of the provincial histories, which were in addition to the general papal-imperial chronicles typical of the late Middle Ages (Grundmann, 2000, 24, 40–41). The latter three works will be further discussed in more detail.

ANNALES OF THE MONASTERIES IN THE EASTERN ALPS

When it comes to the narrative sources of the 13th century, which are (at least partly) related to the territory of today's Slovenian Styria, primarily annales should be mentioned, which were created in several Austrian monasteries. Annales are a specific historiographical genre, in which the author surveys events in a strictly chronological order. Before the *Austrian Annales* are adressed, the publication in which they were first published in the middle of the 19th century, will be mentioned. In the beginning of the 19th century Europe was letarally flooded with historical works. Although the writers of that time are very rarely read nowadays (except perhaps as an expression of the spirit of the then times), in that period new methods of studying the documents were being developed and then permanently used, namely the collection of documents and other records from the past

expanded greatly. In 1826 the German Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde started to issue the publication titled *Monumenta Germaniae Historica* (Luthar, 2006, 497–498; <http://www.mgh.de/geschichte/geschichte-allgemeines/>). In this publication the historian and philologist Wilhelm Wattenbach published the annales in 1851, which had been written between the 11th and 14th century in all major Austrian monasteries, the first one obviously in the Benedictine Abbey in Melk. In Wattenbach's own words he gathered all the annales that he could find. In them the events of primarily local nature were recorded, but occasionally interesting data relating to the wider area of the Eastern Alps, including the today's Slovenian Styria, can also be found. All of the collected annales (with the common name of the *Annales Austriae*) were written in Latin. The authors would usually continue writing the existing annales, or summarize part of the text in their annales or copy the text from other annales, and then continue writing the text on their own. While some of their authors only summarily recorded the most important events of a year, the others went into more detail in their descriptions. (http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000841_00006.html?sortIndex=010%3A050%3A0009%3A010%3A00%3A00&zoom=0.75; Rodenberg, 1898, 439–443; <http://www.mgh.de/geschichte/portraitgalerie/wilhelm-wattenbach/>; Komac, 2006, 45).

Various nobles who lived in the area of the Duchy of Styria in that time (*Styrienses*) are repeatedly mentioned in the *Austrian Annales*, but only as a group, in which individuals are almost never exposed. They are often mentioned together with the nobles from (the Duchy) of Austria, with who they often collaborated throughout all of the addressed period, from 1192 onwards (Continuatio Garstensis ad a. 1253, MGH SS 9, 600; Continuatio Sancrucensis Secunda ad a. 1239, MGH SS 9, 639; Continuatio Florianensis ad a. 1278, MGH SS 9, 748; Continuatio Vindobonensis ad a. 1276, MGH SS 9, 708, 713). The attitude of the individuals living in today's Slovenian Styria to various nobles, that were ruling the area through the 13th century, cannot be inferred from the *Annales*; however, the *Annales* can be considered a relatively reliable source.

At this point the Latin poem to the glory of the (then already former) Austrian-Styrian Duke Leopold VI von Babenberg should be mentioned, which was written in the second half of the 13th century in the monastery of Jurklošter (*Gesta ducis Leupoldi*). The poem was translated and published in the Review for History and Ethnography in 1976 by the philologist Kajetan Gantar. The author of this work, which could roughly be classified as a biography, was the monk Sigfrid (*Syferidus*), of Swabian origin, who lived in Jurklošter in the second half of the 13th century. Sigfrid portrayed the Duke Leopold VI in a most positive manner, which was namely due to the fact that Leopold restored the monastery of Jurklošter, in which Sigfried lived and felt very well, in his own words. In addition, according to Sigfrid Leopold was a very honest and pious man, who was supposed to have done many good deeds (Gantar, 1976, 235–236). Sigfrid did not talk about the events and people in the Slovenian Styria. His work can, however, be considered relatively reliable historically, which is partly spoiled by his great nostalgia and disagreement with the subsequent conditions. More information thereto can be found in the further discussed sources (Rybář, 2000, 40–41; Gantar, 1976, 231–241).

MINNESANG IN THE TERRITORY OF THE EASTERN ALPS

In addition to the Chronicles, which in the 13th century were created in the monasteries of today's Austria in our review the layman, Ulrich von Liechtenstein, is now to be addressed in more detail. Ulrich, originating from the lineage of an allegedly free lower nobility rank, was born sometime in the early 13th century and was named after the castle Liechtenstein, located in the upper flow of the river Mura (Mur) in Judenburg. In the sources he was mentioned between 1227 and 1274, when he was quite active politically and militarily, and was among the most influential Styrian noblemen of his time (Dopsch, 1977, 111; Müller, Spechtler, 2003; http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118625306.html). Ulrich, who in his own words could neither read nor write, created two large-scale epic poems titled *Service of the Lady* (*Vrouwen dienst*) and the *Book of the Lady* (*Der vrouwen puoch*). The poem *Service of the Lady* is important for us, in which Ulrich in the first person point of view tells the story of the knight, who in various ways tries to get closer to his very respected and beloved lady, and to this end, travels and fights in her honor.

Unlike the Latin colorful monastic chronicles, the *Service of the Lady* of the noble Ulrich von Liechtenstein was created in a folk, i.e. German language of that time, in its Bavarian dialect (Paul, 1966, 17, 20, a map – Abb. 1) Schriftdialekte and mittelhochdeutscher- (–1350) mittelniederdeutscher (–1600) Zeit-map at the end of the book, the page without a number mark). The language was the so-called Middle High German (*Mittelhochdeutsch*), which evolved from the Old High German (*Althochdeutsch*) and which was spoken in the German-speaking area about three centuries, from the mid-11th century onwards. In a narrow sense this term denotes the German language of the time period when the Hohenstaufen Dynasty (1138–1254) reigned in the Holy Roman Empire, especially the period between 1190 and 1250 (Engels, 2003).¹ At the very time period the German language reached the literary level with the boom of court love poetry (*Minnesang*) for the first time. The German area had most probably got acquainted with the South French lyric poetry for the first time already during the Second Crusade (1147–1149), when the French army crossed Regensburg (Mertens, 2003; Pintarič, 1996, 189–190; Štih, Simoniti, 2009, 187). Many of the German lyrical poets or minnesingers (*Minnesänger*) were of a noble origin. In addition to the courts of Thuringia and Bavaria the Hohenstaufen imperial court became their most important centre. Mainly during the reign of the already mentioned Duke Leopold VI (1194–1230) (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0469?sid=36b02747b6b8b7518dd5b68d57672e25>; Mertens, 2003) the Babenberg court in Vienna was also very important as one of the minnesinger centres. These courts, in which poets could create under the auspices of the various local dukes,² were the first centres of German literary creation (Lechner, 1994, 261–265).³

- 1 Middle High German developed in the so called Early New High German in the middle of the 14th century (*Frühneuhochdeutsch*), and was spoken until the middle of the 17th century (Paul, 1966, 17).
- 2 The most extensive manuscript collection of the German medieval poetry is the so called *Codex Manesse*, which was created in Zürich in the first half of the 14th century, among the authors of which Ulrich von Liechtenstein is also mentioned (Burdach, 1896).
- 3 The Babenberg Court of Vienna was one of the most important centres of the court culture in the Holy

In the last three or two decades of the 12th century in the German-speaking countries (even in today's Slovenian Styria) translations and modernizations of chivalry novels of the French author named Chrétien de Troyes appeared (Erec and Enide, Cligès, Lancelot, the Knight of the Cart, Yvain, the Knight of the Lion, Perceval, the Story of the Grail). Chrétien (around 1135–around 1190) who, unlike the Provençal troubadours, who wrote in the so called Old Occitan (*lenga d'òc*), wrote in the so called Old French (*langue d'oïl*). Some chivalry novels became so popular among the German nobility in that time, that they named their castles and children after the names from the novels. In *Parzival*, one of the most important German novels from the early 13th century (Kos, 2003, 159, 273–274; Kos, 2005, 341; Novak, 2009, 13, 24; Pintarič, 1996, 189–190), the author Wolfram von Eschenbach placed part of the events in the area of today's Slovenian Styria (the place of adventures of Parzival's uncle). At the turn of the 12th and 13th century Wolfram, seemingly of Bavarian origin, entered the service of the Thuringian landgrave Herman I. (1190–1217), one of the main supporters of the German literaterary creation of his time. He obviously knew today's Slovenian territory well enough, so that in his poem he mentioned Celje, Rogatec and Hajdina, as well as duels with a multitude of brave Slavic (i.e. Slovenian) men. Strangely, however, he did not mention Ptuj at all, which was at that time one of the most prominent settlements, if not the most prominent settlement in what is Slovenia today, which was due to its exceptionally important transport position. Wolfram must have known of it (Eschenbach, 1994, 112–117, 9. book, stanzas 496–499; Eberhardt, 1969; Heinze, 2003; Kosi, 2009, 42, 44, 51–52; Štih, 1996, 537; Mertens, 2003; http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/13Jh/Wolfram/wol_pa09.html; Štih, Simoniti, 2009, 185–187; Kos, 1997, 11–12).

In addition to the Middle High German being established as the language in which the minnesingers wrote poetry in the 13th century, in the same century, and especially in the following one, it was being introduced in the prose, as well, which was mainly at the expense of Latin. Already in 1235 at the big Imperial Diet in Mainz the Peace of Mainz was created, which was, in addition to Latin, written in German, too. Moreover, at the same time (perhaps about ten years earlier), the so-called Saxon Mirror (*Sachsenspiegel*) was created, a collection of medieval German law, the first German (*Mittelniederdeutsch*) prose work at all. Already at the end of the 13th century in the territory of the Eastern Alps the home German language was increasingly used in the pulished documents (Brie, 1877; Lühr, 2003; Lieberwirth, 2003; Paul, 1966, map – Abb. 1: Schriftdialekte and mittelhochdeutscher- (–1350) mittelniederdeutscher (–1600) Zeit – map at the end of the book, the page without a numerical mark), and this trend continued and even increased in the course of the 14th century. With the exception of the documents issued for the ecclesiastical institutions, the imperial court office at the time of Louis IV the Bavarian (1314–1347) produced the documents in German (Lühr, 2003, 758–767).

Roman Empire until the mid-13th century, in which many minnesingers, epic poets and other masters were creating (Kürenberger, Ditmar von Ast, Reinmar von Hagenau, Walther von der Vogelweide, Neidhart von Reental, Tannhauser, Ulrich von Sachsendorf, Rudolf von Ems,...). In no other Germanic land (except in Iceland) such rich epic heritage is preserved as in Austria (Kos, 1997, 11).

While older historians viewed the poem of Ulrich von Liechtenstein as a reliable autobiographical work, today the widespread perception is that the majority of the events described therein were only imagined by him (Lexer, 1992, 31, 34, 357; Štih, Simoni, 2009, 186; [http://www.univie.ac.at/elib/index.php?title=Der_vrouwen_puoch_\(Ulrich_von_Liechtenstein\)&action=edit](http://www.univie.ac.at/elib/index.php?title=Der_vrouwen_puoch_(Ulrich_von_Liechtenstein)&action=edit); Gradivo V, No. 398; MDC IV/1, No. 1871). The description of the so called Friesacher Knights Tournament (since it supposedly took place in Friesach, Carinthia), which is only mentioned in his sources, is most interesting for us. At the tournament, according to Ulrich's words, more nobles of the area of today's Slovenian Styria participated, which were depicted as brave and famous men that fought well in the tournament. Irrespective of the fact whether the tournament did in reality take place, its description clearly demonstrates that the nobles of Slovenian Styria's were highly appreciated in the 13th century, and, like everyone else, were part of the high society of the territory of the Eastern Alps (Liechtenstein, 2000, 73–75, stanzas 186–194, 82, stanza 217, 84–85, stanzas 227–228, 509, stanza 1454, 655: Der Roman–Gliederung; Mlinar, 2005, 26–27, 195). In addition to these men who were truly Ulrich's contemporaries (Conrad I of Žovnek, Leopold II of Lemberg near Poljčane, Rainbert II of Mureck, Otto I of Kunšperk) the poet in some other part of his work also mentioned Nicholas of Lemberg near Dobrna, whose military capabilities he could not have praised more » [...] *he was praised for his efforts; I tell you the whole truth: there was not anybody better, he was afraid of no one on the battlefield and if he had to fight against the giants, he would have defeated them – this is how this noble man fought*« (Liechtenstein, 2000, 536, stanza 1551). Ulrich's style of writing shall be further discussed in detail.

In the 13th century in the area of Slovenia three nowadays known minnesingers were active, all members of noble families, who were depicted in the above mentioned *Codex Manesse*. They wrote in Middle High German. The first singer was one of the liberal lords of Žovnek (*Der von Sounege*) maybe Conrad I († before 1255), or one of his sons (Gebhard III, Leopold III, Ulrich I or Conrad II). Three of his songs were preserved, in which he sings about unrequited love for an unnamed lady (*frouwe*), who ranked much higher in the then society than he (Kos, 2005, 260–261; Fugger Germadnik, 2006, 6–7; Janko, Henkel, 1997, 13–16, 29–35). He writes as follows: »*She is given all virtue- she is the woman of happiness, and beauty, who pushes me in the eternal concern, so that I do not know what is freedom, and as a faithful thrall without hope am dying under the armor of slavery. When she would only let me kiss her lips, I could regain my lost hope*« (Janko, Henkel, 1997, 32–33). The other minnesinger was obviously a knight from Gornji Grad (Upper Castle) or the surrounding area (*Der von Obernburg*), most probably a ministerial of the local Benedictine monastery, of who seven poems were preserved. As well as the Lord of Žovnek he also sings about his love to a worshiped woman (*wib*), which also remains unrequited (Janko, Henkel, 1997, 16–19, 36–51; <http://digi.ub.uni-eidelberg.de/diglit/cpg848/0680?sid=2a343c51e5b190f4b215077a442ae489>; Kos, 1997, 12).

The third singer was one of the Lords of Svibno (*Der von Scharpfenberg*) maybe Leopold I († 1279), a political opponent of Ulrich von Liechtenstein, the most important Styrian poet of his time. Unlike Ulrich von Liechtenstein the Lord of Svibno no longer praised the so called High Love (*hohe minne*) of an unfortunate knight serving his beloved

lady and at the same time desperately (but all too often in vain) trying hard to win her love and gratitude. Instead, he preferred to follow the Bavarian minnesinger Neidhart von Reuenthal, who was active in the first half of the 13th century (Dopsch, 1999, 202; Kos, 2003, 192–193, 390–391; Kühnel, 1999). Neidhart introduced everyday, village, often rough and comical themes in his poems (*höfische Dorfpoesie*).⁴ Following his example the Lord of Svibno wrote about a daughter (probably of a quite low status) who is being persuaded by her mother in vain, not to give in to her lover, and about the girls who are sharing their love problems. The poetic skills of the Lord of Svibno, whose only two songs are preserved, were far below those of the Lord of Žovnek and of the Lord of Gornji Grad (Janko, Henkel, 1997, 19–21, 52–60; <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0403?sid=2a343c51e5b190f4b215077a442ae489>; <http://www.retrobibliothek.de/retrobib/seite.html?id=111796#Neidhart%20von%20Reuenthal>; Kos, 1997, 12; Kos, 2005, 223; Kühnel, 1999, 44–45).

THE LAND BOOK OF AUSTRIA AND STYRIA

After the introduction of the development of the German lyric poetry of the 13th century, in which also the nobles of the territory of today's Slovenian Styria are mentioned, let us briefly address another, yet not so important work, written in the Middle High German, i.e. the so-called Land Book of Austria and Styria (*Landbuch von Österreich und Steier*) (Das Landbuch von Österreich und Steirer, MGH Dt. Chron. 3, 706). It was created in Vienna sometime between 1276 and 1281, at a time when the King Rudolf I von Habsburg lived there. Rudolf was in preparations to take over for his family the so called former Babenberg lands, particularly the Duchies of Austria and Styria.

As early as at the end of 1276 he was given consent from the state counts according to which the future Duke of Austria should acquire all former Babenberg lands, provided that the Babenbergs had acquired them in a lawful manner. It was necessary, therefore, to individually establish that those former Dukes of Austria and Styria had lawfully obtained their many lands and rights (even in today's Slovenian Styria). A special committee was nominated thereto, which by drawing up the Land Book provided the ruler with the necessary evidence; this was a heritage inventory, which stretched in time to the first half of the 12th century. Due to the circumstances in which it was created and as it comprised a lot of inaccuracies the Land Book is a rather problematic source, e.g. claiming that »*Count Bernhard of Maribor left the border Count Otokar of Styria the Maribor Castle and the borough with everything pertaining to it*« (Das Landbuch von Österreich und Steier, MGH Dt. Chron. 3, 708). Today we know that in 1147, in the period which the said passage describes, the Maribor Castle very likely had not been built yet, and that the district (if it had already

4 It is possible that Neidhart von Reuenthal and Leopold I (?) of Svibno had also got personally acquainted. Although a native Bavarian, Neidhart obviously lived in Austria (after 1230), where the Austrian and Styrian Duke Frederik II, the Quarrellsome, the last Austrian Duke from the House of Babenberg, was his patron (Lechner, 1994, 296, Stammtafel der Babenberger, genealogical table at the end of the book, a page without a number mark; <http://www.retrobibliothek.de/retrobib/seite.html?id=111796#Neidhart%20von%20Reuenthal>).

existed) had not yet had borough rights. Based on the Land Book misconceptions prevailed in historiography for a very long period of time. Consequently, it is of a low value as an independent historical source (Štih, 2006, 244–248; Ravnikar, 2014, 25–29).

THE AUSTRIAN RHYME CHRONICLE

The author of the last narrative source, which will be mentioned in our discussion, was a man named Ottokar aus der Gaal (Gaal, northwest of Knittelfeld in Styria). Ottokar (*Otacher ouz der Geul*) was born around 1265 in the family of the Strettweg ministerials, who held in fief the possessions of the Dukes of Liechtenstein and of the Bishops of Seckau. In 1297 he was probably present at the coronation of Vaclav II (son of Otakar II Přemysl) for the King of Bohemia. Seven years later he was again in the Czech territory with the Habsburg army. In 1313 he travelled to the Aragonese court as a member of the delegation of the Duke Frederick III von Habsburg and returned home via the Rhineland, Flanders and Thuringia only in May 1317. In January 1322 he was already deceased (Mlinar, 2005, 27–28; Liebertz-Grün, 2003; Štih, Simoniti, 2009, 187). As the poet Ulrich von Liechtenstein before him, Ottokar aus der Gaal was also a layman and wrote in Middle High German. He may have remembered Ulrich from his childhood, and later he was closely connected with his son Otto II; in his court he may have got educated (among other things he knew Latin). It is even possible that Ottokar is identical with the Styrian with the same name, who was registered in 1291 in the matrixes of the Bologna University. Among other things he knew the court poetry of that time. He mentioned master Conrad of Rotenberg as his teacher, once active in the court of the Sicilian King Manfred († 1266) (Ottokars Österreichische Reimchronik, lines 323–326, MGH Dt. Chron. 5/1, XCIV, CI, 5; Štih, Simoniti, 2009, 187; Uehli, 1997, 221–223; Stelzer, 1955; Görich, 2006, 117–118).

The work for which Ottokar aus der Gaal is known is written in verse and called the *Austrian Rhyme Chronicle* (known also under the name of *Styrian Rhyme Chronicle* or *Steirische Reimchronik*). As regards the timeframe it covers the period between the death of Emperor Frederick II in 1250 and the year 1309, when in the middle of the description of the resistance of the Lower Austrian nobles against Duke Frederick III it suddenly ends. In the work mainly the history of various dukes and nobility is presented. In addition to the events in the territory of the Eastern Alps (Mlinar, 2005, 27–28), further developments in the Holy Land, France, Flanders, Italy, Hungary, in the Czech territory and elsewhere are depicted. Ottokar, as opposed to other persons writing in verse of that time, managed to raise his native German language to such a high level that it was possible to start using it also in historiography in Styria and Austria (Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Dt. Chron. 5/2, 1417–1437; Liebertz-Grün, 2003). It also appears that he not only wrote the mentioned *Chronicle*, but also the work lost for us, which covered the period »from the Assyrians until the Emperor Frederick II«. In addition, his intention was to write the history of the Popes, too. The obvious success of his first work and the early literary influence by the Liechtenstein family certainly encouraged him to start writing the respective *Chronicle* (Ottokars Österreichische Reimchronik, lines 14–32, 48931–48933, 80450–80452, MGH Dt. Chron. 5/1, 5/2, CXXIII, 1, 646, 1055; Mlinar, 2005, 28–29).

The *Austrian Rhyme Chronicle* (nearly 100,000 verses) was being created over a longer period of time. The German literature expert, Joseph Seemüller, who in 1890 published its critical edition, concluded, that Ottokar began to write the Chronicle in the middle of the first decade of the 14th century, and perhaps finished it only at the end of the second decade of the same century (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 98595–98598, MGH Dt. Chron. 5/1, 5/2, I–CXXV, 1–1277; Liebertz-Grün, 2003; http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Seemueller_Joseph_1855_1920.xml). We listed the *Chronicle* among our addressed narrative sources despite the fact that it was obviously created slightly after the end of the considered timeframe. This was done for several reasons; namely, Ottokar was not someone who would describe the events a century or more centuries after they had occurred. In the 13th century he had already spent most of his life and he knew the then events and their many important actors firsthand. He started writing his *Chronicle* probably shortly after the year 1300 when his memory was still fresh. Due to the large amount of information, which he had as a young nobleman with good connections and education, he is virtually an indispensable resource for the history of the territory of Eastern Alps in the 13th century.

The linguistic analysis of Ottokar's *Rhyme Chronicle* was conducted by the Austrian linguist Eberhard Kranzmayer in the middle of the 20th century (http://austria-forum.org/af/AEIOU/Kranzmayer,_Eberhard). In the text he made four caesuras (in the verses 7,000, 25,000, 49,000 and 96,000), which correspond to both, the substantive analysis, as well as to the events in the author's life. The caesura around the verse 7,000 was presumably made in 1304 during the Ottokar's stay in Prague for the second time, whereas the caesura in the verse 49,000 supposed to be the result of his trip to the Iberian Peninsula. The sources, on which Ottokar drew, can be divided in three groups (Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Dt. Chron. 5/1, LVIII–LXXV; Mlinar, 2005, 28–29; Kranzmayer, 1950, 21, 116). The first source was poetic works. Among others he mentioned the poets such as Wolfram von Eschenbach and Hartmann von Aue, as well as Ulrich von Liechtenstein and the aforementioned Conrad von Rotenberg. He also knew Friderick von Sonnenberg, Henry and Ulrich von dem Türlin, Jans Enikel, the famous Franciscan preacher Berthold von Regensburg, and some others. Apparently he was familiar with at least some of the popular heroic epics (e.g. The Song of the Nibelungs) (Ottokars Österreichische Reimchronik, lines 89745–89757, MGH Dt. Chron. 5/2, 1168; Rosenfeld, 1955; Mlinar, 2005, 28–29; Kranzmayer, 1950, 13–19, 107; Haider, 1974). The second group is represented by the historical works. Joseph Seemüller managed to prove that Ottokar availed himself of a whole range of the Salzburg and the *Austrian annales* (written in Latin), in addition, he may have been acquainted with the sources of Alsace, Erfurt and the Czech territory. The third group of Ottokar's resources is represented by the data which he obtained from his trustees and friends, to whom he repeatedly refers in the text of the Chronicle (Ottokars Österreichische Reimchronik, lines 6118–6123, 96006–96011, 98465–98467, MGH Dt. Chron. 5/1, 5/2, LIX–LXI, 81, 1245, 1275). These were mostly the Styrian ministerials and Ottokar's acquaintances among the aristocracy of the territory of the Eastern Alps. We do not know whether all of the data was collected in person (we should keep in mind his extensive travels), or he was assisted thereto. Given that the

collection of large amounts of data was definitely associated with significant funding, it is not unlikely that he was supported by various donors (perhaps by Otto II von Liechtenstein). Ottokar addressed the collected sources very differently; sometimes he followed the main source, yet at other times he drew on numerous reports (Mlinar, 2005, 29–30).

REVIEW AND COMPARISON

After three most important narrative sources for the Slovenian Styria of the 13th century were highlighted, it is time to compare them in more detail against each other, and to expose the differences between them. Apart from the obvious and the already mentioned difference in the language the first thing worth mentioning is the authorship of the addressed works. The authors of the *Annales* are anonymous clerics. They write in the third person and in a concise manner, but they do not pay attention to details. The reader can with great certainty conclude that they did not themselves witness the events they describe. On the other hand, the authorship of the poem *Service of the Lady* and of the Austrian *Rhyme Chronicles* is known. In particular, the work of the noble Ulrich von Liechtenstein is completely autobiographical and the author certainly has no intention to conceal his identity. Almost immediately at the beginning (and later) he mentions both his first name as an epithet, and across the poem some of his relatives, friends, acquaintances and the home castle (Liechtenstein, 2000, 14, verse 36, 16, verse 44, 19, verse 52, 21, verse 61, 72, verse 181, 101, verse 289, 112, Brief b, 138, verse 397), as well.

In Ottokar aus der Gaal's work the situation is somewhat different. Throughout his long poem Ottokar reveals his identity only once, and even then only with his baptismal name.⁵ As in his introduction to the publication of the Austrian *Rhyme Chronicle* Joseph Seemüller wrote, without this one and only mentioning today we would not even know the name of the man who had written the *Chronicle*. It is obviously not Ottokar's intent to praise his own adventures and high chivalric love in the *Chronicle*, but above all, to depict the history and glorious deeds and personalities of the area of the Eastern Alps, and in particular of Styria – his homeland (Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Dt. Chron. 5/1, LXXXVIII).

As it seems, the biggest difference between the narrative sources is in details. As mentioned above, the authors of *Annales* do not pay attention to details. The Styrians are treated as a group and rarely an individual is singled out if he is not the Pope, (Arch) bishop, Abbot, Emperor, King, Duke or Margrave (Continuatio Zwetlensis Altera ad a. 1180, MGH SS 9, 541; Continuatio Admuntensis ad a. 1207, MGH SS 9, 591; Continuatio Zwetlensis Tertia ad a. 1254, 1260, MGH SS 9, 655).⁶ It has to be acknowledged, too,

5 Ottokar reveals his name in conversation with the so called Madam Love (Ottokars Österreichische Reimchronik, lines 18169–18187, MGH Dt. Chron. 5/1, 5/2, 241, 1298 (Register), 1421).

6 A typical record in any of them thus reads as follows: »1212. The Emperor Otto died and the son of the Emperor Henry, the Naepolitan King Frederick, was elected in his place. In the same year the Hungarian Queen and the daughter of the Duke of Merania was killed« (Continuatio Lambacensis ad a. 1212, MGH SS 9, 558).

that chroniclers are repeatedly mistaken for a year or two, and are not always accurate with the titles, but their works are nonetheless very useful.

The situation is totally different in the works of Ulrich von Liechtenstein and Ottokar aus der Gaal. They both describe the events often in detail, they pay more attention to describing the individuals, and at the same time they do not deal exclusively with the members of the highest social classes (of course, they both mention them). There are also big differences between them. Ottokar neither cherishes any personal relationships with many of the described people nor meets them in person. It happens that he does not provide for the judgement of their virtues in any way, but only reports on their activities (Mlinar, 2005, 31). Ulrich von Liechtenstein is, as regards the latter, in Ottokar's direct opposition. He can also afford such a stanza, because he does not provide his audiences primarily with a historical account, but his purpose is mainly to describe his love and noble deeds. His work has a more literary than historical value. As a typical representative of his poetic orientation Ulrich always includes a lot of emotions and personal opinions in his narrations. His diction is consequently full of ornamental attributes. With few exceptions, he is on friendly terms with the various people he meets during his amorous adventures, and often describes them with great enthusiasm.⁷ Many local nobles, who he meets on his travels, are great heroes in his eyes, in a chivalrous outfit, of noble behaviour, they are great fighters, and, in general, worthy of every admiration.⁸

Among the depicted individuals in the works of Ulrich and Ottokar, as already said, the people of the area of today's Slovenian Styria are found, too. Ulrich, faithful to his style, describes them as excellent fighters, and this is often all we can learn from him. As a historical source he is, therefore, useful only in rare cases. Above all, his poem could be used as a list of locally important nobility of the territory of the Eastern Alps, whereas there are no data about concrete political actions of the outlined nobles in it. These can be found in Ottokar's work, who presents the noblemen of today's Slovenian Styria in the context of the then military and political developments, in which they are themselves involved. Otherwise Ottokar picturesquely describes various festive events, but he does not care only for noble behavior and great knight's outfit of the participants. He is interested

-
- 7 We find out from Ulrich's poem that on one of his trips he was disguised in Venus (*Venusfahrt*). He travelled from the vicinity of Venice to Bohemia with his companions and on the way he challenged locals to duels. Among them there was only one monk, with whom Ulrich refused to fight, because that did not befit him as a knight. When the monk would not want to give up, Ulrich, although very angry, finally accepted the challenge. He then hit the monk with a strong blow, and he consequently fell off the horse and remained unconscious lying on the ground. As somebody who Ulrich is extremely resentful towards, the monk in the addressed poem is a major exception (Liechtenstein, 2000, 219, stanzas 618–619, 220, stanza 620, 222, stanzas 629–630, 224–225, stanzas 636–641).
- 8 Ulrich speaks of the nobles that he encounters, as follows, e.g.: »Henry and the noble Cholo from Trixen, who actually came, further, I could also see the noble Otto from Graz, his brother used many spears there, the name of the man was the noble Ortoľ, he was familiar with his knighthood. A hero came from Wolkenstein, who knew a lot about knighthood. The noble Gundaker came from Steyr, and so did his brother Dietmar; the noble Eckerhart came from Tann, who always kept himself safe from injuries, the noble Gundaker from Starkenberg, who performed chivalrous acts under his armor, the noble Albrecht came from Nußberg, a capable knight as it befits« (Liechtenstein, 2000, 76, stanzas 195–196).

also in their participation in various political alliances or battles (Ottokars Österreichische Reimchronik, lines 5651–5675, 5712–5713, 5814–5841, 6099–6129, MGH Dt. Chron. 5/1, 75–77, 81). He is trying to provide for a consistent historical report.

The political maneuvers of the Hungarian King Bela IV, who was trying to gain control of Styria in the early fifties of the 13th century, are described as follows:

It was his will to ride soon to the King Bela, in order to get his aid and advice. The Duke did not stall, he was ready for the journey very quickly, and with him the one from Weißennegg set off in a carefree manner. There, at Székesfehérvár, he met the King his brother-in law. Leopard had never been seen in such a colorful fur with so many colors, except when he had to disclose his thoughts to the King. When he began his narration, his thoughts began to wander. When the King heard the report, he thought that if he was to subordinate Styria with his power, he would have to suffer a lot. What he should repay the loyalty of his brother-in law with? And he thought to himself wisely, he should adopt this oath in good faith, and should be really careful, so that before he would start, he would see how the situation would be like in terms of the profit. Then the King gave to the noble Dietmar from Weißennegg so much wealth in advance, because he was so courageous, that he had come to tell to the King of his plea so devotedly and wanted to fulfill his wish, in poverty or wealth. Also, the rich King sent via him a great fortune to be distributed to the nobles according to the King's will. And, because he did not want to stay any longer, he asked him to perform his work among the the nobles. And, that, when it would please him, he would return to the country. I'll tell you who he called: he was gladly accepted by the Frederick of Ptuj, and he did not leave out the Lord of Wildon. And also Wulfing von Stubenberg agreed that the matter should be carried out, and so did the Count Henry von Pfannberg. Cholo, who was trusted, also came to him from places beyond the river Drava, from Vuzenica. Also the Lord of Marenberg came; also Siegfrid von Kranichberg agreed with the matter and so did the bartender from Rabenstein. All these nobles, that I mentioned, were given each his share (depending on their rank) from the wealth sent by the King, by the noble Ditmar, so that they would, at their own will, choose the King Bela as the ruler (Ottokars Österreichische Reimchronik, lines 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, 27–29).⁹

In his descriptions Ottokar aus der Gaal, frankly speaking, is often somewhat biased, yet still precise enough. For a historian his work is a much richer, more comprehensive and reliable source, while his artistic level is below Ulrich's, as Ottokar fails to reach the beauty of Ulrich's language, which rich in attributes.

CONCLUSION

In the 13th century the territory of the Eastern Alps experienced great changes, both in a political and literary sense. The said areas were deeply penetrated by the medieval knight's

9 I would like to thank Jan Vrhovski for the above translation.

lyric and epic, written in the native language. In this territory, too, literary works began to be created, whose authors no longer originated only from the ranks of the clergy, but also from among the local nobles. At the end of the 13th century more and more official documents were being written in the German language of the time, and the process continued in the 14th century. Also in the area of today's Slovenian Styria, in addition to Latin, one started to write only in German, even though a considerable part of the upper strata of the population understood also the Slovenian language of the time. Much of the nobility was at least bilingual and even trilingual in Istria and on the border with Friuli. The German language prevailed in discussions, and was gaining in importance in writing, too (Štih, Simoniti, 2009, 152).

In summary of the above mentioned facts among the (for the history of the Slovenian Styria) basic narrative sources of the 13th century mainly the *Austrian Annales*, the *Service of the Lady* by Ulrich von Liechtenstein and the *Austrian Rhyme Chronicle* by Ottkar aus der Gaal may be highlighted. The works differ among themselves in style, in the scope and in the language in which they are written. The *Austrian Rhyme Chronicle* may be highlighted as by far the most important source for a political historian, both because of its scope and the amount of the provided information, as well as due to the fact that it is a largely reliable historical source. A big advantage of that work is the fact that its author was, at least in terms of education and travel, high above the average of the people of his time (also as regards the people of his rank).

The *Service of the Lady* is written at the highest artistic level, but at the same time it is almost useless, and sometimes even misleading for a political historian, because few real historical events are mixed with a large number of the fictional ones. On the other hand, it allows the reader an excellent insight into the way of life and thinking of the nobility of the Eastern Alps in the 13th century. Much information regarding the latter can also be found in the *Austrian Rhyme Chronicles*, but the *Service of the Lady* surpasses it in this respect. The *Austrian Annales* do not provide for an insight into the everyday life of that time at all, and are limited to concise reports on the most important political events. Their great advantage is especially their transparency, as the reader gets to know exactly which event happened in which year.

Clear chronology, that distinguishes the *Annales*, is problematic in both the *Austrian Rhyme Chronicle*, as well as in the *Service of the Lady*. If the reader wants to place the events in chronological order in the *Austrian Rhyme Chronicle*, he would be best advised with the so called Table of contents of the *Rhyme Chronicle* (Übersicht über den Inhalt der Reimchronik), which was created by its publisher Joseph Seemüller (Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Dt. Chron. 01/05, 1417–1437: Übersicht über den Inhalt der Reimchronik). In the *Service of the Lady* the placement of events in a chronological order is even a greater problem; yet, the majority of the mentioned events in this work are the result of the author's imagination, anyway. Each of these three narrative sources has its (bigger or smaller) advantages and disadvantages. The *Austrian Rhyme Chronicle* was already exposed as the core source of all of them. However, in conclusion it should be acknowledged that each source separately does not provide for all possible information about the period it describes. A much more complete picture of the then events, of the manner of thinking and of overall situation can only be obtained with the knowledge of all three of them.

SLOVENSKA ŠTAJERSKA V
NARATIVNIH VIRIH 13. STOLETJA*Martin BELE*

Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino,
Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: martin.bele@gmail.com

POVZETEK

Pri narativnih virih gre za vire napisane v pripovedni obliki. Ko je govora o narativnih virih 13. stoletja, ki se tičejo prostora današnje slovenske Štajerske, je v prvi vrsti treba omeniti anale, ki so nastali v avstrijskih samostanih. Beležili so dogajanje lokalnega značaja, občasno pa najdemo v njih tudi podatke v zvezi s širšim vzhodnoalpskim prostorom. Vsi so bili pisani v latinščini. Plemiči, ki so v obravnavanem času spadali v okvir štajerske vojvodine se v njih omenjajo le kot skupina. Poleg kronik, je treba obravnavati laika Ulrika Liechtensteinskega, rojenega v začetku 13. stoletja. Za nas je pomembna njegova epska pesnitev Služba dami (nastala v nemškem jeziku tedanjega časa), v kateri Ulrik v prvi osebi pripoveduje zgodbo viteza, ki se poskuša približati svoji dami. Danes prevladuje mnenje, da gre pri večini opisanih dogodkov za plod domišljije. Ulrik v svojem delu opiše tudi več plemičev s področja slovenske Štajerske. Avtor zadnjega pomembnejšega narativnega vira (imenovanega Avstrijska rimana kronika) je Otokar iz Geule. Kronika obsega obdobje med smrtjo cesarja Friderika II. leta 1250 in letom 1309. Je predvsem zgodovina raznih knezov in plemstva. Poleg dogodkov v vzhodnoalpskem prostoru, opisuje še dogajanje v Sveti deželi in drugod po Evropi. Zaradi velike količine informacij je za zgodovino vzhodnoalpskega prostora v 13. stoletja nepogrešljiv vir.

Ključne besede: narativni viri, današnja slovenska Štajerska, 13. stoletje, Avstrijski anali, Služba dami, Avstrijska rimana kronika

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Continuatio Admuntensis** – Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. E. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Florianensis** – Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. E. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Garstensis** – Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. E. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Lambacensis** – Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. E. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Sancrucensis Secunda** – Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. E. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Vindobonensis** – Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. E. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Zwetlensis Altera** – Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. E. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Zwetlensis Tertia** (Ed. D. Wilhelmus. Wattenbach). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Das Landbuch von Österreich und Steier** – Einleitung zu Jansen Enikels Fürstenbuch. Lampel, J. (ed.). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. Tomus III. Jansen Enikels Werke. Strauch, P. (ed.). Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1900.
- Gradivo V** – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. Kos, F., Kos, M. (eds.). Ljubljana, Leonova družba, 1928.
- <http://www.mgh.de/geschichte/geschichte-allgemeines/> (30. 10. 2014).
- <http://www.mgh.de/geschichte/portraitgalerie/wilhelm-wattenbach/> (30. 10. 2014).
- http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000841_00006.html?sortIndex=010%3A050%3A0009%3A010%3A00%3A00&zoom=0.75 (30. 10. 2014).
- http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118625306.html (3. 11. 2014).
- [http://www.univie.ac.at/elib/index.php?title=Der_vrouwen_puoch_\(Ulrich_von_Liechtenstein\)&action=edit](http://www.univie.ac.at/elib/index.php?title=Der_vrouwen_puoch_(Ulrich_von_Liechtenstein)&action=edit) (3. 11. 2014).
- <http://digi.ub.uni-eidelberg.de/diglit/cpg848/0680?sid=2a343c51e5b190f4b215077a442ae489> (3. 11. 2014)
- <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0469?sid=36b02747b6b8b7518dd5b68d57672e25> (5. 11. 2014).

- http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/13Jh/Wolfram/wol_pa09.html (19. 11. 2014).
- <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0400?sid=2a343c51e5b190f4b215077a442ae489> (6. 11. 2014).
- <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0680?sid=2a343c51e5b190f4b215077a442ae489> (6. 11. 2014).
- <http://www.retrobibliothek.de/retrobib/seite.html?id=111796#Neidhart%20von%20Reuenthal> (13. 11. 2014).
- <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0403?sid=2a343c51e5b190f4b215077a442ae489> (6. 11. 2014).
- http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Seemueller_Joseph_1855_1920.xml (11. 11. 2014).
- http://austria-forum.org/af/AEIOU/Kranzmayer,_Eberhard (13. 11. 2014).
- <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0469?sid=5e463b25e05478fb688a558a87fada0f> (12. 11. 2014).
- LFG** – Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter. Alfons Dopsch, A. (ed.), unter Mitwirkung von Mell, A. Leipzig, Wien, Wilhelm Braumüller im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1910.
- MDC IV/1** – Monumenta historica ducatus Carinthiae, IV/1. Jaksch, A. v. (ed.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1906.
- Ottokars Österreichische Reimchronik** – Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. Tomi V. Pars I, II. Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Seemueller, J. (ed.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1890, 1893.
- SUS I** – Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 1. Urbarji salzburške nadškofije. Kos, M. (ed.). Ljubljana, Akademija znanosti in umetnosti, 1939.
- UBŠ** – Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 5. Urbarji briksenske škofije (Die Urbare des Hochstifts Brixen): 1253–1464. Bizjak, M. (ed.). Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006.
- Brie, S. (1877)**: Eike von Repkow. Allgemeine Deutsche Biographie, 5, 1877, 751–755. <http://daten.digitalle-sammlungen.de/bsb00008363/images/index.html?seite=753> (5. 11. 2014).
- Burdach, K. (1896)**: Walther von der Vogelweide. Allgemeine Deutsche Biographie, 41, 35–91. <http://daten.digitalle-sammlungen.de/bsb00008399/images/index.html?seite=37> (5. 11. 2014).
- Dopsch, H. (1977)**: Der Dichter Ulrich von Liechtenstein und die Herkunft seiner Familie. In: Ebner H. (ed.): Festschrift für Friedrich Hausmann. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 93–118.
- Dopsch, H. et al. (1999)**: Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Wien, Ueberreuter.
- Eberhardt, H. (1969)**: Hermann I. Landgraf von Thüringen. Neue Deutsche Biographie, 8, 642–643. <http://daten.digitalle-sammlungen.de/0001/bsb00016409/images/index.html?fp=193.174.98.30&id=00016409&seite=658> (21. 11. 2014).

- Engels, O. (2003):** Staufer. In: Mattejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 8. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 76–79.
- Eschenbach, W. v. (1994):** Parzival, Mittelhochdeutsch / Neuhochdeutsch, Band 2. Stuttgart, Philipp Reclam.
- Fugger Germadnik, R. (2006):** K zvezdam in nazaj. Ob 550-letnici smrti poslednjega grofa Celjskega. Celje, Pokrajinski muzej.
- Gantar, K. (1976):** Sifridova pesem o vojvodu Leopoldu VI. Gesta ducis Leupoldi. Časopis za zgodovino in narodopisje, 47, 2, 231–243.
- Görich, K. (2006):** Die Staufer, Herrscher und Reich. München, Verlag C. H. Beck.
- Grundmann, H. (2000):** Zgodovinopisje v srednjem veku. Zvrsti, obdobja, posebnosti. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Hägermann, D. (2003):** Urbar. In: Mattejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 8. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1286–1289.
- Haider, S. (1974):** Jans Enikel. Neue Deutsche Biographie, 10, 338–339. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0001/bsb00016327/images/index.html?id=00016327&fip=193.174.98.30&no=&seite=352> (12. 11. 2014).
- Heinze, J. (2003):** Wolfram von Eschenbach. In: Mattejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 9. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 310–313.
- Janko, A., Henkel, N. (1997):** Nemški viteški liriki s slovenskih tal / Deutscher Minnesang in Slowenien. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Komac, A. (2006):** Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Kos, D. (1994):** Pismo, pisar, pisar: prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300 / Document, writing, writer: a contribution to the history of the Carniolian documents up to 1300. Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- Kos, D. (1997):** Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja – Čas bojevnikov. Ljubljana, Viharnik.
- Kos, D. (2003):** Blesk zlate krone: gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kos, D. (2005):** Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kosi, M. (2009):** Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem; primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kranzmayer, E. (1950):** Die steirische Reimchronik Ottokars und ihre Sprache. Wien, Rudolf M. Rohrer.
- Kühnel, J. (1999):** Neidhart. Neue Deutsche Biographie, 19, 44–45. <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0001/bsb00016337/images/index.html?id=00016337&fip=193.174.98.30&no=&seite=58> (12. 11. 2014).
- Lechner, K. (1994):** Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich. Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag.
- Lexer, M. (1992):** Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 2. Nachdruck der 3. Auflage von 1885. Stuttgart, Hirzel Verlag.

- Liebertz-Grün, U. (2003):** Ottokar von Steiermark. In: Matzejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 6. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1587–1588.
- Lieberwirth, R. (2003):** Sachsensiegel. In: Matzejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 7. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1240–1242.
- Liechtenstein, U. v. (2000):** Frauendienst (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler). Klagenfurt / Celovec, Wieser Verlag.
- Lühr, R. (2003):** Deutsche Sprache. In: Matzejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 3. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 758–767.
- Luthar, O. et al. (2006):** Zgodovina historične misli: od Homerja do začetka 21. stoletja. Ljubljana, ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Mertens, V. (2003):** Minnesang. In: Matzejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 6. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 647–651.
- Mlinar, J. (2005):** Podoba Celjskih grofov v narativnih virih. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Müller, U., Spechtler, F. V. (2003):** Ulrich von Liechtenstein. In: Matzejiet, R. et al. (eds.): Lexikon des Mittelalters, 8. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1199–1200.
- Novak, B. A. (2009):** Vloga popotnih viteзов v zgodovini ljubezni. Današnje branje Romana o Yvainu Chrétiena de Troyesa. In: Chrétien de Troyes: Vitez z levom ali Roman o Yvainu. Celje, Celjska Mohorjeva družba, 7–44.
- Paul, H. (1966):** Mittelhochdeutsche Grammatik. Neunzehnte Auflage Bearbeitet von Walther Mitzka. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Pintarič, M. (1996):** Percevalov izgubljeni in najdeni čas. In: Chrétien de Troyes: Perceval ali zgodba o gralu. Ljubljana, Mladinska knjiga, 187–200.
- Ravnikar, T. (2014):** Maribor v 12. stoletju: 850 let prve omembe Maribora. Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor.
- Rodenberg, C. (1898):** Wattenbach, Wilhelm. Allgemeine Deutsche Biographie, 44, 439–443. <http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00008402/images/index.html?seite=441> (30. 10. 2014).
- Rosenfeld, H. (1955):** Berthold von Regensburg. Neue Deutsche Biographie, 2, 164–165. <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0001/bsb00016318/images/index.html?id=00016318&fip=193.174.98.30&no=&seite=182> (12. 11. 2014).
- Rybář, M. (2000):** 800 let Jurkloštra. Laško, Kulturni center Laško.
- Stelzer, W. (1955):** Ottokar aus der Gaal. Neue Deutsche Biographie, 19, 772–779. <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0001/bsb00016337/images/index.html?id=00016337&fip=193.174.98.30&no=&seite=730> (10. 11. 2014).
- Štih, P. (1996):** Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. Zgodovinski časopis, 50, 4, 535–544.
- Štih, P. (2006):** K predzgodovini mesta Maribor. Studia Historica Slovenica, 6, 2–3, 243–260.
- Štih, P., Simoniti, V. (2009):** Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan.
- Uehli, E. (1997):** Die drei grossen Staufer. Friedrich I. Barbarossa-Heinrich VI.-Friedrich II. in universalhistorischen Aspekten. Weisbaden, VMA-Verlag.

NAJZGODNEJŠE OMEMBE ISTRE, TRSTA IN PRIMORJA
V SLOVENSKIH BESEDILIH*Boris GOLEC*Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava vprašanje, kdaj so se geografska imena Istra, Trst in Primorje prvič pojavila v kakšnem slovenskem besedilu, do katerih sprememb je pri imenih prihajalo v jezikovnem in do katerih v vsebinskem pogledu. Medtem ko se imeni Trst in Istra opirata na antično tradicijo in sta bili v slovenski obliki zapisani že kmalu po izidu prve slovenske knjige (1550), bi pozna dokumentiranost imena Primorje prejkone kazala na njegov pozen nastanek. To ime je bilo sicer precej verjetno prav tako staro, vendar je lahko v polni meri zaživelo šele ob naslonitvi na avstrijsko upravno-politično ureditev iz 18. in 19. stoletja.

Ključne besede: Istra, Trst, Primorje, slovenščina, geografska imena, slovenska besedila

LE PIÙ ANTICHE MENZIONI DELL'ISTRA (ISTRIA), TRST (TRIESTE) E
PRIMORJE (LITORALE) NEI TESTI SLOVENI

SINTESI

Il contributo tratta dei nomi geografici Istra (Istria), Trst (Trieste) e Primorje (Litorale), più precisamente della loro prima menzione nei testi sloveni e dei cambiamenti che essi subiscono dal punto di vista della lingua e del contenuto. Trst e Istria poggiano su basi antiche e, nella forma slovena, furono scritti subito dopo la pubblicazione del primo libro sloveno nel 1550, mentre la tarda menzione del nome geografico Primorje lascerebbe supporre la sua tarda formazione, sebbene anch'esso sia probabilmente antico, diventando però più comune soltanto tra il Settecento e l'Ottocento in connessione all'ordinamento politico-amministrativo austriaco.

Parole chiave: Istra (Istria), Trst (Trieste), Primorje (Litorale), lingua slovena, nomi geografici, testi sloveni

Prve pojavitve in druge zgodnje omembe geografskih imen Istra, Trst in Primorje v slovenskih besedilih oziroma v slovenski obliki so vprašanje, ki doslej še ni bilo celovito obravnavano in ki odpira vedno nova vprašanja, zlasti v zvezi z izvorom in spremenljivostjo pomena pozno dokumentiranih pojmov Primorje in primorski. Dokumentiranost slovenskih geografskih imen v slovenskih besedilih je do 19. stoletja nasploh šibka. V slovenščini se je namreč dotlej pisalo zelo malo, kar še posebej velja za uradovnalno področje. Raziskava se opira na različne baze podatkov, predvsem slovenistične vede,¹ pa tudi na avtorjevo v zadnjem desetletju in pol nastalo zbirko prepisov starejših slovenskih uradovnalnih besedil. Obravnavani so torej trije temeljni geografski pojmi, ki povezujejo slovenski zgodovinski prostor in mediteransko obnebe. Skušali bomo odgovoriti na vprašanje, kdaj so se imena prvič pojavila v kakšnem slovenskem besedilu oziroma sploh v slovenski obliki, do katerih sprememb je pri imenih prihajalo v jezikovnem in do katerih v vsebinskem pogledu.

Medtem ko se imeni Trst in Istra opirata na antično tradicijo in sta bili v slovenski obliki zapisani že kmalu po izidu prve slovenske knjige (1550), bi pozna dokumentiranost imena Primorje prejkone kazala na njegov pozen nastanek. To ime je bilo sicer precej verjetno prav tako staro, vendar je lahko v polni meri zaživelo šele ob naslonitvi na avstrijsko upravno-politično ureditev iz 18. in 19. stoletja.

Pokrajinsko ime **Istra**, geografsko vezano na istrski polotok, domovino antičnih Histrov, je najstarejše dokumentirano ime, po katerem se je imenovala katera od zgodovinskih dežel, poseljenih s Slovenci, saj je neposredno oprto na antično tradicijo (Histria) in torej zelo trdoživo (Snoj, 2009, 170). Ime Istra je v slovenščini prvič izpričano v razglasu kranjskega deželnega upravitelja iz leta 1570, sploh prvem znanem v slovenski jezik prevedenem javnem razglasu. Njegova vsebina zadeva vinski davek in posebej nagovarja kmečko prebivalstvo na vinorodnih območjih Kranjske: »okolu Metlike, v Istri (Vjistry), na Krasu ino v Vipavi« (ARS-2, šk. 416, 17. 10. 1570, pag. 1883, 1891; objava: Jug, 1942, 79, 80). Omemba Istre se sicer nanaša le na njen manjši, habsburški del, oblika pa je enaka današnji: Istra (v Istri). Drugače je s prebivalci istrskega polotoka, ki se v slovenskem jeziku najprej pojavijo kot *Istrijani*, in sicer še pred prvo slovensko omembo Istre. O Istranih kot *Istrijanih* že v 50. in 60. letih 16. stoletja pišeta protestantska pisca Primož Trubar in Sebastjan Krelj. V Trubarjevem predgovoru v Matejev evangelij iz leta 1555 beremo: »... drigači govore z dostimi besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki, drigači Krašovci inu *Istrijani (Iftriani)*, drigači Krovati.« ([Trubar], 1555, A2b). Krelj dvanajst let pozneje, leta 1567, uvršča Istrane med ljudi »našiga imena inu jezika [...] kir so okuli nas« in »kateri skoraj povsod čisteši slovenski govore kakor mi po Kranju inu Koroški deželi«. K tem ljudem »okuli nas« je poleg Istranov prišteval t. i. Dolence (kajkavce), Vipavce in neimenovane druge: »Dolence, *Istrijane (Iftriane)*, Vipavce etc.« ([Krelj], 1567, VII). V slovarskem delu Dalmatinove Biblije iz leta 1584 najdemo končno še pridevnik *istrijski (Iftrianfki)* (Dalmatin, 1584, III, Cc IIIb, Cc IVa, Cc IVb, Cc Va,

1 ZRC SAZU, ISJFR, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika: Občnoimenska kartoteka, Lastnoimenska kartoteka, Kartoteka patentov (Vaso Suyer); Leksikološka sekcija, Listkovna kartoteka.

Cc Vb, Cc VIa, Cc VIb, Dd Ia, Dd Ib, Dd IIb) oziroma *istrijanški* (*Istrianški*) (prav tam, Dd IIa, Dd IIIa).²

Z zgodnjo pojavitvijo v slovenskih besedilih se tako Istra kot enakovredna postavlja ob bok Kranjski, Štajerski in Koroški, Istrani pa prebivalcem naštetih treh dežel – Kranjcem, Štajercem in Korošcem (prim. Golec, 2014, 332–335). Imeni *Istra* in *Istr(i)ani* za temi nasprotno močno zaostajata po pogostnosti pojavljanja v slovenskih besedilih, najsi bo v uradovanih ali drugih tekstih. Ugotovitev je več kot razumljiva, saj Istra v habsburškem političnem okviru ni bila samostojna dežela, ampak znotraj Kranjske zgolj grofija oziroma deželna četrt (s središčem v Pazinu),³ za povrh omejena na severovzhodni, etnično-jezikovno hrvaški del polotoka, z ozemlja beneške Istre (z neformalnim središčem v Kopru) pa starejših slovenskih besedil sploh ne poznamo.⁴

V zadnji četrtini 18. stoletja se Istra pojavlja v slovenščini v dveh oblikah: kot *Istra* in kot *Istrija*, njeni prebivalci pa se tako kot pri protestantskih piscih v 16. stoletju imenujejo samo Istrijani. Pohlinov trijezični slovar iz leta 1781 pravi: *Istrija* in *Istrijan* (Pohlin, 1781, fol. K4a). Malo zatem je prvi slovenski časnik *Lublanske novice* pisal o *Istri* (npr. *Lublanske novice*, 17. 6. 1797, 28. 6. 1797, 5. 7. 1797, 15. 7. 1797), le izjemoma o *Istr(i)ji*: *pruti Istrji* (*Lublanske novice*, 21. 6. 1797) in Istrane imenoval *Istrijani*: *na beneške Istrijane* (*Lublanske novice*, 28. 6. 1797). V istem časniku srečamo prvič tudi izraz *Beneška Istra*: *v Beneško Istro*, *v Beneški Istri* (*Lublanske novice*, 28. 6. 1797, 5. 7. 1797). Ta politično-geografska enota je prav tisto leto kot taka prenehala obstajati sočasno z odpravo Beneške republike.

Kljub slabi dokumentiranosti slovenskih poimenovanj za istrski polotok in njegove prebivalce se vendar tudi ime mesta Koper prvič pojavi v slovenski obliki skoraj sočasno z Istro in Istrani. Dokumentirano je leta 1557, ne sicer v slovenskem besedilu, temveč v Trubarjevem nemškem posvetilu k Prvem delu Novega testamenta. Začetnik slovenskega knjižnega jezika tu navaja ob nemškem imenu mesta – *Gaffers* – in obeh latinskih imenih – *Caput Histriae* in *Justinopolis* – še četrtega, Koper (*Copper*), kakor mesto »imenujejo Slovenci« (*genennt [...] von den Windischen Copper*) (Truber, 1557, fol. A4); prim. Sakrausky, 1989, 95). Navedba slovenskega imena tega večimenskega, najpomembnejšega istrskega mesta je tem dragocenejša, ker je osamljena in je pozneje zelo dolgo ne bomo več srečali. Zdi se celo, da so ime Koper poznali na Slovenskem predvsem v primorskem zaledju, globlje proti celini pa nemara ni bilo tako splošno prepoznavno, vsaj ne, dokler je bilo mesto del Beneške republike. Ko se je namreč leta 1738 neki gosposki koprski okoličan ženil v Ljubljani, so v slovensko pisano oklicno knjigo ljubljanske stolne župnije namesto imena Koper zapisali: *za Capo Istrijo dama* (*Sa Capo*

2 Enkrat se v isti tabeli pojavi tudi nenavadna oblika *istrnski*, ki pa je že zaradi presledka med črkama *r* in *n* najbrž napačna: *Istr nski* (Dalmatin, 1584, III, Dd IIIb).

3 J. V. Valvasor navaja v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) za štiri četrti Kranjske tudi njihova slovenska imena (Valvasor, 1689, II, 110, 153, 208, 253), za Istrsko četrt pa nima drugega imena kot *Histerreich* (*oder Istria*) (prav tam, 284). Ime *Istria* tu ni nujno slovensko, temveč italijansko in hrvaško, saj v tej četrti ni živelo slovensko prebivalstvo.

4 V prispevku ne upoštevamo glagoljaških besedil, nastalih na območju Slovenske Istre ali tja prinesenih iz hrvaškega prostora.

Istrio dama) (Golec, 1999, 146). *Lublanske novice* pa so leta 1797 za svoje manj poučene bralce zapisale: »Koper ali Capo d'Istria je eno beneško mesto v Istri ne deleč od Trsta« (Lublanske novice, 17. 6. 1797).

V istem času kot Istra in Koper prvič zasveti v slovenski obliki tudi ime mesta **Trst**, ki se prav tako naslanja na antično poimenovanje. Izvor ima v romanskem toponimu *Ter-geste*, iz katerega se je poleg slovenskega imena Trst razvilo današnje italijansko *Trieste* (Snoj, 2009, 440). Tako kot pri Kopru ima zaslugo za najzgodnejše ovekovečenje slovenskega imena Trsta najverjetneje Primož Trubar. V Abecedariju iz leta 1566 je med izbranimi besedami (*Imena*), ki se začenjajo s črko T, navedel: *terft* (Trubar, 1566, fol. A 3b), in sicer z malo začetnico. Lahko bi šlo tako za občno ime *trst* v pomenu trs ali za lastno – Trst; v istem prikazu je namreč z malo začetno črko zapisana cela vrsta lastnih imen, med njimi tudi toponim Ljubljana (*lublana*) (prav tam, fol. A 3a). V slovenskem besedilu je Trst dve desetletji pozneje dvakrat omenil Matija Trost (Trošt) iz Vipave, študent v Tübingenu, ki je leta 1588 tam objavil nekoliko prirejeni slovenski prevod nagrobne pridige ob Trubarjevi smrti, nastale dve leti prej izpod peresa Jakoba Andreaeja. Trst se v Trostovem prevodu prvič pojavi že na samem začetku, pri Trubarjevem rojstvu leta 1508, »kadar je cesar Maksimilijan rajnik, tiga imena ta prvi, zupar Benetke vojskoval inu Trst (*Tèrst*) noter vzeli« (Rupel, 1954, 65). Druga Trostova omemba Trsta se nanaša na Trubarjevo mladostno bivanje pri tržaškem škofu Bonomu: »kadar je bil h timu visoku vrejdnimu inu vučenimu gospudu Petru Bonomu, h timu brumnimu škofu v Trsti (*v'Terfti*) prišal« (prav tam). Trost je v istem besedilu postregel še s prvo znano pridevniško obliko Trsta, in sicer *trski* (*Terski shkof*) (Rupel, 1954, 65),⁵ ki močno odstopa od sedanje *tržaški* in se zdi nenavadna ob dejstvu, da jo je zapisal rojeni Vipavec. Matija Trost se zagotovo ni zmotil, pa tudi transformacija iz *trski/trški* v današnji *tržaški* najbrž ne bi vzdržala jezikoslovne kritike, saj je jezik po svoji naravi nagnjen k reduciranju. Pridevnik *tržaški* je torej moral imeti že zgodaj ustreznico *trski/trški*, ki je živel v osrednjeslovenskem prostoru in se je do danes umaknila standardni obliki. Različica *trški* (*tršk'*) je bila še v 20. stoletju dokumentirana v severnem, zasavskem delu Dolenjske,⁶ pri čemer ni nepomembno, da spada govor Trostove rodne Vipave v notranjsko narečje, to pa je podaljšek dolenjske narečne skupine.⁷ Na današnjo standardno pridevniško obliko *tržaški* naletimo, kolikor je znano, prvič v začetku 18. stoletja. Opis meja deželškega sodišča Švarcenek v kranjskih Brkinih, vsebovan v listini iz leta 1711, pravi, da teče meja švarceneškega sodišča (rihte) »po robu na ta veliki hrib Monte Kakuš ali Tusti vrh imenuvan, kir začne *tržaška rihta* (*Tersaska Richta*) [tržaško sodišče oz. ozemlje]. Od Monte Kakuš gre dol na te rezane kamne, postavljene med švarceneško ino tržaško rihto (*Tersasko richto*)« (Rutar, 1895, 227).

Slovenska besedila, ki bi nastala v samem Trstu in bi vsebovala slovensko ime mesta

- 5 Dilemo, ali je treba *Terski* brati kot *trski* ali s šumevcem kot *trški*, je dokončno rešila analiza načinov Trostovega zapisovanja sičnika -s in šumevca -š. Izključujeta se zlasti pojavitvi v dveh zaporednih besedah: glasovna zveza -sk je zapisana kot *sk* (*Terski*), -šk pa kot -*shk* (*shkof*). Prim. Ahačič et al., 2011, 531.
- 6 Tako so na območju Št. Jurija pod Kumom, danes Podkuma, označevali najdenčke, ki so tja prihajali v rejo iz tržaške najdenišnice in so tam ostali. Če je kdo spraševal, zakaj ima nekdo nenavaden priimek, je dobil odgovor: »Ker je tršk«. Golec, 1989, 195.
- 7 Matija Trost je sam izpričal, da izvira iz družine tržanov Vipave (Rajhman, 1987, 147, 148).

in njegovih prebivalcev, so pred 18. stoletjem v celoti omejena na znano korespondenco med dvema plemkinjama, Ester Maksimilijano baronico Coraduzzi iz graščine Koča vas v Loški dolini in njeno v Trst omoženo hčerko Marijo Izabelo baronico Marenzi. Od skupno 31 pisem, nastalih od leta 1686 do nekaj let pozneje, je vsa razen treh napisala na Kranjskem živeča mati in jih poslala hčerki v tedaj še razmeroma majhno habsburško pristaniško mesto.⁸ V materinih pismih ni Trst nikoli omenjen drugače kot na ovojnicah 19 pisem v nemških naslovitvah hčerke Marenzijeve in torej z nemškim imenom: Triest (Merkù, 1980, 28, 30, 34, 38, 42, 46, 54, 60, 64, 68, 72, 78, 82, 84, 90, 94, 96, 100; Merku, 1982, 134). Hči Marija Izabela Marenzi je nasprotno dve od svojih treh ohranjenih pisem datirala italijansko in tako seveda z italijanskim imenom mesta: Trieste (Merkù, 1980, 20, 21, 24, 25). Sicer pa je Trst v slovenščini omenila štirikrat, v dveh pismih po dvakrat: »muj gospud na videjo ta sveta ura, de be v Trst (*v Terst*) peršu« (prav tam, 24, 25); »iz puteriham vinam nartega bulega, kir se zdaj v Trst (*ú Terst*) proda (prav tam, 24, 25); »Je peršu ene patent od cesarja tukaj v Trst (*ū Terst*)« (Merkù, 1980, 26, 27); »Tukaj v Trst (*ū Terst*) gredo okule kozice [epidemija koz] jeno otroce zlo mrjó« (Merkù, 1980, 26, 27).

V 18. stoletju število omemb Trsta v slovenščini močno naraste. Na prvem mestu gre omeniti prisežna besedila, ki so, vsaj kolikor jih poznamo, vsa nastala na Kranjskem, štiri v Ljubljani in dve na Turjaku, izvirajo pa iz druge polovice stoletja, iz obdobja med letoma 1753 in 1795. Zgovoren je podatek, v kakšnem kontekstu se Trst v njih pojavlja. Glede na velikanski gospodarski vzpon mesta, ki ga sta ga prinesli svobodna plovba po Jadranu (1717) in razglasitev svobodnega pristanišča (1719), niti najmanj ne preseneča, da se omembe Trsta v prisežnih besedilih nanašajo izključno na trgovski promet. Ne bo odveč, če si jih ogledamo nekoliko natančneje. Štirje od šestih mož, ki v svojih prisegah govorijo o Trstu, so v letih 1753–1787 prisegli pred patrimonialnim sodiščem ljubljanskega škofijskega gospostva. Prvi, obdolženec Jurij Kugej (1753), se je branil, da ni kriv za izgubo 33 funtov voska »ad le-tega mene ad Petra Švajghoferja mesca junij 1752 ad Lubjane notri v Trst (*notri V Terst*) gori daniga 2 soda voska« (Golec, 2005, 248). Kugejev »faktor« Gregor Žonta je četrto stoletja pozneje (1777) kot priča izpovedal, kako je prejšnje leto ugotavljal, »de mene manka enga kolača debelga dratú, keterga je jemou Jurij Kugaj v Trst (*V Terst*) pelati«, in kako mu je nekdo na to dejal: »Maje voznike, to je Jurija Šemrava furmani, sa ta kolač dratú, keterga zdej manka, v Trst (*V Terst*) odpelale.« (Golec, 2005, 256). Naslednje leto 1778 je Šimon Debelič pred patrimonialnim sodiščem kot priča natančno opisal goljufijo, ki se je zgodila že 18 let prej, »ke smo Jurijo Šemravo železo, to je faše al puše za lon v Trst (*V Terst*) vozile«. Šemrov naj bi tedaj voznikom rekel: »Keder v Trst (*V Terst*) perpelete železo, toku hitro na vage, to je na borjačo, iz kupa en faš al pušel železa na en voz naložite.« Po Debeličevih besedah so ga vozniki poslušali, kajti »ke sma mi v Trst (*V Terst*) železo na vago perpelali, sma klabuke jeno kape premenili, de b' nas obeden na poznau«, nato so spretno zmaknili sod, pretentali tehtničarja »jeno hitro iz Trsta (*js Tersta*) damú šle« (Golec, 2005, 257). O nekem najetem vozniku pa je obdolženi Martin Lenarčič iz Bevk na Ljubljanskem barju leta 1787 izpričal, da je

8 Pavle Merkù je 30 pisem objavil v monografiji (Merkù, 1980), zadnje, odkrito pozneje, pa čez dve leti v Slavistični reviji (Merkù, 1982, 134–137).

opravil le del vožnje, »katira je imela po glihenge za trinajst rajniš od Vrhenke do Trsta inu od Trsta (*do Tersta, inu od Tersta*) spet na Vorhenko zame opravljena biti« (Golec, 2005, 274). V podobni zvezi se Trst omenja tudi v dveh sodnih prisegah, ki sta ju leta 1795 pred krajevnim sodiščem na gradu Turjak na Dolenjskem podala dva domača podložnika, in sicer v zadevi zapuščine Valentina Kožarja, z živinsko trgovino obogatelega kmeta iz Velikih Lašč. Prva priča Matija Ivanc je izpovedal, da je za 21 Kožarjevih volov prejel kupnino 1.500 goldinarjev »od Andreja Frica, mesarja v Trsti (*u Tersti*)« (Golec, 1997, 182). Drugi, Janez Kožar, pa naj bi po lastnem pričevanju dobil 20 goldinarjev »v Trsti (*u Tersti*) za 5 1/2 brača žameta, katerga je rank [Valentin Kožar] per Vaškoto mesari doužan ostou« (Golec, 1997, 183).

Sicer pa v drugi polovici 18. stoletja omembe slovenskega imena Trsta niso več nobena redkost. Pojavljajo se denimo v slovenskih prevodih patentov, ki so jih izdajala različna višja državna oblastva.⁹ Eden teh, leta 1776 ustanovljeni tržaški gubernij, je tiskal dvo- in trojezične razglase, tako tudi v slovenščini, s slovensko navedbo imena Trsta v samostalniški in pridevniški obliki. V razglasu iz leta 1786, datiranjem »v Trstu« (*U'Terftu*), tako o prebivalcih tržaškega ozemlja beremo kot o »tržaških podložnih« (*funej Tershafskich, goriskich, ter gradiskanskich Podlosnich*) (ZAL-LJU-488, I. reg., šk. 102, št. 145, 19. 12. 1786).

Tretje vprašanje je precej bolj kompleksno od prvih dveh, o zgodnjih omembah slovenskih imen Istre in Trsta. Poleg najzgodnejših omemb je namreč neločljivo povezano z etimologijo in spreminjajočim se pomenom pozno dokumentiranih pojmov: **primorski, Primorje in Primorska**. Primorsko ime je za razliko od istrskega in tržaškega v osnovi slovansko, bodisi izvorno slovensko ali prevzeto iz hrvaščine¹⁰: sestavljenka iz samostalnika morje s predpono -pri. V slovenskem prostoru poznamo več toponimov s predpono -pri, npr. Prigorica, Prikrnica, Prilésje, Prilípe, Prilóžje, Prímostek (Jakopin et. al., 1985, 223, 224). Kdaj je po tem vzorcu nastalo Pri-morje in kakšen je bil njegov prvotni pomen, ostaja zavito v temo. Ni rečeno, da samostalnikov Primorje in Primorci ter pridevnika primorski ni bilo že v srednjem veku, a so se zaradi specifične narave virov še nekaj stoletij uspešno »skrivali pred pisarji«. Po drugi strani pa ne moremo mimo dejstva, da so navedena imena dokumentirana šele, ko je primorsko ime – kot *Küstenland* – v 18. stoletju postalo sestavni del avstrijske teritorialno-upravne terminologije. V polnosti so zaživela šele v tem času, ob tesni naslonjenosti na nova politična poimenovanja. Po obsegu spremenljivo ozemlje, na katero se je nanašala uradna avstrijska oznaka *Küstenland* (italijansko *Litorale*), ne seže dlje v preteklost kakor v drugo četrtino 18. stoletja. Kot Avstrijsko Primorje (*Österreichisches Küstenland*), je nazadnje v obdobju 1849–1918 obsegalo Trst z deželama Goriško in Gradiško ter Istro.

9 ARS-1079, šk. 5, 1. 9. 1781 (3 različice). Prim. ZRC SAZU, ISJFR, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, Kartoteka patentov (Vaso Suyer), Patenti 2 D (dom)–J, 1. IX. 1781, 1. IX. 1781a.

10 Belostenčev hrvaško-latinski slovar iz 17. stoletja, natisnjen leta 1740 v Zagrebu, pozna samostalnika *Primorec* in *Primorkinja* ter pridevnik *primorski*, vse troje kot občna imena (Belostenec, 1973, II., 426). Pridevnik *primorski* je leta 1609 izpričan v lastnem imenu Morske krajine kot dela Vojne krajine, in sicer v pismu v hrvaščini, namenjenem generalu »hervackih i primorskih pokrajim« (ARS-2, šk. 459, s. d. 1609, pag. 1172).

Sl. 2: Zahodni slovenski prostor v 18. in na začetku 19. stoletja; merkantilna provinca Primorje s sedežem v Trstu (1748–1776) je označena pikčasto in obsega ozemlja Trsta, Ogleja, Reke in Bakra; ozemlje Beneške republike je leta 1797 postalo avstrijsko (Bajt, Vidic, 2011, 118).

Vsiljujejo se vprašanja, kdaj se je ime Avstrijskega Primorja začelo kot pokrajinsko uveljavljati tudi pri Slovencih, kdaj so prebivalci te velike politične enote sprejeli skupno primorsko ime kot samoidentifikacijsko oznako in končno, ali je nastanek lastnih imen Primorje in Primorci povezan šele z administrativnim okvirom. Sāma imena Primorje, Primorci in primorski bi bila lahko precej starejša tudi kot lastna, ne le kot občna. S tem je povezano vprašanje, ali so jih prvotno uporabljali drugi ali (prav tako) prebivalci območij, na katera so se nanašala. Za ime *Primorje*, *Primorsko*, *Primorska dežela* je geograf A. Melik sodil, da je prišlo iz vzhodnega ali severovzhodnega zaledja (Melik, 1960, 5).

Glede na dolgo zelo skromno pismenstvo v slovenskem jeziku ne preseneča, da so izrazi *Primorje*, *Primorec* in *primorski* izpričani zelo pozno. Več njihovih omemb priča, da so v zgodnjem novem veku živeli kot občna imena, ni pa potrjeno, da bi bili že tedaj vezani tudi na (točno) določen geografski prostor kot lastna imena. Kastelec-Vorenčev slovar (1680–1710) denimo pozna pridevnik *primoren* (*permuren*) z latinskim pomenom *maritimus* (Stabej (ur.), 1997, 346). Enako latinsko razlago (*Maritimus*) ima leta 1781 Pohlinov trijezični slovar za pridevnik *permurske* (*Permurske*), v nemščini razložen kot: »Am Meere gelegen« (Pohlin, 1781, fol. Y4). Pomenljivo je, da *permurske* pri Pohlinu ni (tudi) lastno pokrajinsko ime, tako kot so to besede: *gorenske*, *Gorenc* in *Gorenka*, *dolenske* in *Dolenc* ali *Istrija* in *Istrijan* (prav tam, fol. D4a, E1, H2, K4a). Splošni pomen obmorski za pridevnik *permorski* srečamo konec 18. stoletja v formulaciji: »v permorskim mesti Marseille« (Lublanske novize, 9. 7. 1797). V obliki *primorski* je nato s pomenom primorski oz. obmorski izpričan leta 1848 v prekmurskem slovenskem slovstvu (Novak, 2006, 572). Potemtakem so pri Slovencih veljali za Primorce na splošno ljudje, živeči ob morju.

Vprašanje primorskega imena kot lastnega je precej bolj zapleteno. Na slovenskih etničnih tleh zelo dolgo ni bilo nobenega upravno-političnega okvira, ki bi lahko rabil za osnovo lastnim poimenovanjem. Upravno-politično ime Primorje se pojavi prvič šele v nemškem in italijanskem nazivu oblasti Komerčna intendantca za Avstrijsko Primorje (prvotno Notranjeavstrijsko Primorje), ustanovljenega leta 1731 v Trstu. Ko je Trst nato leta 1748 postal sedež posebne merkantilne province Avstrijsko Primorje (Österreichisches Küstenland, Litorale Austriaco), je imelo njeno ozemlje le malo skupnega s poznejšim Primorjem oziroma Primorsko, saj je poleg Trsta obsegalo samo pristaniška mesta v Kvarnerju (Reko, Bakar, Kraljevico, Senj, Karlobag) in bilo skoraj brez zaledja, že leta 1776 pa je provinca sploh prenehala obstajati (Marušič, 2004, 59; prim. tudi Žontar, 1998, 12, 44, 75–79, 91–93). Sodobnega slovenskega imena te novonastale upravno-politične enote žal ne poznamo. Srečamo samo dva hrvaška prevoda v cesarskem patentu iz leta 1764: *Primorski Avstrijski kraj* (*našega Primorskoga Avstrijskoga kraja*) in *Avstrijski morski kraji* (*vu Avstrijskeh našeh morskeh krajeh*) (ARS-1079, šk. 3, 18. 3. 1764).

Administrativna navezanost merkantilne province na kvarnerska pristanišča bi bila lahko ugodna osnova za razširitev hrvaških geografskih pojmov Primorje in primorski v slovenski prostor oziroma za njihovo utrditev. Po drugi strani pa diskontinuiteta upravno-teritorialnega pojma Küstenland/Littorale ni mogla biti v prid utrditvi njegove slovenske ustreznic Primorje. Od ukinitve merkantilne province Avstrijsko Primorje leta 1776 ni bilo več nobene upravno-teritorialne enote z vsebovanim primorskim imenom (Küsten-

land, küstenländisch) vse do avstrijske restavracije po koncu Ilirskih provinc. Do francoske zasedbe leta 1809 je večinoma obstajal tržaški gubernij spremenljivega obsega, ki je poleg ozemlja Trsta najprej obsegal Goriško-Gradiško in nato nekdanjo beneško Istro, vendar uradno nikoli ni nosil primorskega imena (Žontar (ur.), 1988, 78–79). Pač pa je v soseščini, v vzhodnem Kvarnerju, večidel tega vmesnega obdobja obstajalo Primorje v obliki Ogrskega Primorja, administrativne enote ki je imela sedež na Reki in je živela od leta 1786 do francoske zasedbe leta 1809 (Klen (ur.), 1988, 151, 163).

Ko srečamo konec 18. stoletja v časninarskem jeziku (pol)uradni slovenski naziv Primorje (*Permorje*) – kolikor je znano, tedaj v slovenščini sploh prvič –, se je ta lahko nanašal v prvi vrsti na Ogrsko Primorje, saj je le to območje vsebovalo primorsko ime kot administrativno. Po pisanju *Lublanskih novic* iz leta 1797 je bil princ Ferdinand Württembergški postavljen za glavnega poveljnika vojske v Notranji Avstriji, »to je v deželah Štajersko, Koratan, Krajnsko, Gorica inu *Permorje* (!)« (Lublanske novize, 28. 6. 1797). A gre *Permorju* pripisati tudi Trst, ker ta med naštetimi »deželami« ni naveden posebej. Pojem tu ni strogo upravno-političen, ampak podrejen bolj vojaškemu vidiku.

V istem časniku poleg *Primorja* (*Permorje*) prvič zasledimo sorodni pojem *primorska* (*permorska*) *stran*, ki je potrjeno širši od katere koli tedanje upravne enote. *Lublanske novice* leta 1798 pri obravnavi vojske, nameščene »v permorski strani«, namreč navajajo bataljone v Devinu, Trstu in na Reki (Lublanske novize, 21. 2. 1798), torej v treh obmorskih krajih, od katerih je vsak sodil v svojo politično-upravno enoto.¹¹ Da je bila z besedno zvezo *permorska stran* mišljena celotna tedanja avstrijska obala – ob Tržaškem in Kvarnerskem zalivu, bi potrjevala naslednja formulacija Valentina Vodnika v *Lublanskih novicah*: »Skorej bodo Francozi Štajersko, Koratan, Kranjsko in *vso permorsko stran* spraznili« (Lublanske novize, 10. 5. 1797).¹² Ne nazadnje je *permorska stran* lahko vključevala tudi dotedanjo Beneško Istro, saj so jo kmalu zatem namesto francoskih vojaških enot zasedle avstrijske, še preden je jeseni istega leta skupaj z Dalmacijo uradno pripadla Avstriji.

Besedna zveza *primorska stran* s konca 18. stoletja je pomenljiva ob analogiji z dvema drugima *stranema*, ki ju sto let prej srečamo pri Valvasorju (1689), in sicer kot poimenovanji za dve deželni četrti Kranjske (Valvasor, 1689, II, 110, 173): *dolenjska* in *gorenjska stran*. Tako kot ti dve je prav tako že zgodaj utegnila nastati *primorska stran*, vendar ta brez opore v političnih oziroma upravnih danostih. In po tej analogiji bi bilo lahko staro tudi lastno ime Primorci. Ko ga v slovenščini srečamo prvič – leta 1811 v Vodnikovi *Iliriji oživljeni* –, ni gotovo, v kateri prostor je pesnik postavil svojega Primorca (*Primoric*), ko je zapisal: »Dobrovčan [Dubrovčan], Kotóran, Primoric, Gorenc, Pokópjan [prebivalec hrvaškega Pokuplja] po starim se zove Slovenc« (Vodnik, 1997, 34). Glede na zaporedje se zdi, da je pri Primorcu mislil razen Dubrovnika in Kotorja na vse obmorske pokrajine

11 Ko so leta 1797 prišle v Ljubljano novice »iz permorske strani«, ki so govorile o dogajanju v Dalmaciji, je bila s *primorsko stranjo* morda mišljena tudi ta dotlej beneška pokrajina ali pa so glasovi o Dalmaciji dosegli Ljubljano pač iz bližnjih primorskih mest Trsta ali Reke: »... iz permorske strani slišimo, da je oberstar Kazimir poglavitno mesto Jadera (Zara) v Dalmaciji obstavil« (Lublanske novize, 15. 7. 1797).

12 Francoska vojska se je sicer dotlej že umaknila iz Kvarnerja, iz tedanjega Ogrskega primorja (Klen (ur.), 1988, 161, 163).

Ilirskih provinc, saj – pomenljivo – nima Dalmatinca, a po drugi strani bi tega utegnil izpustiti tudi zgolj zaradi rime. V tem primeru bi bil Primorec prebivalec severnega obmorskega dela Ilirskih provinc (od izliva Soče v Jadransko morje do stare meje z Dalmacijo) ali pa le dotedanlega Ogrskega Primorja.

Raba primorskega imena kot občnega, ki jo – kot smo videli – izkazuje Pohlinov slovar (1781) in v obliki *primoren* (*permuren*) že precej prej Kastelec-Vorenčev slovar (1680–1710), ni bila nujno edina, preden je primorsko ime z oblikovanjem merkantilne province sredi 18. stoletja prišlo prvič v avstrijsko upravno-politično rabo. V slovenščini bi lahko primorsko ime uporabljali tudi kot lastno, in sicer za severnojadranski prostor ne glede na njegovo jezikovno raznolikost in politično razdeljenost med habsburške dedne dežele, Beneško republiko in Ogrsko-hrvaško kraljestvo. V ožjem pomenu pa bi pojma Primorje in Primorci utegnili biti vezana na severovzhodno obalo Tržaškega zaliva med Trstom in Štivanom, ki je spadala v Cesarstvo in je na severni strani mejila na enklavo Beneške republike. Prebivalci tega ozemlja so edini od Slovencev segali prav do morja in se ukvarjali z izkoriščanjem njegovih danosti. Morda je – gre za ugibanje – veljal za Primorje njihov mali naselitveni prostor, upravno-teritorialno razdeljen med Trst in devinsko gospostvo kot del Kranjske, sicer pa vsebovan v večji in širše prepoznavni geografski oznaki Kras.

Povsem jasno administrativno razmejeno ozemlje z imenom Primorje je nastalo šele po Napoleonovem padcu in je zajelo še znaten del celine. Za eno stoletje so namreč dobili skupen upravno-politični okvir Trst, Istra ter Goriška in Gradiška, združeni pod krovnim administrativnim imenom Primorje (*Küstenland*, *Litorale*). Tega so sprva uporabljali za tržaški gubernij (1816–1849), ki so ga imenovali tudi primorski gubernij in je dobil dokončno mejo proti Hrvaški leta 1822 (Žontar (ur.), 1988, 35, 79, 123) Slovenska imena *Primorje*, *Primorci* in *primorski* so se torej v poznejšem pomenu, kakršnega smo poznali do leta 1918, lahko izoblikovala šele v predmarčni dobi. Vendar Murkov slovar iz leta 1833 med geografskimi imeni nima, denimo, ne Primorja ne Istre in Goriške, ampak navaja leksem *Primorje* in pridevnik *primorski* le v glavnem slovarskem delu (Murko, 1833, 451, 774). Tudi Kekov slovar pozna Primorce (*Permórz*, *Primórz*) samo v občnem smislu, kot prebivalce ob morju (*Meeres-Anwohner*), ne pa kot prebivalce politične enote Primorje (*Küstenländer*) (Kek, 1834, 68, 85). Pri tem ni gotovo, ali je *Permórze* z nemško ustreznico *Küstenland* mišljeno pri Keku tudi kot lastno ime ali samo kot občno (prav tam, 68). Primorsko ime se je sicer kot lastno, kot ustreznica za *Küstenland*, potrjeno docela uveljavilo še v tej dobi, v času obstoja tržaškega ali primorskega gubernija. V zgodnjih izdajah Bleiweisovih *Novic* srečamo tako poleg pogoste rabe pokrajinskih imen *Goriško*, *Istrija* in *Trst*¹³ tudi krovno ime *Primorje*, leta 1844 – kar je pomenljivo – še z dodanim razlagalnim nemškim imenom v oklepaju (*Küstenland*) ter alternativno poimenovanje *Primorsko* (*Kmetijske in rokodelske novice* II, št. 14, 55). Naslednje leto beremo v istem časniku o *primorski deželi* in *Primorskem* (*na Primorskim*) ob sicer pogosteje uporabljanih imenih za posamezne dele Primorja,¹⁴ na drugi strani pa je govor o *Primor-*

13 Gl. zlasti seznam naročnikov prvega letnika: *Kmetijske in rokodelske novice* I (1843), št. 26, Imena Deléshnikov.

14 *Kmetijske in rokodelske novice* III (1845), št. 6, 21; št. 33, 129, 130; prim. Marušič, 2004, 55.

cih zunaj tega okvira, v vzhodnem Kvarnerju, v nekdanjem Ogrskem Primorju: »Primorci, kateri okoli Bakra stanujejo« (Kobe, 1845, 19). Leta 1850, po vzpostavitvi končnega politično-upravnega stanja – Avstrijskega Primorja s sedežem v Trstu, pišejo *Novice o Primorju in Tržaškem Primorju (Novice kmetijskih in rokodelskih reči VIII (1850), št. 12, 49; št. 41, 174)*, a še neprimerno redkeje kot o njegovih sestavnih delih, imenovanih: *Tržaško, Goriško, Gradiško, Istrija oz. Istrijansko* (prav tam, npr. št. 4, 15; št. 7, 30; št. 9, 37; št. 11, 45; št. 27, 113; št. 49, 208).

Od tod torej današnja imena Primorska, Primorje in Primorci, ki pa se v sedanji rabi ozemeljsko ne pokrivajo več z avstrijsko upravno-politično enoto, v katero so bili sedem desetletij od leta 1849 do 1918 povezani trije deli: državno neposredno mesto Trst ter deželi Goriška-Gradiška in Istra.¹⁵ Takšna administrativna celota s središčem v Trstu se je teritorialno oblikovala sicer že po koncu Ilirskih provinc, tedaj v mejah tržaškega oziroma primorskega gubernija, a kot umetna tvorba avstrijske politike v stotih letih obstoja nikoli ni mogla postati pokrajina, ki bi jo povezovale trdne vezi. Premočno so jo namreč delile zgodovinske, geografske, jezikovne in narodnostne razlike. Vsak od treh sestavnih delov Primorja je živel svoje življenje, kar je po letu 1860 samo še okrepila uvedba deželnih avtonomij (izvoljenih deželnih zborov). Prebivalci Avstrijskega Primorja, razpotegnjenega od skrajne južne točke istrskega polotoka do doline Trente na severu, se tako niso imenovali samo Primorci, ampak po ožjih upravno-političnih pokrajinah še vedno Goričani, Tržačani in Istrani, po še starejših ozemeljskih celotah pa Tolminci, Kraševci, Vipavci itd. (prim. Marušič, 2004, 58–59).¹⁶

Če torej povzamemo védenje o dokumentiranosti pojmov, povezanih s Primorjem, ostaja odprto vprašanje, kdaj so v slovenščini sploh začeli uporabljati izraze primorski, Primorje, Primorci in kaj je bilo z njimi prvotno mišljeno. Občno primorsko ime je starejše od lastnega, upravno-političnega, ki je prvotnemu imenu dalo nov geografski okvir, trdno razmejen zadnjih sto let do konca Habsburške monarhije. Kot geografska oznaka je bil pojem primorski najverjetneje živ sicer že pred 18. stoletjem, a v ohlapnejši obliki. Toda kje so se potemtakem slovenski Primorci skrivali, da jih viri niso mogli zajeti? Del odgovora se vsekakor skriva v dejstvu, da je bilo primorsko ime, kolikor so ga tedaj že uporabljali, presplošno, preširoko in premalo oprijemljivo, da bi se lahko odrazilo v zapisih. Zajemalo je v prvi vrsti ljudi in pokrajine ob severnem Jadranu, ki so govorili različne jezike in živeli v različnih političnih okvirih. Ko je šlo za »slovenske Primorce«, torej za slovenski živelj, naseljen ob Tržaškem zalivu in njegovem neposrednem zaledju, sta primorsko ime prekrivali dve stari, zelo trdoživi oznaki Kraševci in Istrani, obe prav tako presegajoči politično in tudi etnično-jezikovno delitev. Spomnimo še enkrat na Trubarja, ki je leta 1555 med govorce slovenščine navedel tudi Kraševce in Istrane ([Trubar], 1555, A2b). Oboji skupaj torej zastopajo poznejše oziroma današnje Primorce, medtem ko pri Trubarju še ni Goričanov, ki so v 19. stoletju prav tako postali Primorci. Zdi se, da je bilo

15 O nadaljnjem razvoju pojmov Primorje, Primorska, Primorci in primorski od leta 1918 do danes gl. Golec, 2014, 339–340.

16 Meja med Primorjem in Kranjsko je nenaravno sekala Kras in Vipavsko dolino, Kraševci in Vipavci so se temu ustrezno politično-upravno delili na Primorce in Kranjce.

»nadomestno« ime za prebivalce ožje, prvotne Goriške, omejene na večji del Vipavske doline in del Krasa, sprva kar Vipavci¹⁷ in da se je šele pozneje po imenu dežele, grofije Goriške, uveljavilo poimenovanje Goričani, hkrati sicer tudi oznaka za prebivalce mesta Gorica.¹⁸

Kakor koli, vzpon slovenskega primorskega imena kot lastnega imena je bil mogoč samo ob naslonitvi na avstrijsko upravno enoto Küstenland. Prej pa lahko vidimo v njem težko opredeljivo, zelo splošno geografsko, nadetnično, nadjezikovno, nadpokrajinsko, nepolitično oznako za ljudi in kraje, povezane z morjem. V ožjem pomenu z »domačim morjem«, v širšem z morjem oziroma morji nasploh.

17 Pomenljivo je, da Krelj leta 1567 med ljudmi »našiga imena inu jezika [...] kir so okuli nas« omenja poleg Dolencev (tj. kajkavcev) Istrane in Vipavce (*Dolence, Istrijane, Vipavce etc.*). Z Vipavci je prejkone zajel celotno, tedaj še majhno Goriško, saj naštetih po njegovih besedah ne živijo na Kranjskem: »kateri skoraj povsod čisteši slovenski govore kakor mi po Kranju inu Koroški deželi« ([Krelj], 1567, VII).

18 Slovensko ime dežele Goriške je prvič izpričano v razglasu kranjskega deželnega upravitelja iz leta 1570 v rodilniku: »Goričke knežije« (Jug, 1942, 79) in nato v Recljevem prevodu gorskih bukev iz leta 1582: »v Gorici deželski knez« (Dolenc, 1940, 75). Pri Trostu (1588) beremo: »v Gorički knežiji« (Rupel, 1954, 65). Pridevniška oblika je le malo starejša, navedena v vdanostni prisegi goriških deželnih stanov nadvojvodi Karlu iz leta 1564: »goričkemu knezu« (Bratuž, 2000, 132). V Lublanskih novicah konec 18. stoletja srečujemo obliko Gorica (Lublanske novize, 28. 6. 1797, 10. 1. 1798) kot tudi Goriško: »iz Goriškiga«, »v Goriškim« (Lublanske novize, 22. 4. 1797, 22. 7. 1797).

EARLIEST MENTIONS OF ISTRIA, TRIESTE
AND THE LITTORAL IN SLOVENIAN TEXTS*Boris GOLEC*

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,
Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, 1000, Ljubljana, Slovenia
e-mail: bgolec@zrc-sazu.si

SUMMARY

The discussion focuses on three basic geographical notions that link the Slovenian territory with the Mediterranean climate: Istria (Slov.: Istra) Trieste (Slov.: Trst) and the Littoral (Slov.: Primorje). The issue concerning the first appearances and other early mentions of the said geographical names in Slovenian texts or, rather, in Slovenian form has to date not been subject to comprehensive study and it has been opening ever new questions, especially as regards the origin and changeable meaning of the notion Littoral (in Slovene: Primorje – noun, primorski – adjective) documented at a rather late stage.

The documentation of Slovenian geographical names in Slovenian texts was generally weak until the 19th century. Until that time, very little was written in Slovene, which is especially true of officialdom. The research is based on various databases, particularly Slovenian studies, as well as the author's collection of transcriptions of older Slovenian official texts.

The contribution attempts to answer the question as to when the names under discussion appeared for the first time in Slovenian texts or in Slovenian form as well as what linguistic and semantic changes in names these appearances entailed. While the names Trieste and Istria stem from the Antique tradition and appeared in Slovenian form already soon after the publication of the first Slovenian book (1550), the late appearance of the name Littoral could be taken as an indication of its late emergence. However, the said name was most probably old as well, but it came into full use only by drawing upon the Austrian administrative and political arrangement of the 18th and 19th centuries.

Key words: Istria, Trieste, Littoral, Slovenian language, geographical names, Slovenian texts

VIRI IN LITERATURA

- Ahačič, K. et al. (2011):** Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Ljubljana, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- ARS-2** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Deželni stanovi za Kranjsko (ARS-2): šk. 416, 459.
- ARS-1079** – ARS, Zbirka normalij (ARS-1079): šk. 3, Cesarski patenti 1764–1780, 18. 3. 1764; šk. 5, Cesarski patenti 1781–1800, 1. 9. 1781 (3 različice).
- Bajt, D., Vidic, M. (ur.) (2011):** Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana, Nova revija.
- Belostenec, I. (1973):** Joannis Bellosztenecz, e sacra D. Pauli primi eremite religione Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium, selectioribus synonymis ... Zagrebiae 1740. II. knjiga (Serija Reprint izdanja Liber Croaticus). Zagreb, Liber, Mladost.
- Bratuž, L. (2000):** Primeri rokopisnega gradiva v slovenskem jeziku na Goriškem od 16. do 19. stoletja. Goriški letnik 27, 131–142.
- Dalmatin J. (1584):** Biblia, tu je, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta / slovenski tolmažena, skusi Jurja Dalmatina = Bibel, das ist, die gantze heilige Schrifft / windisch etc. Wittenberg [Wittenberg], Hans Kraffts Erben.
- Dolenc, M. (1940):** »Gorske bukve« v izvorniku, prevodih in priredbah (Pravni spomeniki slovenskega naroda. Knjiga prva). Ljubljana, Akademija znanosti in umetnosti.
- Golec, B. (1989):** Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih. Kronika, 37, 3, 192–202.
- Golec, B. (1997):** Turjaški arhiv in njegovi slovenski dokumenti II. Arhivi, 20, 1–2, 178–186.
- Golec, B. (1999):** Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški matični in ljubljanski oklicni knjigi. Arhivi, 22, 1–2, 133–158.
- Golec, B. (2005):** Ljubljansko škofijsko gospostvo (Pfalz) – zakladnica slovenskih sodnih priseg. Arhivi, 28, 2, 239–312.
- Golec, B. (2014):** Nastanek in razvoj slovenskih pokrajinskih imen z ozirom na identitete prebivalcev. V: Mihelič D. (ur.): Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine. Ljubljana, Založba ZRC, 337–348.
- Jakopin, F. et al. (1985):** Slovenska krajevna imena. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Jug, S. (1942):** Slovenski »zapovedni list« iz leta 1570 in novi vinski davek. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 23, 74–84.
- Kek, J. et al. (1834):** Kleines Wörterbuch der slowenischen und deutschen Sprache. Zunächst für Slowenen, welche die deutsche Sprache lernen wollen. Laibach, Joseph Blasnik.
- Klen D. (ur.) (1988):** Povijest Rijeke. Rijeka, Izdavački centar.
- Kmetijske in rokodelske novice:** I (1843), št. 26; II (1844), št. 14; III (1845), št. 6, 33.
- Kobe, J. [psevdonim Milanko Delimarič] (1845):** Beli krajnci unikraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic. Kmetijske in rokodelske novice III (1845), št. 2, 7–8; št. 4, 15–16; št. 5, 19; št. 8, 31.

- [Krelj, S.] (1567): Postilla slouenska. To ie, kar karshanske evangeliske Predige, vèrhu vřaki Nedelřki Evangelion etc. [Regensburg].
- Lublanske novize: I, řt. 27 in 28, 22. 4. 1797; I, řt. 37, 10. 5. 1797; I, řt. 48, 17. 6. 1797, I, řt. 49, 21. 6. 1797; I, řt. 51, 28. 6. 1797; I, řt. 53, 5. 7. 1797; I, řt. 54, 5. 7. 1797; I, řt. 56, 15. 7. 1797; I, řt. 57, 9. 7. 1797; I, řt. 58, 22. 7. 1797; II, řt. 3, 10. 1. 1798; II, řt. 15, 21. 2. 1798.
- Maruřiĉ, B. (2004): Zahodno slovensko ozemlje. Iskanje ozemeljske istovetnosti. V: řtih, P., Balkovec, B. (ur.): Regionalni vidiki slovenske zgodovine. XXXI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Maribor 10.–12. oktober 2002. Ljubljana, Zveza zgodovinskih druřtev Slovenije, 55–64.
- Melik, A. (1960): Slovensko primorje (Slovenija. Geografski oris. II. Opis slovenskih pokrajinj. Āetrti zvezek). Ljubljana, Slovenska matica.
- Merkũ, P. (1980): Slovenska plemiška pisma druřin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja. Trst, Zalořniřtvo trřařkega tiska.
- Merkũ, P. (1982): Zasebna slovenřcina v 17. stoletju. Slavistiĉna revija 30, 121–150.
- Murko, A. J. (1833): Slovėnsko-Nėmshki in Nėmshko-Slovėnski rőzhni besėdnik : kakor se slovėnshina govori na Shtajerskim, Korėshkim, Krájnskim in v' sahodnih stranih na Vőgerskim. Slovėnsko-Nėmshki dėl. V' Grádzi [Gradec], Fránz Ferstl.
- Novak, V. (2006): Slovar stare knjiřne prekmurřine (ur. Hajnřek-Holz, M.). Ljubljana, Zalořba ZRC, ZRC SAZU.
- Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reĉi: VIII (1850), řt. 4, 7, 9, 11, 12, 27, 41, 49.
- Rajhman, J. (1987): Pisma slovenskih protestantov. Briefe der slowenischen Protestanten (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred filološke in literarne vede. Korespondence pomembnih Slovencev 11). Ljubljana, SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inřtitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Rupel, M. (1954): Nove najdbe nařih protestantik XVI. stoletja. Neue Funde unserer Protestantica des XVI. Jahrhunderts (Dela 7). Ljubljana, SAZU, Razred za filološke in literarne vede.
- Rutar, S. (1895): Zavrřniřka gospořcina na Krasu. Izvestja Muzejskega druřtva za Kranjsko V, 213–228.
- Sakrausky, O. (ur.) (1989): Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk (Studien und Texte zur Kirchengeschichte. Fėnfte Reihe. Band 1). Wien, Evangelischer Presseverband.
- Snoj, M. (2009): Etimolořki slovar slovenskih zemljepisnih imen. Ljubljana, Inřtitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Stabej, J. (ur.) (1997): Slovensko-latinski slovar. Po Matija Kastelic – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum, 1680–1710. Ljubljana, Zalořba ZRC.
- [Trubar, P.] (1555): Ta evangeli svetiga Matevsha, sdai pervizh vta slouenski iesig preobernen. Evangelium D. N. Jesu Christi, authore Matthaeio, nunc primum uersum in linguam Schlauiicam. [Tėbingen].
- [Trubar, P.] (1566): Abecedarivm, oli tabliza, is katere se vsaki more laħku inu vkratkim, brati inu pissati nauuzhiti. V Tibingi [Tėbingen].

- Truber, P. (1557):** Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta, vtim so vsi shtyri evcangelisti inv tv diane tih Iogrov etc. Tvbingae [Tübingen].
- Valvasor, J. W. (1689):** Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV. Laybach.
- Vodnik, V. (1997):** Zadovolne Krajnc. Izbrano delo (Zbirka Klasiki Kondorja 20). Ljubljana, Mladinska knjiga.
- ZAL-LJU-488** – Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mesto Ljubljana (LJU-488), I. reg.: šk. 102, št. 145, 19. 12. 1786.
- ZRC SAZU, ISJFR** – Znanstvenoraziskovalni center SAZU (ZRC SAZU), Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (ISJFR): Sekcija za zgodovino slovenskega jezika: Občnoimenska kartoteka, Lastnoimenska kartoteka, Kartoteka patentov (Vaso Suyer); Leksikološka sekcija: Listkovna kartoteka.
- Žontar, J. (ur.) (1988):** Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko biografski vodnik. Handbücher und Karten etc., Manuali e carte etc. Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste, Steiermärkisches Landesarchiv, Kärntner Landesarchiv, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv SR Slovenije, Archivio di Stato di Gorizia, Archivio di Stato di Trieste.
- Žontar, J. (1998):** Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.

TRGOVAČKI PUTEVI I TRGOVINA U SREDNJEM I DONJEM
POLIMLJU U SREDNJEM VIJEKUMarijan *PREMOVIĆ*

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Odsjek za istoriju, 81400 Nikšić, Danila Bojovića bb, Crna Gora

e-mail: premovicmarijan@yahoo.com

IZVLEČEK

*Pojma Srednje in Donje Polimije v tem prispevku sovpadata s prostorom srednjeveških žup: Lim, Ljuboviđa (ozemlje današnje občine Pijelo polje, Črna gora), Zvijezd, Crna Stena (ozemlje občine Prijepolje, Srbija) in Dabar (obsega občino Priboj v Srbiji in Rudo v Bosni in Hercegovini). Dolina Lima in doline njegovih pritokov so kot skupna konfiguracija terena omogočale ugodne pogoje za promet, tako da je bilo celotno ozemlje v srednjem veku pokrito z mrežo karavanskih poti. Predmet naših raziskovanj se nanaša na prve omembe trgovine v arhivskih dokumentih do padca pod osmansko oblast. V oziru izvirnih osnov, tj. raziskovanja gradiva na to temo, je, poleg objavljene relevantne zgodovinske literature, osmanskih virov, kotorskih virov, srbskih virov (darovnic, zapisov, napisov in narativnih virov), potrebno izpostaviti tudi uporabo neobjavljenih virov iz Državnega arhiva v Dubrovniku. Uporabili smo tudi spise iz Dubrovniškega arhiva: *Diversa Cancelariae* i *Diversa Notaria*, ki so nedvomno najpomembnejši za gospodarske odnose in aktivnosti dubrovniških trgovcev. Nekaj gradiva smo našli v serijah *Lamenta de foris* in *Lettere e commissioni di Levante*. Na osnovi ohranjenih srbskih, kotorskih in dubrovniških virov smo predelali naslednje trge in karavanske postaje: Brskovo, cerkev Svetega Petra, Lim, cerkev Grlica, Crnča u Zatonu, Dobro Polje, Nikolj-pazar, Breza (nahajajo se na ozemlju Črne gore), Brodarevo, Prijepolje, Bukovica, Komorani, samostan Mili, hiša Pribila Kučinića, Ivanje Drenova, cerkev Svetega Nikole v Banji in Severin (današnje ozemlje Srbije). V prispevku bomo prikazali razvoj in dinamiko trgovinskega prometa, aktivnost dubrovniških in domačih trgovcev v srednjem veku.*

Ključne besede: trgovina, trgovske poti, srednji vek, Polimje (današnje ozemlje Črne gore, Srbije, Bosne in Hercegovine), Dubrovnik

LE VIE DI COMMERCIO E LE ATTIVITÀ COMMERCIALI NEL TERRITORIO
DI SREDNJE E DONJE POLIMLJE NELL'EPOCA MEDIEVALE

SINTESI

I termini Srednje Polimlje e Donje Polimlje usati in questo lavoro corrispondono al territorio delle seguenti contee medievali chiamate: Lim, Ljuboviđa (territorio dell'odierno Comune di Bijelo Polje, Montenegro), Zvijezd, Crna Stena (territorio dell'odierno Comune

di Prijepolje, Serbia) e Dabar (comprende il territorio dell'odierno Comune di Priboj in Serbia e del Comune di Rudo in Bosnia ed Erzegovina). La valle del fiume Lim e delle sue affluenti, come anche la configurazione dell'intero terreno, creavano delle condizioni vantaggiose per lo sviluppo del commercio, perciò tutto questo spazio era coperto dalla rete delle strade carovaniere. L'oggetto delle ricerche su cui si basa il presente lavoro riguarda le prime tracce delle attività commerciali trovate nei documenti archivistici relativi al periodo che si estende fino alla caduta sotto il dominio ottomano. Per quanto riguarda la base fondamentale del lavoro ovvero la ricerca stessa, oltre agli scritti storici già pubblicati, oltre alle fonti ottomane, fonti di Cattaro e quelle serbe (documenti, scritte, fonti narrative), sono state consultate anche le fonti non pubblicate, quelle dell'Archivio Storico di Ragusa. Sono stati usati gli estratti dall'Archivio di Ragusa: "Diversa Cancellariae" i "Diversa Notariae" – indubbiamente i più importanti per le relazioni commerciali e per le attività dei commercianti di Ragusa. Del materiale è stato ricavato anche dalle serie "Lamenta de foris" e "Lettere e commissioni di Levante". Basandosi sulle fonti conservate, quelle serbe e quelle di Cattaro e di Ragusa, nel presente lavoro vengono trattate le seguenti piazze e stazioni carovaniere: Brskovo, la chiesa di San Pietro, Lim, la chiesa Grlica, Crnča a Zaton, Dobro Polje, Nikolj-pazar, Breza (territorio montenegrino), Brodarevo, Prijepolje, Bukovica, Komorani, monastero Mili, casa di Pribil Kučinić, Ivanje, Drenova, chiesa di San Nicolaa Banja e Severin (oggi, territorio serbo). Il lavoro cercherà di presentare lo sviluppo e la dinamica delle attività commerciali, le attività dei commercianti di Ragusa e di quelli del posto nell'epoca medievale.

Parole chiave: commercio, vie di commercio, Medioevo, Polimlje (odierno territorio del Montenegro, della Serbia e della Bosnia ed Erzegovina), Dubrovnik

U srednjem vijeku u Polimlju Srbi su organizirali teritorijalne jedinice u čijoj osnovi je bila župa. Kanjoni i uska dolina Lima isprekidana je većim brojem kotlina, koje su uvjetovale način i oblik formiranja župa u srednjem vijeku. Tamo gdje se ističu proširene doline, tu su nastale i župe. U Gornjem Polimlju to su plavsko-gusinjska kotlina i okolina Berana, u Srednjem Polimlju prostor od Bijelog Polja do Prijepolja i u Donjem Polimlju okolina Priboja i Rudo. Srednjovjekovne župe Polimlja su uglavnom manjeg opsega zbog prirodnih karakteristika tla.¹ Tako u Gornjem Polimlju nalazile su se župe Plav i Budimlja, u srednjem Lim, Ljuboviđa, Zvijezd i Crna Stena, a u donjem Dabar.²

1 Župa je u srednjem vijeku teritorijalno-društvena formacija, manja ili veća geografska cjelina, kotlinska ili dolinska, u rječnom slivu, zaštićena visinskim reljefom i razvodem po obodu, koja je, zahvaljujući povoljnim klimatskim uvjetima, dobro nastanjena i kultivirana. Kao poseban i opći pojam župa se pojavljuje bezbroj puta u pisanim izvorima srednjeg vijeka (Premović, 2012, 21–37).

2 O župama u Polimlju vidjeti u: Mijatović, 1979, 209–223; Mišić, 2003, 75–82.

Sl. 1: Grad Mileševac u župi Crna Stena (Prijepolje, Srbija).

U današnjem administrativnom pogledu Srednje i Donje Polimlje čine općine: Bijelo Polje (pripada državi Crnoj Gori), Prijepolje, Priboj (pripadaju Srbiji) i Rudo (pripada Bosni i Hercegovini) (Dragović, 2004, 6–36).

Naziv “Polimlje” prvi put je zabilježen 1444. godine u povelji kralja Alfonsa V prilikom popisa gradova hercega Stefana Kosače (Creseuaz Opolimio; grad Kreševac – Hrsovac). Drugi pisani podatak koji se odnosi na Polimlje zabilježen je 1449. godine u jednom dubrovačkom izvoru, tu se spominje grad Severin u Polimlju (*Seuerino in Polimie*). U srednjovjekovnim pisanim izvorima Polimlje se izgleda odnosilo samo na kraj oko Donjeg Polimlja, ispod Dabra (Dinić, 1978, 241–242, 250). U sumarnom popisu sandžaka Bosna iz 1468/69. godine za seoska naselja Marsova, Gorna Obrveno i Gorna Kostil navodi se da pripadaju nahiji Polimlju. Priređivač ovog deftera A. Aličić smatra da se središte nahije Polimlje nalazilo na prostoru današnjeg Rudog (Aličić, 2008, 209, 221). U poimeničnom popisu Hercegovine iz 1475/77. godine zabilježeno je da nahije Mileševa i Ljuboviđa pripadaju Polimlju. Tako se od druge polovice XV vijeka ime Polimlje proširilo na čitavo Donje i Srednje Polimlje (prijepoljski, pribojski i bjelopoljski kraj) (Aličić, 1985, 31, 40, 50).

Dolina Lima i njenih pritoka, pružale su kao i ukupna konfiguracija terena, povoljne uvjete za promet, pa je cijela oblast Polimlja u srednjem vijeku bila prekrivena mrežom karavanskih puteva. Ova oblast je od davnina predstavljala jednu od važnih raskrsnica na Balkanskom poluotoku, jer je povezivala središnje i istočne djelove Balkana sa srednjim dijelom jadranske obale i panonskim basenom (Čuk, 2005, 23).

To su bili dobro poznati putevi, koji su povezivali Dubrovnik sa unutrašnošću Balkana. Iz Dubrovnika je roba za Polimlje najčešće otpremena Drinskim putem (*via Drine*), koji su Dubrovčani nazivali *via Bosne*, a rjeđe i *via vojvode Sandagl*. Put je išao od Dubrovnika na Trebinje, Bileću, Gacko, zatim preko prevoja Čemerno spuštao u tjesnac rijeke Sutjeske, koju je štitila tvrđava Vrtar. Izlazeći iz klisure dospijevao je u Tjentište, da bi potom lijevom obalom Drine kod sela Brod prelazio na desnu obalu i stizao u Hoću. Zbog značaja Hoće kao stanice i raskrsnice ovaj put zvao se još i *via Goze*. Od Hoće jedan se pravac odvajao i vodio uz Čehotinu za Pljevlja i Prijepolje. Glavni pravac Drinskog puta nastavljao je dolinom Drine na Ustikolinu, zatim do Goražda i Samobora, odakle se moglo ići na različite strane: prema Vrhbosni na zapadu i Višegradu i Srebrenici na sjeveru. Od Vrhbosne postojao je put za Polimlje, koji je išao preko Glasinca za Višegrad, u Dobrun, Uvac, Banju Pribojsku, Bijelo Polje, Budimlju i Plav. Drugi poznati put zvao se Jezerski (*via Jesera*) ili Nikšićki put (*via Anagasti*), koji je spajao Dubrovnik, Trebinje i Onogošt, pa preko visoravni Jezera ispod Durmitora vodio do Tare, u rejon današnje Lever Tare. Od Tare put je išao dalje preko Maoča u Pljevlja, odakle su dva puta išla prema Prijepolju: jedan preko Jabuke, a drugi preko Kamene Gore. Od Prijepolja put je vodio do Miloševog Dola, preko Karaule, Haljinovića, Goračića do Sjenice, gdje se vezivao za put koji je išao iz Bosne i preko preko Zlatara. Postojao je i put koji se u Onogoštu odvajao i išao dolinom Zete za Podgoricu, a potom za Medun i Plav i dalje dolinom Lima u Budimlje. Jedan krak ovog puta išao je niz Lim za Crnču i manastir Svetih Apostola, dok je drugi krak puta išao kroz predio Bihor i dalje za Sjenicu.³

Dobra razvijenost putne mreže na prostoru srednjovjekovne Srbije, stoji u tijesnoj vezi sa razvojem rudarstva. Značaj Polimlja kao tranzitnog i gospodarskog područja osobito je porastao je u drugoj polovici XIII i početkom XIV vijeka, kada je, zahvaljujući Sasima, otpočela rudarska proizvodnja u Brskovo kod Mojkovca.⁴ Sa razvojem rudnika Brskovo sve više je bio u upotrebi put koji je povezivao Onogošt (a ujedno i Dubrovnik), s ovim rudarskim središtem. Put je od Onogošta vodio prema dolini Morače i istoimenom manastiru u dvije varijante: ljeti preko visoravni Lukavice i prevoja Trebiješ, a zimi preko župe Gračanice (današnje Nikšićke Župe) i visoravni Štivovo. Iz manastira Morače put je dalje vodio u dolinu Tare, u rejon današnjeg Kolašina, do Brskova.⁵

Prvi pomen srednjovjekovnog rudarskog naselja Brskovo potječe iz jedne odluke Gradskog vijeća u Kotoru od 22. kolovoza 1243. godine. U dokumentu se govori o razvijenoj aktivnosti kotorskih trgovaca vinom i njihovom prisustvu na Brskovskom trgu.⁶ Ovaj podatak nam ukazuje na postojanje trga 40-tih godina XIII vijeka, što potvrđuje i mogućnost da su iskusni rudari Sasi došli iz Ugarske, upravo oko 1241–1242. godine u

3 O cestama u srednjem vijeku vidjeti opširnije u: Dinić, 1937, 125; Jireček, 1959, 275–276, 282–292, 300; Škrivanić, 1974, 43–50, 67–68, 124–126; Blagojević, 1983, 106–107; Aleksić–Premović, 1991, 39–47; Terzić, 1997, 514–515; Čuk, 1996, 9; Malović–Đukić, 1996, 25–26; Luković, 2010, 171–194.

4 Obično se uzima da su se Sasi doselili u Srbiju polovinom XIII vijeka i da su već u drugoj polovici istog vijeka imali značajnu naseobinu u Brskovo (Čuk, 2003, 99–105).

5 O tome vidi više u: Luković, 2005, 110–114.

6 Tekst odluke Gradskog vijeća u Kotoru pomjera dosadašnja znanstvena saznanja o prvom pomenu Brskova za 10-tak godina ranije. Vidjeti o tome u: Sindik, 2008, 305–309.

Srbiju. Od početka aktivnosti ovog rudnika, eksploatisani su srebro, glamsko srebro (u pitanju je srebro sa određenim postotkom zlata) i bakar. Pojava ovih metala privukla je trgovce iz Primorja.⁷ Brskovo je privlačilo trgovce ne samo kao rudarsko mjesto, nego i kao trg odakle se raznosila roba po srpskim zemljama. Trg na kome je obavljana prodaja lociran je na lokalitetu Doganjica. Brojni ugovori svjedoče da je Brskovo bilo najvažnija polazna točka za karavane koji su prenosili robu u Primorje (Dinić, 1937, 122; Mišić, 2006, 12–13).

Utvrđeno je da je grad Brskovo postojao i prije rudnika, a vjerovatno je u početku imao zadatak da kontrolira teritoriju istoimene župe. Ono će biti glavno uporište dubrovačkih i kotorskih trgovaca u srpskoj državi.⁸ Ovi trgovci uzimali su u zakup od srpskih vladara carinu, kovnicu i trg. Na ovom trgu primorski trgovci kupovali su metale, kože, vosak i druge robe, a dopremali su začine, vino i tkanine (Ćirković, Kovačević–Kojić & Ćuk, 2002, 26). Dokumenti iz osamdesetih godina XIII vijeka ukazuju na postojanje katoličke parohije u Brskovu, koja se starala o duhovnim potrebama Sasa, Kotorana, Dubrovčana i drugih katolika koji su kraće ili duže vrijeme boravili u ovom gospodarskom centru (Mitrović, 2012).

U Brskovu su naročito bili brojni članovi dubrovačkih (Bunić, Bodačić, Kašica, Ribičić, Gledić, Gučetić, Prodančić, Benešić i dr.) i kotorskih (Drago, Toma, Buća, Vasiljević, Gostov, Bugon, Mekša, Glavati i dr.) vlasteoskih porodica. Djelovanje stranih trgovaca utjecalo je na domaće stanovništvo da se uključi u trgovinu. Od sredine XIV vijeka raste broj domaćih trgovaca, najviše ih je bilo šezdesetih godina, a kasnije taj broj počinje naglo opadati (Ćirković i suradnici, 2002, 23–26).

Na brskovskom trgu bilo je upućeno i stanovništvo iz Polimlja sa svojim poljoprivrednim proizvodima, pretežno stočarskim. Istovremeno se tu snadbijevalo solju, zanatskim i drugim proizvodima koje su dubrovački, kotorski i ostali trgovci primorskih gradova donosili (Subotić, Skovran & Vlahović, 2010, 58).

Profesor Ignacij Voje pokazao je na osnovu dubrovačkih izvora da od 1370. godine trgovačke veze između Dubrovnika i Brskova slabe.⁹ Tako su Dubrovčani 1399. godine od Osmanlija tražili da plaćaju samo jednu carinu u Brskovu, što im je i obećao Pašajit-beg. Nestabilne političke prilike krajem XIV i početkom XV vijeka utjecale su da primorski trgovci izbjegavaju Brskovo i povlače se iz njega. Dubrovčani u jednom dokumentu iz 1433. godine, upućenom despotu Đurđu Brankoviću, ističu da njihovi trgovci više ne zalaze u Brskovo i ubrajaju ga u napuštena trgovačka mjesta. Carinski sustav u Brskovu ostaće na snazi sve do pada Despotovine, pa i razdoblju pod osmanskom vlašću (Ćirković i suradnici, 2002, 27).

Dubrovačke karavane mnogo su privlačili i srpski manastiri u Polimlju, koji su često bili i putne stanice, a i zbog panađura koji su se kraj njih održavali. Prijenos robe bio je pored stočarstva, glavno zanimanje vlaha, a označavani su u srednjovjekovnim dokumen-

7 O rudarstvu u srednjovjekovnoj Srbiji iscrpno: Ćirković, Kovačević–Kojić, Ćuk, 2002.

8 U drugoj polovici XIII vijeka Brskovo je najznačajniji rudnik i najvažnije trgovačko mjesto. Pojedini Dubrovčani i Kotorani stalno su se nastalili u Brskovo (Mišić, 2006, 14–15).

9 Vidjeti o tome više u: Voje, 1976, 217; Voje, 1982–1983, 93–100.

tima kao ponosnici. Predvođeni svojim kramarima i dubrovačkim brodarstvu, vlaški ponosnici su sa konjima natovarenim raznom robom stizali do pojedinih mjesta u Polimlju, da bi se poslije odmora i pretovara robe vraćali u Dubrovnik s drugom robom. Usput su često navraćali u svoja naselja ili kod stanjana, gdje su konačili. Vlasi iz katuna Maleševci većinom su prevozili robu iz Dubrovnika u Polimlje (Dinić, 1937, 122, 133–135).

Rječni tok Lima predstavljao je veliku prepreku na putovanjima trgovaca. Prelazak preko rijeke obavljan je na određenom gazu (brodu) ili preko skela i mostova. Gazovi su se nalazili na povoljnim mjestima, tamo gdje je rijeka bila najšira i najplića, a tijekom najsporiji.¹⁰

Limskom poveljom (1254–1263) kralj Stefan Uroš I dao je manastiru Sv. Petra na Limu naselje Ljetinu kod mosta i most kako ga je postavio brat Svetog Simeona, pa je ovdje manastir ubirao mostarinu za prelazak (Mošin, Ćirković, Sindik, 2011, 228). Most je napravio humski knez Miroslav, sigurno prije 1190. godine. Nalazio se na značajnom putu i bio je dobar izvor prihoda manastiru (Mišić, 2007, 21, 161, 164–165). Prelazak preko Lima nalazio se i u mjestu Brodarevu, a ono je pripadalo župi Ljubovići, kojom je upravljao župan Dimitrije u monaštvu nazvan David. Dio njegovog bogatstva poticao je od brodarine. Brodarevo je, upravo, po tome dobilo ime (Vlahović, 1968, 9; Tomović, 2003, 49–50).

U osmanskim popisnim defterima koji se odnose na ovaj prostor nalaze se podaci o komunikacijama i prometu. Održavanju i osiguravanju puteva posvećivana je posebna pažnja. Nailazimo na podatke o skelama, mostovima, o njihovoj gradnji, o održavanju, popravljanju i čuvanju. Neka sela imala su zadatak da brinu o putevima, objektima i da osiguraju promet. Od početka osmanske vlasti (1465. godine), Priboj je imao status derbenda, pa su zbog toga stanovnici (derbendžije) bili obavezni da se staraju o sigurnosti puteva i prometa, zatim da stražare pored mostova i skela i održavaju ih. Zbog toga su uživali povoljan status i porezne olakšice. U nahiji Mileševa najvažnija stavka u prihodi-ma sandžak-bega bila je lađu na Limu (9.400 akči).¹¹

Trg je naselje otvorenog tipa, mjesto na kome se vrši robna razmjena, i možemo ih podijeliti na: manastirske trgove, rudarske trgove, gradske trgove u starijim naseljima i na karavanske trgove, koji su nastali na mjestima karavanskih stanica. Prema kontinuitetu njihove funkcije dijelimo ih na: stalne, nedjeljne i godišnje trgove (Anđelić, 1963).

Prema sačuvanim srpskim, dubrovačkim i kotorskim izvorima putne postaje u Polimlju mogu se podijeliti u nekoliko različitih tipova: 1) utvrđeni grad sa podgrađem; 2) trg kao veće neutvrđeno mjesto i seoski trg; 3) crkva ili manastir s trgom; 4) mjesto za odmor i pretovar robe. Treba istaći da podjela putnih postaja ne može se podvrći jedinstvenoj tipologiji zbog promjena vrsta stanica, kao i zbog njihovog napretka ili nestajanja (Tomović, Pušica, 2009).

Dolina Lima bila je odredište do koje su dopirali karavani i ponosnici, odnosno tu se završavala prva etapa puta koji je išao iz Primorja prema unutrašnjosti Srbije (Ćirković,

10 Problematika hidrografskih i rudno-mineralnih resursa detaljno je osvijetljena u: Mišić, 2007, 21, 161, 164–165.

11 O Priboju u osmanskim razdoblju vladavine vidi više u: Šabanović, 1959, 130–131; Zirojević, 1974, 176–184; Ćar–Drnda, 2007, 7, 11–12; Aličić, 2008, 68.

Sl. 2: Crkva Svetog Petra u župi Lim (Bijelo Polje, Crna Gora).

1976, 214–215). Karavani koji su išli za Polimlje brojali su od 40 do 90 konja. Obično je svakog konja pratio po jedan čovjek, a u nesigurnim vremenima ili zbog velike vrijednosti robe broj pratilaca bio je znatno veći (Dinić, 1937, 141–144).

U Dubrovačkom arhivu sačuvan je veliki broj ugovora o prijenosu robe iz Dubrovnika u Polimlje. O karavanima koji su išli iz Polimlja sačuvano je samo nekoliko dokumenata. Obavještenja o karavanskom prometu dobivamo najčešće iz dokumenata o dubrovačkim karavanima koji su na putu prema Dubrovniku doživjeli razne nezgode, napade, pljačke i sl (Ćuk, 1996, 19).

Od robe koju su trgovci iz Dubrovnika najčešće dopremali u Polimlje bila je so, zbog velikog značaja za ljudsku prehranu i stočarsku privredu, tekstilni proizvodi dovoženi su u većim količinama, zatim mrčarija, kositar, šalitra, usoljena riba, vino, sapun, staklo za prozore i sl. Iz Polimlja trgovci su mogli nabavljati stoku i stočarske proizvode, kože, zatim vosak i drugu robu.¹²

Najznačajnija karavanska stanica i trgovački centar u Polimlju bilo je Prijepolje, u župi Crna Stena. Najvjerojatnije je nastalo u vrijeme podizanja manastira Mileševa i osnutka njegovog vlastinstva. Prvi put se spominje 7. srpnja 1343. godine u jednom dubrovačkom ugovoru kao trg manastira Mileševa. Tim ugovorom sklopljenim u Dubrovniku četvorica vlaha Burmaza obvezala su se da odnesu 100 tovara soli dvojici dubrovačkih trgovaca *ad forum Milleseua in loco dico Prepolie* (Ćirković, 1976, 213). Međutim, prvi podatak o vlasima manastira Mileševa datira još iz 1278. godine. Te godine Vladimir Gostimara (vlah Mileševa) dogovorio se s dvojicom Dubrovčana da im odnese vino i robu u Brskovo. Ovaj podatak svjedoči o tome da je vlastinstvo manastira bilo veliko, i to sa osobenostima lokalnog trga (Petrović, 1980, 158). Mileševski grad vršio je funkciju zaštite trga Prijepolja i manastira Mileševa, a nalazio se oko dva kilometra jugoistočno od manastira Mileševa.¹³

Opadanje značaja Brskova doprinijelo je usponu Prijepolja, a težište karavanske trgovine pomjereno je u sedmoj deceniji XIV vijeka u dolinu Lima (Voje, 1976, 217–218; Voje, 1982–1983, 93–100). Od toga vremena putevi kroz Polimlje postaju sve značajniji i prometniji. Povećava se broj karavana i trgovaca u oba smjera (Ćuk, 1996, 10).

Od 1366. godine do 1390. godine, sa privremenim prekidima, odvijala se živa trgovačka aktivnost između Dubrovnika i Prijepolja. U svim ugovorima Prijepolje je naznačeno kao cilj karavana, odakle je roba dalje prenošena za Sjenicu, Trgovište, Novo Brdo, Peć i druga mjesta. Predmet karavanske trgovine od 1366. do 1379. godine bila je najviše so (u 18 ugovora je zabilježena). Podaci iz dubrovačkih dokumenata ukazuju da od 1383. do 1390. godine so nije više glavni artikal za trgovinu. Umjesto nje javljaju se tkanine raznih vrsta i drugi proizvodi, označeni terminima: mercancia, merces i merces. U knjigama dugova, dubrovački vjerovnici zabilježili su da se prvi dužnici iz Prijepolja sreću u Dubrovniku u godinama od 1352. do 1358. godine. Kreditna trgovina Prijepoljaca obavljana je 1365–1368. i 1383–1392. godine (Hrabak, 1976, 236–246).¹⁴

12 Skrećemo pozornost na radove: Han, 1980, 173–185; Dinić–Knežević, 1982, 66, 250–252, 265; Ćuk, 1996, 21–22.

13 O Mileševcu vidjeti u: Thallóczy, 1914, 379, 397–398; Minić, 1976, 103–104; Spasić, 1996, 42–43.

14 O oblicima i tehnicima u trgovini poslovanja vidjeti u: Voje, 2003, 17–100.

Sl. 3: Ostaci utvraenog grada Severin u župi Dabar (Priboj, Srbija).

U nekim ugovorima o prijenosu robe za Polimlje predviđa se opasnost od Osmanlija. Naime, prema ugovoru od 4. kolovoza 1388. godine, Bogoje Marojević se obavezao da preveze 20 tovara tkanina do Prijepolja, ali ako ne bude mogućnosti izvršiti zadatak zbog opasnosti od Osmanlija ili njihovog dolaska, da ih vozi tamo gdje Bogoje odredi (Dinić–Knežević, 1982, 65). Od 1391. godine do 1405. godine nema arhivskih podataka o karavanskom prijenosu robe iz Dubrovnika prema Prijepolju. Ova pojava sigurno je u vezi s novonastalim političkim događajima u Bosni poslije smrti kralja Tvrtka I 1391. godine (Petrović, 1980, 160–168).

Privredni uspon Polimlja najbolje svjedoči o izuzetnom gospodarskom uspjehu pojedinih trgovačkih porodica. Iz prijepoljske sredine poticala je trgovačka obitelj Tobolačarevića, koja je imala razgranatu trgovačku aktivnost. Na temelju prezimena može se zaključiti da su po zanimanju bili obrtnici – izrađivači torbi, vrećica. Tobolačarevići su bili uspješni i bogati trgovci kada su krajem šezdesetih godina XIV vijeka prešli u Dubrovnik i ubrzo primljeni u red dubrovačkog građanstva (Ćuk, 2005, 26–32).

Trgovački promet između Dubrovnika i Prijepolja obnovljen je prestankom rata između Dubrovnika i Bosne 1404. godine. U razdoblju od 1405. do 1437. godine, pojačan je intezitet dubrovačkih karavana u Prijepolje. Za ovaj period sačuvano je 37 ugovora,

a gotovo u polovici (16) Prijepolje je označeno kao cilj karavana, u ostalim ugovorima naznačeno je gdje su još pored Prijepolja karavani bili upućeni. Analizom ovih ugovora dr. Ruža Ćuk navodi da se Prijepolje tada razvilo u napredno i urbano naselje. U dubrovačkim dokumentima tada se spominje i posebna poslovna četvrt zvana *borgo*. Tu su Dubrovčani imali svoje dućane, a prijepoljski stanjani držali su konačišta u svojim kućama. Poslije prvog pada Despotovine 1439. godine nastupilo je teško vrijeme za prijepoljski trg: zamire karavanski promet između Dubrovnika i Prijepolja (Ćuk, 1996, 12–13).

Odmah poslije Prijepolja najčešće posjećivana karavanska stanica bila je Bukovica. U dubrovačkoj građi ona se javlja prije Prijepolja. Prvi put se spominje 9. svibnja 1329. godine, kada su Dubrovčani u njoj poslovali i živjeli, a vjerovatno je obrazovana bar jednu deceniju ranije. Dubrovački vlastelin Procul de Kasatica sreće se 1330. i 1344. godine u Bukovici. Prisutnost Dubrovčana ukazuje na značaj trga i njegovu trgovačku aktivnost. U petoj deceniji XIV vijeka otpočeo je proces stvaranja domaćih trgovaca, koji se u šestoj i sedmoj deceniji toga vijeka pojavljuju u Dubrovniku u većem broju da trguju i uzimaju robu na kredit. Bukovica je bila prvenstveno trg solju. Kao izrazito stočarskom kraju, ovom području bile su potrebne velike količine soli, za ljude i stoku, o čemu nam svjedoči i nekoliko dokumenata. U posljednje tri desetljeća XIV vijeka Bukovica se rijetko spominje, a njeno ponovno oživljavanje zabilježeno je u dokumentima od 1405. do 1412. godine. U ugovorima se javljala zajedno sa Prijepoljem, Dobrim Poljem, Ravnom i crkvom Sv. Nikole. Iako poznata iz arhivske građe kao karavanska stanica i trg, Bukovica još uvijek nije precizno ubicirana. Prema ugovoru od 4. rujna 1405. navedeno je da karavan treba ići *in Nabuhovica ad Lim super territorio comitis Pauli*, što znači da se nalazila od Prijepolja niz Lim prema Drini, na području koje je pripadalo Pavlu Radenoviću (Ćuk, 1982–1983, 42–46; Ćuk, 1999, 63).

U arhivskim dokumentima često se javljaju i druge karavanske stanice u Srednjem i Donjem Polimlju. Karavanska stanica Breza prvi put se spominje 1398. godine: tada su dubrovački trgovci kupili dvije robinje za koje se izričito navodi da su iz Breze u Bosni. Dubrovački izvori od 1422. do 1437. godine opisuju Brezu kao granično mjesto između Bosne i Srbije. U nekoliko ugovora Breza se navodi kao: *usue ad locum que dicitur Bries ad confinia de Bosna et Sclauonia* (19. lipnja 1425); *ad Bresle ad confinia Sclauonie* (3. listopada 1436); *usque ad locum Brese confinis Sclauonie* (15. travnja 1437). Kao granična oblast imala je karakter življeg tranzitnog mjesta. Vlaški karavani donosili su do Breze uglavnom tkanine i kositar. Srednjovjekovna Breza odgovara današnjem selu Breza, između sela Mataruge i Kozice, u pljevaljskom kraju (Ćuk, 1982–1983, 61–69).

Nedaleko od Breze kao prvo mjesto u Despotovini pominje se karavanska stanica Komarani. Do nje se stizalo preko Breze ili, kako ponekad u arhivskim izvorima stoji, Komarani su se nalazili ispod Breze. U izvorima se bilježi kao naselje ili mjesto. U jednom ugovoru, sklopljenom krajem rujna 1424. godine, zabilježeno je da 15 tovara tkanine treba prenijeti *usque ad locum Comarani sub teritoria domini Georgii Volchouich*. Ovaj podatak jasno saopštava da su Komarani pripadali despotu Đurđu Brankoviću. Prema ugovoru od 4. veljače 1434. godine, da bi se odredio položaj Komorana navođena je Breza *usque Villom vocato Comarani in bries districtum Sclauonie* (Ćuk, 1982–1983, 66–69). Pod terminom *Sclavonia* u Dubrovačkim arhivskim knjigama isključivo se ozna-

čava Srbija.¹⁵ Komarani su danas predio i istoimeno naselje sjeverno od Brodareva. Ipak, Breza i Komarani nisu uspjeli razviti se u značajnija trgovačka naselja.

U knjigama dubrovačke kancelarije i notarijata crkve i manastiri u Polimlju zabilježene su kao karavanske stanice. U župi Lim nalazila se crkva Svetog Petra (koju je podigao humski knez Miroslav), a koja je imala značajno mjesto na putu iz Primorja u unutrašnjost Srbije. U trgovačkom prometu pominje se od 1393. do 1413. godine. Iz dubrovačkih izvora u razdoblju od 1401. do 1413. godine saznajemo da su karavani stizali u određište koje je naznačeno kao mjesto (*locus*) Lim blizu Petrove crkve ili samo mjesto Lim. Ovdje se nalazila karavanska stanica i obično je crkva Sv. Petra navođena da bi se bliže odredio položaj mjesta Lim: *ad locum dictum Lim ad ecclesiam Sancti Petri; ad locum Lim prope ecclesiam S. Petri*. Dubrovčani su dobro poznavali predjele i mjesta u Polimlju jer su tu poslovali i trgovali, kraće ili duže boravili, ponekad se dešavalo da tijekom putovanja pretrpe štetu i razbojništvo. U jednom ugovoru iz 1408. godine dogovoreno je da karavan ide do Lima, i to onim putem do rječnog mjesta Lim (*ad dictum locum Lim*). Crkva Svetog Petra ne spominje se poslije 1413. godine kao karavanska stanica. Njenu ulogu preuzelo je mjesto Lim, koje je bilo aktivno odredište karavana do 1430. godine. Tako u jednom ugovoru (6. VI 1429) izričito stoji da je karavan morao doći do rječnog mjesta Lim *usque ad dictum locum de Limo* (Ćuk, 1996, 17–19).

Na trgovinski promet plaćale su se carine. Carina je naplaćivana na trgovima na kojima je roba prodavana, i to samo na prodanu količinu robe. Ostatak robe trgovac je mogao nositi na drugi trg, gdje se postupak ponavljao. Na svu preostalu robu carina je naplaćivana na posljednjem trgu, prije izlaska iz zemlje (na granici) (Veselinović, 1984, 25–42). Na Limu su krajem XIV vijeka postojale carine skopskog krajiškog bega Pašajita (DADU, 1). Carina se, najvjerojatnije, nalazila na mostu koji je postavio knez Miroslav, u selu Ljetine (Tomović, Pušica, 2009, 85). Da bi privukao dubrovačke trgovce, Pašajit je 1398. godine smanjio carinu za jednu četvrtinu. Carinu su držali u zakup dubrovački carinarnici Vlahota Milinović i Pribil Radulinović 1411. godine (*dohaneri dela dohana de Passait in Limo*). Limska carina spominje se i 1447. godine na putu za Trgovište.¹⁶

U četiri dokumenta Državnog arhiva u Dubrovniku zabilježena je crkva Grlica kao karavanska stanica. Prvi put se spominje 1423. godine, kada su dvojica vlaha iz katuna Maleševca ugovorili da na 40 konja prenesu robu *in loco dicto Lim ad ecclesiam cui dicitur Gerlicina* (DADU, 2). Prema ugovoru od 6. lipnja 1429. godine, izričito se navodi da je karavan morao da odnese tri salme tkanina do rječnog mjesta Lim (*usque ad dictum locum de Limo*), kod crkve zvane Grlica (*apud ecclesiam vocatam Grliza*) (DADU, 3). Sljedeće godine dogovoreno je da karavan dopremi 20 tovara robe *usque ad Limum penes ecclesiam Gerlizina* (DADU, 4). U drugom ugovoru od 25. kolovoza 1430. godine zabilježeno je da karavan treba prenijeti jedan tovar tkanina *ultra flumen Limi in ecclesiam*

15 O značenju *Scavonia* u srednjovjekovnim pisanim izvorima vidjeti u: Dinić, 1978, 33–36; U odlukama Malog vijeća (*Acta Consilii Minoris*) od 1415. do sredine 1460. koje se odnose na Srbiju vidjeti pomene termina *Scavonia* (Veselinović, 1997).

16 O promjenama u poslovanju trgovaca i carinama vidjeti opširnije: Veselinović, 1983, 25–42; Veselinović, 1984, 25–42.

Gerlize, super territorio domini Georgii despoti. Ponosnici karavana bili su iz obitelji Stanković (DADU, 5).¹⁷ Crkva se nalazila u selu Rodijelja, na ušću Grličkog potoka u rijeku Bisticu, desnu pritoku Lima (Tomović, 2008, 261–278).

Nedaleko od župe Budimlje kao karavanska stanica pojavljuje se Crnča u Zatonu, u župi Lim. Sačuvan je podatak iz 1365. godine o jednom karavanu čiji su ponosnici bili Drobnjaci, a koji je išao do Crnče. Dva brata Drobnjaka, braća Priboj i Vokša, ugovorom od 3. svibnja 1365. obvezala su se da odvedu Matka Burmaza zdravog i sigurnog sve do Crnče, u oblasti patrijaha, sa osam peča (bala) tkanine za osam perpera, što znači da je cijena prijevoza iznosila jedan perper po komadu (*usque ad Cerenco, contrate patriarce*).¹⁸

U jednom ugovoru koji je sklopljen 3. lipnja 1353. godine između Radomana Jurjevića (čovjeka Vojislava Vojinovića) i Marina Kapelarija o prijenosu 82 tovara soli navedeno je da karavan treba ići u tri mjesta: Prijepolje, Bukovicu i Dobro Polje. Postoji mišljenje da je Dobro Polje trebalo identificirati s Pavinim Poljem u župi Ljuboviđa. Selo se nalazi na putu, koji ide od Pljevalja na naselje Otilovići, planinu Ivovik, naselje Kozice i odatle preko Pavinog Polja dolinom rijeke Ljuboviđe stizalo se u Bijelo Polje (Tomović, Pušica, 2009, 93).

Od druge polovine XV vijeka kao karavanska stanica na desnoj strani Lima, nasuprot crkve Svetog Petra, razvija se Nikolj–trg ili Nikolj–pazar (Šćepanović, 1987, 95–96). Prvi sačuvani podatak o trgu nalazi se u poslovnoj knjizi dubrovačkog trgovca Dživana Pripčinovića. Dživan je 1456–1457. otkupljivao crvac (*chermesium*—smatra se da je to ruda cinabarid, mada postoji i mišljenje da je to sirovina za bojenje) od ljudi iz Nikolj–pazara (Hrabak, 1999, 63; Voje, 2008, 101–116). U početku na ovom trgu prodavalo se roblje. Trgovina robljem bila je jedan od najunosnijih poslova u srednjem vijeku. U jednom dokumentu (prije 1467. godine) zabilježena je prodaja roba Radoja Božidarovića iz Milina kod Dubrovnika, koga je tada na Nikolj–trgu kupio neki Hamza za 30 dukata od jednog Drobnjaka. U dubrovačkim dokumentima 70-tih godina XV vijeka spominju se poslovni ljudi iz Nikolj–pazara: Ljuben Vukašinić, Radoslav Marković, Dmitar Radičević iz Bistrice kod Nikolj–trga, Rađenko Miljenović, Vladislav Sakočević iz Peštera kod Nikolj–trga i dr. Trgovci s ovog trga izvozili su samo: vosak i crvac (Hrabak, 1976, 250–252; Šćepanović, 1987, 95–96). U jednom dokumentu Kotorskog arhiva iz 1497. godine zapisano je, da je carinik u Risnu Jovan Bonulović iz Nikolj–pazara. Ovaj podatak predstavlja prvi pomen Nikolj–pazara u Kotorskom arhivu (Stjepčević, Kovijanić, 1954, 610).

Krajem XIV i u XV vijeku došlo je do značajnih političkih, gospodarskih i društveno-ekonomskih promjena, koje su se osobito odrazile na trgovinu u dijelu Polimlja pod

17 Najbrojnije vijesti o Polimlju nalaze se u dubrovačkim serijama kancelarijata (*Diversa Cancellariae*) i notarijata (*Debita Notariae*). Kancelarija je zapisivala sudske poslove (tužbe, ročišta, iskaze svjedoka, presude i ostalo), oglase o prodaji nekretnina i druge poslove. Notarijat je zapisivao isprave (zadužnice, miraze, kupnje i prodaje, punomoći, oporuke, agrarne ugovore i razne druge poslove). O radu kancelarije i notarijata vidjeti u: Foretić, 1959, 315–336.

18 Ovo naselje je pouzdano identificirao sa žičkim metohom u Zatonu profesor Mihailo Dinić. Vidjeti više u: Dinić, 1937, 124–125; Dinić–Knežević, 1982, 66; Malović–Đukić, 1996, 28.

vlašću Brankovića. I pored opće zainteresiranosti za nesmetano obavljanje trgovine, u pojedinim razdobljima dolazilo je i do njenog obustavljanja. Ove promjene praćene su prisustvom Osmanlija i uticale na smanjenje trgovine, sve do konačnog pada Despotovine 1459. godine (Veselinović, 1982, 49–56).

U trgovačkom prometu četrdesetih i pedesetih godina XV vijeka kao polazište dubrovačkih karavana javlja se u dva ugovora (1446. godine), karavanska stanica u Brodarevu, smještena u lijepoj i plodnoj kotlini. Prema prvom ugovoru dvojica vlaha iz katuna Mirilovci obvezala su se Marinu Buniću da će do kraja srpnja prevesti 200 tovara olova iz Brodareva u Dubrovnik, a u povratku da prenesu so iste težine i 10 lakata tkanina. U drugom ugovoru Vlad Andrić iz Trgovišta prodao je u ime Boška Karčića iz Plane 36 milijara olova Kotoraninu ser Mihajlu Platašiću. Nisu sačuvani podaci o Brodarevu kao cilju dubrovačkih karavana ili jednom od njegovih odredišta (Ćuk, 1996, 17, 20).

Jugoistočno od manastira Davidovice, na desnoj obali Lima, leže ruševine manastira Mili, koja je u srednjem vijeku spadala u manje posjećene karavanske stanice u Polimlju (Knežević, 1996, 77–78). Prema ugovoru od listopada 1413. godine, Hlapac Stanković obavezao se prenijeti robu do manastira Mili, pri čemu je u ugovoru ostavljena mogućnost da će – ukoliko se ne bude mogla prijeći rijeka Lim – robu dostaviti u Prijepolje (Tomović, Pušica, 2009, 87). U blizini manastira nalazi se velika stijena, postoji mišljenje da je tu bila skela za prelazak preko rijeke prema manastiru (Terzić, 1996, 510).

Jedna od manjih karavanskih stanica bila je kuća Pribilla Kučinića. U izvorima Dubrovačkog arhiva Pribil se pominje 9. srpnja 1392. godine kao *Pribilli Cuchnich hominis domini Volchi* (DADU, 6), zatim 1401. godine *ad locatum vocatum Pribil Cuchinic* (DADU, 7) i 1406. godine *ad viam Limi usque ad domum Pribil Cuchinic* (DADU, 8). Postoji mišljenje da naselje Pribilla Kučinića treba identificirati sa selom Kučin na lijevoj strani Lima, sjeverno od Prijepolja (Tomović, Pušica, 2009, 93).

Na desnoj obali Lima, južno od Prijepolja, nalazi se Ivanje, pominje se u jednom dubrovačkom ugovoru 1407. godine (Ćuk, 1996, 16). Naselje Drenova sjeverno od Prijepolja, sreće se u dva ugovora, 18. srpnja (DADU, 9) i 15. kolovoza 1425. godine (DADU, 10), kao cilj karavana, a u dva ugovora kao jedno od mjesta gdje se upućuju karavani (uz Brezu).¹⁹ Ivanje i Drenova pripadala su skupini manjih karavanskih stanica (Ćuk, 1996, 16).

U Donjem Polimlju, u župi Dabar nalazila se crkva Svetog Nikole u Banji, gdje su karavani svraćali od 1402. do 1415. godine. U dokumentima je navođeno da karavan treba ići kod crkve Svetog Nikole (1401. 1405. 1415.) ili je samo naznačena Banja (1405, 1411, 1414) (Tomović, Pušica, 2009, 85). U ugovorima se navodila jasna odrednica pripadnosti *ad partes Sclavoniae in loco vocato ecclesia S. Nicolay* (18. srpnja 1405) (Ćuk, 2002, 381). U Dabru se nalazio i manastir Sv. Đorđa, u selu Mažići, na lijevoj obali Lima. Iako se ne spominje u dokumentima kao trg, sačuvana mikrotoponimija (Panađurište, Padališće, Stroja, Sokolin, Kula–karaula, Zbornjača i dr.) ukazuje nam da se manastirski trg nalazio na planini Pobijenik (Šalipurović, 1976, 129–147).

19 Tekst ugovora: *Brixa et usque ad locum que dicitur Drinua*, 18. VII 1425; *Brixa et usque ad locum que dicitur Drinua*, 15. VIII 1425 (Ćuk, 1987, 71).

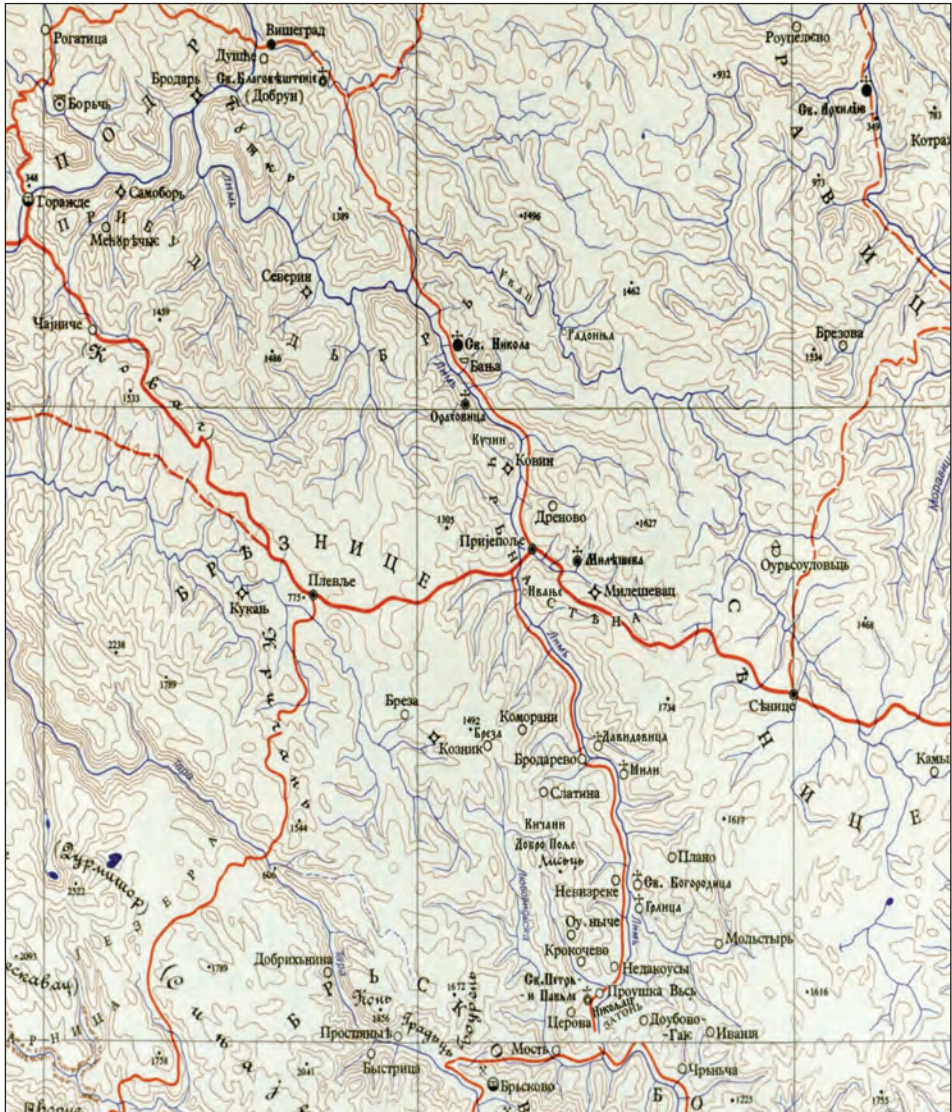
Karavanske stanice u Srednjem i Donjem Polimlju zabilježene u arhivskoj građi u godinama:

Prijepolje	1343–1390, 1405–1437, 1447, 1451.
Bukovica	1353, 1365, 1405–1412.
kuća Pribila Kučinića	1392–1406.
crkva Svetog Petra	1393–1413.
Lim	1401–1430.
crkva Svetog Nikole u Banji	1402–1415.
Ivanje	1407.
Ravno	1407.
crkva Mili	1413.
Breza	1422–1437.
crkva Grlica	1423–1430.
Komarani	1424–1436.
Drenova	1424–1425.
Brodarevo	1446 (Ćuk, 1996, 23).

Kao karavanska stanica u dubrovačkim dokumentima pominje se i utvrđeni grad Severin. Ostaci utvrđenja danas se nalaze na vrhu brda Međustene, oko dva km jugoistočno od današnjeg Severina, na putu Priboj – Rudo.²⁰ Severin se ubraja u manje poznate i vrlo rijetko posjećivane karavanske stanice u Polimlju. U *Lamenta de foris* od 30. januara 1449. godine navodi se da je izvjesni *Dmitar Vuchosich qui stat sub Seuerino in Polimie, homo domini chercech Stiepani*, opljačkao i ubio jednog Dubrovčanina (DADU, 11; Dinić, 1978, 241–242). Akademik Desanka Kovačević–Kojić smatra da je na ovom mjestu sigurno bilo više trgovačkog prometa, a sačuvani toponimi Doganja i Podganje izvedeni od dogana (talijanski naziv za carinu) ukazuju na mogućnost postojanja i carine (Kovačević–Kojić, 1978, 111).

Privredni uspon Polimlja označava snažan proces urbanizacije u prvoj polovici XV vijeka (Kovačević–Kojić, 2001, 21–25). Ono što je doprinijelo pojavi velikog broja karavanskih stanica i trgova, malih i velikih, podudara se se snažnim gospodarskim razvojem Dubrovnika, tako i srpskih zemalja i oblasti Kosača krajem XIV i u prvoj polovici XV vijeka. I pored mijenjanja granica i vlasti, gospodarski razvoj ovog prostora sve vrijeme je tekao nesmetano. Veliki broj karavanskih stanica svjedoči nam o visokom stupnju gospodarskog razvoja ove oblasti.

20 O Severinu opširnije vidjeti u: Thallóczy, 1914, 362, 379, 397–398; Nikolić, 1975, 35–39; Spasić, 1996, 42–43.

Sl. 4: Putne stanice i trase srednjovjekovnih puteva u Srednjem i Donjem Polimlju.²¹

21 Imena putnih stanica na karti data su na staroslavenskom jeziku. Rekonstrukcija je urađena na podlozi povijesne karte u izdanju Istorijskog instituta u Beogradu probni list V iz 1957. godine.

TRADE ROUTES AND TRADE IN MIDDLE AND LOWER POLIMLJE
DURING THE MIDDLE AGES*Marijan PREMOVIĆ*

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Department of History, 81400 Nikšić, Danila Bojovića bb,
Montenegro
e-mail: premovicmarijan@yahoo.com

SUMMARY

In this paper, the terms such as Middle and Lower Polimlje refers to the area of the following medieval parishes: Lim, Ljubovidj (which is now the territory of municipality of Bijelo Polje, Montenegro), Zvijezd, Crna Stena (the territory of the municipality of Prijepolje, Serbia) and Dabar (includes Priboj, Serbia and Rudo in Bosnia and Herzegovina). Due to the favorable geographical and strategic position, this area had a well developed road network in the Middle Ages. Many important international roads passed through Polimlje connecting the central and eastern parts of the Balkans with the middle part of the Adriatic coast. They were well-known roads, which connected Dubrovnik with the continental parts of Balkans. The supplies were usually dispatched by the roads of Drina and Lake in order to reach Polimlje after leaving Dubrovnik. About karavnskog traffic intensity and fly shops in Polimlje valuable testimonials provide information from Dubrovnik books of the officials. Data from the books of the officials of Dubrovnik witness about the intensity of traffic and mile-long columns of vehicles transporting the supplies in Polimlje.

In Polimlje, the caravan traffic started to develop in XIII century, and having regard to some preserved contracts obtained from Dubrovnik's archive, the traffic used to be very constant during the first four decades of XV century. The squares served as caravan stations, where people and cattle used to take a rest during the trip or even spend a night when having a long trips. Goods could not be transported by car, but loaded the horses, the transport of goods took care of the people from Vlaska. The historical sources show that the caravan stations and boarding houses in this area occur as a fortified town with suburbs (Severin), squares (Brskovo, Prijepolje, Bukovica), churches and monasteries (Sveti Petar na Limu, Sveti Nikola, Mili, Grlica, Nikoljac) as well as the places for leisure and reloading (Crnča, Brodarevo, Breza, Komarani, Drenova, Ivanje, selo Pribila Kučinića – Kučin, Dobro Polje). In Polimlje, the squares looked like open-type settlements. Brskovo and Prijepolje were the two most relevant trade centers. There are the two groups of caravan stations, in terms of dynamics and these are the following: the first one refers to the stations which were in use by the end of XIV and first two decades of XV century, and those were the following: Bukovica, Pribil Kučinić's house, Church of St. Peter, Lim, the Church of St. Nikola in Banja, Ivanje and Mili Monastery. The second group includes the following stations which reached the peak in 20s and 30s (XV century): Breza, the Church of Grlica, Komorani, Drenova, Brodarevo). Constant trade traffic between Polimlje and Dubrovnik significantly contributes to the improvement of the economic environment. From Dubrovnik, traders usually used to transport the following

goods: salt (due to its importance for human consumption and livestock economy), large quantities of textile products, tin, salted fish, vine, soap, glass for windows, etc. From Polimlje, which was predominantly livestock area, trades could procure livestock products, leather, wax and other goods. Economic boost followed by urbanization process, occurred during the first half of XV century. The increase in number of caravan stations and squares, both small and large, proves the high level of economic development. The approaching the Ottomans, the first decline of Despotovina (1439) and all the negative events that followed it, have negatively impacted on the caravan trade. After the definitive Ottoman conquest of the area, 1455 and in 1465, the caravan traffic between Dubrovnik and Polimlje slowly subsided.

Finally, we can conclude that the emergence and development of caravan stations in Polimlja was influenced by many favorable circumstances, especially good traffic connection, and then the increase of export of precious metals from Serbia, via Dubrovnik, to the Mediterranean market. Development of trade positively affected many segments of life of the medieval population in this area, primarily in the way that the excess of products was carried to the market and usually exchanged for salt or just sold. Intense commercial traffic, transit and the stay of many caravans and merchants from Dubrovnik encouraged locals to actively involve in trade with the coastal towns. Some families from the area achieved great business success, gained considerable capital and settled in Dubrovnik. Economic progress was best reflected through the development of Prijepolje, which became an urban settlement with the special business quarter where the people of Dubrovnik had their stores. The growth of trade traffic strongly influenced the process of urbanization of Polimlje in the first half of the fifteenth century.

Key words: trade, trade routes, Middle Ages, Polimlje (present-day territory of Montenegro, Serbia, and Bosnia and Herzegovina), Dubrovnik

IZVORI I LITERATURA

- DADU, 1** – Državni arhiv u Dubrovniku (DADU), Lettere e commissioni di Levante, sv. 1, fol. 16, 1399.
- DADU, 2** – DADU, Diversa Cancellariae (DC), sv. 42, fol. 119–119', 19. III 1423.
- DADU, 3** – DADU, DC, sv. 45, fol. 235–235', 6.VI 1429.
- DADU, 4** – DADU, DC, sv. 46, fol. 202', 16. VIII 1430.
- DADU, 5** – DADU, Diversa Notariae (DN), sv. 16, fol. 277, 25. VIII 1430.
- DADU, 6** – DADU, DC, sv. 30, fol. 124', 9. VII 1392.
- DADU, 7** – DADU, DC, sv. 34, fol. 15–15', 15. IX 1401.
- DADU, 8** – DADU, DC, sv. 36, fol. 85, 13. VIII 1406.
- DADU, 9** – DADU, DC, sv. 43, fol. 166', 18. VII 1425.
- DADU, 10** – DADU, DC, sv. 43, fol. 181, 15. VIII 1425.
- DADU, 11** – DADU, Lamenta de foris, sv. 22, fol. 11, 30. I 1449.
- Aleksić–Premović, D. (1991):** Trasa rimskog puta na deonici Prijepolje – Novi Pazar u svjetlu novih arheoloških istraživanja. Novopazarski zbornik, 15, 39–47.
- Aličić, A. S. (1985):** Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina. Sarajevo, Orijentalni institut.
- Aličić, A. S. (2008):** Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine. Mostar, Islamski kulturni centar.
- Andelić, P. (1963):** Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu–Arheologija, XVIII, 179–194.
- Blagojević, M. (1983):** Pregled istorijske geografije srednjovekovne Srbije. Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, 20, Beograd, 45–126.
- Čar–Drnda, H. (2007):** Iz istorije Priboja na Limu – osmanski period. Priboj, Zavičajni muzej, Dom kulture.
- Ćirković, S. (1976):** Prijepolje u srednjem veku. Simpozijum Seoski dani Sretna Vukosavljevića, III, Prijepolje, 211–223.
- Ćirković, S., Kovačević–Kojić, D. & R. Ćuk (2002):** Staro srpsko rudarstvo. Beograd, Novi Sad, Vukova zadužbina, Prometej.
- Ćuk, R. (1982–1983):** Dva stara trga u Polimlju. Istorijski časopis, XXIX–XXX, 39–46.
- Ćuk, R. (1987):** Breza i Komorani – srednjovekovna naselja u Polimlju. Istorijski časopis, XXXIV, 61–73.
- Ćuk, R. (1996):** Karavanske stanice u Polimlju u srednjem veku. Mileševski zapisi, 2, 7–24.
- Ćuk, R. (1999):** Pljevlja i pljevaljski kraj u dubrovačkoj arhivskoj građi. Glasnik Zavičajnog muzeja, 1, 55–67.
- Ćuk, R. (2003):** Počeci rudarstva i privredni uspon Srbije. U: Živković, T. (ur.): Kralj Vladislav i Srbija XIII veka. Beograd, Istorijski institut, 99–105.
- Ćuk, R. (2005):** Polimlje u srednjem veku: ljudi i poslovi. Mileševski zapisi, 6, 23–33.
- Dinić–Knežević, D. (1982):** Tkanine u privredi srednjovekovnog Dubrovnika. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.

- Dinić, M. (1937):** Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina. Jugoslavenski istoriski časopis, 1–4, 119–145.
- Dinić, M. (1978):** Srpske zemlje u srednjem veku: istorijsko-geografske studije. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Dragović, R (2004):** Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj. Beograd, Srpsko geografsko društvo.
- Foretić, V. (1959):** Dubrovački arhiv u srednjem vijeku. Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 6–7, 315–336.
- Han, V. (1980):** Nalazi srednjovekovnog i novijeg stakla u Polimlju–Mileševa. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, VIII, 173–185.
- Hrabak, B. (1976):** Poslovni ljudi Polimlja (1350–1700). Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, III, Prijepolje, 235–257.
- Hrabak, B. (1999):** Foča do kraja XVIII veka. Beograd, B. Hrabak.
- Jireček, K. (1959):** Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku. Zbornik Konstantina Jirečeka, I, 205–304.
- Knežević, B. (1996):** Crkve i manastiri u srednjem Polimlju. Mileševski zapisi, 2, 71–88.
- Kovačević–Kojić, D. (1978):** Gradska naselja srednjovekovne bosanske države. Sarajevo, Veselin Masleša.
- Luković, M. (2005):** Zajednička granica oblasti Kosača i oblasti Brankovića južno od reke Tare. Balkanika, XXXV, 91–159.
- Luković, M. (2010):** Trase srednjovekovnih puteva na durmitorskom području. U: Tomović, G. (ur.): Šćepan Polje i njegove svetinje kroz vjekove. Berane, Sveviđe, Zagrade, 171–194.
- Malović–Đukić, M. (1996):** Drobjnaci u karavanskoj trgovini Polimlja u srednjem veku. Mileševski zapisi, 2, 25–32.
- Mijatović, R. (1979):** Srednjovekovne župe duž Lima. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, VII, Prijepolje, 209–223.
- Minić, D. (1976):** Nekoliko srednjovekovnih gradova u Srednjem Polimlju. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, IV, Prijepolje, 101–110.
- Mišić, S. (2003):** Teritorijalno – upravna organizacija Polimlja (XII–XIV vek). U: Živković, T. (ur.): Kralj Vladislav i Srbija XIII veka. Beograd, Istorijski institut, 75–82.
- Mišić, S. (2006):** Potarje u srednjem veku. Glasnik Zavičajnog muzeja, 5, 9–17.
- Mišić, S. (2007):** Korišćenje unutrašnjih voda u srpskim zemljama srednjeg veka. Beograd, Utopija.
- Mitrović, K. (2012):** Katolička parohija u Brskovu. Mileševski zapisi, 9, 25–34.
- Mošin, V., Ćirković, S. & D. Sindik (2011):** Zbornik srednjovekovnih ćirilskih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, knj. I 1186–1321. Beograd, Istorijski institut.
- Nikolić, M. (1975):** Dva srednjovekovna grada u jugozapadnoj Srbiji. Užički zbornik, 4, 35–44.
- Petrović, Đ. (1980):** Prilog poznavanja Prijepolja u kasnom srednjem veku. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, VIII, Prijepolje, 157–172.
- Premović, M. (2012):** Župa Budimlja u srednjem vijeku. Cetinje, Državni arhiv Crne Gore.
- Sindik, D. (2008):** O prvom pomenu Brskova. Istorijski časopis, LVI, 305–309.

- Spasić, D. (1996):** Srednjovekovni utvrđeni gradovi srednjeg Polimlja. Mileševski zapisi, 2, 35–69.
- Stjepčević, I., Kovijanić, R. (1954):** Prvi pomeni Nikolj–pazara i Bijelog Polja. Istorijski zapisi, X, 2, 610–611.
- Subotić, V., Skovran, A. & P. Vlahović (2010):** Biseri stare Raške. Beograd, Zavičajno udruženje Novovarošana u Beogradu.
- Šabanović, H. (1959):** Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela. Sarajevo, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Šalipurović, V. (1976):** Srednjovekovni metoh i trg manastira svetog Đorđa u Mažićima po do danas sačuvanim nazivima mesta. Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, IV, Prijepolje, 129–147.
- Šćepanović, Ž. (1987):** Pregled prošlosti Bijelog Polja i okoline do 1918. godine. U: Novaković, M. (ur.): Bijelo Polje. Bijelo Polje, Beograd, Skupština opštine, Stručna knjiga, 89–97.
- Škrivanić, G. (1974):** Putevi u srednjovekovnoj Srbiji. Beograd, Turistička štampa.
- Terzić, S. (1997):** Beleške sa istorijsko – geografskih istraživanja srednjeg Polimlja (13–17. maj 1996). Istorijski časopis, XLII–XLIII, 505–517.
- Thallóczy Von, L. (1914):** Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. München, Leipzig, Duncker & Humblot.
- Tomović, G. (2003):** Župa Ljuboviđa. U: Živković, T. (ur.): Kralj Vladislav i Srbija XIII veka. Beograd, Istorijski institut, 47–62.
- Tomović, G. (2008):** Dubrovačka građa o crkvi Grlici u Polimlju. Istorijski časopis, LVI, 261–278.
- Tomović, G., Pušica, S. (2009):** Srednjovekovne putne stanice i konačišta u Polimlju. Mileševski zapisi, 8, 69–96.
- Veselinović, A. (1982):** Trgovina u Srbiji u doba Despotovine. Magistarski rad u rukopisu. Beograd, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Veselinović, A. (1983):** Zabrane i prekidi trgovine u Srbiji u doba Despotovine. Istorijski glasnik, 1–2, 25–42.
- Veselinović, A. (1984):** Carinski sistem u Srbiji u doba Despotovine. Istorijski glasnik, 1–2, 25–42.
- Veselinović, A. (1997):** Dubrovačko Malo veće o Srbiji (1415–1460). Beograd, Kraljevo, Čačak, Istorijski institut SANU, Istorijski arhiv Kraljevo, Istorijski arhiv Čačak.
- Veselinović, A. (2006):** Država srpskih despota. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vlahović, P. (1968):** Brodarevo i njegova okolina. Beograd, Univerzitet.
- Voje, I. (1976):** Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Voje, I. (1982–1983):** Fragmenti o Brskovu. Istorijski časopis, XXIX–XXX, 93–100.
- Voje, I. (2003):** Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Voje, I. (2008):** Prilog trgovini crvcem (chermesium) u srednjovekovnom Dubrovniku. Istorijski časopis, LVI, 101–116.
- Zirojević, O. (1974):** Tursko vojno uređenje u Srbiji (1459–1683). Beograd, Istorijski institut.

KUGA IN PRESTOPKI ZOPER ZDRAVJE: IZ FRAGMENTOV
SODNIH PROCESOV (KOPER, 1630–31)

Urška ŽELEZNIK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: urska.zeleznik@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek se ukvarja s tremi primeri sodnih procesov iz Kopra, katerih skupna točka je obravnava kaznivih dejanj, ki naj bi ogrožala javno zdravje. Gre namreč za postopke, izvršene v začetnih mesecih zadnje istrske epidemije kuge v 30. letih 17. stoletja, skozi katere je mogoče razbrati na eni strani razumevanje (ne)moralnega in (ne)dopustnega ter prizadevanja za vzdrževanje družbenega reda v trenutku njegove akutne ogroženosti, na drugi pa kolektivne strahove, povezane z boleznijo, ter tudi etiološke percepcije, vezane na način širjenja okužbe. S pomočjo gradiv sodne proveniencije ter tudi drugih sočasnih virov lahko vstopimo v nekaj mikropripovedi, ki se jih v prispevku skuša kontekstualizirati tako s kazenskoprnega kot z družbeno-kulturnega vidika.

Ključne besede: epidemije, kuga, 17. stoletje, sodni viri, pravna zgodovina, Koper, Beneška republika

LA PESTE E LE TRASGRESSIONI CONTRO LA SALUTE: DAI FRAMMENTI
DI PROCEDIMENTI PENALI (CAPODISTRIA, 1630–31)

SINTESI

Il saggio si occupa di tre casi di procedimenti giudiziari di Capodistria il cui punto comune è il trattamento di reati che avrebbero messo in pericolo la salute pubblica. Si tratta di procedure che si sono svolte nei primi mesi dell'ultima epidemia di peste in Istria durante gli anni 30 del XVII secolo, attraverso le quali si può notare da un lato la comprensione dell'(im)morale e (in)ammissibile nonché gli sforzi per mantenere l'ordine sociale nel momento della sua minaccia più grave, dall'altro lato invece mostra i timori collettivi associati alla malattia e anche la percezione eziologica relativa al modo di diffusione dell'infezione. Tramite il materiale di provenienza legale e da altre fonti di quell'epoca, si può accedere ad alcune micro-narrative che si cerca di contestualizzare dal punto di vista sia penale che socio-culturale.

Parole chiave: epidemie, peste, Seicento, fonti giudiziarie, storia giuridica, Capodistria, Repubblica di Venezia

UVOD

Znotraj širšega zgodovinskega, pa tudi v okviru pravne zgodovine same, kriminal in prestopki v času epidemij (npr. kuge) niso pogosto deležni opaznejšega znanstvenega zanimanja. Pravnozgodovinske razprave namreč le redko posežejo zgolj v tako ozke, specifične in časovno omejene kontekste, kakršne ustvarja prisotnost epidemije, s katero je po eni strani tesno povezana visoka stopnja pripravljenosti in čujčnosti, ki jo izkazuje skupnost, po drugi strani pa – do neke mere – tudi ranljivost in ošibljenost družbenega reda.

Še najtemeljiteje se je tej tematiki posvetil Alessandro Pastore, ki je v svojem delu *Crimine e giustizia in tempo di peste nell'Europa moderna* (1991) izhajal iz različnih pravnih dokumentov, ki pričajo o deviantnosti v času epidemij kuge leta 1630 v nekaterih angleških, švicarskih in italijanskih mestih. Kljub temu njegova raziskava ni le prispevek k pravni zgodovini in analizi pravosodnih sistemov v 17. stoletju, temveč po njegovih besedah hkrati tudi socialna zgodovina, ki raziskuje odnose med redom in konfliktom, med pravilom in neredom, med kaznivim dejanjem in nadzorom (Pastore, 1991, XIII). Pastore tudi ne želi izolirati določene individualne izkušnje v specifičnih okoliščinah, ki jih ustvarja epidemija, zato problematiko obdela primerjalno. Spremlja spremembe, ki zaradi nevarnosti okužbe nastopijo npr. v pravilih in tradicionalnih navadah dedovanja, opazuje vlogo nekaterih marginalnih družbenih skupin kot potencialnih »prenašalcev«¹ bolezni, ki jo le-te pridobijo v času kuge, analizira srečevanja moči, do katerih prihaja, ko se zamajajo ustaljeni vzorci reševanja konfliktov, obravnava prestopke, kot so tatvine v hišah okuženih, kršitve pravila sekluzije, fizične ali verbalne nasilnosti proti biričem in pogrebnikom ter celo bogokletstvo. Med slednje je v tem času sodila tudi raba z boleznijo povezane terminologije, ki je pridobila nove semantične pomena in slabšalne konotacije, raba teh besed pa je bila celo tabuizirana. V kazenskih registrih, ki jih analizira, skuša avtor zasledovati in razširiti zlasti korelacijo med boleznijo in kaznivim dejanjem ter spremljati transformacije, do katerih prihaja v epidemičnih okoliščinah na družbeni ravni (Pastore, 1990, 25–30 in 1991, VII–XIV; prim. Pastore, 2007). Pastore kugo razume kot nekakšen »resonančni trup«² družbenih napetosti, kot »laboratorij«, v katerem je raziskovalec priča pojavljanju individualnih ali kolektivnih dejanj, ki ošibijo ali vsaj pretresejo temelje družbenega reda oziroma ga, nasprotno, skušajo ohraniti in obnoviti (Pastore, 1991, XIII).

Pravo kot utelešenje družbenega reda v tem kontekstu seveda zasluži posebno pozornost. V času hude krize, zaradi katere je pod vprašaj postavljen celo sam obstoj skupnosti, so njeni člani pozvani k še večji »poslušnosti«³ in »ubogljivosti«, obenem pa krizna situacija privede do reformuliranja obstoječih pravil ali, še pogosteje, do nastajanja novih. To pa obenem pomeni, da se dejanja, ki v »normalnih«⁴ razmerah (torej v času brez krize, kakršno med drugim predstavlja tudi kuga) ne veljajo za kazniva, med epidemijo prelevijo v prestopke ali celo zločine, ki ogrožajo posameznika (povzročitelja dejanja), hkrati pa tudi širšo družbo.

Prav zato se je pri obravnavi deviantnosti, prestopništva in kriminala v času epidemij kuge smiselno posvetiti ne le »običajnim«, »konvencionalnim«⁵ zločinom, ki se dogajajo tudi sicer in so zaradi svoje kategoriziranosti kot nemoralna dejanja kaznovani po znanih določilih oziroma ustaljenih moralnih kodeksih (denimo kraja, uboj, prešuštvo ...),

temveč tudi dejanjem, ki v spremenjenem kontekstu in zaradi potrebe po reorganizaciji skupnosti prestopki šele *postanejo*.

Tudi iz časa zadnje kuge v Istri¹ (1630–31) se je, čeprav žal ne v celoti, ohranilo nekaj sodnih procesov iz Kopra, ki pričajo o prisotnosti te bolezni, hkrati pa zrcalijo strah in zaskrbljenost zaradi njenega morebitnega širjenja. Kljub vsemu to gradivo (AST-AAMC, M/625, bob. 855) vsaj do neke mere dopušča razmišljanje o tem, kaj je v konkretnem – kriznem – kontekstu predstavljalo neko dejanje, kakšne konotacije je pridobilo, kako je bila sankcionirana neposlušnost, pa tudi o tem, kakšne so bile tedanje kolektivne percepcije, povezane s širjenjem kuge, in kako je ogroženost zaradi bolezni vplivala na določen del mestne skupnosti.

Istrska mesta in komuni, kar je veljalo seveda tudi za Koper, so svojo skoraj popolno avtonomijo v smislu lastne lokalne oblasti in uprave ter sodstva izkazovali skozi statutarno pravo. Koprski statut sicer ni vseboval celotnega tedaj veljavnega pravnega sistema, saj v njem denimo manjka večina določil kazenskega prava (Margetić, 1993, XVI). Beneški senat je leta 1584, da bi Koper vsaj navzven (kljub očitnim gospodarskim težavam) deloval kot močno deželno središče, tu ustanovil prizivno (apelacijsko) sodišče. S podestatom sta prizivni svet tvorila še dva svetnika, skupaj pa so bili pristojni za vse civilne in kriminalne sodbe vseh istrskih oblastnikov, in sicer za težje delikte (ki zaslužijo visoke globe, telesne kazni, izgon, obsodbo na galejo ipd.). Izključene so bile le manjše zadeve, ki so sodile pod lokalna sodišča, ali večje zadeve, ki so se urejale neposredno na osrednjem sodišču beneške vlade. Kasneje je bil poleg Istre pod pristojnostjo koprskega prizivnega sodišča tudi beneški Kvarner. Z dukalom leta 1618 je koprski podestat (ki je bil vselej beneški plemič) dobil tudi sodno oblast nad ostalimi oblastniki v deželi, čeprav so mu bili po rangi enaki. Seveda je ta odločitev beneških oblasti naletela na številna upiranja drugih istrskih mest, vendar so to skušali preprečevati z uvedbo denarnih kazni (o vsem tem gl. zlasti Pahor, 1958, 77–78).

O samem delovanju koprskega sodišča nasploh sicer ni mogoče vsega izvedeti. Še najboljše bi o sami praksi morda pričali konkretni sodni primeri. V nadaljevanju bodo obravnavani trije procesi, ki so bili izvedeni za tri ločene prestopke in v katere so bili vpleteni različni akterji. To gradivo doslej še ni bilo deležno raziskovalne pozornosti, najbrž zato, ker se je (skorajda skrito) ohranilo med obsežnim in heterogenim materialom, združenim v fond »starega koprskega komunskega arhiva«, trenutno dostopnega le v obliki mikrofilmov v tržaškem državnem arhivu. Težavnost obdelave omenjenega sodnega gradiva je predvsem posledica tega, da zapisi (izpraševalnih) postopkov niso ohranjeni v celoti, saj manjka več informacij in nekaj njihovih temeljnih komponent,² v nekaterih primerih pa so njihovi deli tudi nekoliko pomešani.

Ob branju koprskih procesov lahko opazimo, da izpraševalčeva vprašanja velikokrat niso navedena, a so večinoma razvidna iz odgovorov izprašanih (torej vpletenih; bodisi

-
- 1 Bolezen je zajela zlasti ključne pristaniške naselbine skoraj po celotnem polotoku (gl. npr. Ivetic, 1996, 173).
 - 2 V nekaterih primerih denimo manjkajo datumi izpraševanj, navedbe imen sodnih prisednikov, pogosto tudi ne najdemo opredelilne kazni za storilca kaznivega dejanja oziroma razpleta sodnega procesa, pa tudi sicer pričevanja niso v celoti ohranjena.

obtoženih bodisi prič in očividcev), pogosto pa so vanje vključene tudi grožnje z mučenjem, seveda v primeru, da izprašani ne bi hotel ničesar povedati,³ ali grožnje s kaznijo, če ne bi govoril resnice.⁴ Preiskovalni postopek je potekal ob prisotnosti podestata (kot vrhovnega nosilca sodne oblasti v mestu, a tudi širše po uvedbi apelacijskega sodišča) in zdravstvenih providurjev (*Provveditori alla sanità*),⁵ ki so v dani situaciji očitno tvorili svet sodnikov.

Dolžnosti teh nadzornikov,⁶ ki so bili kot institucija oblikovani že konec 15. stoletja, so bile sprva ogledniške oz. informatorske narave (zbiranje podatkov o okuženih krajih), kasneje pa je bilo v njihovi pristojnosti tudi omejevanje gibanja v času epidemij (preprečevanje prehajanja določenih ozemelj, nadzor morske plovbe, zapiranje in varovanje mejnih prehodov idr.) (gl. npr. Darovec, 2005, 263). Njihova prisotnost potrjuje, da je obravnavanim sodnim primerom skupna rdeča nit občutljivost zdravstvene situacije v mestu, ki je narekovala tudi vsakokratno izvedbo sodnega procesa.

Ob njihovem branju se je poleg tega treba zavedati, da je, kakor piše Claudio Povolo, procesualni diskurz vedno prepreden z določeno mero nedoločenosti in dvoumnosti; po eni strani je bogat z informacijami, po drugi pa je nekoliko izmuzljiv, zato skoraj vedno izkazuje kontradiktoren kontekst (Povolo, 2000, 514). Vzporedna, hkratna obravnava tudi drugih (vrst) virov je torej nujna, saj pomaga pri sestavljanju celotne (čeprav pogosto luknjaste) slike o dogajanju, ki je privedlo do procesa oziroma do aktiviranja sodnega aparata v določenem trenutku. Sicer pa se pogosteje zgodi, da tudi drugi viri puščajo le kopico neodgovorjenih vprašanj ali pa odpirajo nova, če že ne preprosto odgovarjajo z molkom, zato je preostanek zgodbe v veliki meri prepuščen spekulativni invenciji in »historični imaginaciji«.

O OMEJEVANJU PROSTORSKE MOBILNOSTI IN POVEZAV S KUŽNIMI KRAJI

Kuga je bila tudi v novoveških predstavah sinonim za najhujšo obliko nalezljive bolezni velikih epidemičnih razsežnosti. Ustrahovala je zlasti s svojo nalezljivostjo, hitrim potekom, visoko stopnjo umrljivosti in s tem, ko je medicinsko znanje pred njo izkazalo

3 »[A]ltrim(en)ti la giust(iti)a te lo farà dir con modo che ti dispiacerà.« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 77) O posluževanju mučenja (sicer mučenja obtoženega, ne pa tudi prič) v beneškem kazenskem pravu zavoljo pridobivanja resnice je Lorenzo Priori leta 1644 pisal: »Quando il reo non volesse rispondere alle interrogazioni o che dicesse non sapere o non ricordarsi, non tanto sopra il delitto, quanto anco sopra le circostanze, o che non rispondesse immediate la verita [...] allhora il giudice può farlo condurre ai tormenti ...« (v: Povolo, 1996, 92)

4 Na primer: »[L]a giust.a vi castigerà severam.te ogni volta che venisse in cognitione, che voi (per) qualche interesse particolare voleste occultare la verità.« (AST-AAMC, M/625, bob. 855 f. 80)

5 Tem je bila kazensko-sodna pristojnost dodeljena že leta 1504 (gl. Da Mosto, 1937, 211). O tej pristojnosti priča denimo tudi eno izmed pism beneškega senata, v katerem piše: »Sia data al Prov.r in Istria Nicolò Surian [ki je v času kuge skrbel tudi za sanitarne zadeve, op.p.] copia delle lettere del giudice, sindaco ed eletti alla sanità di Rovigno, lettere relative a vertenze seguite fra il Podestà di essa terra e quel popolo per scandali successi in materia di sanità, affinché istruisca regolare processo e punisca i colpevoli.« (Senato Mare, 22. november 1630, AMSI, XIII, 1897, 333)

6 Dolžina njihovega mandata je bila prilagojena sprotnim potrebam, zlasti v času izrednega stanja (prim. Da Mosto, 1937, 211).

popolno nemoč. Posebej ranljiva ob kužnih epidemijah so bila strnjena urbana središča, kjer se je okužba zlahka širila. Koper je tako beležil več kužnih epidemij, med drugim v letih 1511, 1527, 1554 in 1573 (prim. npr. Schiavuzzi, 1888), najhuje pa ga je po dosedanjih izsledkih prizadela prav zadnja epidemija kuge v prvi polovici 17. stoletja.⁷ O njej posredno, poleg nekaterih drugih virov, govori tudi fragmentarno ohranjeno gradivo sodne provenience.

Kronološko prvi proces iz omenjenega nabora gradiva se je odvijal v juniju in juliju 1630, ko v Kopru sicer še ni bilo alarmantnih opozoril o divjanju kuge, saj se je ta šele počasi in pritajeno približevala. Ravno v času, ko so se pred koprskim sodiščem zagovarjali vpleteni akterji, je v Benetkah (kjer je epidemija razsajala od julija 1630; gl. npr. Benussi, 1910, 999; Bertoša, 2007, 137) njihov znameniti rojak Santorio (1561–1636) ugotavljal, ali gre resnično za kugo, upajoč na kakšno milejšo bolezen. 4. junija tega leta je bil tako pred sodišče v Kopru pripeljan in pred podestatom ter zdravstvenimi nadzorniki izprašan Bernardin di Ambrosi, ki je bil pooblaščen za sprejemanje zdravstvenih dovolilnic (*fedi di sanità*) ob vstopu v mesto pri »pristaniških vratih«.⁸ Tovrstno stražarjenje ob vratih posameznih četrti (posebno pa ob vstopnih točkah v mesto) je bilo v času kuge povsem običajno. Posebej za to določeni možje so skrbeli, da je vsak, ki bi želel mimo, upošteva-joč veljavne razglase, pokazal ustrezno zdravstveno dovoljenje, ki naj bi zagotavljalo, da njegov lastnik ne prihaja iz okuženih krajev (gl. npr. Boscarelli, 1983, 35). V procesu je poleg Bernardina nastopal še en ključni protagonist, brodar Agostin Bonacorso, zadolžen za prevoznitvo iz Milj in sv. Nikolaja (s. Nicolò d'Oltra). Ta je nekega jutra s svojo barko do mesta prepeljal štiri prebivalke mesta in tri prebivalce Milj, ene z dovolilnicami, druge pa brez njih.⁹ Vendar pa naj Bernardin ne bi opravil svoje dolžnosti, tj. pregledal, ali imajo vsi prispeli potniki tudi ustrezna dovoljenja, oziroma je izpustil tudi tiste brez njega, ali, še huje, dopustil je, da je Agostin prevažal »tujce«¹⁰ skupaj s Koprčankami. Na sodnikovo vprašanje, zakaj ni zadeve opravil po običajni poti, je odgovoril, da mu je tako naročil Giulio Gavardo, eden izmed zdravstvenih nadzornikov (AST-AAMC, M/625, bob. 855 f. 102). Tudi slednji je bil posredno vpleten; Bernardin je sodniku namreč razložil, da je prejel odlok, v katerem naj bi bilo navedeno, da je prepovedano izpluti z Miljčani¹¹ ali drugimi tujci, najsi imajo ali nimajo dovolilnic, skupaj z ljudmi iz mesta, ki so brez dovoljenj. Omenjeni dokument je Bernardinu dal neki Jud, Moise Hebreo, imenovan Zotto, ki mu je naročil, naj ga odnese zdravstvenima nadzornikoma Grisoniu in Gavardu v podpis, kar je tudi storil, nato pa ga vrnil Hebreu¹² (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 102).

7 O epidemiji so pisali zlasti Schiavuzzi, 1888; Benussi, 1910; Cossà, 1928; Ivetic, 1996; Bertoša, 2007 idr.

8 Gre za vrata, ki so vodila v četrto sv. Martina, kjer je bilo osrednje med vsemi pristanišči, ki jih je omogočala otoška lega Kopra.

9 Bernardin je dogodek opisal z naslednjimi besedami: »*Questa mattina e arivato al Porto Agostin Bonacorso deputado al tragheto di s. Nicolò d'Oltra et condusse tre Mugisani con le loro fedi nella qual Barca vi erano anco quatro donne della Città senza fedi cioe D. Franc. a Cernivan la moglie del figlio del Sbrodegon et due altre che non le conosco per nome.*« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 102)

10 Pri tem niso nujno mišljeni prebivalci dežel izven Beneške republike, temveč tudi denimo prebivalci Milj, ki so bile del beneškega ozemlja.

11 V Miljah se je kuga pojavila, še preden so jo zaznali v Kopru (prim. Schiavuzzi, 1888, 442).

12 »*Essendo io un giorno in Piazza, Moisé mi chiamo et mi dete il d(ett)o: m(andat)o, pregandomi che*

Sodišče je izprašalo še nekaj vpletenih, med njimi tudi trenutnega kancelarja Domegna del Bella, ki pa so ga zaradi bolezni (v času njegove odsotnosti ga je nadomeščal Francesco Ingaldeo) glede vsega, kar bi utegnil vedeti o dotičnem primeru, izprašali kar na njegovem domu. Zanimalo jih je predvsem, kaj je kancelar naredil z dokumentom. Del Bello je povedal, da je v kancelarijo Zotto prišel skupaj z Grisonijem, ki mu je naročil, naj ga prepiše, ter odšel, Zotto pa je počakal in ga priganjal, naj to stori nemudoma. Del Bello mu je nato izročil prepisano naročilo, čeprav od Grisonia ni dobil jasnega navodila, komu naj ga preda.¹³ Kot kaže, je vsaj deloma prišlo do zlorabe položaja oziroma funkcije, saj se je izdajanje naročila vršilo brez pravega nadzora in vednosti vseh pristojnih.

Zelo na hitro, še preden je bilo izprašanih tudi nekaj ostalih vpletenih ali njihovih sorodnikov, pa je sledila tudi kazen za Bernardina (to je, mimogrede, od vseh treh edini proces, v katerem je razviden način kaznovanja storilca); odločeno je bilo, da se mu odreže prst (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 101).

Skoraj dva meseca kasneje so glede omenjenega dejanja izprašali Andriano, ženo Agostina Bonacorsa. Izpraševalca je najprej zanimalo, ali je njen mož v preteklih mesecih od zdravstvenih nadzornikov dobil kak ukaz, da razen Miljčanov ne sme prevažati drugih ljudi. Andriana je odgovorila, da je Agostin sicer res moral upoštevati nek ukaz glede Miljčanov, da pa ne ve, ali je smel poleg teh prevažati tudi druge potnike. Vedela je povedati le še, da Zotto njenemu možu odloka v zvezi s tem ni hotel izročiti.¹⁴ Ali je Agostin vodil in prevažal tujce skupaj z lokalnimi prebivalci in ali je bil z njimi tudi Zotto, se je glasilo naslednje sodnikovo vprašanje, na katerega je Bonacorsova žena odgovorila, da se je to zgodilo samo enkrat. Postopek se torej vrne na izhodiščni problematični pripetljaj. Proces se ohrani le do naslednjega vprašanja, kje se trenutno nahaja odlok, na kar pa je Andriana odgovorila, da ne ve, kdo bi ga utegnil imeti. Poostrjen nadzor v času budne opreznosti zaradi bližajoče se nevarnosti se torej še najbolj transparentno kaže prav pri pregledovanju prišlekov, potnikov, ki so se izkrcali na koprskem bregu, saj je »tisto, kar je prihajalo od zunaj«, iz nezdravih krajev, predstavljalo posebno težavo.

Če »pravila igre« v času opisanega dogajanja še niso bila povsem jasna in eksplicitna oziroma so povzročala zmedo, pa je že iz podstatovih določil v naslednjih mesecih razvidno, da se je situacija postopoma vse bolj zaostrovala. Med razglasi, ki so preprečevali stik s tujci (posebno s tistimi brez zdravstvenih dovolilnic), so bili nekateri namenjeni tudi kopenski mobilnosti; čeprav je kuga v Koper pogosto prihajala po morju, je bilo

gli facesse servizio di portarlo al s. D. Grison accio lo sottoscriva come uno delli Prov.ri alla Sanità et cosi lo portai et me lo ha sottoscritto, et poi anco son andato dal s. Giulio Gavardo il qual parimente lo sottoscrisse, et poi l'ho ritornato al d(ett)o Hebreo.»

13 *»E venuto in Canc.ia Pretoria il s. D. Grisonio in compagnia del quale era il detto Zotto et mi disse il s.to [Grisonio] va m(ando)to: che lo debba copiare et immediate lo copiai, et esse(n)do andato via il s. Grisonio, il Zotto si fermò et aspettò che lo fornisse di copiare, et copiato che l'habbi me lo chiese et mi spronava à copiarlo presto et consegnarglielo, et copiato che l'habbi gl'è l'ho dato et non so quello habbia fatto di esso.»*

14 *»Un giorno che traghetto il Zotto Hebreo che andava a Muggia gli disse a mio marito, che andava (per) publicar un mand(at)o s(opr)a l'ord.ne che haveva d(ett)o Agustin mio marito di non levar altre persone; et mentre lo ricercò che gli lo dovesse dare, esso gli rispose, che non vol altram(en)ti darglielo.»*

treba zavarovati tudi druge možne poti okužbe. Julijski odlok, ki ga je razglasil podestat Lorenzo Avanzago skupaj z zdravstvenimi nadzorniki, se je glasil:

Volendo noi con ogni modo possibile oviar á tutti li scandoli, et inconvenienti possono succedere per oc(casio)ne: delle persone foreste vano (per) terra senza fedi alli molini essistenti s.a q.sto Terr.o: nelle p(rese)nti. male congiunture de tempi. Però (...) tenor del p(rese)nte. mandato commettemo á tutti li molinari siano chi esser si voglia, et in qual si voglia essistenti nella n.ra Giurisd.ne: che in pena di bando, preggion, Galera, et altre mag.ri ad arbitrio, non debbano (...) l'avenire accetar, praticar, et conversar con simili persone foreste, ma quelli venendo licenciar, et prohibir, non habbino alcun commercio, si come non possino entrar in detti molini, et tanto essequirano sotto le sud.e pene (...). (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 84, 20. julij 1630)

Iz teh določil je denimo razvidno, da so bile za vse mlinarje na Rižani, ki bi imeli opravka s tujci, zagrožene stroge kazni ter da so se le-te v mesecih naraščajoče bolezenske ogroženosti še stopnjevale; če so sprva vključevale izgon, zapor ali galejo, so nato prešle v smrtno (vislice).¹⁵

Na drugi strani pa so bile vrhovne oblasti zaskrbljene predvsem zaradi težav, ki bi jih omejevanje prometa pomenilo v gospodarskem smislu. Omejitve glede mobilnosti so se pogosto upoštevale le toliko, da to na gospodarstvo ni preveč vplivalo.¹⁶ Prav gotovo so tovrstni interesi botrovali tudi dejanjem nekaterih vpletenih v pričujoči sodni primer. Še v oktobru je bil namreč, v izogib »oviranju prodaje soli«, odobren prevoz soli iz Kopra in Milj do Pirana (AMSI, XIII, 1897, 332); slutiti torej smemo, da je bil s solno trgovino povezan tudi Zotto, za katerega bi bili odloki v zvezi z omejevanjem pomorskega prometa ključnega eksistenčnega pomena. Povsem verjetno je, da je Zotto igral posrednika zato, ker je želel preprečiti, da bi odlok s tako vsebino prišel v roke naslovniku (brodarju Bonacorsu), saj bi njegovo upoštevanje utegnilo škoditi njegovemu poslu. V ta namen bi lahko podkupil ustrezne ljudi na položajih (v tem primeru zdravstvena nadzornika Grisonia in Gavarda) ter manipuliral z brodarji, ki so mu tudi verjeli na besedo, da so poti proti

15 Druga različica razglasa (ki je, med drugim, vključevala tudi prepoved stika s tujci, ki potujejo po morju) je sledila že v začetku naslednjega meseca:

*Lorenzo Avanzago Pod.a et Cap.o et
Prov.ri alla sanitá*

Volendo noi ogni modo possibile oviar a tutti li scandoli, et inconvenienti possono succeder per occ.ne: delle persone foreste vano per terra, et per mare alli molini essistenti s.a il Risano nelli p(rese)nti. mesi di peste Però col p(rese)nte mand(at)o commettemo a tutti li molinari, che in pena della forcha, non debbano (...) l'avenire accetar, alcuno forestiero nelli suoi molini ne con fede ne senza fede; má quelli venendo licenciarli et prohibir non habbino alcun commercio, ne entrar in detti molini; et tanto essequirano sotto la med(esi)ma pena in quor.fidenz.

Capodistria li 7 Agosto 1630.

Dom. Bello (AST-AAMC, M/625, bob. 855 f. 83).

16 V seriji dopisov, ki podajajo pomembne odločitve iz beneškega senata v zvezi z istrskim prostorom (*Senato Mare*), so bile namreč celo 6. novembra 1630 koprskemu podestatu namenjena navodila, naj bo ob pojavu kuge v Rovinju sicer pozoren, da se »zlo« zatre že v kali, vendar obenem tako, da trgovanje ob tem ne bo občutilo nobene škode (AMSI, XIII, 1897, 332).

Trstu odprte oziroma promet neomejen¹⁷ (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 83). Primer tako, čeprav zgolj v obrisih, kaže na izvajanje sanitetnih prepovedi v praksi, ki niso bile vselej dosledno upoštevane; po drugi strani obstaja verjetnost, da je bila pri tem do neke mere vendarle tolerirana določena fleksibilnost prav zaradi pomena drugih prioritet, ki so tehtnico (nihajočo med zdravstveno zaščito prebivalstva in gospodarskimi prednostmi) občasno prevesile na drugo stran.

O NEVARNOSTI KUŽNIH MEDIJEV

Zdi se, da se v drugem procesu,¹⁸ ki se mu bomo posvetili, prepleta celo več prestopkov oziroma da ni povsem jasno, kateri aspekt storjenega dejanja je najbolj sporen. Storilec v tem primeru je ženska – Imperia, žena Canciana de Canciana, o kateri pravzaprav zelo malo vemo.¹⁹ Imperio bremeni obtožba, da je k svoji sestri, Cattarini Botteri,²⁰ prenesla nekaj »stvari«, kar v drugačnem kontekstu s pravnega vidika ne bi bilo nič problematičnega. Sodniškega izpraševalca, ki je poizvedoval o njenem primeru, pa je med drugim zanimalo zlasti, *katere stvari* je Imperia prenašala v svoji košari ter *kakšen razlog* jo je napeljal, da jih je odnesla k svoji sestri. Zlasti okrog teh dveh (a tudi drugih) vprašanj se torej vrti izpraševalni postopek,²¹ ki ga poleg koprškega podestata Alviseja Gabriela, ki je funkcijo prevzel za preminulim Avanzagom,²² vodijo tudi zdravstveni nadzorniki ob prisotnosti Domenega del Bella (kancelar) ter Antonia Ambrosija (*fante di sanità*).

Vprašanje o vrsti prenesenega blaga je eno od osrednjih; Piero Basso, eden od najprej zaslišanih pričevalcev, je zatrjeval, da ga je Imperia skupaj s svojo hčerko poslala, naj k njeni sestri nese košaro jabolk. Vendar pa tovrstno blago za sodnike ni bilo sporno, zato jih je bolj zanimalo, ali je Imperia tja odnesla ali poslala še kaj drugega. Na vprašanje je vedelo odgovoriti več prič, ki so bodisi opazile prenašanje materiala bodisi so ga Imperii tudi same pomagale nositi. Piero je denimo postregel s podatkom, da je Margarita, hči Zara di Bastija, z Imperio prenesla tudi žimnico, vendar pa sta jo – zaradi neodobravanja soseskih prebivalcev – morali odnesti nazaj. Druga priča, Andriana Steffé (verjetno Piero-

17 Morda bi lahko bilo kaj na tem, saj korespondenca v *Senato segreti* že 25. maja 1630 nakazuje vsaj na to, da se je zaprosilo za *umik prepovedi* trgovanja beneških mest z avstrijskimi deželami (ta je bila razglašena zaradi možnosti širjenja kuge) (AMSI, VII, 1891, 79).

18 Ker dokument ni ohranjen v celoti, tudi ni znano, kdaj se je proces začel; šele sredi procesa zasledimo prvi datum (30. oktober 1630), iz česar je mogoče sklepati, da se je vse skupaj odvijalo konec meseca oktobra in v začetku novembra 1630.

19 Naj pa tu omenimo zanimivost, da sta bili dvema njenima hčerama krstni botri žena in hči Isidora Santoria, ki je bil sicer ravno tako zdravnik kot njegov sloviti brat Santorio Santorio (gl. ŽAK, *Liber baptismorum* (LB) IV, 1600–1612). To dejstvo je bilo najverjetneje povezano z njenim poklicem, o katerem bo govora v nadaljevanju.

20 Njen mož je bil, po navedbah v župnijskih registrih sodeč, Matheo Bottero.

21 Pri čemer je mogoče domnevati, da je bil ta sestavljen iz »generalnega« dela (v katerem se je poizvedovalo o vseh okoliščinah dogodka) ter »specialnega« dela (v katerem je bila pozornost usmerjena na samo dejanje) (prim. Čeč, 2006, 347).

22 Cossâr (1928, 188) domneva, da ga je Gabriel nadomestil v septembru 1630. Podestatom mandat je sicer trajal 16 mesecev.

va poročena sestra), ki je prav tako pomagala Imperii, je zavrnila, da ni vedela, kaj nosi v košari, saj je bila ta pokrita.

Nekoliko več informacij je izpraševalcem ponudila Cattarina, sestra obtožene, ki je povedala, da jo je Imperia po daljšem času presenetila z obiskom in k njej – celo v času njene odsotnosti – nepričakovano prinesla več reči: »[P]ortarno un stramazeto involto in una coperta, un sachetto entro il quale vi era dentro quello lei disse un paco di linzioli, et un mantil con altre cosete di tella, due crivelli una di massarie, et l'altro con una, una cesta di pomi, et una cestelleta con alquante manelle di lana.«²³ (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 78) Ko se je Cattarina vrnila domov, so jo sosede opozorile, naj bo pozorna na blago, sama pa je nemudoma odhitela po svojo sestro, da bi ta svoje stvari odnesla nazaj. Sodniki so želeli vedeti, ali je bilo med blagom še kaj, česar ni omenila, na kar je Cattarina odgovorila, da je sama videla le krznen ženski plašč, ji je pa soseda Paula Posega omenila tudi neko rdeče krilo.²⁴ Videti je, da je sodnike najbolj zanimala prav ta »*carpeta rossa*«,²⁵ saj so se na vsak način želeli prepričati, ali je bila zares med temi predmeti. Cattarina so zato 30. oktobra še enkrat zaslišali,²⁶ ona pa se je branila, da tega oblačila sama ni videla, zato podatka ne more potrditi.²⁷ V nadaljevanju izvemo, zakaj je sodnike skrbelo prav to rdeče krilo; nekatere priče so namreč posumile, da gre za lastnino nedavno preminule žene Corsa de Corsija.²⁸ Andriana Stefé je namreč zavrnila, da jo je slednja večkrat nosila,²⁹ na sodnikovo vprašanje, ali je tako ali podobno oblačilo imela tudi Imperia, pa je Andriana odgovorila »*nó che io sapi*« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 78). Na prvi pogled se morda zdi, da so Imperio sumili kraje, vendar pa se izkaže, da je šlo prej za nekaj drugega. Imperia, ki se je 2. novembra 1630 po pozivu sama zglasila na sanitetnem uradu, je posedovanje rdečega krila odločno zanimala³⁰ (AST-AAMC,

23 Med drugim je šlo za manjšo žimnico, zavito v pregrinjalo, zavoj z rjuhami, ženski plašč in druge platnene reči, gospodinjsko sito, košare z jabolki in volno ...

24 »*Io non ho veduto alcuna altra cosa, má solo una peliza da donna, e ben vero, che detta Paula moglie di Francesco Posega mi disse, hieri sera, et questa mattina, che haveva veduto á portar anco una carpeta rossa, la qual se Dio mi aiuti non ho veduto, come non ho veduto ne anco le altre robbe perche le mandava coperte con bancalli ...*« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 79)

25 Gre za (platneno) krilo; po Boeriu pod geslom najdemo razlago *carpeta, sottana, gonnella* (Boerio, 1829).

26 Kot kaže zato, da bi potrdila pričanje, denimo po tridnevem premisleku, kakor je bilo v praksi (prim. Čeč, 2006, 347).

27 »*[P]uó essere che io habbia detto che frá detta robba vi sia anco una carpeta rossa essendo stata ricercata má che io l'habbia veduta posso giurar mille sacramenti, et con verità posso dire di non haver veduto detta carpeta, et mi contento, che quando ciò si trovasse di esser castigata di quelle piú severe pene che meritano quelli che giurano il falso ...*«

28 Edina navedba, ki bi lahko sovpadala s smrtmi v Corsijevi družini, je navedba iz popisa za četrto sv. Martina (gre za predel tik ob nekdanjem pristanišču na severozahodnem delu mesta in najverjetneje se je kuga začela prav tu), in sicer v času okrog 17. septembra 1630: »In casa di m. Corso chelafá [calafato] morti a s. Piero – 3« (AST-AAMC, M/1088, bob. 1344, f. 69), torej smrt treh članov gospodinjstva iz te četrti, sicer na drugem koncu mesta, kjer so verjetno opravljali svoje delo.

29 »*Si che la moglie di m. Corsi haveva una carpeta di pano rosso con due liste zalle, che non só se fossero di rosso, ó ardella, et questo so perche gli ho veduta piu volte indosso; ma però fu un pezzo avanti che ella morisse.*«

30 »*[Q]uesto [i.e. carpeta di pano rosso] mai si trovará, perche certo non ho portato altro che quello ho detto di sopra.*«

M/625, bob. 855, f. 81). Ta sporni kos oblačila so omenjale vsaj tri priče, ki so bile tudi prepričane, da se je nahajal v Imperiinem tovoru. Vprašanje pa je, zakaj sta se Imperia in Cattarina tako otepali podatka o prisotnosti krila; ali ga res ni bilo ali pa sta se želeli oprati krivde, s katero je nanju poleg sodnih avtoritet pritiskala tudi soseska. Po drugi strani tudi ne moremo vedeti, ali je bil podatek o rdečem platnenem kosu oblačila izmišljen in se je nato razširil med ljudmi, ali pa je Imperia zares hotela prikriti posedovanje tega predmeta; bodisi ker ga je vzela iz Corsijevega stanovanja bodisi ker je sprevidela, da je postal predmet skrajne pozornosti tudi s strani zdravstvenih nadzornikov. Morda se je na tem mestu smiselno navezati na opažanja E. Horodowich (2005, 22–43), ki opozarja na velik pomen in potencialno moč verbalnih mrež, kakršno so sestavljale govornice in sosedsko opravljanje, saj je bilo tovrstno širjenje informacij eden od temeljev, na katerih je potem slonel sodni proces. Tudi drugi zgodovinarji, ki govornice obravnavajo kot ključno komunikacijsko sredstvo v nepisanih predmodernih skupnostih ter obenem kot vzvod, ki je pogosto privedel do prve faze preiskovalnega postopka, med funkcije govornic umeščajo tudi vzpostavljane kolektivne pozornosti, s čimer naj bi se preprečilo ogrožanje javne varnosti v neki skupnosti (Čeč, 2011, 709, 720; Rublack, 2007, 16).

In zakaj je bilo zanimanje sodnih avtoritet usmerjeno prav v rdeče krilo, medtem ko so bili drugi predmeti kratko malo spregledani? Vse kaže, da je Corsijeva žena umrla za kugo, njen mož pa je bil v času procesa »in contumacia (per) sospetto di sanità« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 81). Ravno to dejstvo pa je sodnike (in tudi Cattarinine sosedo) najbolj skrbelo.

Poleg tega je ključni razlog, zaradi katerega naj bi Imperia k svoji sestri prenesla več košar predmetov, Cattarina povzela rekoč, da jo je skrbel neposredna bližina stanovanja, kjer sta prebivala bolnik in pokojnica (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 79). In čeprav Cattarina ni poznala bolnikovega imena, je iz ostalih pričevanj jasno razvidno, da gre prav za Corsija. Ta je stanoval poleg Imperie, njuni bivališči pa je ločevala le pregrada iz desk. Prisotnost in bližina (kužnega) bolnika je bila že dovolj zaskrbljujoča, strah pa je najbrž povzročila predvsem zavest, da je kos blaga, ki je pripadal (kužni) bolnici, sedaj zakrožil med ljudmi, z njim pa seveda tudi bolezen sama. To, da so se zdravstveni nadzorniki osredotočili nanj, daje vedeti, da je od vsega Imperiinega tovara imel samo ta predmet zares »status« kužnega medija. Razumljivo je, da je zaradi omenjenega Imperiino dejanje med ljudmi povzročilo neodobravanje in zaskrbljenost. Paula je tako denimo izrazila skrb nad dogajanjem v svoji četrti, kar je jasno dala vedeti tudi Imperii sami, ko ji je zabrusila: »Nespametna ženska, kaj vendar nosite reči v to četrt, saj jo boste okužili!«³¹ (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 79)

31 »Hier sera veni a casa tardi dalle devotioni et ritrovai che li vicini li dolevano, che da detta Imperia Cantiana fosse stata portata certa robba in casa di detta Cattarina sua sorella, et andi così veni in strada et incontrai detta Imperia alla quale lo dissi donna senza cervello, che portate robba in questa contrada per appestarne.«

Sl. 1: Okvirne lokacije starih mestnih četrti v Kopru.

Fig. 1: A rough outline of old town quarters in Koper.

Da gre za problem sanitetne narave, potrjujejo tudi izjave in vprašanja sodnika (ne nazadnje pa tudi sama prisotnost zdravstvenih nadzornikov pri procesu), ki je Imperio pobaral, ali se zaveda, da je naredila prestopke 'zoper zdravje' (*«haver comesso alcun mancamento in materia di sanità»*), kar pa je obtoženka zanikala. V tem času sicer v mestu še ni prišlo do hujšega navala kuge, saj je bila bolezen šele v začetni fazi.³² Mestne oblasti so sicer že prejemale opozorila, čeprav še ne pretirano zaskrbljena in večinoma preventivne narave (ki pa so v ospredje vselej postavljala zgolj možne posledice za gospodarstvo). Gotovo je bilo tudi sodno preganjanje domnevnih prestopnikov v tem času motivirano z budnim nadziranjem morebitnih primerov grozeče bolezni, ki jo je bilo treba zatreti že v kali. Najbrž je zato sodnik Imperii tudi očital, da je zagrešila dejanje, *«ki bi sčasoma lahko naredilo gromozansko škodo»* (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 81), čeprav na podlagi njegovih besed lahko zgolj slutimo, kakšne vrste škodo je imel v mislih. Ni pa mogoče mimo dejstva, da se je v mesecih, ki so sledili, v Kopru razvila ena najhujših epidemij kuge v tem prostoru. Tudi ohranjeni

32 Iz nepopolno ohranjenih popisov, ki vsebujejo sezname prebivalcev po četrtih, število umrlih ter navedbe izoliranih hiš, izvemo, da je bila denimo hiša Zara di Bastija izolirana (sekvestrirana) šele 18. aprila 1631 (AST-AAMC, M/626, bob. 856, f. 55–65), kar pomeni, da v novembru 1630 situacija še ni bila videti tako kritična, da bi zahtevala splošno zapiranje hiš.

drobci »kužnega dnevnika,« v katerega je prav to dogajanje beležil eden tedanjih mestnih sindikov, Fabio Fino, pričajo o tem, da se ljudje niso veliko menili za prepovedi oblasti v času epidemije, s čimer so pripomogli k širjenju okužbe (gl. transkripcijo v Cossar, 1928, 182).

Imperia je imela denimo poleg omenjenih tudi (ali predvsem) druge strahove, saj je očitno ni toliko skrbelo to, da bi tudi sama zbolela za smrtonosno boleznijo, ki je počasi začela prepredati mesto, temveč bolj nekaj drugega. Sama je sicer navedla veliko razlogov,³³ s katerimi se je želela opravičiti pred sodiščem; blago naj bi k sestri med drugim prinesla zato, da bi ji ga ta oprala. Vendar pa so se sodniki obregnili ob dejstvo, da se žimnice in krzna ne pere, zato je vendarle priznala to, kar so kot osrednji razlog navajale tudi priče: bala se je morebitne sekvestracije.³⁴ Tudi Piero Basso je zatrdil, da mu je Imperia zaupala svoj strah pred tem, da bi bila zaprta v lastno domovanje, Andriana Stefé pa je dodala, da Imperio nenehno spremlja tesnoba, saj ves čas posluša jok Corsijevih otrok³⁵ (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 77).

Tovrstne bojzani so bile pogosto tudi vzrok prikrivanja bolezni in skrivanja bolnikov ob razmahu epidemij. Pastore v svojem delu nekaj pozornosti posveti prav vprašanju ženske »(ne)ubogljivosti« oziroma kršenju sanitarnih pravil, ki so zlasti ženskam in otrokom narekovala, naj se zaradi možnosti širjenja epidemije zadržujejo izključno na svojem domu. Ugotavlja, da so v teh primerih ženske pogoste kršiteljice tovrstnih ukazov (Pastore, 1991, 88–89). Pastore se sprašuje, ali je bilo tako »prestopništvo« posledica nevednosti oziroma nepoznavanja zakona in pravil, njihovega odločnega in namernega zavračanja ali morda ženske »ranljivosti« (Pastore, 1990, 27), lahko pa bi dodali še možnost, da je šlo zgolj za zahtevo po zadovoljitvi temeljnih eksistenčnih potreb in zagotovitvi osnovnih življenjskih pogojev oziroma strah pred tem, da bi bili ti onemogočeni. Vendar pa v času koprškega sodnega primera očitno še ni bil izdan – vsaj ne obči – ukaz za zapiranje hiš, ki bi popolnoma omejil mobilnost ljudi.³⁶ Po vsej verjetnosti sicer ni bilo dovoljeno prehajanje med mestnimi četrtmi, saj so se jeseni 1630 že pojavili prvi kužni bolniki, med njimi, kot rečeno, tudi v hiši Imperiinega soseda Corsija. Možno pa je, in na to bežno namigne tudi pričevanje enega od protagonistov v procesu, da je bil vendarle izdan odlok o zaprtju Corsijeve oziroma Imperiine hiše in da je sekluzija do preklica veljala vsaj za Imperio³⁷ (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 79).

33 Večkrat je omenila, da se boji, da bi ji izropali stanovanje. Njena sestra je o tem denimo povedala: »[M]i disse che voleva salvar questa robba, perche dubitava li venisse sualegiata la casa ...«, navedla pa je tudi nek drug razlog: »[D]isse che era (nei) debiti del marito.« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 79) Tudi kraja iz izpraznjenih hiš je bila v času kuge pogost prestop (prim. Pastore, 1991); morda je do nje prišlo v Corsijevi hiši, zato bi Imperio lahko upravičeno skrbelo, da utegne še sama ostati brez svojih premičnin.

34 »[L]a causa che mi ha moso, dubitavo, che morendo m.o Corso che mi e vicino di casa, non fosse serata et sequestrata in casa, et (per) questo hó portato il stramazo (per) dormire da mia sorella due o tre noti fino che havessi veduto il fine di questo negotio.«

35 »[V]ive grandemente travagliata da timore sentendo piangere continuamente li figlioli di detto m. Corsi.«

36 Priče namreč omenjajo npr., da so se vrnile s češčenja (v cerkvi), da so šle kupit olje ipd.

37 »[L]i fù detto che dovesse serare la sua porta, ne da quella partire sino ad'altro ord(i)ne.« Zastavlja se vprašanje, ali so bile zaprte hiše tudi nadzorovane. Za primerjavo, v Gorici so leta 1683 ženskam, ki bi skušale uiti iz zaprtih hiš (te so bile označene z belimi križi, sredi epidemije pa je bila razglašena splošna karantena), pretili s palicami (Marusig v Cergna, 2005, 183).

Prav zaradi suma na kugo je Imperiino dejanje torej povzročilo toliko prahu in pozornosti s strani sanitarnih nadzornikov, ki so se zbal, da bi se bolezen – z oblačilom, ki je pripadalo pokojni Corsijevi ženi – razširila v druge četrti. To pa bi pri sodnikih prav lahko sprožilo sum še na eno kaznivo dejanje – namerno širjenje bolezni.³⁸ Tako sumničavo namreč zveni zadnje sodnikovo vprašanje, zakaj je Imperia svoje blago prenašala ponoči in ne podnevi, vendar pa se izpraševalski postopek na tem mestu prekine. Seveda obstaja tudi možnost, da sta bila oba prestopka tesno povezana in prepletena; kraja v hiši okuženega, ki pa je (z vidika sanitarnega nadzora) »prerasla« v še večji zločin (čeprav ga obtoženka očitno ni dojemala na enak način) – torej v »namerno« širjenje bolezni.

Sicer tudi storilci pri tatvinah³⁹ iz hiš okuženih navadno niso ubežali roki pravice. Na Goriškem, kjer je kuga razsajala tudi dobrih 50 let po tem, ko je v Kopru še zadnjič terjala človeška življenje, se je v zapisih Giovannija Marie Marusiga ohranil spomin na izvršitev take kazni. Storilka je bila javno izpostavljena na trgu, ker si je prilastila (še »neprečiščene«) predmete iz okuženih hiš (Marusig v Cergna, 2005, 200).

Pričevanja v primeru Imperie Canciane izkazujejo visoko stopnjo družbenega nadzora v Cattarinini četrti,⁴⁰ saj je več njenih sosedov opazilo, da je Imperia s pomočjo nekaterih sosedov in otrok k sestri prinesla reči, ki bi morda utegnile ogroziti zdravje okolija; vsi so namreč vedeli, da ženska stanuje poleg okuženega stanovanja. Zdi se, da se je v teh okoliščinah okreplil neformalni družbeni nadzor, ki je kompenziral težavno vzdrževanje formalnega nadzora v času epidemične krize. Ta neformalni nadzor, ki ga je »za dobro skupnosti« izvrševala prav soseska sama, je z obveščanjem o zapaženih prestopkih tako pomagal oblastnim organom in avtoritetam pri vzdrževanju družbenega reda.⁴¹ Ali, kakor ugotavlja Horodowicheva, čeprav je tovrstno opravljanje v določenih okoliščinah delovalo razdiralno in ločevalno, je na drugih ravneh služilo nadzorovanju vedénja skupnosti in gladkemu delovanju države (Horodowich, 2005, 25). Ne nazadnje pa je sodni aparat dodobra izkoristil ustne mreže,⁴² saj so mu služile tudi za pridobivanje dodatnih prič v sodnem procesu, obenem pa so se potencialne moči teh mrež in možnosti manipuliranja z njimi ter njihovega izrabljanja v lastno korist morda zavedale tudi priče same (Horodowi-

38 Vendar pa opisanega primera ne smemo zamenjevati s t. i. mazači [untori], ki naj bi bolezen namerno širili s pomočjo različnih »sumljivih« lepljivih snovi in zmesi, ki so jih razmazovali po zidovih in vratih (o tem gl. npr. Pastore, 1991; Pastore, 2007).

39 O ženskih tatvinah gl. tudi Rublack, 2007, 92–133.

40 Premalo podatkov je ohranjenih, da bi lahko z gotovostjo identificirali mestno četrt, v kateri se je vse skupaj odvijalo, oziroma predel, kjer je živela Cattarina in kjer Imperia. Na podlagi nekaterih omenjenih indicev pa lahko sklepamo, da je Imperia živela v četrti sv. Martina, tik ob pristanišču.

41 Na tem mestu velja posebej poudariti prakso anonimnih ovadb, ki so jih v Kopru sprejemali skozi »Levja usta«, odprtino v podhodu pod Pretorsko palačo. Benetke so ravno z anonimnimi ovadbami želele spodbuditi sodelovanje državljanov pri nadzorovanju zadev v zvezi z zdravstveno zaščito, saj je bila pazljivost lokalne uprave pogosto minimizirana v izogib političnim in gospodarskim posledicam (gl. Preto, 2010, 447); drugi način, ki ga omenja Preto, pa je pošiljanje »kužnih proizvedovalcev«, ki so ponekod opravljali nekakšno vohunjenje za morebitnimi prestopniki v zdravstvenem oziru.

42 Rublackova opozarja, da so bile govorice sicer določene s konvencijami, ki so določale, kdo govori s kom, kdaj, na kakšen način ipd. (Rublack, 2007, 26).

ch, 2005, 43). Govorice so se tudi hitreje širile in bile bolj obsojajoče, če je bilo vedenje delinkventa vsem na očeh (Rublack, 2007, 26).

Sumu zaradi namernega širjenja bolezni so bili sicer navadno bolj podvrženi predstavniki marginalnih skupin, ki so morali nase pogosto sprejeti vlogo grešnega kozla, vendar pa v tem primeru ni videti, da bi status obsojenke igral ključno vlogo, čeprav se je Imperia vendarle ukvarjala s poklicem, ki bi zlahka prestopil meje nemarginalnega ali pridobil dodatne, »nehvaležne« konotacije. V drugih virih (župnijskih registrih) se njeno ime namreč na več mestih pojavlja pri rojstvih (krstih), kjer naj bi sodelovala kot porodniška babica (*allevatrice, ostetrice*).⁴³ Dodatna potrditev tega namiga se pojavi v sodnih pričevanjih samih, kjer ena od prič, Andriana Stefé, ob koncu svojega pričevanja, navidez povsem izven konteksta ostalih sodnikovih vprašanj, omeni: »*Detta Imperia mi ha levato una creatura.*« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 78) Ali je dejstvo, da se je Imperia ukvarjala z babištvom, kaj prispevalo k temu, da je bila skupnost nanjo bolj pozorna in da je bila naposled osumljena prenašanja kužnega blaga, ne moremo vedeti. Ne vemo pa niti, kakšna usoda je doletela Imperio oziroma kako je bila za svoj prestop in »ogrožanje zdravja skupnosti« kaznovana. Vsekakor pa župnijski registri pripovedujejo o tem, da je kugo preživela ter da je ostala v Kopru, kjer je tudi v naslednjih letih opravljala svoj poklic.

O PREPOVEDANEM STIKU S KONTAMINIRANIMI REČMI

Primer še enega kaznivega dejanja ob začetku razsajanja zadnje koprské kuge je dejanje nekega fantiča, za katerega bi lahko dejali, da je pravzaprav zelo sorodno prekršku Imperie Canciane. Obravnava tega primera, ki se je začela 10. novembra 1630 (domnevni prestop se je zgodil večer pred tem), namreč razkriva podobno bojazen, izraženo s strani oblastnih avtoritet in nadzornih organov (zdravstvenih providurjev), in sicer strah pred tem, da bi (prek predmeta) prišlo do posrednega stika med zdravimi na eni in bolnimi oziroma domnevno okuženimi na drugi strani. Povedati je treba, da je prvih mesecih epidemije kuge (v ta čas sodijo tudi na tem mestu obravnavani procesi) oziroma od njenega začetka v zadnji tretjini leta 1630 do konca januarja 1631 – ko bolezen še ni prodrla v četrti Braciol, Ponte piccolo, S. Pietro, Bošadruga, Porta Isolana in Zubenaga – v mestu umrlo 83 ljudi (gl. Benussi, 1910, 1001), da pa je nato število okuženih samo še skokovito naraščalo. V vrhuncu epidemije meseca julija je denimo umrlo skoraj 700 ljudi, skupen seštevek žrtev pa je do konca kužne epidemije (novembra 1631) narasel na okrog 1.900 ljudi.⁴⁴

43 Kot *ostetrice* je vpisana pri porodu že 15. aprila 1623, večkrat pa tudi kot *allevatrice*, ki je pomagala pri porodu in imela pomembno nalogo, da je otroka – namesto duhovnika – krstila v primeru smrtne ogroženosti. Gotovo je v vlogi babice nastopila še v mnogih primerih, saj je bila pogosta praksa, da je bila porodniška babica tudi krstna botra otroku, ki mu je pomagala na svet. Takih primerov je pri Imperii vsaj 18, saj je pri krstih omenjena v letih 1617 in 1623 ter med letoma 1633 in 1638 (ŽAK, LB V (1613–1619); LB VI (1620–1628); LB VII (1629–1640)).

44 Pri navedbah različnih avtorjev so glede tega rahla odstopanja (prim. Cossàr, 1928; Tommasich, 1996 in Benussi, 1910; razsežnosti te epidemije so obravnavali denimo: Ivetic, 1996; Schiavuzzi, 1888; Tommasich,

Sl. 2: Na lokaciji, kjer je kasneje zrasla semedelska cerkvena, so med epidemijo v 17. stoletju pokopavali umrle za kugo.

Fig. 2: At the site where the church of Semedela was built later, the diseased of plague were buried in the 17th-century epidemics (photo: U. Železnik).

Preiskovalni postopek zadnjega obravnavanega sodnega primera, ki je potekal pod budnim očesom podestata in zdravstvenih providurjev, je bil izvršen v Pretorski palači, v uvodni obrazložitvi pa je bilo zapisano: »Essendo pervenuto ad'orecchie dell' Ill.mo sig. Pod(est)a et Cap(itano), et s(igno)ri Prov(vedito)ri della sanità, che Zorzi Faivento destinato alla guardia delli sequestrati nella Chiesa di san Nazario per far la contumacia sia partito da quel luoco et habbia posto in suo piedi un suo figliolo, et che questo habbia havuto ardimento di praticar con li med(esi)mi sequestrati, ricevendo dalli med(esi)mi robba.« (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 103)

1996). Natančno število vseh tedanjih prebivalcev sicer ni poznano, je pa iz delne rekonstrukcije velikosti mestnih četrti mogoče sklepati, da je samo mesto v tej epidemiji izgubilo približno polovico ljudi (o tem tudi Železnik, 2015).

Zorzi Faivento, ki je bil določen za stražo cerkve sv. Nazarija,⁴⁵ kjer so bili v karanteni domnevno okuženi oziroma potencialno ogroženi prebivalci Kopra, naj bi torej zapustil stražno pozicijo in na svoje mesto za nekaj dni postavil svojega mladega sina. Vendar pa je bilo bolj problematično od dejstva, da je cerkev stražil otrok, pravzaprav to, da si je deček (po pričevanju očitvidcev Nicola Ricobona, Zara Fedole, Francesca Spadarja⁴⁶ in Menega Romana) »predrzo upal« z zaprtimi ljudmi izmenjevati neke predmete oziroma jih od njih prejemati. Spadar in Ricobon sta dogodek opisala podobno⁴⁷ in navedla, da je šlo za manjši lonec, lesen jušnik in umazano krpo⁴⁸ (AST-AAMC, M/625, bob. 855, f. 103–104), pri čemer imamo ponovno opravka tudi s tkanino kot kužnim medijem. Najverjetneje je v tem primeru sicer prišlo do izmenjave hrane, do katere so ljudem v kontumacu običajno omejili dostop. Vendar pa Spadar ni videl, ali so omenjene predmete dečku dali prav ti zaprti Koprčani (med katerimi so bili otroci Marca Mazolenija), ker je deček v tistem trenutku že zaprl cerkvena vrata. Drugi očitvidец, Nicolò Ricobon, je povedal, da je bilo to ediničrat, da je videl dečka odpreti vrata cerkve, čeprav ga je »na straži« videval več dni zapored, ko je zjutraj in zvečer hodil mimo. Podobno je pričal tudi Zaro Fedola, ki pa tudi ni znal povedati, od kod je deček dobil omenjene predmete, omenil pa je, da je od Spadarja slišal,⁴⁹ »*che nel secur, che fecce questo*«. Preostanek postopka ni znan in tako pričevanja četrte priče, Menega Romana, nimamo, ne poznamo pa niti posledic oziroma sankcij, ki jih je dečku ali njegovemu očetu za ta domnevni prestopok odredil sanitetni urad.

Večkrat poudarjena omemba Marca Mazolenija v pričevanjih razkrije, da gre za hišo, kjer so umirali eni prvih kužnih bolnikov v mestu.⁵⁰ Že v župnijskih registrih (kjer so evindenco smrti sicer vodili le do konca septembra 1630, nadaljevali pa šele po koncu hudega razmaha kuge, konec oktobra 1631) najdemo podatek o smrti nekega Francesca Garelle iz

45 Najbrž gre za koprsko stolnico, čeprav bi morda utegnili pomisliti na povezavo s špitalom sv. Nazarija; cerkev, ki je sodila k slednjemu, je bila namreč posvečena svetemu Bassu. To, da nekateri pisци (med njimi tudi škof Pietro Morari, ki je deloval prav v času zadnje kuge) omenjajo posvetitev oltarja sv. Nazarija v stolnici in cerkve same, bi lahko nakazovalo na možnost, da je bila stolnica posvečena prav temu koprskemu zavetniku, čeprav to ni bilo nikjer eksplicitno navedeno. Škof Naldini v svojem Cerkvemem krajepisu iz leta 1700 o tem celo nekoliko dvomi: "Narašča dvom, ali je bila [stolnica] sploh kdaj posvečena sv. Nazariju, temveč od zmeraj samo Devici Vnebovzeti" (Naldini v Darovec, 2001, 29), vendar pa hkrati navaja ugotovitev, da »[z]notraj koprskega obzidja in v širši okolici ni cerkve, ki bi jo krasilo slovito ime sv. Nazarija« (Naldini v Darovec, 2001, 30). Navedba cerkve sv. Nazarija v tem procesu vendarle nakazuje, da je cerkev s tem imenom obstajala, pa čeprav morda samo v ljudski rabi.

46 Spadar je, tako kot Zaro Fedola, zabeležen kot prebivalec mestne četrti Ognissanti, ki ji je tudi načeloval (AST-AAMC, M/1088, bob. 1344, f. 82).

47 Prvi je o tem povedal: »*Hieri sera venendo alla Città, et passando per mezo alla Chiesa di san Nazario, dove sono li figlioli del Marco Mazoleni, che fano la contumattia, vidi un figlio del sudetto Faivento, che serava la porta della Chiesa, et haveva sotto il scaglio una pignata, una piadena di legno, et una pezza sporca; per il che mi son grandemente maravigliato per il timore che havevo che stando in quel modo (per?) suspetto questo puto facesse quelle cose.*«

48 »*Pignata* (pentola), *una piadena* (terrina, zuppiera) *di legno, et una pezza sporca*« (sopomenke so povzete po Manzini, Rocchi, 1995).

49 Seveda pri tem ne gre zanemariti niti vprašanja vpliva sodnikovih vprašanj ali vpliva drugih prič na pričevanja.

50 Gre za isto sosesko, v kateri je živel Imperia Canciana iz prejšnjega primera.

Benetk, ki je nenadoma in brez poslednjih zakramentov umrl pri Mazoleniju, ter 14-letne Mazolenijeve hčerke Lucretie, ki je – po povratku iz Benetk (!) – umrla 30. septembra 1630 (ŽAK, *Liber mortuorum* (LM) I (1616–1630)). Popisi smrti, ki so jih med epidemijo vodili neodvisno od cerkvenih oblasti in v sanitarne namene, pa niso zelo zgovorni in namignejo le s podatkom, da je v hiši »Marchetta Mazalenija« v četrti sv. Martina že 17. septembra 1630 zaradi kuge umrlo šest ljudi (AST-AAMC, M/1088, bob. 1344, f. 69; prim. Benussi, 1910). Mazolenijevi otroci so bili torej v cerkvi sv. Nazarija v karanteni zaradi suma, da so prišli v stik z boleznijo.

Tako kot v prejšnjem primeru tudi na tem mestu med predmeti nastopa kos (umazanega) blaga, ki je – kakor lahko razberemo med vrsticami – zbujal skrb predvsem zaradi tega, ker je bil domnevno v stiku s potencialnimi bolniki (nadzorovanimi ljudmi v karanteni), še posebej če upoštevamo tudi tedanje predstave o načinih širjenja bolezni, po katerih je bilo prav blago oziroma tkanina eno »prikladnejših« sredstev za prenašanje kuge. Nevarna in ogrožujoča pa je ta tkanina postala zato, ker naj bi prestopila meje zavarovanega območja, meje med zdravim in kužnim prostorom.

Koncept okuženja je bil sicer v občem, tudi laičnem in ne le učenem miselnem svetu, skozi stoletja prisoten v obliki dveh prevladujočih teorij o širjenju bolezni (gl. npr. Borisov, 1985, 159); miazmatične teorije s kužnim (močvirskim, vlažno-vročim) zrakom na eni in kontagiozne teorije na drugi strani, ki je nevarnost prenašanja bolezni videla predvsem v neposrednem stiku (z bolnikom, z njim povezanim predmetom ipd.), razumeti pa moramo, da sta teoriji v kolektivnem imaginariju obstajali sočasno in skupaj. S Fracastorovo teorijo o kužnih »klicah«⁵¹ iz leta 1546 se nocija kontagioznosti ni bistveno preoblikovala, saj so se pojmi okužba, okuženje in miazma še vedno tesno prepletali (gl. npr. Bashford, Hooker, 2001, 16). Prenašanje bolezni je v kolektivnih predstavah tako obstajalo v več različnih oblikah; kuga naj bi se širila bodisi neposredno – z direktnim stikom, posredno – na daljavo (zlasti po zraku) oziroma z drugimi posredniki, »nečistimi« predmeti (gl. npr. Grmek, 1996, 265). Z drugimi besedami, na človeka naj bi se prenašala bodisi prek miazme bodisi prek okuženega človeka, živali ali predmeta (gl. Cipolla, 1989, 14). Že Boccaccio je podobno razmišljanje strnil v opažanju, da se je bolezen prenesla že ob komunikaciji zdravega z bolnim, pa tudi ob dotiku tkanin ali drugih reči, s katerimi je imel bolnik opravka (Boccaccio, 1980, 11). Predmet, ki je bil v stiku z okuženim ali domnevno bolnim od kuge, je pravzaprav začasno prevzel status nečistega, to pa je bilo tesno povezano tudi s tabujem. Za okuženje je sicer potreben kontakt, stik, vendar pa koncept, kakor poudarjajo zlasti tisti zgodovinarji, ki simpatizirajo z antropologijo, implicira še marsikaj; absorpcijo, invazijo, ranljivost, prekoračenje meja, ki naj bi zagotavljale varno območje, ipd. Obenem pa so ideje kontagioznosti neločljivo povezane tudi z nocijami individualne moralnosti ter hkrati družbene odgovornosti in kolektivne akcije (gl. Bashford, Hooker, 2001, 4, 17–20). Prav ta misel se potrdi tudi v primerih koprskih procesov, saj se povzročitelji deliktov »izneverijo« družbeni odgovornosti, odgovornosti

51 S tem naj bi racionalna in naturalistična (medicinska) razlaga postopoma izničevala magični naboj bolezni, ki so ga poznali zlasti v srednjem veku, s čimer je prihajalo do nekakšne »desakralizacije« bolezni (Grmek, 1996, 265).

za zdravje celotne skupnosti. Stik z »nečistim« predmetom namreč predstavlja grožnjo, nevarnost, ki se ji je za dobro vseh treba izogniti. Prepoved stika s tem predmetom je v tem primeru pravzaprav motivirana, razumsko utemeljena prepoved, ki so jo nekateri antropologi videli kot prvo obliko zdravstvenih in higienskih prepovedi (gl. Cazeneuve, 1986, 44). Če do stika s prepovedanim dejansko pride, to navadno sproži (neodobravajoč) odziv skupnosti, lahko pa sledi tudi sankcija, čeprav, tako Cazeneuve, »ne glede na to, ali domnevamo, da obstaja posredovanje med nečistostjo in sankcijo, ali ne, velja, da vso družbeno skupino, ki je strnjena okrog istega sistema pravil, ogroža razpad tega sistema« (Cazeneuve, 1986, 46). Torej, zaradi napake, ki jo je zagrešil en posameznik, se ogroženi čutijo vsi člani družbene skupine, saj je bil s tem red, ki so ga zagotavljala vzpostavljena (v tem primeru higienska, sanitarna) pravila, omajan. Ravno to pa je lahko naloga zgodovinarja, ki se želi posvetiti pravni zgodovini v kontekstu epidemičnih bolezni, saj so v ospredju njegovega zanimanja prav posamezniki ali skupine, ki (včasih nenamerno) pretresajo obstoječi družbeni red, njihova dejanja pa sprožijo reakcije skupnosti, ki bi ta družbeni red želela zaščititi, obvarovati ali vsaj obnoviti.

EPILOG

Lahko bi rekli, da je v vseh obravnavanih primerih sodnih procesov v ospredju kaznivo dejanje oziroma prestopki, ki pravzaprav ni konvencionalen, saj (poleg tega, da ga definira izredna, krizna situacija) ne vključuje dveh strank, storilca in žrtve, obtoženca in oškodovanca oziroma toženca in tožnika, temveč se obtoženi postavlja nasproti nečemu »abstraktnjšemu«, širšemu. Gre za prestopke proti družbenemu redu, znotraj katerega so postavljena pravila, katerih kršenje ne ogrozi le enega posameznika, temveč celotno skupnost. Tudi potek postopka je temu prilagojen, saj ta ne more vsebovati soočenja obeh strank, temveč ga sestavlja predvsem informativni postopek, v katerem nastopijo priče, ki bi sodnemu organu lahko pomagale pri zbiranju zadostnih dokazov za bremenilni postopek.

Vendar pa, kakor trdi Pastore, niti ni smiselno izhajati iz delitve oziroma kategorizacije kaznivih dejanj na tista proti lastnini, proti osebi ali ona proti morali, saj se raziskovalec pogosto sooča s kvantitativno in/ali kvalitativno diskontinuiteto historičnega gradiva. Namesto tega je po njegovem mnenju bolje spojiti načine, na katere se izraža konfliktnost v trajanju epidemičnih okoliščin (Pastore, 1991, XIII).

Sicer so s tega vidika deloma primerljive celo epidemične okoliščine v primeru drugih bolezni, saj je znano, da so ukrepi denimo proti epidemijam kolere v 19. stoletju temeljili na določilih in smernicah za ukrepanje iz časa kuge. V vsakem primeru pa je bil, razumljivo, »človek kriv težkega prestopka, če njegovo delovanje namenoma ali po pomoti povzroči oziroma širi bolezen« (Keber, 2005, 358). Prestopki med epidemijami kolere (in tako tudi kuge) so v splošnem vključevali »prekoračitev kordona, izognitev karanteni, zanemarjanje poklicne dolžnosti zaposlenih pri obrambnih institucijah in prikrivanje nevarnosti« (Keber, 2005, 358) oziroma naslednji seznam prestopkov (v katerih pa lahko brez težav prepoznamo tudi protagoniste koprskih procesov iz časa kuge): prehajanje ozemlja po prepovedanih poteh, izogibanje glavnih poti s pomočjo vodnikov, uporaba ponarejenih

dokumentov (zdravstvenih dovolilnic), predčasna zapustitev karantene, približevanje in druženje »osumljenih« z zdravimi osebami pred iztekom karantene, prevažanje ljudi in blaga brez zdravstvenih dovolilnic, nudenje zatočišča ljudem brez dovolilnic, skrivanje blaga, ki bi moralo biti očiščeno, nevestno delo v zdravstvenih (sanitarnih) službah zaposlenih, zanemarjanje poklicne dolžnosti v institucijah, ki so skrbele za sanitarni nadzor, k čemur je sodilo tudi spuščanje oseb in blaga po nedovoljenih poteh ali brez ustreznih dovoljenj oziroma brez prestajanja karantene, izdajanje zdravstvenih dovolilnic brez upoštevanja predpisov in določil idr. (Keber, 2005, 358–359; prim. tudi Železnik, 2013).

Iz fragmentarno ohranjenih, bolj ali manj zgovornih procesov iz časa zadnje koprške epidemije kuge v 30. letih 17. stoletja pa lahko, kljub številnim diskontinuitetam, razberemo vsaj nekatere vrste deliktov, ki so jih proizvedle povsem specifične, krizne okoliščine, oziroma opazujemo, kako se je mestna skupnost v tem primeru (re)organizirala. Predmet teh sodnih procesov je torej kršenje sanitarnih pravil, ki jih je oblikovalo mesto, da bi zaščitilo svoj obstoj – tistega temeljno eksistenčnega, nič manj pa tudi gospodarskega. Procesi proti povzročiteljem prestopkov odsevajo različne stopnje epidemičnega tveganja; le-to je od tiste bolj oddaljene nevarnosti, ki je grozila iz sosednjih krajev, prešlo v neposredno grožnjo, s tem ko se je pojavilo tudi v mestu. Priča pa smo tudi procesu zarisovanja meja med nekužnim in kužnim, zdravim in bolnim, varnim in nevarnim, ne nazadnje pa je mogoče videti tudi to, kako so obstoječe predstave o širjenju bolezni vplivale na kazenskopравни diskurz ter določale, katera dejanja so z vidika ogrožanja občega zdravja sporna in katera ne.

PLAGUE AND OFFENCES AGAINST THE PUBLIC HEALTH
FROM THE FRAGMENTS OF JUDICIAL PROCEEDINGS (KOPER, 1630–31)

Urška ŽELEZNIK

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: urska.zeleznik@zrs.upr.si

SUMMARY

In the 1630's, the Istrian region suffered a plague epidemic for the last time, the consequences of which were also felt in the town of Koper (Capodistria). As soon as the plague emerged, the town started to implement a system which, at first, attempted to prevent the plague from entering the town, and later to restrain the extensiveness of the epidemic. However, the official instructions provided to achieve these tasks were often not sufficiently adhered to in practice, which is clear from the three analysed cases of judicial proceedings of the time. These cover different, but nonetheless similar acts which were believed to have endangered public health and were, in that context, recognised as punishable acts. The judicial proceedings were carried out in the presence of a podestà as the chief magistrate and health supervisors (provveditori alla sanità). In accordance with the imaginaries of the time, those acts could have contributed to the spreading of the plague epidemic.

From these fragmentary court sources, we can gather the understanding of the (im)moral and (un)acceptable, as well as the endeavours to maintain social order at a time when it was facing an acute threat on the one side, and collective fears connected with the disease and etiological perceptions related to the spreading of the plague on the other. The paper studies sources of judicial provenance in addition to other sources from that period which reveal certain characteristics of the plague epidemic in Koper (Capodistria), as well as the mentality of an ordinary citizen who, perhaps to meet their daily needs, occasionally failed to respect the letter of the law.

Key words: epidemics, plague, the 17th century, court sources, legal history, Koper (Capodistria), the Republic of Venice

VIRI IN LITERATURA

- AST-AAMC – Archivio di Stato di Trieste (AST), Antico archivio municipale di Capodistria (AAMC), mikrofilm. Inventar po Majerju, 1904 (M/).
- AMSI – Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria (AMSI).
- Boccaccio, G. (1980):** Decameron. Milano, Garzanti.
- Cergna, M. C. (ur.) (2005):** Il diario della peste di Giovanni Maria Marusig (1682): edizione del testo e delle illustrazioni originali dell'autore. Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna.
- Darovec, D. (ur.) (2001):** Naldini, P. P.: Cerkevni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije – Škofija.
- ŽAK – Župnijski arhiv Koper (ŽAK), Liber baptismorum (LB) / Liber mortuorum (LM).**
- Bashford, A., Hooker, C. (ur.) (2001):** Contagion. Historical and Cultural Studies. Routledge (UK).
- Benussi, B. (1910):** Frammento demografico. V: Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis. Trieste, maggio MCMIX, 985–1021.
- Bertoša, S. (2007):** La peste in Istria nel medio evo e nell'età moderna (il contesto europeo delle epidemie). Atti CRS, 37, 121–159.
- Boerio, G. (1829):** Dizionario del dialetto veneziano. Venezia, Coi Tipi Di a. Santini.
- Borisov, P. (1985):** Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Boscarelli, M. (1983):** Penuria, peste e potere (1628–1635). Milano, Giuffré Editore.
- Cazeneuve, J. (1986):** Sociologija obreda. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Cipolla, C. M. (1989):** Miasmi ed umori. Ecologia e condizioni sanitarie in Toscana nel seicento. Bologna, Il Mulino.
- Cossà, R. M. (1928):** L'epidemia di peste bubbonica a Capodistria negli anni 1630 e 1631. Archeografo triestino, 3a ser., 14, 178–192.
- Čeč, D. (2006):** 'Zapustil me je bog, ko sem se ga nehala bati': mikrozgodovinska analiza izseka družbe starega reda. Acta Histriae, 14, 2, 339–362.
- Čeč, D. (2011):** Funkcije govoric in njihovih nosilcev v podeželskih skupnostih. Acta Histriae, 19, 4, 703–728.
- Da Mosto, A. (1937):** L'archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico. Roma, Biblioteca d'arte editrice.
- Darovec, D. (2005):** Oris zgodovine zdravstva v Kopru. Studia Historica Slovenica, 5, 1–3, 257–272.
- Grmek, M. D. (1996):** Il concetto di malattia. V: Grmek, M. D. (ur.): Storia del pensiero medico occidentale. Roma, Bari, Laterza, 259–289.
- Horodowich, E. (2005):** The Gossiping Tongue: Oral Networks, Public Life and Political Culture in Early Modern Venice. Renaissance Studies, 19, 1, 22–45.
- Ivetic, E. (1996):** La peste del 1630 in Istria: alcune osservazioni sulla sua diffusione. AMSI, 171–194.

- Keber, K. (2005):** Kranjski obrambni mehanizem za zaščito pred prvo epidemijo kolere v Evropi. *Kronika*, 53, 3, 351–364.
- Manzini, G., Rocchi, L. (1995):** Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria. Trieste – Rovigno.
- Margetić, L. (1993):** Statut koprskega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper, Rovinj, Pokrajinski arhiv, Centro di ricerche storiche.
- Pahor, M. (1958):** Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru. *Kronika*, 6, 2, 73–79.
- Pastore, A. (1990):** Criminalità e giustizia in tempo di peste. Bologna, 1630. V: Pastore, A., Sorcinelli, P. (ur.): Emarginazione, criminalità e devianza in Italia fra '600 e '900: problemi e indicazioni di ricerca. Milano, Franco Angeli, 25–32.
- Pastore, A. (1991):** Crimine e giustizia in tempo di peste nell'Europa moderna. Roma, Laterza.
- Pastore, A. (2007):** Dal lessico della peste: untori, unzioni, unti. *Acta Histriae*, 15, 1, 127–138.
- Povolo, C. (1996):** Proces Guarnieri. Il processo Guarnieri. Koper, Založba Annales.
- Povolo, C. (2000):** Rappresentazioni dell'onore nel discorso processuale (da una vicenda istriana dagli inizi del seicento). *Acta Histriae*, 8, 2 (X), 513–534.
- Preto, P. (2010):** I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima. Milano, Il Saggiatore.
- Rublack, U. (2007):** The crimes of women in early modern Germany. Oxford, Clarendon Press.
- Schiavuzzi, B. (1888):** Le epidemie di peste bubbonica in Istria. *AMSI*, IV, 3–4, 423–446.
- Tommasich, A. (1996):** Il santuario della beata vergine delle grazie di Semedella nel suburbio di Capo d'Istria: memorie storiche con note di Gedeone Pusterla. Ristampa anastatica. Trieste, »Fameia capodistriana«.
- Železnik, U. (2013):** Zamejevanje epidemij kuge v pristaniških mestih severnega Jadrana: primerjava med beneško Istro in Avstrijskim primorjem v 18. stoletju. *Povijesni prilozi*, 32, 45, 313–331.
- Železnik, U. (2015):** Peste sul e oltre il confine asburgico-veneto: un'epidemia per ricostruire la popolazione (Capodistria, 1630–31). *Popolazione e Storia*, 2, 61–82.

THE BRITISH PLOT TO REMOVE IRAN'S DEMOCRATICALLY ELECTED PRIME MINISTER FROM POWER

Mansoureh EBRAHIMI, Kamaruzaman YUSOFF

Faculty of Islamic Civilization, Universiti Teknologi Malaysia, 81310 Johor Bahru, Malaysia
e-mail: mansoureh@utm.my

ABSTRACT

On 20 March 1951 (29 Esfand 1329), Iran's oil industry was nationalized under the leadership of the very respected Prime Minister, Dr. Mohammad Mosaddeq. A patriotic democrat committed to re-establishing democracy and a constitutional monarchy, Dr. Mossadeq was elected as Iran's prime minister by unanimous vote in the Majlis on 28 April 1951. For nearly fifty years Iran's oil industry was controlled by the Anglo-Persian Oil Company (APOC), later known as the Anglo-Iranian Oil Company (AIOC). Dr. Mosaddeq played a significant role in overcoming the British dominance of Iran's oil industry and successfully shut out their immensely profitable AIOC, which was a cornerstone of Britain's economic and political clout in the entire region. This study reports details of subsequent British decisions and operations that served to eventually remove Dr. Mosaddeq from power by any means necessary, including assassination. Dr. Mosaddeq consequently faced a political climate of chaos in Tehran that allowed for a continuum of British actions that prepared the stage for the 1953 coup conducted by the American CIA.

Keywords: Iran, nationalization of the oil industry, Dr. Mosaddeq, Durbar, British, 1953 coup

IL COMLOTTO BRITANNICO PER RIMUOVERE DAL POTERE IL PRIMO MINISTRO IRANIANO ELETTO DEMOCRATICAMENTE

SINTESI

Il 20 marzo 1951 (il 29 esfand 1329, secondo il calendario persiano), l'industria petrolifera iraniana fu nazionalizzata sotto la guida del Primo Ministro, l'onorevole dott. Mohammad Mosaddeq. Patriota e democratico, impegnato a ristabilire la democrazia e una monarchia costituzionale, il dott. Mosaddeq fu eletto Primo Ministro all'unanimità dal Parlamento iraniano, il Majles, il 28 aprile 1951. Al tempo, l'industria petrolifera iraniana era stata, da quasi cinquant'anni, controllata dalla compagnia Anglo-Persian Oil Company (APOC), successivamente conosciuta con il nome Anglo-Iranian Oil Company (AIOC). Il dott. Mosaddeq svolse un ruolo importante nell'eliminare la domina-

zione dei britannici sull'industria petrolifera iraniana, riuscendo ad escluderli dall'immensamente redditizio AIOC, che rappresentava un pilastro dell'influenza economica e politica degli inglesi nell'intera regione. Questo studio riporta i dettagli delle successive decisioni e operazioni della Gran Bretagna intese, alla fine, a rimuovere il dott. Mosaddeq dal potere con ogni mezzo necessario, incluso l'attentato. Di conseguenza, il dott. Mosaddeq dovette affrontare a Teheran una situazione di caos politico che permise ai britannici di continuare a preparare il terreno per il colpo di Stato, condotto nel 1953 dagli agenti americani della CIA.

Parole chiave: Iran, nazionalizzazione dell'industria petrolifera, Mosaddeq, Durbar, britannici, colpo di Stato del 1953

INTRODUCTION

On 20 March 1951 (29 Esfand 1329), Iran's oil industry was nationalized under the leadership of the very respected Prime Minister, Dr. Mohammad Mosaddeq. A patriotic democrat committed to re-establishing democracy and a constitutional monarchy, Dr. Mossadeq was elected as Iran's prime minister by unanimous vote in the Majlis on 28 April 1951. For nearly fifty years Iran's oil industry was controlled by the Anglo-Persian Oil Company (APOC), later known as the Anglo-Iranian Oil Company (AIOC). Dr. Mosaddeq played a significant role in overcoming the British dominance of Iran's oil industry and successfully shut out their immensely profitable AIOC, which was a cornerstone of Britain's economic and political clout in the entire region.

Fierce nationalist sentiments and dissatisfaction with the Iranian government's failure to solve domestic problems, especially economic issues, contributed to the political victory of the Nationalist party. Among many disconsolate activists was Dr. Mosaddeq, a tenacious politician who began to earnestly establish democratic reforms but was confronted by the British who had adopted aggressive opposition to Majlis' decisions under his government (Ebrahimi et al., 2012). The British wished to preserve the status quo by negotiating a solution with Iran's government that did not affect their oil operations. At this point, however, they refused to comply with Iranian government demands. In early October 1951, things came to a head with the cessation of negotiations with the Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) and the expulsion of British workers, which negatively affected the people of Iran (Ebrahimi, Yusoff, 2015). Those close to the Royal Court and others dependent on Britain consequently became actively anti-Mosaddeq which divided the National Front whereby those who favoured an agreement with Britain distanced themselves from Dr. Mosaddeq.

Furthermore, according to his commitment to the Constitution, Dr. Mosaddeq found it necessary to give legitimate leeway for the police force to suppress any opposition to

the Shah so as not to be accused by the Shah of taking actions against the Constitution. Although the majority of those around Dr. Mosaddeq favoured keeping the Monarchy, the result was that some from the Royal Court took advantage of the opportunity to conspire against him by equipping the police and army, under the guise of confronting anti-Monarchists and anti-Americans. Thus, they fomented an environment of pressure and disturbances that favoured an anti-nationalist coup.

Discovery of the conspiracy and the arrest of a group of well-known figures, including army officers and major merchants, gravely disturbed the government, especially as it became clear that the core of conspiracy and intrigue was found within the army. With his authority as the Minister of National Defence, Dr. Mosaddeq discharged many army officers including General Fazlollah Zahedi, the Minister of the Interior. However, those officers who participated directly in the conspiracy against the legitimate government were all released in less than a month. Dr. Mosaddeq's relevant speech to the Majlis referred to them as follows:

[...] the British agents in the Majlis, the British agents in the government, the British agents in the society, the British agents in the Royal Court, they are everywhere (Rūznāmah-i Rasmī-i Kishvar, 27 Sep. 1951: Dr. Mosaddeq's speech in Majlis Session, 9 Sep. 1951).

Looking back at these incidents reveal that the opposition's activity reached an apex during October of 1951 when Dr. Mosaddeq travelled to the U.S. Nevertheless, the oil conflict remained unresolved and by November the opposition had penetrated the universities and most other important centres. Dr. Mosaddeq's government viewed these events as British intervention in Iran's internal affairs. The network of protestors had well defined contacts within the British embassy and it is clear that the British intended to cause disturbances leading to open revolt. The British agents arranged to stir up public emotions against Dr. Mosaddeq (Muvahhid, 2007/1386, Vol. 1, 404; TNA, FO 371/98670, G10105/206, Minutes by RJ/RJ, 28 May 1952).

THE PLAN TO OVERTHROW DR. MOSADDEQ'S GOVERNMENT

K. S. (Nancy) Lambton was then the top Persian policy advisor on Iranian affairs. She prevented the British from *entente* with Dr. Mosaddeq and thus, isolated him (Muvahhid, 2007/1386, Vol. 1, 194; Louis, 1984, 659) and was the first to propose Dr. Mosaddeq's overthrow via "covert operations" (Gasirowski, Byrne, 2004, 130–131).

Miss Lambton suggested that H.M.G. should, about a month ago, have quietly strengthened up their Public Relations side in Tehran with a view by covert means (a) to under-mine the position of Mr. Moussadek; and (b) to give encouragement to the substantial body of Persian friends we still have who are unlikely to show their faces and risk being called traitors without some support. (TNA FO 248/1514, EP1531/674, E. A. Berthoud, 15 June 1951).

She believed that without a campaign on the above lines is not possible to create the sort of climate in Tehran in order to change the regime. On 19 November 1951, the British embassy asserted that any government is better than Dr. Mosaddeq's government (Muvahhid, 2007/1386, Vol. 1, 206; TNA FO 248/1514, G10101/453/51, From Tehran to FO, 19 Nov. 1951) and decided to remove his government (TNA FO 248/1514, 10 Nov. 1951) with the ultimate goal of bringing a chosen dictator to power. They favoured a powerful Prime Minister who would suppress all opposition and prepare the necessary conditions to solve the oil conflict amicably in a manner that favoured British interests (TNA FO 248/1514, G10101/59/51, Telegram No.174 From Tehran to FO, 9 Mar. 1951, repeated for information to Washington & B.M.E.O). Hence, in late 1951 they decided to replace Dr. Mosaddeq with their top candidate, Qavām, their most suitable man for the job (TNA FO 248/1514, Middleton to Furlong, 19 Nov. 1951). The British actually tried to persuade Dr. Mosaddeq to resign through one of their Iranian agents, Zahir-ul-Islam who believed that "*he can influence Musaddiq into resigning – for a consideration*" by money (TNA FO 371/98670, G10105/204, Minutes by S. Falle, 27 May 1952) and received a lucky break when Dr. Mosaddeq's requests for exclusive authority for six months and control of the army were rejected by the Shah, thus, causing him to resign. Britain, therefore had a golden opportunity. However, Qavām remained in power for only four days when Dr. Mosaddeq was returned to power as the result of a national uprising (21 July 1952/30 Tir 1331) encouraged by statements from the National Front and endorsed by Kashani – a rare instance where the clergy intervened in politics as a member of the National Front.

After Qavām's failure and the severing of diplomatic relations between Britain and Iran (Gasiorowski, Byrne, 2004, 129; Kinzer, 2008, 147), the AIOC was more than ready to compromise with the Americans and consequently offered concrete proposals for cooperation. Kermit Roosevelt, the leader of the 19 August 1953 coup, admitted that precisely at that moment in time, the AIOC had asked him to cooperatively investigate and boost a plan to remove Dr. Mosaddeq from power. According to Roosevelt, British officers had close relationships with both the Royal Court and army and Anglo-American conspirators were certain that the junior officers, non-commissioned officers and enlisted men were pro-Shah (Roosevelt, 1979, 106–110). Indeed, the army was under the control of Dr. Mosaddeq but in September of 1952 news from the army was that an Imperial Guard Division had taken positions around Tehran and planned to attack under cover of an "Army Manoeuvre". The action caused Dr. Mosaddeq to dissolve the Guards, which temporarily diluted concentrated forces for the planned coup. Arrests then followed of retired Major-General 'Abd al-Ḥusayn Ḥijāzī, Ājūdān-i Makhsūs-i Shāh and Rashīdiyān, brothers of the Bāzār merchants who had close relations with the British embassy (Kiyhān, 13 Oct. 1952/21 Mehr 1331). A government spokesman, Fāṭimī, announced the detentions explaining that these people, with the aid of Zahedi and others with Parliamentary Immunity, had been detained for "provocation and conspiracy" (Muvahhid, 2007/1386, Vol. 2, 611). Dr. Mosaddeq, thus suppressed the pro-Zahedi movement.

THE SCHEME TO ELIMINATE DR. MOSADDEQ

The Chaos of 28 February 1953 (9 Esfand 1331)

The Shah was scheduled to leave the country on Thursday morning but postponed his departure to Saturday 28 February 1953. Dr. Mosaddeq's scheduled meeting with the Shah, also scheduled for early morning on the same day, was changed to 10 am (Kiyhān, 1 Mar. 1953/10 Esfand 1331). The purpose of the change of schedule was to implement the plan for 28 February as the conspirators needed more time to gather people and leaders for the purposes of Mosaddeq's murder and consolidation of anticipated gains. The Shah emphasized a need to keep his travel plans secret (Akbarī, 2009/1388, 185), which forced Dr. Mosaddeq to personally prepare and deliver passports for the Shah as well as for his family and entourage (Kiyhān, 1 Mar. 1953/10 Esfand 1331). Dr. Mosaddeq also ordered the police to secure the Shah's route of travel.

Moreover, by the time the Shah wished to depart, the rumour of his abdication spread through the Bāzār. Immediately, Bāzāriyān, and particularly the heads of various market unions decided to close the Bāzār and many shops were shut. Bāzāriyān went to Bibbahānī's house and requested to go to the Royal Court to stop the Shah from leaving (Kiyhān, 28 Feb. 1953/9 Esfand 1331). Many people cried and others yelled that the country was finished (Kiyhān, 28 Feb. 1953/9 Esfand 1331). Meanwhile, groups under the leadership of Ṭayyib Ḥāj Rizā'ī and Ramazān Yakhī started moving from I'dām and Amīn al-Sulṭān Squares towards the Bāzār. Groups under Sha'bān Bī'mukh and Ahmad 'Ishqī joined the throng but these were hoodlums and ruffians who violently threatened to close Bāzār while shouting "*Zindah Bād Shāh*", meaning the Shah will be alive forever. In addition, together with Malaki I'tizādī and Parī Ghaffārī, prostitutes from Qal'ih-i Shahr-i Naw also joined – all gravitated towards the Shah's palace joined by groups under 'Abbās Shāhandah, Biyūk Šābir and Jamāl Imāmī and Ahmad Mu'īnī, a previously dismissed police detective and manager of the *Shāh Dūst* newspaper, along with other mobs known as 'Abbās Kāvūsī and Ṭāhir. The growing throng of people were all shouting "*Zindah Bād Shāh*". Mixed in with the surging turbulence were officers of the Military Governor and sundry constables who supported and protected the various mobs of ruffians. In the end, these several groups united in front of Kākh-i Mar'mar, the Shah's palace (Interview with Mohammad Ali Amouei, 29 Jan. 2011). Probably, this mass movement was just one component of a well coordinated British effort to bring chaos to the nation.

The arrangement was dramatic and precisely aimed at the perfect end (Nahavandi, 2009, 443) of either arresting or killing Dr. Mosaddeq (Afshār, 1980/1359, 128). While Dr. Mosaddeq was in the Royal Court, the U.S. Embassy sent him an urgent message requesting an emergency meeting with the U.S. ambassador ("*without delay*"). But as it turned out, the ambassador had no such intention and the request was merely a ploy for Dr. Mosaddeq to leave the safety of the palace only to confront a mob of angry brutes who would conveniently murder him (Akbarī, 2009/1388, 189). Fortunately, Dr. Mosaddeq was warned off by Major Khir'khāh, a Tudeh officer (Javānshīr, 1980/1359, 250). He immediately changed his route to the Shams Pahlavī palace in the north, after which

he scurried home. The mob and its agents of coup instigators followed and attacked his house. They even managed to break through the entrance as Dr. Mosaddeq and Fāṭimī dramatically escaped to a neighbour's house via the rooftops and then went to the General Staff and at last took refuge in the Majlis (Iṭilā'āt, 1 Aug. 1953/10 Mordad 1332).

During these events, General Bahārmast, the General Chief of Staff who was relieved from office after the events of 28 February, did not support Dr. Mosaddeq in the least. Furthermore, to keep order and security for himself and the Shah, Ḥamīd Rizā Pahlavī, the Shah's brother, terminated the police force that was appointed by Dr. Mosaddeq, which, in turn, facilitated the attack on Dr. Mosaddeq's house by the unrestrained mob (Akbarī, 2009/1388, 189). By then, most of the clergy had publicly announced their support to the Shah (Mokhtari, 2008). On 28 February, Kashani, together with his sons, Sayyid Muṣṭafā and Sayyid Abū al-Ma'ālī, distributed three letters and proclamations related to the plot. The contents of those letters were in defence and support of the Shah with the intention of preventing his departure (Kiyhān, 28 Feb. 1953/9 Esfand 1331). Sayyid Muṣṭafā sent his father's letter to the Shah's palace (Kiyhān, 1 Mar. 1953/10 Esfand 1331). Another clergyman was Bihbahānī, who gave a lecture to those gathered (Kiyhān, 28 Feb. 1953/9 Esfand 1331). Although claiming he had no interest in politics, Bihbahānī mentioned that the demand of those who wished to prevent the Shah from leaving was reason enough for his intervention (Kiyhān, 1 Mar. 1953/10 Esfand 1331). In addition, some representatives from the Majlis including Ḥā'irī'zādah (the Majlis deputy), Muḥammad Zulfāqārī (the Vice President of the Majlis), and Bahādūrī (the Tabrīz representative), jointly decided to meet with the Shah to prevent his travel (Bākhtar-i Imrūz, 28 Feb. 1953/9 Esfand 1331; Kiyhān, 1 Mar. 1953/10 Esfand 1331).

Obviously, political leaders and traditional clergymen had all united to join with some Majlis deputies who were pro-Durbar and pro-Shah. They mobilized for the purpose of keeping the Shah and thus, turned their backs on Dr. Mosaddeq (Kiyhān, 2 Mar. 1953/11 Esfand 1331 and 28 Feb. 1953/9 Esfand 1331). Indeed, the distance between Kashani and Dr. Mosaddeq widened and for this reason the Tehran's Bazar was not fully pro-Mosaddeq. Bāzāriyān was as yet doubtful, not knowing whether to support Dr. Mosaddeq or Kashani and Bihbahānī. The people fearfully waited and some called the Bākhtar-i Imrūz newspaper office to ask about the Majlis and the government's situation as to what they should do (Bākhtar-i Imrūz, 1 Mar. 1953/10 Esfand 1331).

As a result, events on 28 February negatively affected Iranian society in the worst way, and served to widen the gap between Dr. Mosaddeq and the opposition, ultimately leading to his final overthrow. Hence, it appeared all these many opponents had gathered to stand in line with one common desire (Developments, 1954, Comment and Chronology).

The fact of the matter was that the controversy over the Shah's departure was completely bogus and intended only for appearances. Even when "*Mr. Henderson had sent a message advising the Shah not to leave*", the Shah responded by stating he was "*only pretending*" and that Dr. Mosaddeq, having changed his mind, insisted "*the Shah should stay*" (TNA FO 371/104562, Letter signed by A. D. M. Ross, 28 Feb. 1953). However, Henderson believed the Shah intended to leave the country that day (TNA FO 371/104562, Letter signed by A. D. M. Ross, 28 Feb. 1953) – a view that made American authorities

very wary of the Iranian situation. But the Shah, as per his British handlers, played his role well: “*The Shah’s plan was to let himself be persuaded by Musaddiq at the last minute and not leave*” (TNA FO 371/104562, Letter signed by A. D. M. Ross, 28 Feb. 1953). Hence, in essence, the man submitted to British dominion and executed the commands given at that time (Mahdavy, 1965). The Shah’s presence in Iran was incredibly useful for the British and their plan, as infused by agents within the Royal Court, was to advocate the disagreement over whether or not the Shah would leave the country. The British held that “*the worst of all possibilities would be that the Shah should go and leave Dr. Musaddiq in power*” (TNA FO 371/104562, Letter signed by A. D. M. Ross, 26 Feb. 1953). So it was that the British made an effort to prevent the Shah’s exit (TNA FO 371/104562, From Secretary of State On Board, R. M. S. Queen Elizabeth to Foreign Office, 27 Feb. 1953), but the Shah was determined and intended to travel secretly on 28 February to Baghdad (TNA FO 371/104562/EP1015/54G, 27 Feb. 1953).

The British held no doubt that the Prime Minister was more powerful than of the Shah, yet it was clear that Dr. Mosaddeq had no intention of denying the Shah’s influence over the nation. Therefore, Britain appeared to take a cautionary approach by deciding “*the Shah may be leaving Persia in the immediate future, ostensibly on a temporary visit to Europe*” (TNA FO 371/104562, From Foreign Office to Washington 27 Feb. 1953). But the events of 28 February laid bare that British demands were most definitive and obviously predefined.

British action affecting the events of 28 February 1953 had five fronts. First, they conclusively decided the Shah should travel and insisted that travel plans be kept secret. Second, within the Royal Court they had a top-notch informer:

1. ‘Alā was appointed to report secretly all news to the U.S. embassy and Kashani and Bihbahānī (TNA FO 371/104562/EP1015/46, 27 Feb. 1953).
2. ‘Alā was also the mediator between the Shah and Kashani (TNA FO 371/104562/EP1015/46 (C), 24 Feb. 1953).
3. ‘Alā had been reporting to Henderson on a regular basis and had talked about “*a temporary composure of differences between Musaddiq and Kashani*” before the event (TNA FO 371/104562/EP1015/46 (C), 24 Feb. 1953).

Thirdly, ruffian mobs and groups of demonstrators had gathered as prearranged by agents of the Royal Court. These groups played a major role with their protests and support of the Shah. Fourthly, the army was pro-Durbar and in no way resisted the protesters. The British had learned from the previous experience of the 21 July 1952 uprising where the army had joined the people and thus, they took special care not to repeat that failure. On 28 February, the army’s support of the demonstrators was a profound act of treason, especially when General Bahārmast prevented reinforcements for the defense of Dr. Mosaddeq’s residence (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 7 Apr. 1953). Fifthly were the clergy, with Kashani and Bihbahānī at the top, both of whom were convinced that if the Shah left country, Iran would have no cohesive leader strong enough to maintain nationwide political and social integrity. Furthermore, most clergymen believed the Tudehies were communists who would take advantage of the situation to assert their dominion, although the British and Americans knew well that Tudeh demonstrations and street ac-

tivities were of negligible effect (TNA FO 371/104562/EP1015/52 (E), 28 Feb. 1953). Hence, all demands were directed at the Shah who, apparently, comfortably awaited the command of British masters.

The Consequence of 28 February 1953 (9 Esfand 1331)

The day after 28 February, pro-Mosaddeq crowds gathered in the streets (1 March) in front of the Majlis and again in April (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 8 Apr. 1953; Nahavandi, 2009, 445–449). Two groups, pro- and anti-government antagonized each other and on 9 April 1953 pro-Shah and pro-Mosaddeq groups thronged yet again but without incident as they were controlled by police (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 10 Apr. 1953). But the situation was daily deteriorating as relations between the Royal Court and the government worsened.

The events of 28 February proved the Royal Court complicity as a centre of plotting against Dr. Mosaddeq who clearly saw insubordination from both the army and police in deference to the Shah. Finally, relations between Dr. Mosaddeq and the Shah broke completely when Dr. Mosaddeq failed to attend the Royal Court to wish the Shah good fortune for Nawruz, the Iranian New Year. Newspaper reports fanned the flames of revolt by indicating excessive remarks from the clergy in favour of the Shah. In March of 1953, the Shah therefore, in keeping with the age old charade, highlighted his image as a religious man by meeting with clergy and Ayatollahs in the Royal Court. Shortly thereafter, he and the Queen made a pilgrimage to the shrine of Imām Rizā in Mashhad and sent gifts to the families of Āyyat al-lāh Ḥujjat and Khvānsārī in Qum. A public prayer meeting at the tomb of Rizā Shāh iced the cake of pretense with the appearance of more clergymen and high-ranking military officers (Iṭilā'āt, 8 and 10 Fravardīn 1332/28 and 30 Mar. 1953).

The news of Kashani's support for the Shah also captured the foreign press. The Majallah al-Mušavvar, published in Cairo, interviewed Kashani in Tehran where Kashani stated:

[...] if the Shah travelled on conditions stated by Dr. Mosaddeq, this could have caused intrigue and corruption in Iran and created a dangerous situation. For this reason, I prevented the Shah from travelling (Iṭilā'āt, 10 Fravardīn 1332 / 30 Mar. 1953).

It is also important to mention that Kashani's estrangement from the government did not reflect the position of all clergymen in the national movement as Iranian clergymen, based on class and social position. For instance, on the day after the events of 28 February, some notable clergymen in Tehran (the Jāmi'ī-yi 'Ilmī-yi Tehran) supported Dr. Mosaddeq by issuing a fully-described declaration published in the Bākhtar-i Imrūz newspaper. This statement was signed by Ḥāj Shīkh Bāqir Rasūlī, 'Alī al-Razavī Qumī, Rizā al-Mūsavī Zanjānī, Ahmad Ḥusayn Gharavī Shahrīstānī, Ḥāj'āqā Buzurg'nūrī, Sayyid Yahyā al-dīn Ṭāliqānī, Sayyid Muḥammad Nabavī, 'Alī Aṣghar Mūsavī Jāzāyirī, Abū al-Ḥasan Muddaris Tihrānī and Sayyid Muḥammad Ṣādiq Razavī – all of whom, together with Ḥujjat al-Islām Shabīstānī, Angajī, Ḥāj Sayyid Javadī, Jalālī and Mīlānī, publicly voiced support for Dr. Mosaddeq.

In addition, after 28 February, the Majlis selected a ‘committee of eight’ including Dr. Mu‘azzamī, Dr. Sanjābī, Ḥusayn Makkī, Dr. Muzaffar Baqā’ī, Sayyid Abū al-Ḥasan Ḥā’irī’zādah, Qā’im’maqām al-Mulk Rafī‘, Ganjih’ī and Majd’zādah, from among Majlis deputies to resolve the dispute (Nahavandi, 2009, 446). This committee delineated the disagreements between the Shah and the government concerning the monarch’s budget and jurisdiction over the cabinet, with particular regard to the use of military force. On 12 March 1953, the committee published its report in the *Iṭilā’āt* newspaper (issue 8049) as cited by Sayyid Ḥāmid Akbarī (Akbarī, 2009/1388, 193). Dr. Mosaddeq knew the extent of the threat from the Royal Court against his government and insisted on fast-forwarding the committee’s report through the Majlis with the intent of “*requesting ratification of the committee’s report*” by the Majlis (TNA FO 371/104564, Letter from Henderson, American Embassy, London, 9 Apr. 1953). It was generally perceived that a delay in settling the issue would make the possibility of any resolutions of differences forever impossible. The nation required the legal approval of government decisions by the Majlis.

Nevertheless, the progress Dr. Mosaddeq expected was not forthcoming. In fact, the committee’s report initiated a political crisis: “*The opposition, though still not united, seem determined to refuse to let the report be debated in the Majlis*” (TNA FO 371/104565/EP1015/112, Minutes by A.K. Rothnie, 13 Apr. 1953). The Majlis attempted several open sessions to review the report in April but these were never convened due to the lack of a quorum. This represented an intentional policy adopted to obstruct the Majlis by the absence of oppositional members. The opposition also tried “*to embarrass Musaddiq by raising questions such as the extension of martial law in Tehran and the plenary powers question*” (TNA FO 371/104565/EP1015/112, Minutes by A.K. Rothnie, 13 Apr. 1953). The fact is that Majlis deputies knew of the disagreements between Dr. Mosaddeq and the Shah, but many did not completely understand their duty with regard to opposing the government.

ASSESSING STATUS: PRIME MINISTER FOR THE COUP’S GOVERNMENT

A report dated 22 February related that Dr. Mosaddeq “*has fallen out with the Shah and threatened to resign unless the Shah ceases to interfere*” (TNA FO 371/104562/EP1015/41, 22 Feb. 1953). It was clear, however, that the Shah did not stop his interference and that Dr. Mosaddeq did not wish to resign. If he did, the British would have achieved their goal much easier and perhaps the 1953 coup would never have happened. The British were, however, assured by reports from both Henderson and ‘Alā that Dr. Mosaddeq had no intention of resigning. As a result, a new prime minister was elected on 23 February (TNA FO 371/104562, Quarrel between Musaddiq and the Shah, 23 Feb. 1953). The succession of the prime minister was a fundamental problem and the British position was that Zahedi, its agent, would take power by helping internal elements such as ‘Alā, as he was most effective at obtaining the Shah’s favour:

Ala said that he had done everything he could to persuade the Shah that Mossadeq would probably obtain all the reins of power unless the Shah took some definite step in opposition (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 7 Apr. 1953).

‘Alā discouraged the Shah regarding Dr. Mosaddeq in different ways and reminded him that Dr. Mosaddeq:

[...] was set on forcing the Majlis to approve the report of the eight-man committee. He would interpret the committee's approval as authorization for his becoming the actual Commander-in-Chief of the armed forces and also for his controlling revenues which were currently accruing directly to the Crown (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 7 Apr. 1953).

‘Alā also whispered to the Shah that Zahedi was the only candidate capable of overcoming Dr. Mosaddeq (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 7 Apr. 1953).

Zahedi – he favoured British choice for prime minister (TNA FO 371/98670, Letter from S. Falle to FO, 7 Aug. 1952) – had been arrested under Martial Law on 25 February (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 7 Apr. 1953), possibly to prevent his involvement or implication in the events of 28 February so if the traitors won the day, Zahedi would then have appeared as an acceptable candidate of adequate character acceptable to Iranian society. Secondly, his arrest assured the “*future Prime Minister's security*” so that once Dr. Mosaddeq was removed they would resurrect him from his sanctuary. Moreover, the British hoped that with the formation of a Zahedi led government, his new regime would be soundly established (TNA FO 371/104564/EP1015/105G, 15 Apr. 1953; Spain, 1954). However, the British also knew that their support of Zahedi must not be revealed to the Iranian public. Zahedi had also attempted to secure firm endorsements from “*Kashani, Haerizadeh and other dissident members of the national movement*” (TNA FO 371/104564/EP1015/107, 7 Apr. 1953), as well as from army officers. Kashani's supporters consisted of different groups, especially merchants (Mokhtari, 2008) whose ultimate goal was to assure an oil settlement in deference to the British ‘status quo’ (TNA FO 371/104564/EP1015/105G, 15 Apr. 1953). Meanwhile, the British considered “*suitably relaxing any existing restrictions on exports and Persia's use of sterling*” (TNA FO 371/104564/EP1015/105G, 15 Apr. 1953). Great Britain's goal was blatantly obvious as their struggle for dominion in Iran unveiled itself on 28 February 1953. After many years, declassified documents (Byrne, 2014) describe in great detail that “*The original proposal for AJAX [the American Coup, engineered by Kermit Roosevelt] came from the Anglo-Iranian Oil Company (AIOC)*” and that “[...] *the original proposal for AJAX came from British Intelligence*” (Byrne, 2014); thus, vindicating this study's stated purpose.

CONCLUSION

The nationalization of its oil industry was a turning point in Iran's modern history. Dr. Mosaddeq, a lawyer who initiated his political activities to secure of Iranian rights (increased profits from oil revenues) while establishing democratic reforms made him a modern Iranian hero. Britain had gained control of Iran's oil industry through its ownership of shares in the AIOC but its share of oil revenue evaporated with the nationalization

which led to strained relations between Britain and Iran. To secure its vested advantage, Britain took several steps to revise the 'status-quo' which included plans for political intervention in Iran's affairs.

Significant internal political events occurred before and after the chaos of February 1953. According to reliable documents, assassinating the prime minister was an option that attracted anti-government favour. Although the prime minister succeeded in avoiding a number of attempts, the inordinate pressure of numerous opponents continued until he suffered the final blow.

In the final stages, vital blows, delivered by treacherous colleagues as well as by British lackeys in the Royal Court, terminally weakened Dr. Mosaddeq's government which was finally overthrown by the CIA's 'Operation Ajax' in the 1953 coup. The 'how and why' so many Iranians forsook their previously heartfelt support of a beloved prime minister to join the cause of Western powers, both intentionally and unintentionally, is a theme that requires further detailed research. Many hold to this day that Iran's hopes and ideals for a better society were crushed with the loss of Dr. Mosaddeq's leadership.

ACKNOWLEDGEMENT

The authors would like to thank the MOE and University Technology of Malaysia (UTM), Research Management Centre (RMC), for 01K12 grant that have been supported this research.

BRITANSKI NAČRT ZA ODSTRANITEV IRANSKEGA DEMOKRATIČNO
IZVOLJENEGA PREMIERA Z OBLASTI*Mansoureh EBRAHIMI, Kamaruzaman YUSOFF*

Faculty of Islamic Civilization, Universiti Teknologi Malaysia, 81310 Johor Bahru, Malezija

e-mail: mansoureh@utm.my

POVZETEK

Dvajsetega marca 1951 (29. esfanda 1329 po perzijskem koledarju) je bila iranska naftna industrija nacionalizirana pod vodstvom velecenjenega premiera dr. Mohameda Mosadeka (Mohammad Mosaddeq). Vsa iranska družba je slavila nacionalizacijo nafte. Vsi Iranci, prodemokratična, prokomunistična in cerkvena duhovščina so se pridružili Nacionalni fronti, pogumnemu gibanju dr. Mohameda Mosadeka, da bi državi prinesli politično neodvisnost in gospodarski razcvet. Toda po razglasitvi nacionalizacije v začetku leta 1951 je Velika Britanija slednji na številne načine nasprotovala in leta 1953 so dr. Mosadeka strmoglavili. Avtorja v pričujoči študiji preučujeta vpletenost Velike Britanije v ta dogodek, skupaj z vlogo britanskih agentov v Iranu, ki so vneto sabotirali Mosadekovo demokratično izvoljeno vlado. S sklicevanjem na podatke Narodnega arhiva (v london-skem okrožju Kew), kot tudi na najvidnejše iranske pisatelje in priznane mednarodne službe ter s pomočjo kvalitativne analize avtorja raziskujeta podrobnosti o nadaljnjih britanskih odločitvah in operacijah, ki naj bi služile končni odstranitvi dr. Mosadeka z oblasti z uporabo vseh mogočih sredstev, vključno z atentatom. Ti zgodovinski zapisi dokazujejo, da so različne iranske skupine sodelovale z Britanci, in tega dejstva ne gre zanemariti. Dr. Mosadek se je moral v Teheranu soočiti s kaotičnimi političnimi razmerami, ki so Veliki Britaniji omogočile nadaljevanje priprav za državni udar, ki ga je leta 1953 vodila ameriška CIA.

Ključne besede: Iran, nacionalizacija naftne industrije, dr. Mosadek (Mosaddeq), Durbar (kraljeva palača), Britanci, državni udar iz leta 1953

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Afshār, Ī. (ed.) (1980/1359):** Taqrīrāt-i Muṣaddiq dar Zindān dar' bārih-i Ḥavādeṣ-i Zindigī-yi Khvīsh [Mosaddeq's Talks in The Prison about Events during His Own Life]. Recorded by Jalīl Buzurgmihr .Tehran, Intishārāt-i Farhang-i Īrān Zamin.
- Akbarī, S.Ḥ. (2009/1388):** Muṣaddiq va 'ashāyir, Qashqāyī, Buyiraḥmad, Mamassanī va kuhgīlūyah [Mosaddeq and Tribes, Qashqāyī, Buyiraḥmad, Mamassanī va kuhgīlūyah] (1st ed.). Shiraz, Intishārāt-i Navid Shiraz.
- Bākhtar-i Imrūz** [Newspaper].
- Byrne, M. (2014):** The Role of MI6, British Petroleum and Kermit Roosevelt's Counter-coup, Iran 1953. Global Research, Centre for Research on Globalization, Online (13 May 2014).
- Developments (1954):** Developments of the Quarter: Comment and Chronology. Middle East Journal, 8, 1, 69–90.
- Ebrahimi, M., Yusoff, K. & A.B. Mohamad (2012):** British Responses Towards Iran after Approving the Nationalization of Oil in 1951. International Business Management, 6, 2, 277–285.
- Ebrahimi, M. & K. Yusoff (2015):** British and Iran: Harmful Harvest of 1951 Oil Negotiations. Asian Social Science, 11, 1, 1–7.
- Gasiorowski, M.J. & M. Byrne (eds.) (2004):** Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran. New York, Syracuse University Press.
- Interview with Mohammad Ali Amouei, 29 Jan. 2011** – Interview with Mohammad Ali Amouei, former Secretary-General of the Central Committee of the Tudeh Party of Iran, 29 January 2011, Tehran.
- Iṭilā'āt** [Newspaper].
- Javānshīr, F.M. (1980/1359):** Tajrubah-'i Bīstu'hasht-i Murdād, Nazari bih Tārīkh-i Junbish-i Millī Shudan-i Naft-i Īrān [The 19 August Experience; An Outlook on the History of Iran's Oil Nationalization Movement]. Tehran, Intishārāt-i Ḥizb-i Tūdah-i Īrān.
- Kinzer, S. (2008):** All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror. New Jersey, John Wiley & Sons, Inc. Hoboken.
- Kiyhān** [Newspaper].
- Louis, W.R. (1984):** The British Empire in The Middle East 1945-1951. Oxford, Clarendon Press.
- Mahdavy, H. (1965):** The Coming Crisis in Iran. Foreign Affairs, 44, 1, 134–146.
- Mokhtari, F. (2008):** Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue. Middle East Journal, 62, 3, 457–488.
- Muvahḥid, M.'A. (2006/1384):** Khāb-i Āshuftah-i Naft [Oil Nightmare] (2nd ed.). Vol. 1–2. Tehran, Nashr-i Kār'nāmah.
- Nahavandi, H. (2009):** Si Rūydād va Si Dulatmard, Niḡāhi bih Yik Daha az Tārīkh-i Mu'āṣir-i Īrān [Three Events and Three Statesmen, A new consideration of a decade of contemporary Iranian History]. USA, Ketab Corp.
- Roosevelt, K. (1979):** Countercoup: The Struggle for the Control of Iran. New York, Mc Graw-Hill.

Rūznāmah-i Rasmī-i Kishvar [Official Newspaper of Iran].

Spain, J.W. (1954): Middle East Defense: A New Approach. *Middle East Journal*, 8, 3, 251–266.

TNA FO 248 – The National Archives (formerly Public Records Office), Kew-London (TNA), Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Embassy and Consulates, Iran (formerly Persia): General Correspondence, 1807–1970 (FO 248).

TNA FO 371 – TNA, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 (FO 371).

IL MARE ADRIATICO NEI PIANI DELL'APPROVVIGIONAMENTO
DI MATERIALE BELLICO ALLA JUGOSLAVIA AGLI INIZI DEGLI
ANNI CINQUANTA*Ivan LAKOVIĆ*Istorijski institut Crne Gore, Bulevar Revolucije 5, Podgorica, Crna Gora
e-mail: ivan.lakovic@gmail.com*SINTESI*

L'autore presenta la percezione degli jugoslavi e degli occidentali relativamente all'importanza del mare Adriatico e della sua costa dopo la rottura tra la Jugoslavia e l'Unione Sovietica nel 1948. L'articolo si basa sull'analisi dei documenti conservati a Belgrado e a Washington D.C., soprattutto quelli riguardanti le conferenze del novembre 1952 e dell'agosto 1953.

Parole chiave: mare Adriatico, Jugoslavia, NATO, aiuti militari, Marina militare jugoslava

THE ADRIATIC SEA IN PROJECTIONS OF SUPPLYING THE YUGOSLAVIA
WITH MILITARY GOODS IN THE BEGINNING OF THE 1950S*ABSTRACT*

The author presents the Yugoslav and the Western perceptions of importance of Adriatic Sea and its coast after Yugoslav break up with Soviet Union in 1948. The article is based upon the documents from the archival institutions in Belgrade and Washington D.C., mostly those related to conferences held in November 1952 and August 1953.

Key words: Adriatic Sea, Yugoslavia, NATO, military aid, Yugoslav Navy

INTRODUZIONE

Con la risoluzione del Cominform (Informbiro) nel giugno 1948 la posizione internazionale della Jugoslavia diventò particolarmente sfavorevole e vennero interrotti quasi del tutto i rapporti di Belgrado con l'Europa dell'Est. D'altra parte, dopo la Seconda Guerra Mondiale anche le relazioni con i Paesi occidentali erano compromesse dal disaccordo ideologico e dalle controversie territoriali con l'Italia e con l'Austria. La Jugoslavia si trovò in una situazione di "blocco" pressoché totale. Di fronte a seri problemi economici, a cui si aggiungeva anche il timore di un eventuale intervento armato proveniente dall'Est, la Jugoslavia cercò di trovare una soluzione nella collaborazione con gli Stati Uniti (USA) e con i Paesi dell'Europa occidentale. Se all'inizio lo stato jugoslavo ricevette aiuti economici e politici da parte dell'Occidente – per continuare a contrastare Mosca –, in un secondo momento poté contare anche su un appoggio militare¹.

Nell'analisi storica di questi rapporti particolari tra la Jugoslavia e l'Occidente ci siamo interrogati sul ruolo che ebbe allora il bacino Adriatico come spazio strategico-operativo, di comunicazione e di trasporto. Riguardo a ciò, i vertici militari jugoslavi presentarono alle delegazioni delle tre principali potenze occidentali (USA, Gran Bretagna e Francia) tutta una serie di informazioni concrete – per la prima volta in modo sistematico – cercando di far coincidere i piani di guerra jugoslavi con quelli difensivi occidentali nei Balcani. I verbali delle riunioni comuni presso l'Archivio delle Forze Armate della Serbia (Arhiv Oruzanih Snaga Srbije) ci svelano la quantità e la natura come pure la diversità dei dati sul ruolo del bacino Adriatico nei piani di difesa di allora. Se contestualizzati, tenendo conto dei piani difensivi alleati, questi verbali rappresentano una fonte determinante per comprendere non solo i piani militari e la situazione in cui in quel momento si trovava l'esercito jugoslavo, ma anche le reali possibilità di integrazione di questi piani nelle più vaste concezioni militari dell'Occidente. Se si confrontano questi dati con quelli presentati fino a quel momento dai rappresentanti occidentali, risulta evidente la diversa importanza data al bacino Adriatico e alle possibilità di poterlo sfruttare. Insistendo sulla sua importanza, la parte jugoslava cercò di sottolineare la necessità di modernizzare la propria flotta militare. Gli interlocutori occidentali, invece, vedevano l'utilità operativa militare della Jugoslavia soltanto nei termini di blocco dell'avanzata terrestre verso il nord Italia, mentre non accettavano il rafforzare dell'efficacia della marina jugoslava.

I SETTORI DELLA DIFESA JUGOSLAVA IN CASO DI ATTACCO DALL'EST

La rottura tra la Jugoslavia e l'Unione Sovietica (URSS) fu per l'Occidente importante in molteplici ambiti, da quello geopolitico fino a quello ideologico-propagandistico. Tale evento infatti consolidò l'ala meridionale del Patto Atlantico (North Atlantic Treaty Organization – NATO), mediante un legame diretto con l'Italia e la Grecia, nonché con il

1 Sulla posizione internazionale della Jugoslavia in seguito alla rottura con l'Unione Sovietica nel 1948 vedi ad es. Petranović, 1988; Bekić, 1988; Bogetić, 2000; Lis, 2003; Jakovina, 2003; Dimitrijević, 2006; Laković, 2006.

divieto di accesso alle forze sovietiche nell'Adriatico. Inoltre, vennero chiuse due tra le più importanti rotte strategiche di avanzamento e approvvigionamento al sud-est europeo: quella nord-occidentale (che attraverso la cosiddetta Porta di Lubiana portava verso l'Italia settentrionale e la Francia meridionale) e quella sud-orientale (che attraverso la valle Morava – Vardar portava verso Salonicco). Non bisogna neanche dimenticare l'effetto che il sostegno da parte dell'Occidente a un regime socialista – per di più non condizionato dalla necessità di modificare l'organizzazione interna – produsse sugli altri Paesi nell'orbita sovietica.

Nel corso dell'elaborazione dei piani strategici di collaborazione militare, vennero definite tre aree geografiche particolarmente significative per la difesa della Jugoslavia in caso di attacco da Oriente, nonché aree alternative nel caso in cui l'aggressore fosse riuscito a superare le linee difensive ai confini statali. Si trattava della rotta nord-occidentale Zagabria-Lubiana-Trieste, della rotta centrale comprendente la regione montuosa a sud e ad est dei corsi della Sava, del Danubio e della Morava, e di quella meridionale Niš-Skopje-Salonicco e il bacino Adriatico. Le discussioni su tali questioni si svolsero dalla primavera del 1951 fino alla fine dell'estate del 1953 e furono caratterizzate da un costante disaccordo rispetto all'importanza e alle modalità di difesa di queste aree².

Il disaccordo derivava da una serie di presupposti diversi su cui entrambe le parti avevano basato il programma di reciproca collaborazione politico-militare. I benefici che l'Occidente ricavava dal cambiamento del corso politico jugoslavo erano evidenti, ma la loro piena realizzazione dipendeva anche dall'ulteriore collaborazione in quegli ambiti che avevano maggiore importanza geopolitica. La chiusura delle rotte verso Lubiana e Salonicco, nonché il divieto di accesso alla costa adriatica rappresentarono proprio questo: alla Jugoslavia, come premio per aver condotto una politica che favoriva gli interessi occidentali, fu offerto aiuto e materiale bellico, tuttavia designato e destinato a essere usato in quei settori considerati di importanza primaria per la realizzazione dei suddetti interessi. Così si raggiunsero contemporaneamente più finalità, dal momento che, attraverso il programma di assistenza militare, si garantì la disponibilità delle forze armate jugoslave a sostenere un eventuale attacco facendo sì che il Paese si legasse ancora più strettamente alla NATO. In questo senso, il mare Adriatico venne considerato un bacino da difendere nella profondità del suo entroterra, posizionandolo al di fuori delle più immediate proiezioni logistiche e operative.

La parte jugoslava, tuttavia, sin dall'inizio, insistette affinché il programma di assistenza militare venisse considerato non come sostegno esclusivo per la difesa delle suddette aree strategiche, bensì anche come un modo per rafforzare, più in generale, il suo sistema militare. In questo senso, la questione dell'Adriatico rappresentava anche una questione di considerazione diretta della Marina militare jugoslava. Tale aspetto delle forze armate jugoslave era del tutto incompatibile con le suddette proiezioni dell'Occidente,

2 VA, GŠ-1, k.14, f.VII, 1/1, Dvanaest zajedničkih konferencija USA-Jugoslavija u Pentagonu [Dodici conferenze comuni USA-Jugoslavia al Pentagono], 17 maggio–13 giugno 1951; Posjeta generala Kolinsa Jugoslaviji avgust-septembar 1951 [La visita del generale Collins in Jugoslavia, Agosto–Settembre 1951]; VA, GŠ-1, II odjeljenje [dipartimento], S-8, f.IV, 1387, 8; VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f.III, 14.

soprattutto alla luce dell'evidente impreparazione jugoslava ad entrare anche formalmente nella NATO. La flotta, le infrastrutture costiere e il personale della Marina militare jugoslava avrebbero dovuto rappresentare un meccanismo di difesa delle acque costiere jugoslave, ma non dagli attacchi provenienti dall'entroterra. Proprio per questo, la richiesta di un rafforzamento della Marina militare veniva giustificata con la necessità di assicurare percorsi logistici adriatici per l'approvvigionamento delle forze armate jugoslave, nonché per approntare gli impianti portuali jugoslavi atti a ricevere quel materiale. L'Adriatico, in tal modo, veniva presentato come retrovia del settore centrale del fronte in cui il sostegno alle truppe che lo controllavano si sarebbe potuto realizzare solo per questa via³.

L'importanza di questo settore per la dirigenza jugoslava non risiedeva soltanto nelle sue implicazioni militari. La politica ufficiale presupponeva la difesa del Paese in tutta la sua interezza, con una pianificazione strategica di una ritirata in conformità con l'idea di mantenere la continuità spaziale del territorio controllato. In tal modo, si poteva offrire anche l'impressione – molto importante dal punto di vista propagandistico – circa il mantenimento del funzionamento del sistema statale e politico. In caso di rottura della continuità territoriale, ci si poneva la questione non solo della sua sostenibilità, bensì anche della possibilità di una sua ulteriore ricostruzione. Messi esplicitamente al corrente di tale dato di fatto, i rappresentanti occidentali si mostrarono poco propensi ad impegnarsi in questo ambito; ciò implicava anche un importante messaggio politico: il mantenimento del sistema interno jugoslavo, basato sul concetto ideologico esistente, non rappresentava una questione di interesse per l'Occidente⁴.

Nel complesso, ben presto fu chiaro che il settore centrale, il cui mantenimento per i vertici jugoslavi era di importanza vitale, nei piani occidentali non aveva nemmeno lontanamente lo stesso peso. Se le forze jugoslave fossero state in grado di resistere sulla rotta sud-orientale e su quella nord-occidentale, in cui la configurazione del territorio avrebbe consentito una maggiore facilità nella realizzazione di azioni offensive da parte delle forze sovietiche e dei loro alleati, allora si sarebbe potuta attuare un'adeguata resistenza anche nel settore centrale, caratterizzato da un territorio più inaccessibile. L'appoggiarsi alle suddette aree a Salonicco e Trieste implicava tra l'altro che dal successo della loro difesa dipendevano direttamente anche i piani dei futuri approvvigionamenti. Il mare Adriatico, se fosse dovuto diventare luogo di operazioni militari, sarebbe stato considerato comunque il poligono per l'attività delle forze navali della NATO. La parte jugoslava fu più volte messa al corrente del fatto che, nelle condizioni attuali, l'Occidente non si sarebbe impegnato significativamente né nei confronti della Marina militare jugoslava, né rispetto al settore centrale le cui retrovie e la cui logistica sarebbero dovute essere garantite dalla parte jugoslava (Laković, 2006, 53).

In ogni caso, lo sforzo per far sì che la questione del settore centrale e della rotta adriatica per gli approvvigionamenti rimanesse sempre aperta, rappresentava una costante nella comunicazione jugoslava con i rappresentanti occidentali. Nel corso del suo soggiorno negli USA, nella primavera del 1951, il generale Koča Popović dichiarò apertamente

3 VA, GŠ-1, II dipartimento, K-14, f VI, 1/1, 7-11.

4 VA, GŠ-1, II dipartimento, K-14, f VI, 1/1, 3-5.

che l'Albania, nonostante non disponesse né di una flotta navale né di un'aeronautica che avrebbero potuto minacciare il trasporto navale nel Mediterraneo, avrebbe comunque potuto creare determinati problemi con un'eventuale cessione dei propri territori alle basi navali e aeronautiche sovietiche. Popović collegava la questione della possibilità di un'azione sovietica dal territorio albanese con il livello di preparazione italiana ad offrire resistenza nel caso le truppe sovietiche fossero penetrate nell'Italia settentrionale. Dinanzi alla posizione americana secondo cui i porti di Genova e Napoli erano del tutto sicuri, Popović avvertì i suoi interlocutori che quella convinzione sarebbe potuta risultare facilmente infondata. Le zone fortificate nella parte centrale della Jugoslavia, pur organizzate così come lo aveva prospettato la parte americana, a suo dire si sarebbero potute mantenere più a lungo e meglio rispetto al territorio italiano⁵.

Anche se il suo parere rappresentava soltanto una posizione iniziale nella negoziazione della Jugoslavia – in cui, a causa della non risolta questione triestina⁶, doveva essere svilito il ruolo dell'Italia quale autorevole fattore militare –, all'interno dell'establishment americano si dissero piuttosto concordi con questa sua dichiarazione. Nel periodo post-bellico, la forza e l'influenza delle correnti della sinistra in Italia rappresentavano una continua preoccupazione per Washington, a tal punto che determinate attività di politica estera vennero condotte col chiaro fine di sostenere, nel processo elettorale, le opzioni politiche a favore dell'Occidente. In caso di cambiamento della situazione attuale – cosa che rappresentava uno dei maggiori timori della politica americana nei confronti dell'Italia – la proiezione di una rapida caduta sotto l'influenza sovietica era molto più che probabile. Nel frattempo, la disposizione interna delle forze, in cui il sostegno diretto degli USA e della Gran Bretagna molto spesso decideva il vincitore delle elezioni italiane, permetteva ai rappresentanti jugoslavi di esprimere dubbi, all'apparenza piuttosto esagerati, circa le possibilità di resistenza italiana⁷.

Per la parte jugoslava era particolarmente importante assicurare sostegno alle operazioni nel settore centrale. In questo senso, sia il mare Adriatico che le rotte di approvvigionamento attraverso di esso svolgevano appunto questa funzione. Inoltre, nel prospettare un tale sviluppo della situazione, se si fosse giunti ad un accordo con i mezzi di supporto occidentali, si sarebbero realizzati alcuni progetti strategici infrastrutturali, in primo luogo la costruzione di comunicazioni stradali tra cui, per esempio, il progetto della ferrovia Belgrado-Bar, nonché la strada principale adriatica. D'altra parte, l'interesse degli interlocutori jugoslavi con l'Occidente non era il rafforzamento di per sé della Jugoslavia, ma solo di quei settori che erano in collegamento diretto con la loro visione strategica. Ciò significava quasi trascurare completamente le rotte adriatiche di approvvigionamento e la Marina militare jugoslava, a garanzia della sicurezza jugoslava. Poiché il mare Adriatico era considerato un dominio di assoluta giurisdizione delle forze navali della NATO, e

5 VA, GŠ-1, k.14, f 7, 1/1, Dodici conferenze comuni USA-Jugoslavia al Pentagono, Verbale della Seconda conferenza tenutasi il 18 maggio, 30-32.

6 In merito alla questione di Trieste ad es. NARA, RG 59, SD Foreign Service Post Files, E 3356, Box 1, Trieste Briefing Book; Novak, 1970; Rabel, 1988; de Leonardis, 1992; Milkić, 2012; Milkić, 2013; Bucarelli, 2009; Bogetić, Dimitrijević, 2009; Mljač, 2008; Valdevit, 2004.

7 LC, MD, CBL, 600, f. Missions, Investigations, Trieste, 1954, Luce to C. D. Jackson, 2.

avendo la Jugoslavia rifiutato il collegamento formale con esse, di conseguenza vennero a mancare anche i presupposti per il rafforzamento della sua flotta militare.

La Jugoslavia, attraverso il programma di assistenza militare, per quanto possibile provò a risolvere tre questioni nell'ambito della problematica adriatica: il rafforzamento della Marina militare jugoslava, del porto e delle infrastrutture portuali nonché il rafforzamento delle strutture stradali nell'entroterra. Ai rappresentanti statunitensi questa problematica fu presentata dettagliatamente a due riprese, rispettivamente alla conferenza tripartita (tra gli americani, britannici e francesi) e jugoslavi a Belgrado (novembre 1952) e a Washington (agosto 1953).

IL PRIMO CONFRONTO DEI DIVERSI PUNTI DI VISTA – LA MARGINALIZZAZIONE DELL'ADRIATICO

Alla prima conferenza a Belgrado, la delegazione delle forze tripartite (USA, Gran Bretagna e Francia) era guidata dal generale Thomas Troy Handy, comandante delle forze americane in Germania e vice comandante delle forze americane in Europa, mentre a capo del gruppo jugoslavo c'era il generale Peko Dapčević, vice comandante dello Stato maggiore jugoslavo⁸. Trattando le questioni della tutela dell'entroterra Adriatico e della problematica legata ai trasporti sul Mare Adriatico, i membri della delegazione tripartita insisterono sul fatto che un approvvigionamento appropriato delle forze jugoslave poteva essere effettuato soltanto attraverso Trieste e Salonico, con la precisazione che fino a Trieste il materiale sarebbe stato trasportato da un porto del Mar Tirreno con la ferrovia, e fino a Salonico via mare⁹. I porti jugoslavi sull'Adriatico avevano un'importanza secondaria, sia a causa della loro insufficiente capacità di trasbordo, che a causa dei scarsi collegamenti con l'entroterra. Focalizzando l'attenzione sulla rotta triestina, ossia su quella di Salonico, gli ideatori dei piani occidentali richiesero alla Jugoslavia che si concentrasse sulla tutela di quei settori di particolare importanza per i Paesi membri della NATO, ossia per l'Italia e per la Grecia.

Nonostante tutti gli sforzi compiuti dagli jugoslavi per dimostrare quanto la difesa attiva su quei settori insieme alla difensiva sugli altri, fosse tatticamente e politicamente impossibile, la posizione degli occidentali rimase la stessa. In secondo luogo, l'esclusione della rotta adriatica significò la diminuzione, e persino la minimizzazione dell'importanza della flotta militare jugoslava e, pertanto, anche dei mezzi che essa si aspettava nell'ambito del programma di assistenza militare. Il sottolineare poi che le le condizioni del mare Adriatico

8 Le trattative presso lo Stato Maggiore dell'Armata Popolare Jugoslava ebbero inizio il 16 novembre, e i gruppi di negoziatori vennero capeggiati dai generali Thomas Troy Handy e Peko Dapčević. Della delegazione tripartita facevano parte anche gli addetti militari di Gran Bretagna e Francia, Bird e De Chezelles, il contrammiraglio Good, i generali di brigata Giffin e Brown, e gli interpreti, il colonnello Osmanski, il tenente colonnello Galloway e il capitano Lord. La parte jugoslava era costituita da Dapčević, dal vice ammiraglio Josip Černi, da un rappresentante della Marina militare jugoslava, il maggior generale Miloš Šumonja, dal rappresentante dell'Esercito di terra, il colonnello Vlajsavljević, del comando dell'Aviazione e della Difesa aerea, il colonnello Đukanović della Gestione delle retrovie e il colonnello Bosnić della II amministrazione dello Stato Maggiore in qualità di interprete (VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 8, 1).

9 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 8, 100.

erano sfavorevoli (con il pretesto della sua esposizione agli attacchi dei sommergibili dai porti albanesi e agli attacchi aeronautici dalle basi in Ungheria e in Austria), sembrava più una giustificazione verbale o una scusa che un motivo reale con un peso specifico.

Fu allora che, dalla parte jugoslava – per la prima volta e in forma ufficiale – venne presentata la disposizione delle forze navali sovietiche e degli alleati di Mosca, ossia della flotta sovietica sul Mar Nero e delle marine militari di Romania, Bulgaria e Albania. La potenza della flotta sovietica venne valutata sulla base di 358 unità navali di vario tipo, tra cui 2 navi militari, 7 incrociatori, 21 cacciatorpedinieri, 58 sottomarini, 143 unità leggere di pattugliamento, 3 posamine, 68 spazzamine, 16 navi d'assalto anfibe e 40 navi ausiliarie con varie finalità. La Romania disponeva di 49 navi da guerra o imbarcazioni che si sarebbero potute utilizzare per azioni militari. Si trattava per la maggior parte di vecchie imbarcazioni tecnologicamente superate che, in senso operativo, non rappresentavano una forza su cui poter contare seriamente. Tra queste c'erano 4 cacciatorpedinieri, 1 sottomarino, 3 cacciatori di sommergibili, 3 cannoniere, 3 cannoniere fluviali, 6 torpediniere, una nave da diporto modificata, 2 posamine, 2 navi ausiliarie, 13 piccole unità leggere di pattugliamento, 13 rimorchiatori e 2 spazzamine la cui costruzione non era stata ancora portata a termine. La Bulgaria disponeva di 55 navi da guerra, tra cui 1 cacciatorpediniere, 31 cacciatori di sommergibili, 2 posamine, 16 spazzamine e 3 navi ausiliarie. La flotta militare albanese era costituita da 14 torpediniere, da 3 spazzamine, da 12 unità leggere di pattugliamento e da 2 navi ausiliarie, ossia da un totale di 31 unità navali¹⁰. Tutto sommato, questi numeri confermano l'opinione secondo cui la questione della mancata sicurezza della rotta adriatica di approvvigionamento, soprattutto in relazione alla pericolosità del mare, era di natura politica più che tattico-militare.

Prendendo in considerazione la potenza della 6ª flotta della marina americana e delle navi a disposizione degli altri membri della NATO nel Mediterraneo, difficilmente si può supporre che una tale flotta dei Paesi dell'Europa dell'Est avrebbe potuto attraversare il Bosforo e i Dardanelli. L'unica potenza del Mediterraneo che, almeno in teoria, avrebbe potuto creare problemi alle linee navali di approvvigionamento della Jugoslavia attraverso l'Adriatico, era quella albanese. Per quanto riguarda le forze navali degli alleati occidentali nel Mediterraneo, nonostante fossero stati chiesti chiarimenti direttamente da parte del generale Dapčević, non fu rivelato alcun dato¹¹.

Seguì l'esposizione dell'ammiraglio Josip Černi circa l'opinione jugoslava riguardo alla problematica strategico-militare nell'Adriatico e nel Mediterraneo. Egli ribadì il suo punto di vista secondo cui ogni attacco alla Jugoslavia, sia da parte degli stati alleati dell'URSS che direttamente dai sovietici, avrebbe rappresentato un pericolo immediato per l'area del Mediterraneo e la trasformazione di quella zona in un vero e proprio campo di battaglia che avrebbe coinvolto direttamente le forze alleate. Quell'affermazione era avvalorata dalle caratteristiche marittime della costa, dalla posizione del mare Adriatico rispetto al resto del Mediterraneo, dalle capacità dell'industria navale sulla costa jugoslava e dal legame di quell'industria con le rotte di comunicazione che, attraverso l'entro-

10 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 8, 106-107.

11 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 8, 108.

terra, conducevano nell'Europa centrale e orientale. Fece riferimento anche alle già citate rotte di approvvigionamento attraverso Trieste e Salonicco, sottolineandone il carattere periferico, ossia l'impossibilità di utilizzarle per le forze di difesa nella parte centrale. Se quelle rotte fossero state definite come rotte fondamentali, e le operazioni nelle dirette vicinanze avessero portato alla loro chiusura, si sarebbe reso del tutto impossibile il supporto logistico alle forze jugoslave. Fece notare che piuttosto che sull'Adriatico, il maggior livello di pericolo per i convogli di trasporto esisteva nel Mar Egeo, considerata la vicinanza degli aeroporti bulgari nella valle della Marica. Se si fosse garantita un'adeguata protezione dalle azioni dei sottomarini, la strada per Otranto e il mare Adriatico sarebbe potuta essere considerata altrettanto appropriata¹².

Per quanto riguarda i porti, gli jugoslavi ne prevedevano l'uso di ben di 8 (Pola, Fiume, Buccari, Zara, Sebenico, Spalato, Kardeljevo, Ragusa, Zelenika e addirittura Trieste), collegati con l'entroterra dalla ferrovia. La loro capacità di trasbordo (fatta eccezione per Trieste) era di circa 15000 tonnellate al giorno, mentre i bisogni materiali stimati erano di 315000 tonnellate al mese, il che significava che il trasbordo non avrebbe dovuto superare le 10500 tonnellate. Il fatto che i suddetti porti fossero, in qualche modo, sparpagliati avrebbe consentito la dispersione dei convogli e di conseguenza una minore vulnerabilità da attacchi aerei o sottomarini. La loro difesa rappresentava un impegno che necessitava di assistenza soprattutto da parte delle navi di scorta e di pattugliamento, dei sottomarini, dei dragamine, dei cacciatorpedinieri e dell'aviazione navale¹³.

Poiché sia Dapčević che Černi avevano criticato l'idea degli approvvigionamenti mediante le rotte di Lubiana e Salonicco, Handy chiese se gli jugoslavi preferissero che il materiale gli fosse fatto pervenire mediante i porti dell'Adriatico e se da quei porti le attrezzature in questione potessero essere distribuite alle truppe al fronte. Gli jugoslavi risposero che le comunicazioni verso Trieste e Salonicco – in tempo di pace – rappresentavano il miglior tracciato di comunicazione del Paese, caratterizzato dalla massima scorrevolezza. Tuttavia, siccome erano situati nelle principali direzioni dell'attacco – in caso di operazioni militari – sarebbero stati esposti ad azioni militari in tale misura che la ponderatezza del loro utilizzo al fine di approvvigionamenti strategici, sarebbe stata, se non altro, messa in discussione. Nonostante il fatto che i porti sulla costa dalmata non avessero collegamenti ottimali con l'entroterra, le comunicazioni nelle loro retrovie potevano soddisfare pienamente i bisogni di trasporto di 10500 tonnellate di materiale al giorno verso l'interno¹⁴. I negozianti occidentali da parte loro non accettarono questo punto di vista: esposero dei dubbi sul fatto se, considerate le quantità di materiale necessario, i porti jugoslavi avessero o meno le capacità di accogliere 21 navi cargo del tipo *Liberty* con scorta militare, quante si riteneva dovessero essere impiegate per il trasporto del materiale verso la costa jugoslava e se sull'Adriatico si potesse garantire una certa sicurezza ad un così ingente numero di imbarcazioni¹⁵.

12 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 8, 109–112.

13 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 8, 112–114, 126.

14 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 115–116.

15 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f IV, 1387, 8, 116–118.

Nel gennaio del 1953 il capo di Stato Maggiore il generale Koča Popović assunse l'incarico di Segretario Federale per gli Affari Esteri. A capo dell'Armata Popolare Jugoslava venne allora nominato il suo vice, il generale Peko Dapčević. A marzo fece visita negli USA con la finalità formale di conoscere meglio gli ufficiali militari americani e i loro metodi di addestramento¹⁶. Dopo l'insuccesso della prima conferenza tripartita-jugoslava, nel novembre del 1952, era indispensabile trovare un modo per continuare la comunicazione ai più alti livelli militari, soprattutto in vista del fatto che la questione della stipulazione del cosiddetto Patto balcanico con la Grecia e la Turchia stesse per entrare nella fase conclusiva. La parte jugoslava si aspettava che questo risultato diplomatico avrebbe sensibilmente rafforzato la sua posizione nelle trattative strategiche con gli alleati occidentali. Pertanto, Dapčević, nel corso della sua visita, dimostrò la sua disponibilità a continuare la collaborazione proprio in linea con i principi che, a novembre dell'anno precedente, aveva esposto durante i suoi incontri con il generale Handy.

Ciò presupponeva anche l'insistente richiesta jugoslava di un approccio globale per l'approvvigionamento delle proprie forze, sebbene fosse chiaro che l'ammodernamento della Marina militare jugoslava, nell'ambito del Mutual Defense Aid Program (MDAP), rappresentasse una questione marginale. Ogni qualvolta gli jugoslavi richiedevano attrezzature per i cacciatorpedinieri, gli veniva risposto che i loro bisogni primari erano l'ammodernamento e lo sviluppo della flotta di dragamine, quale parte completamente diversa nell'orientamento delle forze marittime. Dapčević sfruttò ogni occasione per esprimere la sua meraviglia e la sua insoddisfazione per l'atteggiamento negativo americano rispetto ad un adeguato sviluppo della Marina militare jugoslava. Dall'altra parte, senza mezzi termini, gli fu fatto sapere che, siccome l'MDAP non aveva la capacità di soddisfare tutti i bisogni dell'esercito jugoslavo, le priorità stabilite avevano semplicemente la precedenza rispetto allo sviluppo uniforme e all'ammodernamento. Indipendentemente dal fatto che si trattasse di imbarcazioni in essere, di parti di imbarcazioni in costruzione, di impianti costieri o di programmi *off shore* per questo settore, la parte americana non considerava la marina jugoslava un fattore di importanza rilevante¹⁷.

LA CONFERENZA TRIPARTITA-JUGOSLAVA A WASHINGTON – UN PARZIALE AVVICINAMENTO DELLE POSIZIONI

Le mutate circostanze nella primavera del 1953 (la morte di Stalin, i legami militari della Jugoslavia con la Grecia e la Turchia, la visita trionfale di Tito in Gran Bretagna, i problemi relativi alla ratifica dell'accordo sulla Comunità di difesa europea e la pressione italiana circa la soluzione della questione triestina) costrinsero gli USA ad avviare nuove trattative strategiche con la Jugoslavia in modo estremamente più costruttivo. Quando a Washington, nell'agosto del 1953, si tenne la seconda conferenza tripartita-jugoslava, le

16 NARA, RG 330, Entry 15, Box 98, AMAS activities report for February 1953, 1-2. Sullo sviluppo della diplomazia jugoslava dopo la Seconda Guerra Mondiale ad es. Selinić, 2014; Petrović, 2014; Radić, 2014.

17 NARA, RG 330, Entry 15, Box 98, AMAS activities report for May 1953, 2; AMAS activities report for December 1953, 3.

delegazioni di entrambe le parti mostrarono un maggior livello di disponibilità allo scambio di informazioni ed alla loro comune analisi¹⁸.

Le informazioni circa l'organizzazione della Marina militare jugoslava, fornite allora dall'ammiraglio Franc Pecotić, rappresentarono un quadro dettagliato della situazione, dei problemi e della prospettive. Le forze di pace contavano circa 30.000 uomini, e il servizio militare durava tre anni. In condizioni di guerra ci si aspettava l'impiego di circa 50.000 militari e marinai, ma senza l'impiego di un numero proporzionalmente maggiore di unità navali, bensì solo attraverso l'aumento di basi sulla costa. Alla mobilitazione erano soggette soltanto un'ottantina di barche da pesca che, considerata la loro costruzione in legno, erano previste per lo sminamento. La flotta militare jugoslava era costituita da 4 cacciatorpedinieri di scorta, da 7 imbarcazioni da pattugliamento, da 18 dragamine (11 di legno e 7 di metallo), da 55 torpediniere, da 8 posamine, da 9 petroliere, da 30 chiatte di vario tipo, da 1 sottomarino scuola, dalla nave scuola "Galeb", da 1 monitor fluviale e da 12 dragamine fluviali. In condizioni di pace, la difesa sulla costa era costituita da 23 batterie attrezzate con cannoni 76-180 mm e, in seguito alla mobilitazione, il loro numero avrebbe raggiunto le 51 batterie con gli stessi armamenti. La Marina militare jugoslava disponeva di circa 5000 mine subacquee, e per lo sminamento dei campi minati subacquei disponeva di un set di 50 serie antimagnetiche, di 31 serie antiacustiche e di 140 serie anti contatto. Inoltre, negli arsenali si trovavano circa 450 siluri e 3500 bombe di profondità, e fu fornito anche il dato secondo cui per il materiale fornito attraverso il programma MDAP, ossia per i cannoni navali di 20, 40 e 76 mm, si disponeva in media di una serie 1,1 di munizioni, mentre per le munizioni di riserva per la carica dei lanciarazzi M-7, di calibro 114 millimetri solo di una serie 0,4. L'aviazione navale disponeva solo di 6 aerei di cui 4 di produzione locale e 2 idrovolanti britannici. La flotta navale era organizzata in squadre costituite da cacciatorpedinieri, torpediniere, dragamine e motovedette. Esistevano tre distretti navali: quello settentrionale, dal confine con l'Italia fino a Zara, quello centrale da Zara a Meleda e quello meridionale da Meleda fino al confine con l'Albania¹⁹.

Oltre alla situazione delle forze navali jugoslave, venne presentata anche quella delle forze navali albanesi costituite da 14 torpediniere, da 5 dragamine, da 12 motovedette e da 2 imbarcazioni ausiliarie. Inoltre, nel corso del 1951, dalla Romania avevano ricevuto 5 posamine e dall'URSS un certo numero di mine. Erano divise in due reggimenti di fanteria, in due reggimenti di marina e in 5 distaccamenti di artiglieria costiera. Fu presentato anche il dato secondo cui era stata registrata un'attività nelle basi di Sasano

18 Il capo della delegazione jugoslava era il tenente-colonnello Ljubo Vučković, vice del capo di Stato Maggiore, e con lui c'erano ancora i generali D. Lekić, M. Dasović, V. Bujanj e F. Poglajen, il contrammiraglio F. Pecotić, i colonnelli B. Bosnić, D. Dulić, F. Kofler e A. Jeričević, i tenente colonnelli F. Lolić e D. Šešerinac. A capo della delegazione occidentale c'era il generale L. Lemnitzer, che già il secondo giorno fu sostituito dal generale Clyde D. Eddleman, mentre gli altri erano il capo del reparto americano per l'assistenza americana alla Jugoslavia, il generale J. W. Harmony, i tenente colonnelli R. M. Lee e Cocke e il capitano Posić. La Gran Bretagna era rappresentata dal generale W. H. Stratton e dal commodoro B. A. Casey, mentre per la Francia c'erano i generali P. Ely e P. Stehlin, e il capitano P. Poncet (VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, 1).

19 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix C, 8-10.

e Valona, molto probabilmente nell'intento della loro trasformazione in basi sottomarine. Nel complesso fu concluso che quelle forze sull'Adriatico non rappresentavano un serio pericolo e che, in caso di inizio delle operazioni, ad esse si sarebbe potuto rapidamente e facilmente far fronte. I numeri esposti erano di poco maggiori rispetto a quelli presentati dal generale Hendy, e si riferivano a tre vecchi dragamine che l'Albania aveva ricevuto dalla Jugoslavia. Relativamente al personale di comando della marina albanese: era costituito da istruttori militari e consulenti sovietici e che una parte del personale navale albanese, al momento, si stava addestrando in URSS²⁰.

I membri della delegazione tripartita erano interessati alla natura delle imbarcazioni che occorreva mobilitare per lo sminamento, alla disponibilità dei cacciatorpedinieri jugoslavi e alla preparazione dei loro equipaggi a fare da scorta ai convogli, all'idoneità delle chiatte per il trasporto di truppe e materiale, nonché alla possibilità della flotta mercantile jugoslava di rifornire il Paese durante la guerra. Fu risposto che di tutta la flotta esistente, per le operazioni anti-mine si disponeva di 30 imbarcazioni sui fiumi e di altre 20 per un servizio equivalente in mare. Tra tutte, 20-30 si sarebbero potute trasformare in dragamine, mentre le altre avrebbero avuto una funzione ausiliaria. Al momento, i cacciatorpedinieri non potevano svolgere in maniera soddisfacente il servizio di scorta dei convogli perché obsoleti e privi di attrezzature adeguate, ma in un anno, dopo l'installazione della strumentazione e degli armamenti necessari – la cui consegna si aspettava grazie al programma di assistenza militare – la situazione sarebbe potuta essere molto diversa. Le chiatte erano di vario tipo, in parte previste per l'attracco solo nei porti, ma la maggior parte per lo sbarco nei porti o sulle coste il che avrebbe facilitato le operazioni di ricezione di grandi quantità di materiale²¹.

Dopodiché, il generale Eddleman presentò il punto di vista occidentale riguardo alla problematica logistica jugoslava. In caso di guerra, le forze tripartite avevano l'obbligo di rifornire i membri della NATO, ma anche la Grecia, la Turchia e la Jugoslavia, il che rappresentava un serio problema considerato il livello di sicurezza sul Mediterraneo. Ciò significava che le rotte marittime verso il Mediterraneo settentrionale e orientale probabilmente non sarebbero state adeguate a tal fine, così che occorreva preparare in anticipo una strategia di approvvigionamento dei Balcani. Per quanto riguardava il trasporto, essendo chiaro che, in parte, esso si sarebbe effettuato con imbarcazioni jugoslave, si imponeva la necessità di un addestramento degli equipaggi per l'attività nel corso delle operazioni dei convogli, e soprattutto degli equipaggi delle navi da guerra responsabili della scorta di quei convogli. Si poneva la questione della capacità di ricezione e di trasbordo dei porti jugoslavi, dei depositi e dei mezzi di trasporto, soprattutto in quell'ambito che consentiva il rifornimento del settore settentrionale, indirizzato in gran parte alla rete ferroviaria da Genova verso Trieste²².

Per la parte jugoslava era importante evidenziare la questione della difesa dell'entroterra Adriatico, dato che impedire alle forze orientali di penetrare in questa parte del

20 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix C, 10-11.

21 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix C, 26-27.

22 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix D, 29-32.

Mediterraneo rappresentava uno degli impegni più importanti nei confronti degli alleati occidentali. Impossibilitare l'accesso all'Adriatico, significava impedire la possibilità della formazione di uno spazio marittimo sovietico sul Mediterraneo da cui poteva facilmente essere minacciato il resto del Mediterraneo, con buone prospettive della sua difesa dalle forze che avrebbero provato ad entrarvi dall'esterno. Pecotić dichiarò che, se si fossero arrivati all'impiego militare sovietico o degli alleati dell'Est nell'Adriatico, esso sarebbe stato in primo luogo indirizzato contro le linee di rifornimento jugoslave, contro i porti, i cantieri navali e le basi sottomarine. Questo tipo di azione avrebbe potuto essere realizzato dopo la penetrazione delle forze di terra nell'entroterra della costa, da cui i suddetti obiettivi erano nel raggio di sbarco o delle forze di terra o di forze combinate aereo-anfibie. Lo stesso Pecotić non si soffermò su più dettagliate analisi della questione, cosciente che, almeno rispetto alla problematica delle forze aeree o di terra, non aveva nemmeno approssimativamente lo stesso peso²³.

Egli sottolineò quelle che erano le necessità della Marina militare jugoslava, che, per quanto riguarda le imbarcazioni complete, consistevano di 3 cacciatorpedinieri, di 9 dragamine e di 2 sottomarini. Presentò anche una richiesta di armamento delle imbarcazioni esistenti, chiedendo concretamente 2 cacciatorpedinieri, 6 fregate, 11 motovedette grandi e 6 piccole, 6 dragamine di 250 BRT e 6 di 90 BRT, nonché 30 unità navali aviotrasportate. L'elenco includeva anche 18 kit per lo sminamento, 36 per le mine da contatto, 3000 mine a contatto, 1250 mine telecomandate, 750 mine magnetiche e 800 mine fluviali. Le munizioni necessarie consistevano in 78840 granate per cannoni di calibro di 3 pollici, 240 000 di calibro 40 mm, 225 000 di calibro 20 mm, 100 000 lanciarazzi M-7, attrezzature radar per gli impianti costieri e 165 motori per le torpediniere in costruzione²⁴.

Pecotić dichiarò che la Jugoslavia aveva speso 40 milioni di dollari per la costruzione di due cacciatorpedinieri e di 6 fregate di 650 BRT della velocità di 30-35 nodi. Fu precisato che le richieste jugoslave di avere dei sottomarini scuola in quel momento potevano difficilmente avere una giustificazione in quanto la Jugoslavia per quei soldi avrebbe potuto ottenere, per esempio, 600 cannoni PA a due canne di 40 mm. Tuttavia, la delegazione di Belgrado continuò a insistere sui sottomarini come seria necessità jugoslava, mentre gli ufficiali occidentali cercavano invano di spiegare che due sottomarini non potevano in alcun modo avere un peso rilevante nell'arsenale e che, oltre alle ingenti spese di manutenzione, avrebbero portato alla diminuzione del bilancio in altri campi dell'assistenza militare²⁵, per la Jugoslavia molto più significativi.

I bisogni quotidiani delle forze al centro ammontavano a 2224 tonnellate al giorno, mentre la linea ferroviaria di Sarajevo aveva una capacità totale di 1730 tonnellate, tanto che come imperativo si impose la costruzione della linea ferroviaria Kardeljevo-Sarajevo-Vinkovci, con l'allargamento delle rotaie. Anche se la rotta Genova-Fiume per le sue capacità era del tutto soddisfacente, a causa della lontananza geografica non poteva essere utilizzata per l'approvvigionamento delle truppe nel settore centrale, e meno che mai in

23 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix D, 8-10.

24 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix D, 14-15.

25 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix E, 29-32.

quello meridionale, tanto che la costruzione delle suddette linee a breve termine era la condizione primaria per la realizzazione di comunicazioni logistiche adeguate in queste regioni²⁶. Eddleman continuò esprimendo l'opinione che fosse importante mantenere aperti e in uso Otranto e i porti jugoslavi, in quanto gran parte del materiale della costa italiana orientale si sarebbe potuto trasportare con imbarcazioni piccole e grandi. Se si fosse organizzata un'adeguata difesa portuale, un tale scenario avrebbe potuto assicurare la consegna di opportune quantità di forniture materiali fino alla costa jugoslava, e come conferma citò l'esperienza americana con le Filippine²⁷.

Anche se ad una tale opinione non si poteva obiettare nulla, risultava evidente la discrepanza con l'uso che Handy, solo sei mesi prima, voleva fare dell'Adriatico, in quanto rotta inadeguata e poco sicura per gli approvvigionamenti. Del resto, per Eddleman era piuttosto chiaro che si trattava di una disputa più accademica che reale rispetto al problema concreto. Se si fosse mai giunti ad una situazione che avrebbe visto la Jugoslavia in conflitto armato con l'Oriente e se l'Occidente fosse stato disposto a rifornirla materialmente, sia Handy che Eddleman avrebbero probabilmente sfruttato ogni possibile rotta ed ogni possibile mezzo.

CONCLUSIONI

Tutto sommato, la questione del trasporto adriatico, apertasi durante il periodo di avvicinamento militare della Jugoslavia all'Occidente, per Belgrado rappresentava molto più di una questione tattico-operativa. In essa, infatti, si rifletteva il punto di vista non solo sul ruolo e sull'importanza delle forze navali, ma anche la concezione dell'importanza di conservare in primo luogo l'integrità territoriale e, di conseguenza, quella statale nel caso di un eventuale conflitto armato. L'insistere sull'importanza della rotta adriatica derivava dal più ampio intento di imporre una visione integrale della questione jugoslava, contrariamente alla tradizionale tendenza di focalizzare la difesa solamente a nord-ovest (la cosiddetta porta di Lubiana verso l'Italia settentrionale) e a sud (la valle Morava-Vardar verso Salonicco). Dato che la soluzione della questione coinvolgeva una serie di complessi e ancora irrisolti rapporti con gli alleati, era chiaro che non sarebbe risolta nel modo che i rappresentanti di Belgrado desideravano. Tuttavia, gli jugoslavi non vollero rinunciare ad una tale soluzione provando, in determinate situazioni, a trarre il massimo dal programma destinato a rafforzare le forze pianificate all'azione in settori completamente diversi e che, in base alla tipologia del materiale che veniva fornito, fu in gran parte indirizzato alle forze dell'esercito di terra e all'aviazione.

26 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix E, 40-41.

27 VA, GŠ-1, II dipartimento, S-8, f III, 14, Appendix E, 43-44.

POMEN JADRANSKEGA MORJA V NAČRTIH DOBAVLJANJA VOJAŠKEGA MATERIALA JUGOSLAVIJI V ZAČETKU PETDESETIH LET

Ivan LAKOVIĆ

Istorijski institut Crne Gore, Bulevar Revolucije 5, Podgorica, Črna Gora

e-mail: ivan.lakovic@gmail.com

POVZETEK

Novi geopolitični položaj Jugoslavije po sporu s Sovjetsko zvezo in njenimi vzhodnoevropskimi zavezniki v letu 1948 (*Informbiro*) je za državo pomenil politično, gospodarsko in vojaško zblíževanje z Zahodom. Pri tem je pomembno vlogo igrala zahodna vojaška pomoč Jugoslaviji, ki je omogočila modernizacijo njene vojske, hkrati pa je bila odvisna od stopnje pomembnosti, ki so jo zahodni načrtovalci pripisovali posameznim področjem. V napovedih je bilo največ pozornosti namenjeno obrambi Ljubljanskih vrat na severozahodu in obrambi doline rek Morave in Vardarja na jugovzhodu države, medtem ko je bil pomen Jadranskega morja (in s tem jugoslovanske mornarice in obalnih objektov ter prometna infrastruktura) postavljen na stranski tir. Predvsem v letih 1952 in 1953 so si jugoslovanski predstavniki zaman prizadevali prepričati sogovornike – predstavnike ZDA, Velike Britanije in Francije – v pomen obale in bojnih sil na Jadranu.

Ključne besede: Jadransko morje, Jugoslavija, NATO, vojaška pomoč, Jugoslovanska vojna mornarica

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- VA, GŠ-1** – Vojni arhiv, Beograd (VA), fond 1. Komande Generalštaba (GŠ-1).
LC, MD, CBL – Library of Congress, Washington D.C. (LC), Manuscript Division (MD), The Papers of Clare Boothe Luce (CBL).
NARA, RG 59 – National Archives and Records Administration, Washington D.C. (NARA), Record Group 59 – Records of State Department (RG 59).
NARA, RG 330 – NARA, Record Group 330 – Secretary of Defense Records (RG 330).

- Bekić, D. (1988):** Jugoslavija u hladnom ratu. Zagreb, Globus.
Bogetić, D. (2000): Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Beograd, Službeni list SRJ.
Bogetić, D., Dimitrijević, B. (2009): Tršćanska Kriza 1945–1954. Vojno-politički aspekti. Beograd, ISI.
Bucarelli, M. (2009): La slovenia nella politica italiana di fine novecento: dalla disgregazione jugoslava all'integrazione euro-atlantica. In: Bucarelli, M., Monzali, L. (eds.): Italia e Slovenia: fra passato, presente e futuro. Roma, Studium, 103–149.
de Leonardis, M. (1992): La "diplomazia atlantica" e la soluzione del problema di Trieste (1952–1954). Napoli, Edizione Scientifiche Italiane.
Dimitrijević, B. (2006): Jugoslovenska Armija 1945–1954. Nova ideologija, vojnik, oružje. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
Jakovina, T. (2003): Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i SAD 1945–1955. Zagreb, Profil International.
Laković, I. (2006): Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958. Podgorica, Istorijski institut Crne Gore.
Lis, L. (2003): Održavanje Tita na površini. Sjedinjene države, Jugoslavija i hladni rat. Beograd, BMG.
Milkić, M. (2012): Jugoslavija, Italija i Tršćanska Kriza 1948–1954. Doctoral Dissertation. Beograd, University of Belgrade, Faculty of political sciences.
Milkić, M. (2013): Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.
Mljač, T. (2008): Ameriška luč nad Trstom: o veleposlanici ZDA v Rimu Clare Boothe Luce in njeni vlogi pri reševanju tržaškega vprašanja med letoma 1953 in 1954. Koper, Založba Annales.
Novak, B. C. (1970): Trieste 1941–1954. The Ethnic, Ideological and Political Struggle. Chicago, The University of Chicago Press.
Petranović, B. (1988): Istorija Jugoslavije 1918–1988, III. Beograd, Nolit.
Petrović, V. (2014): Josip Broz Tito's summit diplomacy in the international relations of socialist Yugoslavia 1944–1961. Annales, Series Historia et Sociologia, 24, 4, 577–592.
Radić, R. (2014): Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine. Annales, Series Historia et Sociologia, 24, 4, 691–702.
Selinić, S. (2014): Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije. Annales, Series Historia et Sociologia, 24, 4, 553–562.

- Rabel, R. G. (1988):** *Between East And West: Trieste, United States And The Cold War.* Durham, London, Duke University Press.
- Valdevit, G. (2004):** *Trieste. Storia di una periferia insicura.* Milano, Mondatori.

POSKUS DRUGAČNE GLOBALIZACIJE:
SLOVENSKO GOSPODARSTVO IN DEŽELE V RAZVOJU 1970–1990

Jure RAMŠAK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: jure.ramsak@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Avtor obravnava problem implementacije načel resolucije OZN za dosego novega mednarodnega ekonomskega reda (1974) v praksi poslovanja slovenskih podjetij v državah v razvoju, predvsem v podsaharski Afriki. Na osnovi arhivskega gradiva gospodarskih združenj so analizirane nove oblike gospodarskega sodelovanja (industrijske kooperacije, skupna vlaganja, prenos tehnologij). Ta poskus globalizacije na pravičnejši osnovi je prikazan v kontekstu svetovnih okoliščin, ki so v osemdesetih letih tudi pomenile enega izmed ključnih razlogov za njegov polom.

Ključne besede: mednarodni ekonomski odnosi, države v razvoju, SFRJ, Gibanje nevrščenih, novi mednarodni ekonomski red

UN'ALTRA GLOBALIZZAZIONE:
L'ECONOMIA SLOVENA E I PAESI IN VIA DI SVILUPPO 1970–1990

SINTESI

L'autore esamina il problema dell'implementazione dei principi della risoluzione ONU per il conseguimento di un nuovo ordine economico internazionale (1974) tramite la prassi di gestione delle imprese slovene nei paesi in via di sviluppo, in particolare nei paesi dell'Africa subsahariana. Sulla base di materiale archivistico delle associazioni commerciali vengono analizzate le nuove forme di collaborazione economica (cooperazione industriale, joint-ventures, transfer tecnologico). I tentativi di una globalizzazione più equa vengono presentati in un contesto mondiale che negli anni Ottanta ebbe un ruolo determinante nel fallimento di questo modello di sviluppo economico.

Parole chiave: relazioni economiche internazionali, paesi in via di sviluppo, Jugoslavia, Movimento dei paesi non allineati, nuovo ordine economico internazionale

UVOD

Dežele oz. države v razvoju (DVR), ki se v splošni rabi večkrat enačijo z Gibanjem neuvršenih, čeprav se ta kategorija ni nikoli povsem pokrivala z omenjeno povezavo držav, se v času od osamosvojitve Slovenije v ekonomski konotaciji niso omenjale prav pogosto ali kvečjemu s ciničnim prizvokom. Ob izbruhu zadnje svetovne recesije so se pojavili *ad hoc* poskusi obuditi stare vezi v z nafto bogatih državah in na ta način rešiti vsaj del propadajočega gradbenega sektorja. A gledano v celoti, je slovensko mednarodno razvojno sodelovanje omejeno na klasične oblike t. i. uradne pomoči, ki obsega manj kot dve desetinki odstotka državnega BDP, od česar več kot polovica ostane v Evropi (Mednarodno razvojno sodelovanje RS, 2015).

Problematika globalnega Juga se zdi v tem delu Evrope preveč odmaknjena, da bi ji posvečali resno pozornost, v pozabo pa so odrinjene tudi zgodovinske dimenzije jugoslovanskega soočanja s tem nadvse pomembnim svetovnim vprašanjem. V tem oziru Nataša Mišković vpeljuje nedavno objavljen zbornik o neuvršenosti in hladni vojni z ugotovitvijo, da je bila skoraj vsa literatura s to ključno besedo objavljena najkasneje v osemdesetih letih (Mišković, 2014, 1). Z redkimi izjemami (Pirjevec, 2008; 2014; Rahten, 2013; Režek, 2014) to velja zlasti za slovensko zgodovinopisje, politične vede in ekonomijo, medtem ko ključna zunanjepolitična usmeritev za časa nekdanje Jugoslavije ni povsem izginila iz analiz hrvaške, predvsem pa srbske historiografije (Tasić, 2008; Jakovina, 2011; Bogetić, 2006; 2014a; 2014b; Dimić, Bogetić, 2013; Čavoški, 2014; Bondžić, 2014). Ta dela v prvi vrsti obravnavajo politične, glede ekonomskih vidikov vzpostavljanja jugoslovanskega vpliva v tretjem svetu pa še vedno v precejšnji meri velja, kot je že leta 1970 zapisal Alvin Z. Rubinstein v svojem temeljnem pregledu vloge Jugoslavije znotraj gibanja neuvršenih, da je to najmanj raziskan aspekt omenjenega procesa (Rubinstein, 1970, 209). Na njegove (nepopolne) podatke se morajo tako opirati tudi najnovejše študije, ki povezujejo spremembe v jugoslovanski politični ekonomiji, družbeni strukturi in njenih mednarodnih odnosih (gl. Kim, 2014).

Za odgovor na vprašanje, kako so v času poznega socializma slovenska podjetja oz. organizacije združenega dela, ki so bila po ustavi iz leta 1974 eden izmed nosilcev razvoja mednarodnih odnosov (Ustava SRS, 1974, §317), implementirala uradno usmeritev SFRJ k vzpostavljanju *Novega mednarodnega ekonomskega reda* (NMER) in njene zaveze v okviru UNCTAD,¹ kako so na razvoj vplivale mednarodne okoliščine, kakšna je bila politika republiškega vodstva, kakšna je bila poslovna praksa teh podjetij v tretjem svetu in v čem se je razlikovala od principov delovanja zahodnih korporacij ter kje so se pojavili glavni problemi tovrstnega sodelovanja, pa je potrebno poseči v analizo posameznih primerov, saj prikazovanje poudarkov iz množice jugoslovanskih deklaracij, diplomatskih poročil in domačih razprav ne pove kaj dosti o konkretnih oblikah sodelovanja. Prvo podobo o načinu delovanja slovenskih podjetij *in situ* si lahko kvečjemu ustvarimo iz potopisa, ki ga je na prelomu osemdesetih letih objavil novinar Jože Volfand, potem ko je v Afriki obiskal večino

1 United Nations Conference on Trade and Development (Konferenca Združenih narodov o trgovini in razvoju).

tovarn, gozdov in plantaž, ki so jih imela tam slovenska podjetja (Volfand, 1982). Celovit odgovor na zastavljena vprašanja bi terjal poglobljeno analizo arhivskih virov gospodarskih združenj, desetih podjetij in raziskovalno-svetovalnih teles kot je bil ljubljanski Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, katerih gradivo pa je slabo urejeno ali sploh ni na voljo. Obrise razvoja sodelovanja slovenskih podjetij z DVR lahko tako rekonstruiramo predvsem na podlagi skupščinskih dokumentov, poročil Republiškega sekretariata za mednarodno sodelovanje (leta 1980 preimenovan v Republiški komite za mednarodno sodelovanje – RKMS), natančnejše podatke o obsegu in oblikah angažmaja posameznih podjetij, njihovih konzorcijev, bank, inštitutov in gospodarske zbornice pa lahko zasledimo v fondih Zavoda SRS za mednarodno, znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje (ZAMTES) in Gospodarske zbornice Slovenije (GZS).

Članek po predstavitvi strukturne problematike ekonomij DVR in poskusov preseganja prepada med industrijskimi in neindustrijskimi državami prikazuje obseg in glavne poteze angažmaja slovenskih podjetij v tretjem svetu, zlasti v podsaharski Afriki kot ekonomsko najbolj zaostalim delom sveta. S takšnim pregledom ne želim le prikazati eno izmed bistvenih potez slovenske gospodarske politike v zadnjih dveh desetletjih obstoja Jugoslavije, ampak tudi podati oceno, kakšne posledice so imeli spreminjajoči se svetovni ekonomski trendi (razpad brettonwoodskega sistema, dolžniška kriza in liberalizacija mednarodne trgovine kot najbolj vplivni) na poskus vzpostavljanja ekonomske ureditve na pravičnejši osnovi. Razmislek o zgolj slabi dve desetletji trajajočem loku med entuziastičnim postavljanjem temeljev NMER in njenim polomom lahko namreč veliko pove o še vedno nepreseženih globalnih problemih, od katerih se je slovensko okolje skušalo v zadnjih petindvajsetih letih v največji možni meri distancirati.

PREPOZNAVANJE STRUKTURNIH PROBLEMOV SVETOVNEGA JUGA

Začetku prepoznavanja strukturnih problemov globalnega Juga in artikulaciji njihovih prvih zahtev lahko sledimo že od konca štiridesetih in začetka petdesetih let, ko je indijski ekonomist in predsednik Podkomisije za gospodarski razvoj znotraj Komisije za gospodarstvo in zaposlenost pri OZN V. K. R. V. Rao predlagal ustanovitev mednarodne agencije za financiranje bazičnega gospodarskega razvoja, ki bi spričo nezadostnosti zasebnih virov podeljevala DVR dolgoročne nizkoobrestne kredite za razvoj družbeno-ekonomske infrastrukture in tako dopolnjevala dejavnost Svetovne banke (Stanovnik, 1983, 863). Podpornicam Raovega predloga, Čilu, Indiji, Egiptu, Burmi, Libanonu in Kubi se je na IV. zasedanju Generalne skupščine OZN septembra 1949 pridružila tudi Jugoslavija, ki je po sporu s Sovjetsko zvezo iskala pot iz diplomatske osamitve. Njeno nasprotovanje sovjetskemu modelu favoriziranja industrializacije in kolektivizacije kmetijstva je predstavnike teh držav zblížalo s takratnim šefom jugoslovanske misije pri OZN Jožo Vilfanom, ki je tako prvi stopil v, kot se je izrazil Janez Stanovnik, »*'nekrščanski zakon' med Jugoslavijo na eni in buržoaznimi vladami nekaterih novoustanovljenih dežel na drugi strani*« (Pirjevec, Ramšak, 2014, 40).

Zavrnitev omenjenega predloga pa pobudnic ni odvrnila od nadaljnega prizadevanja in povezovanja, saj je že štiri leta kasneje, na VIII. zasedanju Generalne skupščine OZN

20 DVR vložilo resolucijo za ustanovitev posebnega fonda ZN za gospodarski razvoj (SUNFED) (Stanovnik, 1983, 863). Nasprotovanje obeh svetovnih blokov tej pobudi je voljo mladih držav, katerih število je postajalo z dekolonizacijo vse večje, le še okrepilo. Izvolitev Jugoslavije v Ekonomski in socialni svet OZN leta 1952 je to evropsko državo pripeljalo še bližje tegobam drugih kontinentov, njegov predsednik Janez Stanovnik pa je postal predstavnik »sindikata siromašnih«, skupine novoustanovljenih držav, ki je do sredine šestdesetih let dosegla število 77, kasneje pa tudi odločno večino znotraj OZN (125) (Pirjevec, Ramšak, 2014, 40–41). Škarje med naraščajočimi cenami industrijskih na eni in stagniranjem cen kmetijskih produktov ter surovin na drugi strani so v petdesetih letih prenesle težišče njihovih prizadevanj na področje trgovine, kjer so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Splošni sporazum o carinah in trgovanju (GATT) predstavljali stebre ureditve po volji zahodnih interesov, ki so jih branile zlasti ZDA (Stanovnik, 1983, 864). Nasprotujoč ideji avtarkije, pa tudi korektivu v obliki pomoči razvitih držav, je Jugoslavija zastopala idejo o temeljni preobrazbi sistema mednarodne trgovine ob hkratnem spodbujanju sprememb notranje gospodarske strukture v DVR (Rubinstein, 1970, 169). Prizadevanja Skupine 77 je leta 1964 pripeljalo do ustanovitve UNCTAD, katerega prvi predsednik je bil argentinski ekonomist Raul Prebisch, znan po svojem prispevku k analizi zakonitosti delovanja kapitalizma na svetovni periferiji.²

UNCTAD, ki v nasprotju z GATT ni temeljil na »reciprociteti koncesij« (dodeljevanje prednosti samo tistim, ki so jih sposobni tudi sami nuditi) in »ponderirani« glasovalni pravici, ki je omogočala vodilno vlogo gospodarsko najbolj razvitim, ampak je imela vsaka država en glas, se je kot glavni izzivalec strukturnega *statusa quo* soočil z velikim nasprotovanjem gospodarskih velesil. V njem zbrane države globalnega Juga pa so postopoma le uspele uveljaviti nekatere svoje predloge, med katerimi je bil najpomembnejši splošna shema olajšav pri uvozu industrijskih proizvodov iz DVR v razvite države, sprejeta leta 1968 v New Delhiju. Čeprav so razvite uvoznice ubirale mnoge načine za izogibanje tem zavezam, je ta začel vztrajno naraščati in se v sedemdesetih letih iz 6.531 podeseteril na 58.307 milijonov dolarjev (Stanovnik, 1983, 868–869).

Konec šestdesetih let se je tudi znotraj Gibanja neuvršenih začelo krepiti zavedanje o pomenu ekonomskega, ne le političnega zavezništva. Leta 1970 so na konferenci šefov držav in vlad v Lusaki (Zambija) sprejeli Resolucijo o neuvršenosti in gospodarskem napredku, ki je bila natančneje razdelana v Akcijskem programu, sprejetem dve leti kasneje na ministrskem sestanku v Georgetownu (Gvajana). Na osnovi programa »kolektivne naslonitve na lastne sile za organiziranje družbeno-ekonomskega napredka« je bil izdelan

2 Bistvo t. i. Prebisch–Singerjeve teze je v ugotovitvi, da obstaja sistematična razlika med okoljem industrijskih držav in držav proizvajalk primarnih produktov, k čemur svoje dodajo še učinki tehničnega napredka. Zaradi večje sindikalne organiziranosti se je v razvitih državah povečana produktivnosti v veliki meri pretvarjala v mezde, v nerazvitih pa se je stopnjeval pritisk na cene primarnih proizvodov, kar pomeni, da so morale te države prodati vedno več surovin za enako količino industrijskega blaga. S povečevanjem trgovine na obstoječih temeljih se tako razlike v dohodku med obema kategorijama držav niso zmanjševale, ampak povečevale, splošni razvoj periferije pa ni stekel (Toye J., Toye R., 2003, 437). Na podlagi te teze je več, zlasti južnoameriških držav, sprožilo politiko nadomeščanja uvoza z lastno proizvodnjo (Import substitution industrialization).

širokopotezen načrt sodelovanja na področju načrtovanja, razvojnih projektov, trgovine, izgradnje infrastrukture, znanosti in tehnike.³ Kljub ne preveč spodbudnim rezultatom iskanja sinergij med razlikujočimi se državami članicami, sta tudi sledeča vrha neuvrščenih leta 1973 v Alžiru in leta 1976 v Colombu (Šrilanka) izpostavila, da so mednarodni ekonomski odnosi politični problem prve vrste, a preložila breme konkretnega reševanja na Skupino 77.

Stopnjevanje pritiska Skupine 77 znotraj OZN je maja 1974 privedlo do sprejetja Deklaracije in Akcijskega programa za vzpostavitev novega mednarodnega ekonomskega reda na VI. posebnem zasedanju Generalne skupščine, leto kasneje pa je bila potrjena še Resolucija o razvoju in mednarodnem gospodarskem sodelovanju. Ti sicer nezavezujoči dokumenti so stremeli ne le k spremembi trgovinskih odnosov, ampak predrugачenju celotne strukture družbenoekonomskih, političnih in pravnih odnosov, vključujoč suvereno razpolaganje z naravnimi viri, pravico do dostopa do sodobne tehnologije in ugodnejši položaj na mednarodnem trgu (Vratuša, 1979, 11–20). Skupina 77 je tem zahtevam leta 1977 dodala tudi Program opiranja na lastne sile, sprejet leta 1977 v Arushi (Tanzanija), ki je govoril o mehanizmi za vzpostavitev komplementarnega medsebojnega sodelovanja med DVR. Podatek da se je trgovinska menjava med njimi v tistem obdobju začela povečevati hitreje kot tista s Severom, je tem načrtom vplival še dodatno zaupanje. Pod vplivom Jugoslavije se je strategija doseganja NMER iz točke konfrontacije med industrijsko razvitimi in nerazvitimi do konca sedemdesetih let izoblikovala v platformo za dialog tako med Severom in Jugom kot za medsebojno vzajemnost Juga. Tako zastavljen program ni bil revolucionarni upor proti severnemu kapitalu oz. ideologiziran pogled komunističnih doktrinarjev, kot so si ga sprva tolmačili v ameriškem State Departmentu (Bogetić, 2014b, 166), ampak keynesjanski način gradualističnega odpravljanja strukturnih razlik in krepitve povezanosti sveta. To bi prinašalo korist obojim: Jug bi zaposlil svoje množice v delovno intenzivni industriji, Sever pa bi se lahko osredotočil na tehnološko zahtevnejšo proizvodnjo, ki bi jo zaradi povečane kupne moči lahko prodajal tudi na spodnjo stran ekvatorja. A obstrukcija konkretnih ukrepov, v prvi vrsti razširitve carinskih preferencialov in posebnega sklada za stabilizacijo cen surovin in kmetijskih produktov tja do konca osemdesetih let, je močno zavrla komaj začeti globalni dialog, katerega ključne podmene pa po prevladi neoliberalizma v osemdesetih letih niso imele več nobene veljave (Biel, 2000, 124–127).

Jugoslavija je kot ena izmed glavnih pobudnikov NMER svojo namero za poglobitev sodelovanja z DVR na pravičnejši osnovi začela vnašati v svojo gospodarsko politiko že kmalu po prvih sklepih Gibanja neuvrščenih, začevši s posebno resolucijo zvezne skupščine leta 1973.⁴ Dve leti kasneje je tudi slovenska skupščina sprejela svojo resolucijo o ekonomskih stikih SRS z DVR (Ur. l. SRS 8/1975). Strategija jugoslovanske udeležbe pri ustvarjanju pogojev NMER je ostala v okviru temeljnega zunanjepolitičnega cilja Jugoslavije za zagotavljanja lastne poti in ohranjanja neodvisnosti (pred Moskvo). Tako

3 AS-1165, 881, 0105-73, Dokument iz Džordžtauna o privrednoj saradnji među nesvrstanima.

4 AS-1165, 881, 0105-73, Prvi okrugli stol o direktnoj razmjeni između zemalja u razvoju, Zagreb, 12.–14. 9. 1973, 16.

kot že pred tem, so njeni predstavniki tudi tokrat pazili, da ne bi partnerskim državam vsiljevali svojega samoupravnega modela, kot se je to dogajalo pri angažmaju srednje in vzhodnoevropskih socialističnih držav v tretjem svetu (cf. van der Hayden, 2013). A kot socialistična država je bila SFRJ vendarle vsaj do neke mere zavezana h krepitvi mednarodne razredne solidarnosti, ki pa jo je skušala uveljavljati zelo previdno in postopno, kot je razvidno iz besed, ki jih je ob mednarodni cavtatski tribuni »Socializem v svetu« leta 1978 zapisal Vojan Rus: *»Ob ustreznem odnosu razrednih in političnih sil je možno dati pojavom, ki so bili nekdanj kapitalistični, bolj socialistično vsebino ali pa nagnati kapitalistične sestavine (npr. določene blagovne odnose), da 'služijo' socializmu. Ni nujno, da vsaka sodobna akumulacija – kot se še danes sliši – pomeni podaljšanje kapitalizma, saj je njeno breme možno drugače razdeliti in jo bolj smotrno vlagati kot v kapitalizmu – in tako krepiti pogoje ali celo vsebine socializma.«* (Rus, 1978, 1275).

POLITIČNI IMPULZ ZA POGLOBITEV SODELOVANJA

Jugoslavija, ob Cipru edina evropska članica Skupine 77, se je, manj po kriteriju BDP na prebivalca, bolj pa po relativno visoki stopnji industrializacije, uvrščala na mejo razvitih držav. Njena najbolj razvita republika Slovenija pa se je v času poznega socializma že soočala s splošnimi problemi krize družbene in gospodarske modernosti. Glede na strukturo njenega gospodarstva, katerega model se je po »liberalni« krepitvi terciarnega sektorja v šestdesetih letih vrnil k ekstenzivni industrijski proizvodnji (Prinčič, Borak, 2006, 137) in omejene absorpcijske zmožnosti jugoslovanskega tržišča, je v začetku sedemdesetih let republiško vodstvo izpostavilo dolgoročno perspektivo neposredne menjave z DVR. S tem bi naj Slovenija in Jugoslavija zmanjšali odvisnost od zahodnih (EGS) in vzhodnih (SEV) integracij.⁵ Klasično obliko menjave z uvozom primarnih in izvozom industrijskih produktov so skušali preseči s spodbujanjem višjih oblik gospodarskega sodelovanja (industrijske kooperacije, skupna vlaganja, prenos tehnologij). Sprejeti so bili ukrepi za stimulacijo izvoza in subvencioniranje uvoza v skladu z jugoslovanskimi zavetami znotraj Skupine 77, s skupno eksploatacijo surovin pa bi se izognili tržno-borznemu načinu odkupovanja.⁶

Kljub temu, da je bilo od 627 milijonov dolarjev, ki jih je Jugoslavija do leta 1971 za financiranje izvoza in investicijskih del podelila 33 DVR (največ Indiji, Egiptu, Pakistanu in Zambiji), povrnjenih le 40 odstotkov, so v krepitvi gospodarskega sodelovanja videli velik potencial, zlasti glede na dejstvo, da so DVR tedaj v skupni svetovni menjavi predstavljale 15 odstotkov, v jugoslovanski pa le 10 odstotkov prometa.⁷ Slovenska udeležba pri menjavi z DVR je bil še skromnejša, saj je delež izvoza v DVR od sredine petdesetih let, ko je znašal 13 odstotkov celotnega izvoza, uvoza pa 10 odstotkov, padel do leta 1971

5 AS-1439, 120, 210, Ugotovitve in stališča komisije skupščine SR Slovenije za vprašanja mednarodnih odnosov o dosedanjem in bodočem sodelovanju Slovenije z deželami v razvoju, 7. 11. 1972, 3.

6 AS-1439, 120, 210, Ugotovitve in stališča komisije skupščine SR Slovenije za vprašanja mednarodnih odnosov o dosedanjem in bodočem sodelovanju Slovenije z deželami v razvoju, 7. 11. 1972, 4.

7 AS-1165, 881, 0105-73, Ekonomski odnosi Jugoslavije sa zemljama u razvoju, 13. 12. 1971, 3–4.

na 7,5 odstotkov oz. 4,4 odstotka. Zaradi navedenih negativnih trendov je ob obračunu s partijskim »liberalizmom« na Kavčičevo vlado in vodilne kadre v gospodarstvu letel očitek o podcenjevanju DVR, pomanjkanju občutka za razrednost in napačnem dojemanju potenciala Gibanja neuvrščenih.⁸

Določena zadržanost do poslovanja z DVR ni bila prisotna le v Sloveniji, ampak so se pomisleki, češ da si država ne more privoščiti odloženega vračanja kreditov, da se nove afriške države pri iskanju svojih dobaviteljev niso preusmerile stran od svojih nekdanjih kolonialnih metropol in da bi morali svoje stike osredotočiti samo na nekaj zanesljivih dobaviteljev in plačnikov, pojavljali tudi v drugih delih Jugoslavije vse od začetka poglobljanja ekonomskih odnosov v zgodnjih šestdesetih letih. Gospodarska reforma iz leta 1965 je tudi od podjetij, ki so poslovala v DVR, zahtevala, da se obnašajo bolj tržno, kar nekateri njihovi tamkajšnji partnerji niso sprejeli najbolje in raje začeli sklepati posle s srednje in vzhodnoevropskimi socialističnimi državami po že ustaljeni birokratski poti. Dvomi, ali je primerno, da družbe v popolni ali mešani jugoslovanski lasti (joint ventures) v DVR delujejo na način, da ustvarjajo dobiček in kaj bodo o takšni praksi porekli v Moskvi in Pekingju, pa so se pojavljali tudi na jugoslovanski strani (Rubinstein, 1970, 212–219).

Nalogo koordinatorja in pospeševalca ekonomskih stikov z DVR, za katere so tedaj njeni vodilni predstavniki trdili, da niso le politična nujnost, ampak tudi rezultat potrebe slovenske ekonomije, je v prvi vrsti prevzela GZS v navezavi z RKMS.⁹ Leta 1974 so bili v njenem okviru ustanovljeni odbori za gospodarsko sodelovanje, za predinvesticijsko in investicijsko delo ter komisija za vprašanja zunanjetrgovinske mreže v DVR. V skladu s samoupravno ureditvijo je 26 delovnih organizacij sklenilo *Samoupravni sporazum o združevanju sredstev za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR* (Sejni zapisniki, 1975, 7). Kriteriji po katerih je ta posebni sklad, ki je z leti postal glavni vir financiranja različnih manjših projektov (izvedbo večjih je omogočala tudi Jugoslovanska banka za mednarodno sodelovanje – JUBMES), dodeljeval kredite so bili: uravnoteženje trgovinske bilance s posameznimi državami, razvijanje višjih oblik kooperacije, vključenost najmanj razvitih držav in večji plasma domače opreme iz SFRJ in DVR.¹⁰

POSLOVNA PRAKSA SLOVENSKIH PODJETIJ V DVR

Spodbude GZS in sredstva iz fonda Samoupravnega sporazuma so sredi sedemdesetih let močno pospešila ustanavljanje predstavništev in novih družb v (so)lasti slovenskih podjetij v DVR, katerih število je leta 1978 znašalo 33. Glede na to, da jih je bila večina predstavništev na Zahodu, v tretjem svetu pa le slaba petina in so še ta delovala precej ozko, je bila izvršnemu svetu SRS naložena naloga, da poskrbi za večjo regionalno uravnoteže-

8 AS-1589/IV, 18, 191, Referat tov. Andreja Marinca na 29. seji CK ZKS, 4. 11. 1972, 8–9.

9 Med 121 uslužbenci, ki so se na Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve v Beogradu ukvarjali z mednarodnimi ekonomskimi odnosi je prihajal iz Slovenije leta 1973 en sam (AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanjih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 5).

10 AS-1165, 1711, 90, Samoupravni sporazum o združevanju dela in sredstev za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z deželami v razvoju, 14. 9. 1979, 11.

nost.¹¹ Zaradi racionalizacije velikih stroškov z vzpostavljanjem lastnih predstavništev je GZS spodbujala oblikovanje skupnih konzorcijev, ki so bili najugodnejši način preverjanja trgov.¹² Leta 1977 so tako bili ustanovljeni konzorciji za Iran, Egipt, Alžirijo, Indijo, Centralnoafriško republiko, Venezuelo in Kolumbijo, kasneje pa še za nekaj drugih držav. Glede na to, da jugoslovanska diplomatska mreža ni bila preveč aktivna pri izvajanju gospodarske diplomacije – diplomatsko-konzularna predstavništva so bila celo dolgo brez trgovinskih atašejev (Pirjevec, Ramšak, 2014, 110) – so pomembno vlogo pri sondažah novih poslovnih okolij in navezovanju prvih stikov na terenu odigrala predstavništva Ljubljanske banke na domala vseh celinah (Ramšak, 2014, 743). Do začetka osemdesetih let je Ljubljanska banka v Afriki ustanovila štiri svoja predstavništva (v Nairobiju za področje vzhodne Afrike, Abidjanu za frankofonsko zahodno Afriko, Lagosu za Nigerijo in Kairu za severni del celine). Njihovi direktorji so poleg običajnih bančnih poslov preverjali potrebe trga za določene izdelke ali storitve, posredovali ponudbe za izvoz in uvoz ter urejali sestanke s poslovnimi partnerji ali celo z visokimi vladnimi predstavniki, po potrebi pa za sklenitev pomembnih poslov potovali tudi na območja vojaških spopadov.¹³

Do sredine sedemdesetih let so si pot na tržišča DVR utrla naslednja slovenska podjetja: Tam, Agrostroj, Iskra, Krka in Tomos¹⁴ s prodajo svojih izdelkov in postavitvijo nekaj svojih tovarn; Slovenija-ceste, Gradis, IMP, Hidromontaža, Smelt, Rudis, Litostroj in Metalna pri izvajanju investicijskih del in dobavi opreme; Slovenijales, Rudis, Emona, Intertrade in Slovenske železarne pri oskrbovanju s surovinami in kmetijskimi produkti (Sejni zapisniki, 1975, 7). Prav slovenski agroživilski industriji so tedaj očitali, da je s svojim inženiringom na področju prašičereje, perutninarstva, predelave zelenjave in hladilništva poskrbela le za skromno razširitev sodelovanja na področju prehrane, vsekakor manj kot je nalagal Akcijski program neuvršenih iz Colomba.¹⁵ Druga kritika iz vrst vodilnih političnih struktur je letela na račun slovenskih gradbenih podjetij, ki so v DVR v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi velikani (beograjski Energoprojekt, sarajevski Energoplan, zagrebška Ingra) izvedla precej manj investicijskih del in bila še vedno v večji meri orientirana na prostor EGS in SEV.¹⁶

Problem pri investicijskih delih je bil zlasti v tem, da je praviloma samo izgradnja kompletnih (industrijskih) objektov odpirala tudi vrata za dobavo investicijske opreme (strojev), a takšnih del so slovenska podjetja izvedla samo 20 odstotkov, ostalo pa je bila

11 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 15.

12 AS-1165, 1718, 97, Program razvoja odnosov SR Slovenije z državami v razvoju v razdobju 1982/83, 16. 4. 1982.

13 AS-1165, 91, Izvleček iz poročila o delu predstavništva Ljubljanske banke Abidjan o nekaterih prednostnih načrtih v Slonokoščeni obali in drugih državah Zahodne Afrike, avgust 1984; AS-1134, 269, 4239, Ljubljanska banka East Africa Representative Office: letno poročilo za leto 1980.

14 Napotek za ustanovitev oz. polovični vložek v tovarno motornih koles v Gani naj bi dal po obisku ganskega predsednika Kofija Busie leta 1971 v Jugoslaviji sam Edvard Kardelj (Volfand, 1982, 100).

15 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 46.

16 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 56.

navadna nizka ali visoka gradnja z bistveno manj multiplikativnimi učinki za druge veje slovenskega gospodarstva.¹⁷ Izjema pri tem je bil ljubljanski Smelt, ki je začel s projekti v DVR že leta 1963, konec sedemdesetih let pa je imel odprtih kar 40 projektov. Donosni so bili zlasti tisti v Libiji, od koder je pri gradnji jeklarne in valjarne v Tripoliju ter tovarne plastičnih mas v Bengaziju prišlo v Jugoslavijo kar tri četrtine celotne vrednosti investicije, lokalni stroški in uvoz potrebne zahodne opreme pa je odšknil le četrtno libijskih petrodolarjev.¹⁸ Naročila za gradnjo infrastrukturnih in prestižnih vladnih objektov so prišla mestoma tudi po politični liniji glede na tesne odnose, ki jih so jih gojili Tito in njegovi nasledniki z voditelji nekaterih držav, a na splošno jugoslovanski renome nikakor ni avtomatično pomenil pridobitev poslov v DVR. Izkušnje Litostroja, ki je načrtoval proizvodne kapacitete in prodajal svojo investicijsko opremo po vseh kontinentih, so kazale, da je moral na razpisih ponuditi vsaj 10 odstotkov ugodnejšo ceno kot konkurenti, sicer so bila vedno izbrana japonska, francoska ali britanska podjetja.¹⁹

Mešane družbe, katerim je bilo v prvih sedmih letih od ustanovitve Samoupravnega sporazuma namenjena polovica od skoraj 300 milijonov dinarjev posojil, so se pri poslovanju v DVR soočale s precej večjimi težavami.²⁰ Leta 1983 so tako od desetih družb uspešno poslovale le tri, pet pa jih je bilo na meji rentabilnosti ali so poslovale z izgubo. To so pripisovali predvsem odstopom lokalnih partnerjev, neizpolnjevanju njihovih obveznosti, nenadnim spremembam uvoznih predpisov in dvigom carin za repromateriale, nestabilnim gospodarskim okoliščinam zaradi nihanja cen nafte, problemom pri izvozu na evropska tržišča ipd.²¹ Usodo večine skupnih vlaganj je denimo doživela tudi investicija Emone Commerce v plantažo kavovca v Centralnoafriški republiki, ki je zaradi izčrpanosti zemlje dala bistveno manjši pridelek od pričakovanega.²² Na meji rentabilnosti je poslovala farmacevtska tovarna Dawa v Nairobiju, katere 40 odstotni lastnik je bila Krka, ostanek delnic pa so imeli v lasti Kenijska državna družba ICDC in zasebni vlagatelji. Visoka zadolžitev za zagon proizvodnje leta 1977 in pomanjkanje posluha kenijskih bank za odobritev obratnih sredstev je povzročila, da je podjetje šele leta 1983 začelo poslovati pozitivno, čeprav se je še naprej ubadalo z negativnimi vplivi politične nestabilnosti v državi in njeni neposredni okolici (razpad Vzhodnoafriške unije), devalvacijo domače valute in birokratskimi preprekami.²³ Relativno uspešno je od leta 1970 dalje delovalo

17 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 36.

18 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.–15. junij 1978, 40.

19 AS-1165, 883, 44/73, Razprava predstavnika Litostroja Marka Kržišnika, 2.

20 AS-1165, 1711, 90, Informacija o učinkovitosti koriščenih posojil iz sredstev SS DVR in združenih sredstev LB za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, 27. 5. 1982, 1.

21 AS-1165, 1711, 90, Informacija o učinkovitosti koriščenih posojil iz sredstev SS DVR in združenih sredstev LB za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, 10. 5. 1983, 8.

22 Koncesijo za gojenje kave na 600 hektarski plantaži v Lidjombu, ki pa je zahtevala vlaganja v nove ceste, vodovod, stanovanjske objekte in same nasade kavovca v višini več kot deset milijonov dolarjev, je Emona podpisala leta 1972 ob obisku zloglasnega cesarja Bokasse v Jugoslaviji (Volfand, 1982, 182).

23 AS-1134, 269, 4239, Zapis razgovorov z dr. J.G. Kiano-om, Managing Director-jem Industrial Development Bank Limited, Kenya v Ljubljanski banki – združeni banki, 14. 4. 1981, 3; AS-1165, 1713 92, Informacija o

podjetje Slovenia Bois v Centralnoafriški republiki, pri katerem se je njegov slovenski soustanovitelj Slovenijales zavezal, da bo ustvarjen dobiček vložil v razširjeno reprodukcijo v tej državi.²⁴ Poleg tehničnih težav pa se je ta družba v osemdesetih letih, tako kot ostale, ki so računale na izvoz svojih produktov v Jugoslavijo, znašla pred problemom pomanjkanja deviz doma in zavrnitve posebnih uvoznih dovoljenj, zaradi česar se je moral preusmeriti na prodajo v Nemčijo, Veliko Britanijo, Španijo in Italijo.²⁵

Glede na podatke o dodeljenih sredstvih iz fonda Samoupravnega sporazuma se je gospodarsko sodelovanje z DVR v osemdesetih letih prevesilo v korist izvajanja predinvesticijskih del (izdelave študij in projektov, izobraževanje kadrov, izvoz znanja in tehnologije, raziskave tržišč),²⁶ za kar so interes ob obiskih gospodarskih delegacij pokazale tudi same DVR. Predstavniki zambijske načrtno komisije (v času socialističnih režimov so nekatere afriške države vpeljale mehanizme centralno planskega gospodarstva) so tako denimo leta 1983 izkazali interes za prenos živilskih tehnologij, patentov za izdelavo zdravil in načrtov za tovarno pohištva, a ne v zameno za svoj glavni izvozni produkt baker, ki so ga bili pripravljene prodajati samo za dolarje.²⁷ Teh je z neuravnoteženo trgovinsko bilanco kot posledico dviga cen nafte, padca cen surovin na petdesetletno dno, dviga obrestnih mer na tuja posojila in zgrešenih investicij začelo v Afriki konec sedemdesetih let vse bolj primanjkovati. Posamezne države so se zatekale k radikalnim ukrepom kot je bila prepoved vseh denarnih transferjev v tujino, kar je skoraj povsem ustavilo posle tudi nekaterih slovenskih podjetij. V tej situaciji so si Vozila Gorica, ki so v Tanzanijo najprej izvažala svoje tovarne prikolice, potem pa v skladu z načrtom o prenosu tehnologij organizirala proizvodnjo na licu mesta, skušala povrniti vsaj del vloženi sredstev s kompenzacijami.²⁸ Z izdelavo študij izvedljivosti za nove pridelovalne, predelovalne in skladiščne objekte so si nekatera podjetja, npr. Emona in Lek skušali zagotoviti plačilo starih terjatev, ki so jih imeli odprte v Angoli, Gvineji in Nigeriji.²⁹ Toda z vsesplošnim

porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 13.

- 24 AS-1165, 883, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 9. Ne le po ekonomski plati, ampak tudi glede na zgrajeno infrastrukturo lahko lesnopredelovalni kompleks v odročni Bayangi štejemo med najbolj uspele projekte slovenskih podjetij v podsaharski Afriki, čeprav za lokalno delovno silo, tako kot v Emoni Café, kjer so trije slovenski uslužbenci dobili toliko plačila kot 200 pigmejskih delavcev skupaj, ni veljala nikakršna samoupravna ureditev in je 500 mezdnih delavcev celo organiziralo stavko (Volfand, 1982, 193, 197).
- 25 AS-1165, 1711, 90, Informacija o učinkovitosti koriščenih posojil iz sredstev SS DVR in združenih sredstev LB za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, 27. 5. 1982, 2.
- 26 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 1.
- 27 AS-1165, 1712, 91, Poročilo predstavnikov zbornice in združenega dela o službeni poti v Zambijo v času od 15. do 24. maja 1983.
- 28 Za razliko od Tanzanije so nadomestila za več milijonov dolarjev vreden odstop materialnih pravic do tehnologije sestave prikolic iz Egipta in Irana prihajala redno (AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 6).
- 29 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 5.

poslabševanjem gospodarske situacije v DVR v osemdesetih letih in dolžniški krizi, v katero so zapadale ena za drugo, se je realizacija projektov, temelječih na slovenskem znanju in tehnologiji, vse bolj odmikala.³⁰

NEZMOŽNOST VZPOSTAVITVE NOVEGA MEDNARODNEGA EKONOMSKEGA REDA?

Leta 1983, ko je že bilo povsem očitno, da so najkrajši konec pri svetovni recesiji potegnile DVR, zlasti tiste najmanj razvite brez naftnih zalog, je vrh neuvršenih v New Delhiju ponovno poudaril nujnost individualnega in kolektivnega opiranja na lastne sile kot bistvenega pogoja krepitev teh držav.³¹ Jugoslavija, tudi sama do vratu v dolgovi, se je tedaj uradno še zavzemala za uravnoteženo ekonomsko sodelovanje na pravičnejših temeljih, kar so razumeli tudi kot pogoj notranje stabilnosti. Toda oboji so bili še vedno del nespremenjenega svetovnega monetarnega sistema z dolarjem kot rezervno valuto. Ker klirinški način poslovanja ni omogočal poglobljanja ekonomskih odnosov, je namreč Jugoslavija od konca šestdesetih let v odnosu z DVR začela prehajati na konvertibilni način trgovanja,³² kar pa je ob pomanjkanju deviz v začetku osemdesetih let imelo zelo negativne učinke na obseg menjave. Uporaba dolarjev, nemških mark in jenov se je za nestimulativno izkazala še preden je država ostala povsem brez trdnih valut, saj po prehodu na konvertibilni način niso bili več mogoči monetarni stimulansi za uvoz blaga. Ugodnosti, ki jih je glede na svoje zaveze zagotavljala DVR (blagovni kontingenti, nižje carine), so tako šli na račun njenega lastnega BDP ali se je bilo zanje celo potrebno zadolževati v tujini, kar je pomenilo, da so izvoznice primarnih produktov v Jugoslaviji prišle do konvertibilnih valut ceneje kot drugod. Po drugi strani pa se ta denar ni vračal za nakup tehnološke opreme, ki so jo azijski, afriški in južnoameriški podjetniki še vedno raje kupovali na zahodu.³³ Kritični analitiki, ki so vztrajali na marksističnih pozicijah, so se pri tem spraševali, ali Jugoslavija s tem ne stimulira samo prodora zahodne tehnologije in hkrati ugotavljali, da pobud za uporabo nacionalnih valut ali vsaj neposrednih bančnih odnosov, da denar ne bi počival na zahodnih bankah, jugoslovanski ekonomisti zaradi zavez k liberalizaciji mednarodne trgovine niso jemali resno.³⁴

Poleg vezanosti na dolar in druge trdne valute je pri ekonomskem sodelovanju med Jugoslavijo in DVR ostal prisoten problem strukturne sestave menjave, zaradi česar je bil ta

30 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 16.

31 AS-1165, 1718, 97, Predlog uresničevanja sklepov VII. konference šefov držav in vlad neuvršenih držav v New Delhiju, 5. 7. 1983.

32 AS-1165, 881, Informacija o rezultatih pregovora SFRJ sa zemljama u razvoju i istočno-evropskim zemljama o prelasku sa klirinškog na konvertibilni sistem plaćanja sa predlozima daljih stavova, Beograd, 17. 5. 1972.

33 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 7.

34 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 7; Razprava pomočnika guvernerja Narodne banke Slavka Štanteta, 3.

odnos še vedno bolj podoben tistemu, ki je bil značilen za kapitalistične države.³⁵ Naše gospodarstvenike je namreč v prvi vrsti zanimal ugoden in stabilen dostop do osnovnih surovin, mnogo manj pa končni produkti, v katerih kakovost niso bili najbolj prepričani.³⁶ A so tudi pri uvozu surovin, ko se je ponudila možnost večjih kompenzacij, to slabo izkoristili, saj so bila slovenska podjetja za kaj takšnega premalo medsebojno povezana.³⁷ Uvoz pomembnih rudnin je tako v precejšnji meri potekal prek zahodnih multinacionalk, ki so imele z DVR tudi ekskluzivne pogodbe za pridobivanje in prodajo njihovih naravnih bogastev.³⁸ Ugotovimo lahko, da je vzpostavljanje strukturno uravnotežene menjave z DVR povsem spodletelo, saj je delež industrijskih izdelkov pri uvozu iz četrtnine vrednosti leta 1972 upadel na zgolj 5 odstotkov leta 1986, hkrati pa se je tudi njegova absolutna vrednost v samo treh letih med 1981 in 1984 prepolovila, kar je bilo zopet rezultat jugoslovanskega varčevanja z devizami. Delež repromaterialov je tako še vedno dosegal med 80 in 90 odstotki uvoza iz DVR, bolj uravnoteženo menjavo pa je do konca osemdesetih let uspelo vzpostaviti samo z nekaterimi novoundustrializiranimi državami (Argentino, Južno Korejo, Filipini in Malezijo).³⁹

Vodilni gospodarstveniki so mešana podjetja v DVR večkrat razumeli le kot strategijo za prodor lastnih izdelkov,⁴⁰ pri natečajih za investicijska dela pa so svojo nezainteresiranost kazali s tem, da so postavljali previsoke cene in nemogoče garancijske pogoje ter oddajali svoje ponudbe zgolj zaradi izpolnitve »družbenih interesov«, tj. političnih zahtev.⁴¹ Tveganja, ki so jih s sabo prinašale investicije v najmanj razvitih državah so bila podjetja pripravljena sprejeti le ob izdatni državni stimulaciji oz. podpori iz skupnih sredstev združenega dela (Jaklič, Svetličič, 2003, 33). Za financiranje posameznih poslov so tako zadostovali argumenti, ki so bili v sozvočju s političnimi smernicami za uravnoteženje mednarodnih ekonomskih odnosov in pospeševanje višjih oblik kooperacije,⁴² medtem ko so se preučevanju pravnih predpisov za zavarovanje svojih investicij in drugim podrobnostim posvečali nekoliko manj.

35 Dejstva, da jih zanima predvsem dobava primarnih surovin niso skrivale niti države SEV. Je pa pri tem Nemška demokratična republika, ki je za Sovjetsko zvezo največ sodelovala s tretjim svetom, namenjala približno tretjino od svoje 2 milijarde NDR-mark visoke pomoči za subvencioniranje cen primarnih proizvodov, tako da so se z upoštevanjem petletnega povprečja cen izognili oscilacijam na svetovnem trgu (van der Hayden, 2013, 187).

36 AS-1165, 883, 44/73, Razprava pomočnika zveznega sekretarja za zunanjo trgovino Jerneja Jana, 3.

37 AS-1165, 1712, 91, Poročilo predstavnikov zbornice in združenega dela o službeni poti v Zambijo v času od 15. do 24. maja 1983, 10.

38 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 5.

39 AS-1134, 21, 333, Metka Stare: Neophodan preokret u strukturi jugoslovenskog uvoza iz zemalja u razvoju u pravcu večeg učešća industrijske robe.

40 AS-1165, 1713, 92, Informacija o porabi posojil, odobrenih za pospeševanje gospodarskega sodelovanja z DVR, ki so še v odplačevanju, 15. 5. 1986, 16.

41 AS-1165, 750, 11, Posvetovanje o problemih, ki se pojavljajo pri opravljanju investicijskih storitev v tujini. Bled, 14.-15. junij 1978, 17.

42 Argument da bodo 60-odstotni delež prihodkov iz zahodnih trgov prepolovili v korist DVR, je trboveljskemu Rudisu leta 1981 pomagal pridobiti slabih 17 milijonov dinarjev oz. slabo polovico vrednosti investicije za pripravo projektov za tovarno čevljev v Alžiru in raziskave uranove rude v Gvineji (AS-1165, 1711, 90, Predlog Rudis-inženiringa p.o. za dovolitev kredita iz združenih sredstev podpisnic sporazuma, 22. 9. 1981).

Gospodarsko sodelovanje Slovenije z DVR je doseglo svoj vrhunec leta 1982, potem pa začelo strmo upadati, tako da je izvoz na te trge do leta 1988 upadel za skoraj 40 odstotkov, uvoz pa se je več kot prepolovil. Takšen trend stagnacije je bil opazen tudi na jugoslovanskem nivoju, a je bil v Sloveniji še toliko bolj intenziven. Večina prometa je potekala z Irakom, Iranom, Savdsko Arabijo, Egiptom in Alžirijo, torej predvsem z naftnimi izvoznicami z visoko likvidnostjo.⁴³ Konec osemdesetih let je bilo videti, da so poskusi doseganja NMER, predvsem v smislu tesnejšega dvostranskega in večstranskega gospodarskega, tehnološkega in znanstvenega sodelovanja pokopani in so ostali ti velikopotezni načrti le še želja na papirju resolucij Gibanja neuvrščenih.⁴⁴ Pri redefiniciji ekonomskih odnosov Slovenije s tujino DVR sicer niso povsem izpadle, saj so bile tedaj vendarle edino konvertibilno področje, kjer je slovensko gospodarstvo ustvarjalo presežek (približno 200 milijonov dolarjev), a so po novem pred obubožanimi afriškimi državami imele prednost stabilnejše države z razvitim finančnim trgom in plačilno sposobnostjo za uvoz industrijskih produktov. Komplementarnosti za gospodarsko sodelovanje niso več iskali le z južnimi državami proizvajalkami primarnih produktov, ampak z razvitejšimi državami s podobno ekonomsko strukturo.⁴⁵

Še bolj eksplicitno je tržni pristop kot osnovo, na kateri se lahko gradijo nadaljnji odnosi z DVR, poudaril zvezni izvršni svet pod vodstvom Anteja Markovića v času, ko se je tudi v javnosti pojavilo mnenje, da je bila orientacija k tem državam zgrešena in razlog za gospodarsko zaostajanja Jugoslavije.⁴⁶ Tik pred njenim razpadom, 28. marca 1991, je na posvetu o perspektivah nadaljnjega sodelovanja z DVR predsednik zveznega izvršnega sveta povedal, da so predpostavke novega jugoslovanskega ekonomskega sistema odpiranje v svet, vključevanje v svetovne tokove znanja, tehnologije, dela, kapitala, trga in vsega drugega, kar predstavlja »*bogastvo sodobnih ekonomskih odnosov v svetu*«. V novi konstelaciji globalnih centrov ekonomske moči, kjer so se na eni strani že dvigovale azijske sile Kitajska, Indija in Indonezija, na drugi razpadel vzhodni blok, na tretji pa se krepile evropske integracije, je zvezni sekretar za zunanje zadeve Budimir Lončar videl mesto Jugoslavije predvsem v navezavi z državami EGS, s katerimi bi se skupaj lotili investicijskih projektov v izbranih DVR.⁴⁷

Unovčevanje dobrega imena in igranje na karto posredniške vloge za prodor zahodnega kapitala v DVR ni bila nova zamisel, saj sta se skupnih poslov v Savdski Arabiji lotevala že Iskra in francoski Alstom, k izgradnji jedrske elektrarne Krško pa so slovenski politiki vabili Američane tudi z obljubami, da bo to preizkusni kamen za podoben projekt

43 AS-1140, 71, 1057, Elementi strategije ekonomskega sodelovanja z deželami v razvoju, 24. 5. 1988, 1–4.

44 AS-1165, 1755, 133, Poročilo o mednarodnem sodelovanju SR Slovenije, 1988, 3. O popolnem propadu sodelovanja Jug-Jug in umiku politične podpore temu projektu so sicer že prej, tudi v Jugoslaviji, govorili nekateri tuji strokovnjaki (Nugent, 1986).

45 AS-1140, 71, 1057, Elementi strategije ekonomskega sodelovanja z deželami v razvoju, 24. 5. 1988, 5.

46 Ekonomska logika je konec osemdesetih začela prevladovati tudi v tako socialistično zapriženih državah, kot je bila Nemška demokratična republika, kjer so tudi v uradne dokumente zapisali, da je potrebno pomoč v prvi vrsti deliti glede na ekonomski interes države in šele potem glede na cilje njene zunanje politike in principe solidarnosti (van der Hayden, 2013, 162).

47 AS-1140, 33, 674, Rezime savjetovanja o perspektivama razvoja saradnje SFRJ sa zemljama u razvoju održanog 28. marta 1991. godine, 3.

v Egiptu (Ramšak, 2014, 742). A uradno so se skupnega nastopa z zahodnimi multinacionalkami do konca osemdesetih let izogibali, potem pa začeli staviti prav na to strategijo.⁴⁸ Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju je leta 1987 skušal zagnati informacijski sistem za prenos tehnologij, v katerega je bila na eni strani načrtovana vključitev Bavarske, na drugi pa deset najbolj razvitih DVR, z namenom podpore pri prijavljanju slovenskih podjetij skupaj s svojimi nemškimi partnerji na razpise v teh državah.⁴⁹ Naslednje leto se je omenjena institucija preimenovala v Center za mednarodno sodelovanje in razvoj ter razširila svoje konzultantske storitve na vse države OECD in zlasti na članice delovne skupnosti Alpe-Jadran.⁵⁰ Strukturne analize družbeno-gospodarske problematike v posameznih DVR so začele nadomeščati klasične poslovne analize, v ospredje pa je stopilo vrednotenje dejavnikov kot so »stabilnost vlade«, »prijazno okolje do investorjev«, »podjetniška svoboda« in celo »zlomljena moč sindikatov«.⁵¹

SKLEP

Razumevanje družbeno-ekonomskih problemov globalnega Juga kot zgodovinsko pogojenega nepravičnega ustroja svetovne ekonomije, ki so ga jugoslovanski, sploh pa slovenski strokovnjaki precej neodvisno od politike Beograda izoblikovali v okviru mednarodnih institucij, lahko nedvomno štejemo med bistvene prispevke k napredku razvojnih teorij po drugi svetovni vojni. Glede na to, da je bilo ukvarjanje s to problematiko skupno predvsem intelektualnim elitam iz DVR, je pri tem posebnega pomena dejstvo, da so ozadje zaostalosti prepoznali predstavniki slabo razvite, a vseeno severnjaške Jugoslavije, česar tedaj velika večina zahodnoevropske levice ni bila zmožna (cf. Biel, 2000, 120). Akcijske programe, namenjene premoščanju razkoraka med Severom in Jugom, je jugoslovanska zunanja politika vedno postavljala v okvir varovanja svoje pozicije ekvidistance od obeh blokov, zato je pri vseh iniciativah skrbno pazila, da ne bi vsiljevala svoje poti v socializem tudi drugim. Partnerji pri skupnih prizadevanjih so bili od socialistov na čelu novonastalih afriških in azijskih državah do nacionalno-populističnih elit, ki jih je informbiro po vojni razglasil za kompradorske, a so v določenem zgodovinskem trenutku, preden se niso v osemdesetih letih spet spremenile v klientelo neoliberalističnega kapitala, vendarle odigrale pozitivno vlogo in dosegle nekaj rezultatov (Amin, 2011, 8–9).

Kot enemu izmed nosilcev mednarodnih odnosov je bila jugoslovanskim podjetjem zaupana naloga širjenja socialističnih načel tudi na tujem, zlasti ko je šlo za poslovanje z DVR. Njihov angažma v tretjem svetu je za razliko od zahodnih multinacionalk, naravnanih k maksimalizaciji profita, in »kombinatov« iz socialističnih držav, ki so svoje sodelovanje omejevale na zgolj nekaj držav, uradno proglašanih za njim sorodne, predstavljal nov pristop k dialogu celin. Seveda so slovenska podjetja še vedno delovala v

48 AS-1165, 1755, 133, Poročilo o mednarodnem sodelovanju SR Slovenije, 1988, 4.

49 AS-1165, 1716, 95, Zapisnik 3. seje Izvršilnega odbora Zbora udeleženk SS DVR, 11. 3. 1987.

50 AS-1165, 1716, 95, Koncept dolgoročnega razvoja Centra.

51 AS-1165, 1770, 148, Smeltova recenzija naloge Pračenje i ocenjivanje rizika zemalja (PORZ), 17. 12. 1989.

sistemu, kjer je bila menjalna valuta dolar, kjer so pri trgovanju s partnerji iz DVR včasih še vedno bile v veljavi metode »starih kolonialnih sil«,⁵² kjer so najemali lokalno delovno silo kot mezodne delavce, predvsem pa ni nikoli zares prišlo do spremembe gledanja na svetovni Jug kot dobavitelja surovin, prikazani primeri kažejo nekaj dobrih praks, ki so bile v precejšnji meri v skladu z načeli NMER. To je veljalo zlasti za mešana podjetja, ki so največkrat nastala na pobudo posameznih afriških voditeljev z namenom prenosa znanja in tehnologij ali zadovoljitve potreb po določeni vrsti produktov. Za višje oblike ekonomskega sodelovanja, tako tiste ki jih je razvijala Jugoslavija, kot tiste na relaciji Jug-Jug, je bilo značilno, da niso uspele zaživeti spontano, med podjetji samimi, brez da bi pri tem izdatno sodelovale državne oblasti (cf. Svetličič, 1986). Poslovanje slovenskih podjetij in mešanih družb v Afriki so sicer poleg objektivnih okoliščin, kot je bila slabo razvita infrastruktura, ovirale tudi številne birokratske ovire, ki jih je bilo nekoliko lažje zaobiti, v kolikor so kot sovlagatelj nastopale domače državne družbe. A na koncu je bila ključen vzrok za izrazit upad blagovne menjave in drugih oblik ekonomskega sodelovanja z DVR v sredini osemdesetih let dolžniška kriza, ki ni več puščala veliko prostora za alternativne oblike vzajemnega gospodarskega razvoja. Primat v ekonomskih odnosih med Jugoslavijo, zlasti pa Slovenijo in tretjim svetom je tako še pred koncem tega desetletja zavzelo načelo trga, kot lastni prispevek pa se je omenjala le še vloga posrednika do Zahodnega kapitala.

Za ugotavljanje kakšen je bil antropološki moment soočanja slovenskih gospodarstvenikov z nepoznanim tretjim svetom in kako so se posamezne poslovne prakse v DVR na vsakdanji ravni odmikale od proklamiranih socialističnih načel in pravil (npr. korupcija) bi bila potrebna široko zastavljena analiza posameznih primerov podjetij in ustnih pričevanj tedanjih gospodarstvenikov, s čimer bi lahko ustvarili sliko, kakršno so za habitus socialističnih direktorjev v domačem okolju avtorji knjige *Biti direktor v času socializma* (gl. Fikfak, Prinčič, 2008). Iz opisov splošnih trendov, ki jih lahko razberemo iz uporabljenega arhivskega gradiva, pa lahko rečemo, da je bil slovenski oz. jugoslovanski poskus drugačne globalizacije v skladu z njeno ekonomsko močjo sicer skromen, a je konkretiziral in demonstriral nove oblike sodelovanja, ki so presegle kratkoročne politične smotre in se vklapljalje v tedaj zelo živo idejo NMER. Učinki svetovne dolžniške krize, nadzor nad novimi tehnologijami, naravnimi viri in tokovi kapitala ter informacij pa so potem speljali globalizacijo v neko drugo smer.

52 AS-1165, 883, 44/73, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanjih sodelovanja z deželami v razvoju, 4. 6. 1973, 2.

PURSUIT OF AN ALTER-GLOBALIZATION:
THE SLOVENIAN ECONOMY AND DEVELOPING COUNTRIES, 1970–1990*Jure RAMŠAK*

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: jure.ramsak@zrs.upr.si

SUMMARY

The article deals with economic relations between Yugoslavia (Slovenia) and developing countries in the 1970s and 1980s. According to the commitments made by Yugoslavia to the other Non-Aligned countries and to UNCTAD, several resolutions were issued both in Belgrade and in Ljubljana in order to open the domestic market, strengthen scientific cooperation, and provide technical assistance. Considering archival materials of the Slovenian Chamber of Commerce and Industry and the Committee for International Relations, the article shows how the official policy of cooperation with developing countries on a more equal basis was implemented in Yugoslavia's most developed republic, the economy of which was generally more attached to Western countries. It focuses on the problems which occurred when Slovenian enterprises launched joint ventures, especially in Sub-Saharan Africa. On the one hand, there were a considerable number of non-profit investments, while on the other hand, new forms of economic cooperation were often seen as merely a way to find new markets and buy cheap raw materials. Analyzing the official policy of economic relations and business practice with the Third World countries, we can observe a shift in Yugoslavia's global socialist commitment in a relatively short time frame. In this sense, the article offers some insights into the international aspects of the process of transition towards Yugoslavia's "post-socialism", which started under the impact of world recession and debt crisis in the 1980s.

Key words: international economic relations, developing countries, SFRY, Non-Aligned Movement, New International Economic Order

VIRI IN LITERATURA

- AS-1134** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški komite za mednarodno sodelovanje Socialistične republike Slovenije (fond AS 1134).
- AS-1140** – ARS, Zavod za mednarodno znanstveno in tehnično sodelovanje Slovenije (fond AS 1140).
- AS-1165** – ARS, Gospodarska zbornica Slovenije (fond AS 1165).
- AS-1439** – ARS, Univerzitetna konferenca Zveze komunistov Slovenije (fond AS 1439).
- AS-1589/IV** – ARS, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond AS 1589/IV).
- Mednarodno razvojno sodelovanje RS (2015):** Mednarodno razvojno sodelovanje in humanitarna pomoč. MZZ RS. http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika_in_mednarodno_pravo/mednarodno_razvojno_sodelovanje_in_humanitarna_pomoc/mednarodno_razvojno_sodelovanje_rs/ (24. 8. 2015).
- Pirjevec, J., Ramšak, J. (ur.) (2014):** OD Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov. Koper, Univerzitetna založba Annales. <http://www.zrs.upr.si/monografije/single/od-masuna-do-new-yorka-20-stoletje-skozi-pricevanja-stirih-slovenskih-diplomatov-1885>.
- Rus, V. (1978):** Socializem in »dežele v razvoju«. Teorija in praksa, 15, 11–12, 1271–1280.
- Sejni zapisniki (1975):** Sejni zapisniki Skupščine SR Slovenije od 1. 1. 1975 do 31. 3. 1975. Ljubljana, Skupščina SR Slovenije.
- Ur. l. SRS 8/1975:** Uradni list Socialistične republike Slovenije, 8/1975. Ljubljana, Uradni list SRS.
- Ustava SRS (1974):** Ustava Socialistične republike Slovenije. Ljubljana, Uradni list SRS.
- Vratuša, A. (1979):** Neuvrščeni in novi mednarodni ekonomski red. Ljubljana, Zveza delavskih univerz Slovenije.
- Amin, S. (2011):** Svet, ki ga želimo. Ljubljana, Sophia.
- Biel, R. (2000):** The New Imperialism. Crisis and contradictions in North–South relations. London, New York, Zed Books.
- Bogetić, D. (2006):** Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Bogetić, D. (2014a):** Jugoslavija i nesvrstanost: prilog prevazilaženju predrasuda i stereotipa. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 615–624.
- Bogetić, D. (2014b):** Jugoslovensko-američke nesuglasice oko koncepta novog međunarodnog ekonomskog poretka. Istorija 20. veka, 1, 165–180.
- Bogetić, D., Dimić, Lj. (2013):** Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja, 1.–6. septembra 1961: prilog istoriji Trećeg sveta. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bondžić, D. (2014):** Školovanje studenata iz zemalja u razvoju kao deo spoljne politike Jugoslavije 1950–1961. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 637–648.
- Čavoški, J. (2014):** Od Alpa do Himalaja: ambasador Dušan Kveder i razvoj jugoslovensko-indijskih odnosa. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 625–634.

- Fikfak, J., Prinčič, J. (ur.) (2008):** Biti direktor v času socializma. Med idejami in praksami. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Hayden, U. van der (2013):** GDR Development Policy in Africa. Doctrine and Strategies between Illusion and Reality 1960–1990. Berlin, LIT Verlag.
- Jaklič, A., Svetličič, M. (2003):** Enhanced Transition Through Outward Internationalization: Outward Fdi by Slovenian Firms. London, New York, Ashgate.
- Jakovina, T. (2011):** Treća strana hladnog rata. Zaprešić, Fraktura.
- Kirn, G. (2014):** Partizanski prelomi in protislovja tržnega socializma v Jugoslaviji. Ljubljana, Sophia.
- Mišković, N. (2014):** Introduction. V: Mišković, N. et al. (ur.): The Non-Aligned Movement and the Cold War. Delhi-Bandung-Belgrade. London, New York, Routledge, 1–18.
- Nugent, J. (1986):** Some New Initiatives in South-South Cooperation for the late Eighties. *Development & South-South Cooperation*, 2, 2, 67–75.
- Pirjevec, J. (2008):** Tito, Nehru and Slovenes. V: Škof, L. (ur.): Indian studies: Slovenian contributions. Calcutta, Sampark, 15–29.
- Pirjevec, J. (2014):** Iskanje socializma s človeškim obrazom. *Annales, Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 763–778.
- Prinčič, J., Borak, N. (2006):** Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991. Ljubljana, FDV.
- Rahten, A. (2013):** Slovenski diplomati v začetnih letih jugoslovanskega stalnega predstavnštva pri OZN. *Acta Histriae*, 21, 3, 389–408.
- Ramšak, J. (2014):** »Socialistična« gospodarstva diplomacija: dejavnost SRS na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980. *Annales, Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 733–748.
- Režek, M. (2014):** Vročja jesen 1956: sueška kriza, madžarska vstaja in vloga Jugoslavije. *Annales, Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 601–614.
- Rubinstein, A. (1970):** Yugoslavia and the Nonaligned World. Princeton, Princeton University Press.
- Stanovnik, J. (1982):** Mednarodni gospodarski sistem. Od dominacije k enakopravnosti. Ljubljana, DZS.
- Stanovnik, J. (1983):** UNCTAD – forum »svetovnega upora zapostavljenih«. *Teorija in praksa*, 20, 6, 862–874.
- Svetličič, M. (1986):** Economic Cooperation Among Developing Countries: Business Activity and/or Politics? *Development & South-South Cooperation*, 2, 2, 49–66.
- Tasić, D. (2008):** Otkrivanje Afrike: jugoslovensko-etiopski odnosi i počeci jugoslovenske afričke politike 1954–1955. V: Selinić, S. (ur.): Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 513–525.
- Toye, J., Toye, R. (2003):** The origins and interpretation of the Prebisch-Singer thesis. *History of Political Economy*, 35, 3, 437–467.
- Volfand, J. (1982):** Naši obrazi v Afriki. Ljubljana, Založba Borec.

YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY ATTACK ON DUBROVNIK 1991

*Miro HRIBERNIK*Center for Hearing and Speech Maribor, Vinarska 6, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: miro.hribernik@gmail.com*ABSTRACT*

Based on his studies of archival sources, newspaper sources and literature, the author analyzes the causes, the course and the consequences of the Yugoslav People's Army's attack on the Croatian coastal town of Dubrovnik in autumn 1991. The attempt to conquer Dubrovnik represented the southernmost battleground in the war in Croatia in 1991. The attack on the city, which is located on the World Heritage List of UNESCO, triggered the reaction of the international community. Despite the few and poorly armed defenders, the Yugoslav People's Army failed to take the town.

Keywords: war in Croatia, Dubrovnik 1991, Southern battleground, Yugoslav People's Army – JNA, Yugoslav People's Army's Navy

L'ATTACCO DELL'ARMATA POPOLARE JUGOSLAVA
CONTRO DUBROVNIK NEL 1991*SINTESI*

Sulla base dello studio delle fonti d'archivio, dei giornali e della letteratura l'autore analizza le cause, il decorso e le conseguenze dell'attacco nell'autunno 1991 da parte dell'Armata Popolare Jugoslava contro la città costiera croata di Dubrovnik. Il tentativo di conquistare Dubrovnik rappresentava nel 1991 anche la zona di guerra più a sud della Croazia. L'attacco contro una città inserita nella lista del patrimonio mondiale dell'UNESCO ha scatenato la reazione della comunità internazionale. Nonostante la scarsità degli armamenti e il numero esiguo delle forze di difesa l'Esercito jugoslavo non riuscì a conquistare la città.

Parole chiave: guerra in Croazia, Dubrovnik 1991, campo di battaglia del Sud, Armata Popolare Jugoslava – JNA, Marina dell'Armata Popolare Jugoslava

INTRODUCTION

The geographical position of Dubrovnik county, which is a narrow littoral zone located on the border between Croatia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro, as well as its distance from major centres in Croatia, defined the special fate of Dubrovnik during the war in Croatia. The start of Croatian Serb resistance work against the new Croatian government in August 1990, did not directly touch the town, except the indirect damage the town suffered in tourism, but the resistance echoed hard in the immediate hinterland of the city, in eastern Herzegovina and Montenegro. During this period the space of Eastern Herzegovina, specifically the municipalities of Trebinje, Ljubinje, Bileća, Gacko and Nevesinje, which were in the majority populated by Serbs, had the strongest impact on Dubrovnik. Similar was the case of Herzegovina's municipalities of Stolac, Čapljina, Neum and Mostar, where Serbs represented a minority (Raguž, 2003, 38). Serbian documents that deal with the JNA attack on Dubrovnik, which by the end of the war in Croatia the Croatian side confiscated, are scarce, so it would be reasonable to include research documents held by the archives in Belgrade. There are some scientific works about the title theme (Raguž, 2003 and 2004; Marijan, 2002, 2006 and 2008) and also some interesting memoirs (Mesić, 1994; Kesovija, 1994). There is a good display of military operations in the war in Croatia in the semi-official report by the Central Intelligence Agency (CIA) on the wars in the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) (Balkan Battlegrounds, 2002). To a significant extent we used newspapers and magazines, both Slovenian, and Croatian and Serbian, as a source. Working with this type of resource is difficult because the media reports are often biased in favor of a given political situation and editorial policy, which makes it difficult to discover what actually happened. Many renowned authors who are dedicated to the Balkan and Yugoslav history, have pointed out this problem, but it is nevertheless necessary to realize that it would be impossible exploring modern history without using the media as a source.

WHY DUBROVNIK?

The southern battlefield with Dubrovnik, unlike other battlefields in the war in Croatia, had some specificities. In parts of Croatia, where the Serb rebellion and later the war took place, the villages with Serb-majority population (Knin, Borovo Selo), which were located on the territory of Croatia, represented the focal and the starting point of riots. In addition, at the beginning of the war the military facilities of the Yugoslav People's Army (JNA) played an important role as in these cities as in the surrounding area (Raguž, 2003, 39). In the municipality of Dubrovnik, where the Croatian population of 82.38 per cent represented the absolute majority, there was not a single village with a Serb-majority population. The Serbs in Dubrovnik municipality represented only 8.8 percent of the total population, their highest share being in the village of Zvekovica in Cavtat (14 percent) (Gelo, 1992, 80, 82).¹ Replacement focal point of tension therefore became the village of

1 Globus, 18. 10. 1991: Dubrovnik za četnike zatvoreni grad, 43.

Ivanica, which is located halfway between Trebinje and Dubrovnik, on the border of Croatia and Bosnia-Herzegovina, but already in the municipality of Trebinje. The village is located only 10 km from Dubrovnik and has an ideal strategic location from which the entire Župa dubrovačka, Cavtat with archipelago and western Konavle could be controlled. Ivanica became one of the most important bases for the Serbian-Montenegrin attack on Dubrovnik in 1991.² There were also no facilities or polygons of JNA in Dubrovnik, with the exception of a JNA military resort in Kupari, whose role in the attack on Dubrovnik has not yet been clarified, although there is evidence that the members of JNA military intelligence and the staff there had an active role in the preparation and execution of the aggression on Dubrovnik (Raguž, 2003, 39). For these reasons, there were no conditions for the worsening of the situation in the Dubrovnik area, it was necessary to tighten the situation in the immediate hinterland of the city, Herzegovina and Kotor Bay, and then from there on transfer the tensions into Dubrovnik area. Unstable security situation and the atmosphere of fear would have created conditions for an armed aggression, occupation and then the prosecution of the Croatian population and finally the establishment of a parastate »Republic of Dubrovnik«, which would have joined the third Yugoslavia and would have represented a »buffer zone« between Croatia and the Federal Republic of Yugoslavia (ZRJ), for it would have covered the whole territory from Neum to Prevlaka and thus would have been an additional strategic fuse for the peninsula Prevlaka (Raguž, 2003, 39). For the latter, on the cape of which there was JNA's rocket base and their testing ground for weapons, the public first heard in August 1991, when the Yugoslav People's Army announced that Croatian forces attacked the cape in order to conquer it and with the coastal artillery prevent the outlet of JNA's navy from the Gulf of Bay of Kotor. It soon became apparent that the night shooting of JNA's guards in the peninsula was deliberately inflated into a Croatian threat to the Bay of Kotor, in order to excuse an already prepared military operation against Dubrovnik.³

The main bearers of the national and political tensions in Dubrovnik were Serbs and Montenegrins in the city, who for the most part originated from eastern Herzegovina and western Montenegro, from where they moved to Dubrovnik during the economic development of the city in the 60s and 70s of the 20th century. In the second half of the year 1990 they began to actively participate in the propaganda war, the aim of which was to show the Dubrovnik Serbs as threatened and persecuted, in which they got help from the Serbian and Montenegrin media. When in January 1991 they expected an intervention of JNA in Croatia, a part of the Serbian and Montenegrin families withdrew from Dubrovnik to eastern Herzegovina, in summer they permanently left the municipality and in October, they actively participated in the aggression on Dubrovnik (Raguž, 2003, 39). In 1991, statements of Greater Serbia gatherings reached Dubrovnik, which were organized in direct Herzegovina and Montenegro hinterland that »*people of Dubrovnik have never been Croats, but re-Catholicised Serbs*« and »*if Dubrovnik decides for Croatia, this will mean a declaration of war*« (Raguž, 2004, 220–224).

2 Vjesnik, 26. 9. 1991: Crnogorci, sačuvajte obraz, 3.

3 Revija Obramba, oktober 1992: »Južna fronta« – stvarnost ali fikcija?, 6.

OCCUPATION PLAN

To ensure an outlet from the Bay of Boka Kotorska and achieve military dominance in the southern Adriatic, the Yugoslav People's Army generals planned an occupation of eastern Herzegovina and southern Dalmatia and associated islands. They meant to occupy all the territories between Montenegro and the Neretva River with the attached islands in the Adriatic, which they would later connect to the rest of the conquered territory. According to the operational plan of attack the main body of the forces should have focused on the capture of the communication line Trebinje-Ljubovo- Dubrovnik, and the auxiliary forces should have advanced in the direction of Herceg-Novi-Ćilipi-Cavtat-Dubrovnik-Kupari. At the same time, attacks should have taken place in tactical directions Vjetrenica-Slano and Smokovljani-Čepikuće-Ston. By conquering Ston the whole peninsula Plješćan would have been blocked, its conquest would have created conditions for an attack on the central Dalmatian islands (Ogorec, 1994, 105). In the southern part of Croatia, the part of Dalmatia to the east of the outfall of the Neretva river into the sea, as well as in its hinterland in Herzegovina, the Yugoslav People's Army planned two operational lines of action. Mostar was the starting point of the breakthrough to Split, Trebinje and Herceg-Nova toward Dubrovnik (Kadijević, 1993, 135, 139–140). The task was to be executed by Užice Corps under the command of General Milan Torbica, Titograd Corps, led by Major General Radomir Eremija and military maritime sector Boka under the command of Vice Admiral Miodrag Jokić. From the area of Mostar, together with the 10th Motorised Brigade, were to operate Užice Corps, who would take the Southeast and Western Herzegovina and then progress to Split. At the same time, the Titograd Corps, with the help of 472 motorized brigade from Trebinje, were to attack and occupy the wider area of Dubrovnik.⁴ Combat operations were also supported by the navy under the command of the military and the maritime sector Boka (Raguž, 2004, 187). The flight operation support was offered by parts of the 97th air brigade, the 107th mixed air regiment from Mostar and two squadron of the 172nd fighter-bomber aviation regiment from Titograd (now Podgorica). For a shorter period they also used the squadron of Territorial Defense Montenegro, equipped with the aircraft Kraguj (Dimitrijević, 2009, 311).

The operation of JNA military groups was coordinated by the Operational Group for South Herzegovina and Dalmatia (OG-2) under the command of the highest ranking General Jevrem Cokić, which had its command post in Kifin Selo near Nevesinje since mid-September 1991. The task of the OG-2 was to occupy a wider area of the Adriatic highway from Neum to Prevlaka inclusive. Seven to ten days were provided for the realization of this plan.⁵ Under the command of OG-2 belonged the unit of Titograd Corps, military maritime sector Boka, Territorial Defence of Montenegro and Bosnia and Herzegovina from eastern Herzegovina and also the militia of Montenegro. The task of Montenegrin militia was to protect the »liberated areas«. After the occupation of Dubrovnik, OG-2 was supposed to direct the main body of the forces against Ploče in the Neretva River Valley.

4 HMDCDR-2, škatla 5010, Zapovest za upotrebu snaga VPO, Oper. br. 1, 20. 9. 1991.

5 Narodna armija, 9. 1. 1992: Istina je probila sve barijere, 14–15.

As regards that attacking Dubrovnik became the primary objective of the attack, the seat of OG-2 was transpositioned from the vicinity of Nevesinje to Trebinje, and because General Cokić was wounded at the beginning of occupation of Konavle (Gazelle helicopter in which he was flying was shot down) his place was taken by General Pavle Strugar.⁶ According to the plan of JNA military maritime authorities, OG-2 was supposed to bind Croatian forces to itself in the Neretva valley and thereby secure the attack of Knin Corps on Split (Marijan, 2008, 312). The task of penetration in the direction of Mostar-Split was entrusted to Užice Corps from western Serbia, parts of which came to the area of western and central Herzegovina on September 20. The corps arrived in this area with only a part of its formation units, because some of its units were engaged within the first Proletarian Guard mechanized division, Banja Luka and Knin Corps. The corps made up for the absence of these units by adding parts of Sarajevo and Titograd Corps, and later also parts of the military-maritime sector Boka. Due to poor response to mobilization and thus truncated mass the task of the corps was limited to defending the airport in Mostar and intimidating the non-Serbs in the area (Marijan, 2006, 147).

And so Eastern Herzegovina began to be occupied by JNA units, which consisted of Serbian and Montenegrin mobilized reservists, with the excuse that it was necessary to protect »*Barehanded Serbian people*« from the »*fascist*« Croatian population.⁷ Indeed, more than 80 percent of the Serbian population lived in this area, there were almost no Croats and Muslims were extremely rare. The army's purpose, with its arrival in Chetnik iconography, was to intimidate and banish the rare non-Serb population. In the next phase, General Kadijević personally made the army to withdraw from Mostar, Trebinje and Bileća barracks under the pretext that he wanted to protect the population »*against a drunken horde of Montenegrins*«.⁸ With this move, he executed a regrouping of JNA forces, so that they occupied the starting positions from Montenegro to the Neretva for a march to the southern Dalmatia, including the islands. Thus, the units of Titograd Corps, the 472nd motorized brigade from Trebinje and parts of Užice Corps assigned their posts at the starting positions for the attack against the municipality of Dubrovnik, from the Bay of Kotor to Popov fields in the second half of September. According to the commander of the defense of Dubrovnik, General Nojko Marinović, there were about 5,000 opponents with more than 100 pieces of artillery weapons on the 120 km long battlefield (Raguž, 2004, 219). According to some other estimates, there were supposedly about 12,000 opponents within the range from Mostar to Dubrovnik, who were in the vast majority called up reservists. Compared to this, the Croatian defense was much smaller in number. At the moment when JNA began with their operation, the Croatian forces in the southern battlefield were the weakest and the fewest in number from all the battlefields in the war in Croatia. At the meeting of the Crisis Staff of the municipality of Dubrovnik on Sep-

6 Vjesnik, 7. 10. 1991: U srušenom helikopteru poginuo komandant VPS-a, 3; Borba, 7. 10. 1991: Borbe nadomak Dubrovnika, 3.

7 Revija Obramba, november-december 1991: Se bo vojaško ravnovesje v Sredozemlju zrušilo?, 7; Borba, 24. 9. 1991: Ne prijetei opasnost od JNA i Crne Gore, 7.

8 Revija Obramba, november-december 1991: Se bo vojaško ravnovesje v Sredozemlju zrušilo?, 7.

tember 26, General Marinović presented the state of municipality's defense: »*The core of our armed forces represents one unit of ZNG's permanent composition of Dubrovnik police administration and the police reserve. A total of not even 500 combatants [...] The problem are the weapons. There aren't enough disposable infantry weapons for a quality equipment of existing units, in the whole area there aren't any artillery tubes, except a few cannons and mortars located in Konavle*« (Kriste, 2000, 35–36). Out of 500 of these combatants, about 150 were members of the National Guard Assembly (ZNG) and 300 were members of the Croatian Ministry of the Interior. An independent battalion of Dubrovnik was formed for the defense of the town and later it was reinforced by smaller groups from the operational zone Split (Marijan, 2006, 147; Thomas, Mikulan, 2006, 54).

BATTLE FOR DUBROVNIK

Final preparations for the attack on Dubrovnik area started on September 17, when the Yugoslav People's Army Navy blocked all Croatian ports and thereby Dubrovnik. Tensions in southern Dalmatia increased in the second half of September 1991, when the Croatian inhabitants of individual towns in Bosnia and Herzegovina near the border with Croatia (Čapljina, Lištica) blocked the columns of JNA units that were moving towards the Croatian coast. The first attacks in the area of Konavle and Župe dubrovačke started on September 24, but were only a warm-up and field reconnaissance.⁹ JNA began the general attack on the Dubrovnik area from the area of Popovo polje and Montenegro over Prevlaka on October 1. The attack was directed at Konavle, Župa dubrovačka and the suburban settlement Mokošica. From JNA positions on the border with Montenegro they began to fire upon the Croatian defensive positions in Konavle with cannons and mortars, and from the village of Ivanica they attacked settlements in Župa dubrovačka. Around 10.00 AM a JNA military ship fired upon the main Adriatic road in the town of Slano in Dubrovnik coastal region, and a few other ships occupied the strategically important positions in Cavtat and the islands Koločep and Lokrum in the immediate vicinity of Dubrovnik. Shortly before 12.00 AM, two military aircrafts fired missiles at a television transmitter on Srđ, but they did not hit it.¹⁰ Croatian media reported that the commander of JNA military maritime sector Boka, naval captain Krsto Đurović and his assistant Mihailo Žarković were supposedly replaced and arrested over allegations that they cooperated with the Croatian Ministry of the Interior. This change in command was commented by the President of the National Party of Montenegro dr. Novak Kilibarda, who said that the newly appointed commander began its conquest of Croatian territory from Debeli

9 Večer, 25. 9. 1991: Napad na Vinkovce in Pakrac, 2; Delo, 25. 9. 1991: Bitka za vzhodno Slavoniju, Črnogorske grožnje Dalmaciji, 1; Vjesnik, 25. 9. 1991: Rat se približava Dubrovniku, 3; Borba, 28. 9.–29. 9. 1991: Ustuknule hrvatske snage, 2; Politika, 25. 9. 1991: Provokativni pokreti hrvatskih snaga, 9; Hrvatski vojnik, 15. 7. 1994: Dubrovnik – grad biser u hrvatskoj kruni, 31.

10 Politika, 2. 10. 1991: Bitke od Dubrovnika i Knina do Vukovara, 1; Politika, 3. 10. 1991: Snažna akcija Armije kod Dubrovnika, 1; Vjesnik, 2. 10. 1991: Odašiljač Srđ nije pogođen, 3; Borba, 3. 10. 1991: Tromeda jedinstva u paramparčad, 2; Borba, 3. 10. 1991: Dubrovnik u obruču, 2; Hrvatski vojnik, 15. 7. 1994: Dubrovnik – grad biser u hrvatskoj kruni, 31.

brijeg to Dubec, which is located just five kilometers away from Dubrovnik, and blocked the Dubrovnik territorial waters.¹¹ In fact, Đurović's command of military maritime sector Boka ended a few days later when he was mortally wounded in the Gazelle helicopter which was shot down and crashed in the vicinity of Čilipi. Đurović's Chief of Staff, Croat – captain of the battleship Milišić, was sentenced to six years of rigorous imprisonment for his cooperation with the Croatian side.¹² Montenegrin reservists who came to Rijeka dubrovačka from Trebinje sunk all the ships in the marina of Dubrovnik with missiles and hit a transformer station, thus leaving Dubrovnik without electricity, water or telephone lines.¹³ An attack in the direction of Čepikuće, northwest of Dubrovnik, also started with a delay where the attackers encountered a well-placed ZNG's ambush under the command of Nijaz Batlaka-Daidže and suffered losses, therefore they withdrew.¹⁴ The penetration of the Yugoslav People's Army in the direction of Zavala-Slano began three days after the attack, so that on October 4 JNA tanks occupied Slano, by which Dubrovnik was surrounded and completely cut off from the rest of Croatia.¹⁵ The reason for the relatively rapid fall of this strategically important city, occupied by the 252nd Armored Brigade of JNA from Kraljevo under the command of Lieutenant Colonel Drago Teodorović, were large errors of Croatian defense in demining and defense in the direction of Slano-Zavala (Marijan, 2002, 167). On the same day JNA planes attacked the airport in Čilipi.¹⁶

In Konavle the Croatian defense had to withdraw to a new line of defense Gabrile-Ćilipi-Konovalska brda, Crisis Staff of this area was transferred to Cavtat.¹⁷ By October 5 the Yugoslav People's Army took Prevlaka, October 15 Cavtat and Konavle and October 22 Župa Dubrovačka.¹⁸ On October 5 European observers Martin Berthoud, Vittorio Ghidi and Miroslav Pavelka arrived at the surrounded Dubrovnik from Crikvenica with the ferry Slavija. The ferry also carried some medical supplies, medicines and blood plasma.¹⁹ Mediated by observers of the European Communities, a meeting took place on October 11 between the representatives of the municipality of Dubrovnik and the commander of military maritime sector Boka Vice Admiral Miodrag Jokić on the military ship »Kotor« and they agreed on a cease-fire, but JNA did not comply it.²⁰ It attacked the

11 Vjesnik, 2. 10. 1991: Dubrovnik potresaju detonacije, 3.

12 Narodna armija, 9. 1. 1992: Istina je probila sve barijere, 14–15; Vjesnik, 7. 10. 1991: U srušenom helikopteru poginuo komandant VPS-a, 3; Borba, 7. 10. 1991: Borbe nadomak Dubrovnika, 3; Revija Obramba, november-december 1991: Pomorska bitka za Jugoslaviju, 15.

13 Vjesnik, 3. 10. 1991: Barbari protiv sv. Vlaha, 3.

14 Narodna armija, 16. 4. 1992: Suze na hercegovačkom kamenju, 27; Vjesnik, 5. 10. 1991: Tutnjava među zidinama, 3; Globus, 18. 10. 1991: 12 veličanstvenih u obrani Slanog, 44; Globus, 29. 5. 1992: Moje je ime vojna tajna!, 9–11.

15 Vjesnik, 8. 10. 1991: Dubrovnik granatama na Dubrovnik, 3; Hrvatski vojnik, 15. 7. 1994: Dubrovnik – grad biser u hrvatskoj kruni, 32; Globus, 18. 10. 1991: 12 veličanstvenih u obrani Slanog, 44; Narodna armija, 12. 10. 1991: Đavo s mora još preti, 11.

16 Politika, 6. 10. 1991: Borbe oko Čilipa, 1; Vjesnik, 5. 10. 1991: Bombardiran aerodrom Čilipi, 3.

17 Vjesnik, 6. 10. 1991: Orlandov grad u vatrenom obruču, 3.

18 Politika, 16. 10. 1991: Armija u Cavtatu – struja u Dubrovniku, 9; Večer, 16. 10. 1991: Vojska v Cavtatu, 2; Večer, 23. 10. 1991: Napadena Vukovar in Dubrovnik, 3.

19 Vjesnik, 6. 10. 1991: Orlandov grad u vatrenom obruču, 3; Vjesnik, 7. 10. 1991: U vihoru barbarskog rata, 3.

20 Hrvatski vojnik, 15. 7. 1994: Dubrovnik – grad biser u hrvatskoj kruni, 32.

Bosnian port of Neum by aircraft and occupied Čilipi, from where it took away all the valuable technical equipment to Montenegro.²¹ Accompanying occurrences of JNA progression were forest fires that destroyed the arboretum of Trsteno, founded in 1502, with six centuries old oaks, and were supposedly started deliberately from helicopters.²² When reservists occupied Konavle they destroyed almost everything that got in their way. They looted and then burned down village after village and every single house, including the house of the famous Croatian singer Tereza Kesovija who wrote the following:

'The phosphorus burned down room by room' stated a young soldier. 'Look how the granite on the ground turned into dust' [...] There is a pile of broken dishes and crystal glasses in the corner of the dining room. Glass is everywhere. Southern glass wall, six metres long and three meters high, melted in the extreme heat [...] About what they did for entertainment while resting, tells a message cut into the blackened walls with a knife tip: 'Dear Teresa in memory of a crazy ...,' it said in the bathroom, 'Serb-Chetniks', 'The price you paid for your statement is cheap...'. In Konavle room: 'Greetings from Montenegro' (Kesovija, 1994, 46).

The trucks drove away to Montenegro 420 cows from the livestock farm Grude and seized products of Konavle farmers' hard work, oil, wine, grapes, smoked ham, potatoes, and from Konavle houses televisions, VCRs, refrigerators, furniture and other valuable equipment (Glenny, 1993, 133–134). JNA did not allow its Montenegrin reservists in Cavtat the rampage they indulged in Konavle, so the city was neither looted nor burned down. Hotel Croatia in Cavtat was renamed into hotel Lovćen and its inventory wastaken to Montenegro. Only the ones who came with too small trucks spoke about injustice.²³ Croatian defense against Ivanica was breached on October 25, and so JNA conquered the entire eastern part of the coast of Dubrovnik until November 1.²⁴ In the fighting that followed, the area around Dubrovnik under Croatian control, to which around 35,000 residents from the surrounding occupied territories resorted, shrunk to just 11 km². Merciless siege and attacks on Dubrovnik could therefore start. The main reason for such a rapid fall of Croatia's south into the hands of JNA was the overwhelming superiority of the latter in the number of soldiers and military technology, as well as the extremely poor readiness of the Croatian side to defend this part of Croatia, thus the south battlefield represented one of the most critical ones in the country (Raguž, 2004, 222).

The successful Croatian defense of Čepikuće temporarily prevented the fall of the western coast of Dubrovnik, but the Croatian forces were too weak to retain this position,

-
- 21 Večer, 7. 10. 1991: Letala stresala smrtonosne tovore, 2; Vjesnik, 14. 10. 1991: Pljačka umesto pregovora, 3; Borba, 7. 10. 1991: Borbe nadomak Dubrovnika, 3; Narodna armija, 16. 10. 1991: Radovan Popović, I nebo je gorelo, 15.
- 22 Vjesnik, 5. 10. 1991: Tutnjava među zidinama, 3; Globus, 18. 10. 1991: Dubrovnik za četnike zatvoreni grad, 44.
- 23 Mladina, 19. 11. 1991: Zanka obkoljenega mesta, 25.
- 24 Vjesnik, 26. 10. 1991: Žestoke borbe oko Dubrovnika, 1; Vjesnik, 26. 10. 1991: Agresorska vojska četiri kilometra od Dubrovnika, 3.

so reinforcements from other towns in Croatia came to this area, which led to conflicts between the current and the newly appointed commanders. The situation was so chaotic that for a few months no one knew who was superior to whom and what were their competences, which ultimately contributed to a significantly poor defense on the battlefield (Raguž, 2004, 223). On October 22 Croatian forces in the area tried to push JNA out of Slano and thereby unblock Dubrovnik, but the attempt turned into a real massacre due to poor equipment and planning and the inability of the commanding officers. Two days later the unit of Titograd Corps conquered Čepikuće, by that JNA more or less controlled the area of Herzegovina to the Neretva River.²⁵ After a complete blockade of Dubrovnik, JNA tried in various ways to take the city without a fight. In the first half of October it demanded of the Crisis Staff of Dubrovnik capitulation and disarmament of their »paramilitary formations« and at the end of the month General Pavle Strugar openly urged residents to leave the city.²⁶ Since not everyone left the city, he started tiring them out by blocking the arrival of food and their water supply (Marijan, 2006, 149).

The old town of Dubrovnik was attacked with a large-caliber artillery for the first time on October 23. To speed up the pace of the attack and take advantage of the unpreparedness of the Croatian Defence, the Yugoslav People's Army conducted a maritime desant on Kupare on October 24.²⁷ On that day ships fired from their cannons more than 3,000 shells on Dubrovnik battlefield, the breakthrough of JNA was stopped only a few kilometers before Dubrovnik.²⁸ That day Dubrovnik experienced its strongest attack since the beginning of the fighting in the southern battlefield, for it lasted more than 13 hours.²⁹ The Liaison Officer of the military maritime sector Boka, captain of the warships Sofronije Jeremić, did not allow the arrival of the ferry Slavija which would evacuate the sick, injured, disabled, women, children and the elderly from the surrounded city and at least bring some relief to the population.³⁰ After the breakthrough near Dubec JNA penetrated to the very city walls from the east and on October 25 set an ultimatum to the defenders to surrender weapons and demanded their withdrawal, or they will otherwise be forced to take action.³¹ On the same day in Cavtat Dubrovnik, mediated by observers of the European Communities, representatives of municipalities and JNA reached an agreement on a ceasefire, which took effect at 5.00 PM.³² Brigade commander »Veljko Vlahović« Lt. Col. Kostadin Koprivica justified the attack on the city to the reporters in Herceg-Novo by saying:

25 Narodna armija, 4. 12. 1991: Oslobođene i Čepikuće, 18.

26 Politika, 26. 10. 1991: Samo predaja spasava Dubrovnik, 9; Večer, 28. 10. 1991: Ultimat županu, 2; Delo, 28. 10. 1991: Ultimat Dubrovniku, 1.

27 Večer, 25. 10. 1991: Desant na Kupare, 2; Vjesnik, 25. 10. 1991: Okupator ušao u Kupare, 3; Borba, 25. 10. 1991: Kupari osvojeni pomorskim desantom, 3.

28 Politika, 25. 10. 1991: Stari Dubrovnik nije bombardovan, 11.

29 Vjesnik, 26. 10. 1991: Agresorska vojska četiri kilometra od Dubrovnik, 3.

30 Vjesnik, 25. 10. 1991: To Dubrovniku nisu radili ni fašisti, 3; Borba, 24.10.1991: Tek predstoji žestoka bitka, 5.

31 Politika, 27. 10. 1991: Slobodan pogled sa Dupca na Dubrovnik, 9; Vjesnik, 26. 10. 1991: Agresorska vojska četiri kilometra od Dubrovnik, 3; Vjesnik, 28. 10. 1991: Briga za putnike »Slavije«, 3.

32 Nedjeljni Vjesnik, 27. 10. 1991: Zastavu slobode neće zamijeniti bijela zastava, 3.

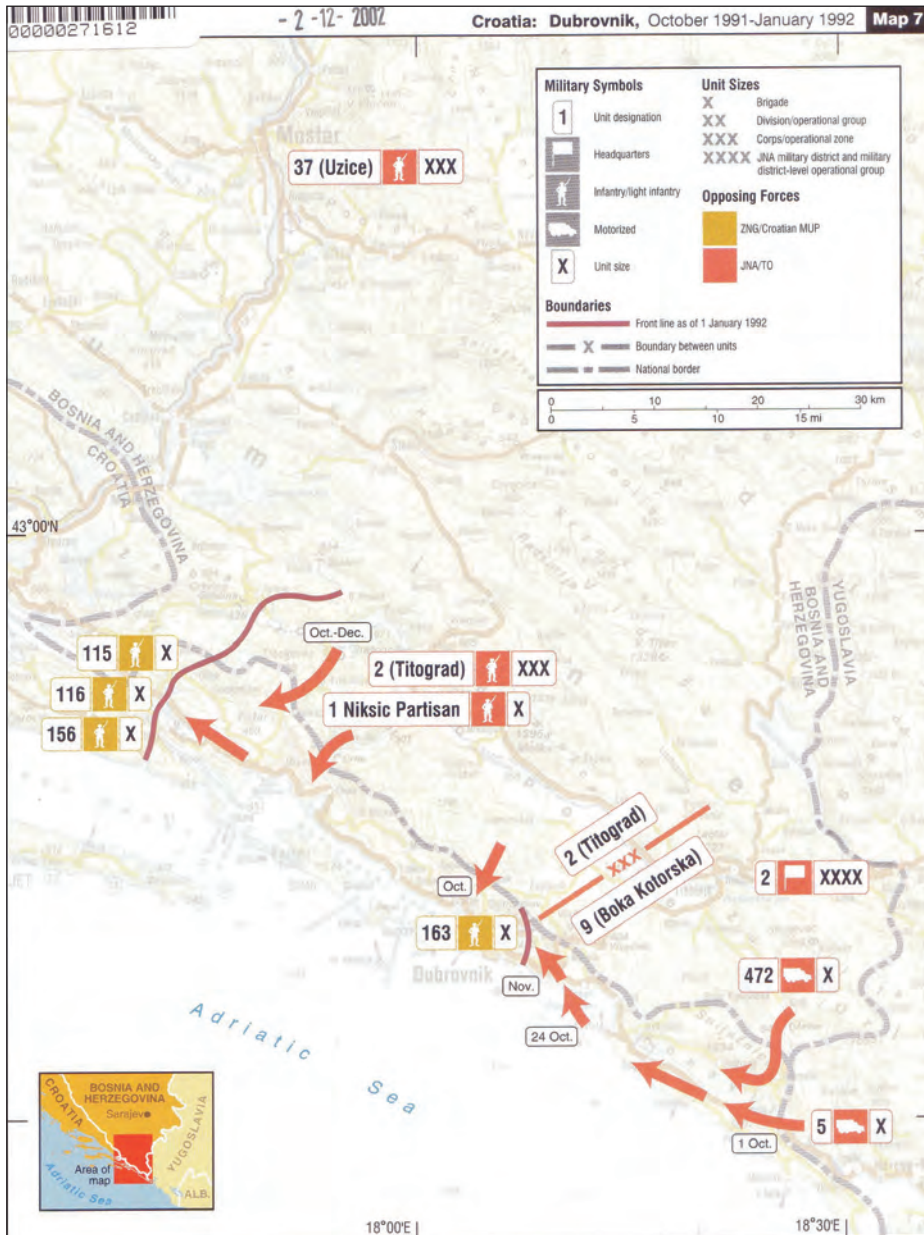

Fig. 1: Dubrovnik battlefield.
Sl. 1: Dubrovniško bojišče.
(Balkan Battlegrounds, 2002).

Fig. 2: JNA positions above Dubrovnik.

Sl. 2: Položaji JLA nad Dubrovnikom.

(<https://www.dubrovnik-walking-tours.com>, 18. 2. 2015).

*We are trying in every way not to demolish Dubrovnik as a world cultural heritage. However, we will force Ustasha to surrender, because this is the only way to spare the city. In this case, and if they unblock the barracks, buildings and warehouses which are located in the area of the Neretva River towards Dubrovnik, Trebinje and the towns south of there, it would mean the end of our activities.*³³

After the refusal to surrender JNA continued to vigorously bombard Dubrovnik till half of November, however, the city did not give in. Croatian defense organized successfully so that the front line stabilized at the city's entrance points. On October 28, despite the ceasefire agreement, JNA drew nearer the city to just one kilometer away, when it penetrated to Mokošica on the west side and occupied Petrovo Selo and the hill Žarkovič on the other side, from where it could easily fire upon the old town. As it wanted to provoke citizens who had found themselves in a trap, JNA hung out the Yugoslav flag on the hill of Žarkovica.³⁴ It seemed inevitable for Dubrovnik to fall, although both sides were aware that an infantry storm across the rocky slopes that surrounded the city, would claim a high price (Silber, Little, 1996, 202).

33 Narodna armija, 30. 10. 1991: Novi predlozi, stara odugovlačenja, 6.

34 Večer, 29. 10. 1991: Pred vratu Dubrovnika, 2; Delo, 29. 10. 1991: Vojska na pragu Dubrovnika, ki kljubuje pred očmi sveta, 1; Vjesnik, 29. 10. 1991: Iz Žarkovice i Mokošice okupator na nišanu drži dubrovački Stari grad, 1.

Due to the critical situation in Dubrovnik the president of SFRY Presidency Stipe Mesić invited the owners of small vessels along the Dalmatian coast, to join him in a convoy, which would break through the maritime blockade of the JNA. The convoy called »The Return of Dubrovnik people to Dubrovnik« (Libertas) led by ferry Slavija sailed from Rijeka to Split and on to Dubrovnik.³⁵ The convoy was joined by many Croatian distinguished people, including Mesić, Croatian Prime Minister dr. Franjo Gregurić, the wife of Foreign Minister and Tereza Kesovija (Mesić, 1994, 297–303). Mesić who was then still the president of the SFRY Presidency and the supreme commander of the Yugoslav People's Army said before the departure: »*They can stop us, but I am the Supreme Commander of the Armed Forces; if we will be disabled, this will only prove that a military coup was carried out in Yugoslavia.*«³⁶ JNA gunboats stopped the convoy in Mljet channel and ordered them to sail into the Montenegrin port Zelenika in Kotor Bay where they would be inspected and possibly allowed to land in Dubrovnik. Mesić demanded a radio contact with Admiral Stane Brovet, who was deputy defense minister, and told him that his convoy will not be redirected to the Bay of Kotor. After the talk Brovet ordered JNA to search all the vessels anyway and ascertain that there aren't any weapons on them that could be smuggled into Dubrovnik, and in that case let them sail on.³⁷ On October 30 Slavija together with 29 ships and small boats pierced the maritime blockade and anchored in Dubrovnik, a city with about 60,000 people in great distress.³⁸ When the convoy left Dubrovnik, the suffering continued but the international community was now aware of it. The reputation of the Yugoslav People's Army was now blackened, who day after day sent grenades into the booming tourist hotels located alongside Dubrovnik embankment, which forced the life of the city to move into basements. Mortar shells also struck the hotel »Argentinax«, which held headquarters of the observer mission of the European Communities in it.³⁹ JNA fired from their positions on Žarkovič with their artillery upon Croatian positions on Srđ and Bosanka.⁴⁰ The Secretary-General of UNESCO Federico Mayor suggested to all the parties of the conflict to withdraw from the city.⁴¹ The Information Department of the Federal Secretariat for National Defence reported the following:

JNA respected the wealth of Dubrovnik in all the ways and therefore moved out of the city 20 years ago. Dubrovnik was left without an army until the arrival of Croatian paramilitary units that have put up a 'base' in this town for the attack on the army in

35 Vjesnik, 31. 10.–1. 11. 1991: Dubrovački konvoj razoružao silu, 1.

36 Večer, 30. 10. 1991: Bo konvoj prispel do Straduna?, 2.

37 Vjesnik, 31. 10.–1. 11. 1991: Vojne ucjene i prijete konvoju mira, 5; Globus, 8. 11. 1991: Bio sam slijepi putnik na brodu Slavija, 38–40.

38 Večer, 31. 10. 1991: Dovoljenje za pristanek, 5; Delo, 31. 10. 1991: Zelena luč vojske za konvoj, 1; Vjesnik, 31. 10.–1. 11. 1991: Dubrovački konvoj razoružao silu, 1; Vjesnik, 2. 11. 1991: Dubrovnik ostaje bastion slobode, 5; Vjesnik, 2. 11. 1991: Pobjeda napaćenog Grada, 5; Nedjeljni Vjesnik, 3. 11. 1991: Sveti Vlaho u zagrljaju okupatora, 11.

39 Vjesnik, 4. 11. 1991: Paljba po hotelima, 5.

40 Vjesnik, 7. 11. 1991: Sukob na Srđu, 5.

41 Mladina, 19. 11. 1991: Zanka obkoljenega mesta, 25.

*the area, especially in the Bay of Kotor. As the Army wants to 'demilitarize' the city, certain war activities had to follow.*⁴²

In the meantime bombardment of Dubrovnik continued, grenades fell on Gruž, Babin Kuk, Srđ and Stradun. Grenades damaged Sponza Palace, the city bell tower, the Dominican monastery, palace Bošković, Franciscan Monastery, grenades also hit the fort st. Ivan.⁴³ An appeal to Dubrovnik was sent from JNA headquarters in Bay of Kotor on November 7 in which residents were urged to assist in *»a calm and legally recognized disarmament of paramilitary formations and armed political extremists«*, but the leadership of the city refused it.⁴⁴ On November 10 JNA occupied the hill Bosanka and demanded the capitulation of Croatian forces within 24 hours.⁴⁵ The European Community (EC) decided to send a part of their fleet in the waters before Dubrovnik to protect humanitarian action and the evacuation of vulnerable populations, and EC observers organized negotiations between the JNA and the Croatian side in Cavtat. JNA argued that the Croats in Dubrovnik had set fire under piles of tires and then accused the army of bombarding the city. Humanitarian aid started coming to the surrounded city by ships. Thus the Italian military hospital navy ship *»San Marco«* evacuated 782 women, children and elderly people from Dubrovnik to the Italian port of Brindisi on November 19. The next day the French military hospital navy ship *»La Rance«* brought about 100 tonnes food and other most urgent supplies to the city.⁴⁶ At the assembly of the inhabitants in the occupied Cavtat, held in hotel *»Croatia«*, the movement for the Republic of Dubrovnik under the protection of the UN was founded on November 24 in 1991. It was founded by a former county prosecutor Dubrovnik and Dubrovnik Tourist Association President Aleksandar Aco Apolonio with the support of the Yugoslav People's Army and their adherents.⁴⁷

On November 21 JNA occupied Nova Mokošica and Sustjepan in the area of Rijeka Dubrovačka and thus penetrated the western narrower approach to the very center of Dubrovnik.⁴⁸ Following an intervention by the French Minister for Humanitarian Issues Bernard Kouchner, who attended the negotiations between representatives of Dubrovnik and the JNA in Čajkovići, JNA withdrew from both settlements, which were about to become a demilitarized zone.⁴⁹ At negotiations in Kupari at the end of November the Yugoslav People's Army again demanded an unconditional capitulation of Croatian defenders of Dubrovnik. In early December negotiations between the JNA and the municipality

42 Večer, 28. 11. 1991: Je rasporejanje končano?, 2.

43 Nedjeljni Vjesnik, 10. 11. 1991: Vatra i s mora i s kopna, Nedjeljni Vjesnik, 2.

44 Večer, 8. 11. 1991: Znova ultimatum za Dubrovnik, 2.

45 Večer, 11. 11. 1991: Granate na Unescov biser Dubrovnik, 3.

46 Vjesnik, 20. 11. 1991: »Otišli u suzama i žele se vratiti«, 1; Vjesnik, 21. 11. 1991: Grad okružen minskim poljima, 5.

47 See: Globus, 24. 5. 1996: Lažno me optužuju da sam s Aleksandrom Apolonijem osnivao Dubrovačku republiku!, 48–49; Božidar Milošević, Politika, 15. 12. 1991: »Nisam ni knez, ni zaverenik«, 7.

48 Večer, 22. 11. 1991: Negotova usoda vukovarskih ranjenec, 5; Vjesnik, 22. 11. 1991: Okupirana Nova Mokošica, 5.

49 Vjesnik, 23. 11. 1991: Voda i kruh za oružje, 5; Vjesnik, 23. 12. 1991: »Dubrovnik nas je zaboravio«, 5.

of Dubrovnik continued in Cavtat, where they were mediated by the French Minister for Humanitarian Issues Bernard Kouchner, the personal delegate of the Secretary-General of the United Nations and the head of international delegations of UNICEF, Stephan de Mistura.⁵⁰ Except Kouchner and de Mistura, Dubrovnik's side was also taken by the Italian Minister for Immigration, Margharite Boniver.⁵¹

Despite the ceasefire agreement in Cavtat, the JNA tried to take Fort Imperial on Srđ by throwing hundreds of grenades on it in the night between December 5 and December 6. In this attack they destroyed the large white stone cross which represented one of the symbols of Dubrovnik. The Serbian side argued that there were Croatian extremists on Srđ who were constantly attacking JNA positions on Bosanka and Žarkovica which were only about 300 to 400 meters away from Srđ. Because of one of these attacks in the night of December 6 the commander of the nearby JNA units, even though he got no order, decided to take Srđ. When the JNA seized Srđ at about 10.00 AM, the Croatian defense in the city opened intense fire upon them, so that they suffered some losses and began to fire back at the city with small caliber weapons.⁵² Croatian defenders withdrew into the interior of the fortress during the time of the short-term occupation of Srđ where they were well protected against the Croatian defense missiles. Following a demand from the Croatian side the JNA stopped the fire at 11.15 AM but since the bombardment of the city did not stop, JNA unit was ordered to withdraw from Srđ at about 5.00 PM. The JNA fired upon the old town from its artillery positions in Pobrežje, Brgat, Žarkovica, Bosanka and Dubec so intensely, that the sky above the city became black.⁵³

With its incendiary ammunition the JNA tried to destroy the last green oasis in the city, the island Lokrum. In a telephone conversation the Croatian Minister of Maritime Affairs, dr. Davorin Rudolf came to an agreement with the commander of the military and the maritime sector Boka in Kumbor, vice-admiral Miodrag Jokić that the JNA would stop its attack at 11.00 AM but it continued till the afternoon.⁵⁴ The ten hour bombardment damaged the statue of the patron of Dubrovnik St. Vlaho, Franciscan Church and Monastery, the Dominican church and monastery, the Orthodox church, cathedral, mosque, synagogue, Rector's Palace, Sponza Palace and some other cultural attractions.⁵⁵ Nevertheless the negotiations between the Croatian side and the JNA in Cavtat continued the next day.⁵⁶ Three days later the convoy Libertas II set out from Rijeka to Dubrovnik for the second time and was again joined by Stipe Mesić and arrived in Dubrovnik on December 12.⁵⁷ The Serbian-Montenegrin reservists of JNA from the area Zaton-Doli demolished

50 Večer, 2. 12. 1991: Ponoči mir, čez dan eksplozije, 2.

51 Vjesnik, 25. 11. 1991: »Recite nam istinu«, 5.

52 Borba, 9. 12. 1991: Bez oružja – jedino rješenje, 2.

53 Politika, 7. 12. 1991: Bitka oko Dubrovnika, 9; Večer, 7. 12. 1991: Dubrovnik in Osijek tarča najbolj brutalnih napadov, 2; Delo, 7. 12. 1991: Topovi grmijo nad Dubrovnikom, 1; Vjesnik, 7. 12. 1991: Stari grad u plamenu, 1.

54 Vjesnik, 7. 12. 1991: Stari grad u plamenu i dimu, 5.

55 Nedjeljni Vjesnik, 8. 12. 1991: Grad-spomenik u ruševinama i pepelu, 3.

56 Nedjeljni Vjesnik, 8. 12. 1991: Nastavljeni pregovori, 3.

57 Večer, 10. 12. 1991: V oblegano mesto, 5; Nedjeljni Vjesnik, 15. 12. 1991: Na Stradunu suza suzu stiže, 5.

Mali Ston in the south of the peninsula of Pelješac with tank shells on December 14, 1991 although there were no military facilities or Croatian army there.⁵⁸

CONCLUSION

JNA never succeeded to force the defenders of Dubrovnik to surrender. After the November outbreak of destruction the lines of encirclement became half permanent and the battle stabilized as a kind of seemingly infinite standby. The attack on Dubrovnik was undoubtedly one of the biggest mistakes of the Yugoslav People's Army in the war against Croatia, because it showed that the Yugoslav People's Army was fighting for territory, and not for the unblocking their barracks or the protection of endangered Serbian population, which it had always emphasized (Balkan Battlefields 2002, 103). This tactic became evident in the JNA attack on the Croatian village Ravno in eastern Herzegovina at the beginning of October 1991 which was leveled to the ground, its residents were banished and partly also killed. It would be logical, in a military way, for the JNA units of Titograd and Užice Corps to just pierce through western Herzegovina and continue towards Split but because they did not want to leave any »uninspected« territory behind, like in Vukovar, they decided to attack the city. The suffering in Dubrovnik brought fairly large advantages in international relations to Croatia, and the JNA practically dealt itself a powerful political blow, for its military successes came back as a political boomerang (Ogorec 1994, 108; Balkan Battlefields 2002, 103–104).

The real motives why the JNA attacked Dubrovnik are still not completely clear and were probably the result of a secret diplomacy of the then Serbian and Montenegrin political leadership. This thesis is especially advocated by the fact that there were exclusively Montenegrin JNA reservists engaged on the battlefield, from which we can conclude that it was a Serbian offer of Croatian territory to Montenegro. From a military-strategic and political perspective the attack on the globally well known and undefended city was an extremely irrational move. JNA generals and political leadership of Serbia and Montenegro couldn't count on the understanding of the international community in the attack on Dubrovnik, especially since the city was on the World Heritage list of UNESCO (Ogorec 1994, 105). With the exception of the strategic need that the wide hinterland of the future Great Serbia received a favorable port, the attack on Dubrovnik came to its realization also by the long-term indoctrination of Serbian public that the rich renaissance and baroque heritage of this city belongs to Serbian culture.

58 Nedjeljni Vjesnik, 15. 12. 1991: Napad na jug Pelješaca, 1; Nedjeljni Vjesnik, 15. 12. 1991: Crkva je ostala zatvorena, 5.

NAPAD JUGOSLOVANSKE LJUDSKE ARMADE
NA DUBROVNIK LETA 1991*Miro HRIBERNIK*

Center za sluh in govor Maribor, Vinarska 6, 2000 Maribor, Slovenija

e-mail: miro.hribernik@gmail.com

POVZETEK

Hrvaško mesto Dubrovnik je zaradi svoje geografske lege doživelo posebno usodo v vojni na Hrvaškem leta 1991. Začetek upora dela hrvaških Srbov proti novi hrvaški oblasti avgusta 1990 se neposredno ni dotaknil mesta, je pa odmeval v njegovem zaledju. Namen članka je analizirati vzroke, potek in posledice srbsko-črnogorskega napada na Dubrovnik jeseni 1991.

V občini Dubrovnik, kjer je hrvaško prebivalstvo predstavljalo absolutno večino, ni bilo niti enega naselja z večinskim srbskim prebivalstvom, saj so Srbi v dubrovniški občini predstavljali manj kot 10 odstotkov skupnega prebivalstva. V Dubrovniku prav tako ni bilo nobenih objektov ali poligonov JLA, ki bi jih morala slednja deblokirati. Ker tako na območju Dubrovnika niso obstajali pogoji za zaostrovanje razmer, je bilo potrebno situacijo zaostri v Hercegovini in Boki Kotorski, ter potem od tam napetosti prenesti na dubrovniško območje. Tako bi bili ustvarjeni pogoji za oboroženo agresijo, nato okupacijo in pregon hrvaškega prebivalstva ter na koncu osnovanje paradržave, ki bi se priključila tretji Jugoslaviji.

JLA je načrtovala zasedbo vzhodne Hercegovine in južne Dalmacije s pripadajočimi otoki, s čimer bi si zagotovila izhod iz zaliva Boke Kotorske in dosegla vojaško prevlado na južnem Jadranu. Vzhodno Hercegovino so tako zasedle srbsko-črnogorske enote JLA in tako prišle na izhodiščne položaje za napad na južno Dalmacijo. Ko je JLA pričela s svojo operacijo, so bile hrvaške sile na južnem bojišču najšibkejše od vseh bojišč v vojni na Hrvaškem.

Napetosti v južni Dalmaciji so se povečale v drugi polovici septembra 1991, splošni napad na dubrovniško območje pa je JLA pričela 1. oktobra. Zaradi uničene transformatorske postaje je Dubrovnik ostal brez elektrike, vode in telefonskih zvez. Do 4. oktobra je JLA popolnoma obkloplila Dubrovnik in ga tako odrezala od ostale Hrvaške. V Konavljah so rezervisti JLA uničili skoraj vse, kar jim je prišlo na pot. Na območje pod hrvaškim nadzorom okoli Dubrovnika se je zatekla množica beguncev, JLA pa je zahtevala predajo mesta. Staro mestno jedro je bilo s topništvom prvič napadeno 23. oktobra, JLA pa je branilcem postavila ultimatum in zahtevala njihov unik. Konec oktobra 1991 je v Dubrovnik priplul konvoj z humanitarno pomočjo, ki mu vojaška mornarica JLA najprej ni dovolila vplutja v mesto. Novembra se je obstreljevanje mesta nadaljevalo, JLA pa se mu je približala na samo en kilometer. Evropska skupnost je v vode pred Dubrovnikom poslala del svoje flote, ki naj bi varovala humanitarne akcije in evakuacijo prebivalcev, njeni opazovalci pa so organizirali pogajanja med JLA in hrvaško stranjo. V začetku decembra je JLA s topniških položajev okoli Dubrovnika močno obstreljevala staro mestno jedro in

poškodovala veliko kulturnih spomenikov. Hrvaški branilcem je mesto uspelo ubraniti, črte obkolitve so postale na pol stalne, bitka pa se je ustalila kot nekakšno neskončno stanje pripravljenosti.

Ključne besede: vojna na Hrvaškem, Dubrovnik, 1991, južno bojišče, JLA, vojaška mornarica JLA

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- HMDCDR-2** – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMD-CDR), fond 9. Korpus oružanih snaga SFRJ (2).
- Borba** – Beograd, 1936–.
- Delo** – Ljubljana, 1959–.
- Globus** – Zagreb, 1990–.
- Hrvatski vojnik** – Zagreb, 1991–.
- Mladina** – Ljubljana, 1943–.
- Narodna armija** – Beograd, 1945–.
- Politika** – Beograd, 1904–.
- Revija Obramba** – Radomlje, 1991–.
- Večer** – Maribor, 1952–.
- Vjesnik** – Zagreb, 1945–.
- Balkan Battlegrounds (2002):** A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995, Volume I. Washington, Central Intelligence Agency.
- Dimitrijević, B.B. (2009):** Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo 1942–1992. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Gelo, A. et al. (ur.) (1992):** Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima 1991. Godine. Zagreb, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Glenny, M. (1993):** The fall of Yugoslavia, The third Balkan war. London, Penguin Books.
- Kadijević, V. (1993):** Moje viđenje raspada. Beograd, Politika.
- Kesovija, T. (1994):** Libertas. Radovljica, Didakta.
- Kriste, P. (2000):** Iznevjeren grad – Dubrovnik 1991. Zagreb, Golden marketing.
- Marijan, D. (2002):** Smrt oklopne brigade. V: Marijan, D.: Smrt oklopne brigade, Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i hercegovinu 1990.–1992. Zagreb, ZORO, 134–207.
- Marijan, D. (2006):** Hrvatsko ratište 1990.–1995. V: Radelić, Z. et al. (ur.): Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat. Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 97–190.
- Marijan, D. (2008):** Slom Titove armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987.–1992. Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest.
- Mesić, S. (1994):** Kako je srušena Jugoslavija. Zagreb, Mislavpress.
- Ogorec, M. (1994):** Hrvatski domovinski rat 1991–1993. Opatija, »Otokar Keršovani«.
- Raguž, J. (2003):** Osnivački skup SDS-a za Dubrovnik – Otvorena najava agresije na dubrovačko područje. Časopis za suvremenu povijest, 35, 1, 37–77.
- Raguž, J. (2004):** Hrvatsko Poneretvlje u Domovinskom ratu. Metković, Zagreb, Ogranak Matice hrvatske Metković, Hrvatski institut za povijest.
- Silber, L., Little, A. (1996):** Smrt Jugoslavije. Ljubljana, Co Libri.
- Thomas, N., Mikulan, K. (2006):** The Yugoslav Wars, 1, Slovenia & Croatia 1991–95. Oxford, Osprey Publishing.

OCENE

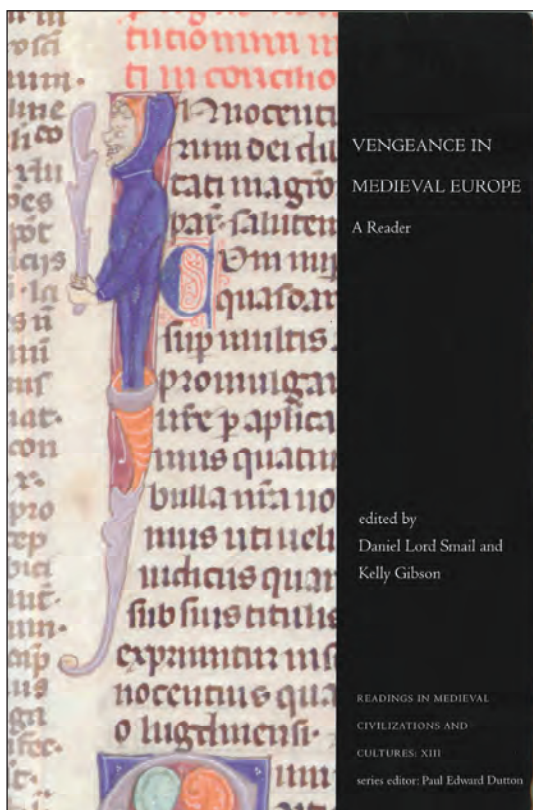
RECENSIONI

REVIEWS

Daniel Lord Smail, Kelly Gibson: VENGEANCE IN MEDIEVAL EUROPE, A READER. READINGS IN MEDIEVAL CIVILISATIONS AND CULTURES: XIII. Dutton, P. E. (ed). Toronto, Toronto University Press, 2009, 469 str.

Kaj je tisto, kar pri ljudeh zbuja željo, potrebo in nujo po maščevanju ter kakršnem koli nasilnem obnašanju je vprašanje, ki si ga najverjetneje zastavi vsak raziskovalec preteklosti, saj so zgodovinske monografije, še posebej pa tiste o srednjeveški zgodovini, polne pričevanj o vojnah, nasilju in o bojih za prevlado. Tema maščevanja v zgodovinskem diskurzu nikakor niti ni noviteta, saj se s tem vprašanjem že stoletja ukvarjajo tako zgodovinarji kot pravni zgodovinarji, v zadnjem času tudi zgodovinski antropologi. Tema tudi ni modna muha, čeprav bi številčnost monografij, študij in zbornikov na to temo, katerih število je zelo poraslo v zadnjih štirih desetletjih, lahko privedlo do takšne posplošitve. Maščevanje je sestavni del življenja v skupnosti in interakcije med družbenimi skupinami ali njihovimi posamezniki. Kdaj se je maščevanje začelo in od kod izvira? Kakšen namen ima maščevanje? Kako je bilo dojetje v srednjeveških skupnostih ter kakšen odnos so do maščevanja gojile srednjeveške institucije oziroma pripadniki privilegiranih stanov? Zakaj smo ljudje pravzaprav nagnjeni k temu, da se maščujemo? Kakšne so posledice, ki jih maščevanje prinaša? Ali obstajajo alternative maščevanju in ali se mu lahko sploh izognemo? Kaj lahko storimo, da iz maščevanja ali sovražnega odnosa preidemo (nazaj) k mirnemu sobivanju v skupnosti? Pot do odgovorov na taka in podobna vprašanja nam bo osvetlila zbirka srednjeveških dokumentov, ki jo predstavljam v tem prispevku.

Daniel Lord Smail je raziskovalec in univerzitetni predavatelj zgodovine na Zgodovinskem oddelku (History Department) na Univerzi Harvard v Ameriki. Sam se opredeljuje kot raziskovalec zgodovine in antropologije sredozemskih družb med letoma 1100 in 1600, kar nam potrjuje njegova obsežna in tematsko raznovrstna bibliografija. Daniel Lord Smail je leta 2009, v sodelovanju s takratno doktorandko srednjeveške zgodovine, Kelly Lyn Gibson (ki je na Harvardu leta 2011 doktorirala z disertacijo *Rewriting History: Carolingian Reform and*

Controversy in Biographies of Saints), uredil zbirko virov, ki pričajo o različnih percepcijah maščevanja v srednjeveški Evropi. Zbirka nosi jasen naslov *Vengeance in Medieval Europe, A Reader* in predstavlja trinajsti del v seriji publikacij *Readings in Medieval Civilisations and Cultures*, ki od leta 1998 izhaja pri založbi kanadske Univerze v Torontu, University of Toronto Press, pod uredništvom Paula Edwarda Duttona in se do danes ponaša z osemnajstimi tematsko zaokroženih publikacijami virov za evropski srednji vek.

Daniel Lord Smail in Kelly Gibson sta na temo maščevanja v srednjem veku skrbno zbrala, izbrala in sistematično uredila sto šestindvajset tekstov. Metodo sistematizacije zbirke sta urednika opisala z besedami: »Zbirko sva razdelila na tri dele in znotraj vsakega dela razvrstila vire v štiri poglavja z naslednjimi temami: zakoni in statuti, pridige, eksegeze in druge oblike moralne regulacije; zgodovine, življenja svetnikov in drugi narativni viri; ter dokumenti iz prakse.« (»*We have divided this collection into three major sections, and have grouped the sources within each section into four chapters with the following themes: laws and statutes; sermons, exegesis, and other forms of moral regulation; histories, lives of saints, and other narrative sources; and documents of practice.*«) (str. xviii). Trije deli, na katere referirata urednika, sovpadajo s kronološkimi razmejitvami zgodnjega (400–1000), visokega (1000–1250) in poznega (1250–1500) srednjega veka. Kljub temu, da avtorja v uredniškem predgovoru poudarjata, da je zbirka trodelna, nam že pogled na vsebinsko kazalo nakazuje, da je dejansko razdeljena na štiri dele.

V četrti oziroma iz bralčeve perspektive v prvi, uvodni del (*Prologue*), sta urednika uvrstila zgodovinske vire iz pozne antike, ki so bili v toku celotnega srednjega veka večkrat uporabljeni v različnih diskurzivnih interpretacijah ter so s svojo prisotnostjo ključno vplivali na srednjeveške percepcije maščevanja. Poglavja in odstavki iz Stare in Nove Zaveze so bili osnovno izhodišče v naraciji zgodnje-srednjeveških moralističnih in filozofskih piscev, ki so v svojih tekstih razvijali misli ter na tak način projicirali lastno in družbeno dožemanje moralne in legitime upravičenosti posameznika do maščevanja. Biblijski teksti so že v svojih prvih zametkih prenašali starodavne koncepte talionskega načela maščevanja (*Oko za oko, zob za zob [5 Mz 21, 23-24]*) in so za omejevanje maščevanja med smrtniki ponujali idejo o ekskluzivni pravici do maščevanja, ki pripada zgolj Bogu (*Maščevanje je moje, jaz bom povrnil [5 Mz 32,35]*), on pa bo vsako krivico in zločin prej ali slej kaznoval. Poleg neposrednih diskurzov o maščevanju pa biblijski teksti poudarjajo tudi pomembnost miroljubnega sobivanja v skupnosti. V nekaterih biblijskih odstavkih je namreč zelo razvidno, da so bile že starozavezne družbe jasno seznanjene z moralno-pravnimi konceptijami mirovnštva (*Blagor tistim, ki delajo za mir [Lk 6, 20-23]*), v katerih se odražajo osnove mediacije in arbitraže, torej dveh med seboj povezanih pravnih praks, ki ljudem v srednjem veku nikakor niso bile tuje, saj so jih ljudje negovali in razvijali vzporedno z družbeno-pravno evolucijo.

Biblijski teksti, ki sta jih urednika uvrstila v uvod (*Prologue*) so vplivali na tekste, ki sestavljajo že omenjene tri sestavne dele zbirke. Teksti moralističnih in filozofskih piscev so od zgodnjega srednjega veka dalje obravnavali vpliv čustev, ki so vodili posameznike v maščevanje. Srednjeveški menihi in opati so v svojih pridigah izpostavljali pomembnost omejevanja jeze in vlivali vero in upanje v resničnost in pravičnost božjega maščevanja, s čimer so želeli vplivati na svoje avditorije vernikov ter jih na tak način poskušali

odvrniti od nasilja in maščevanja. V zbirko *Vengeance in Medieval Europe* so vključeni tudi izseki iz hagiografij svetnikov, ki nakazujejo na prenos maščevalne božje narave na blažene izbranice, ki so z božjim blagoslovom, zaradi svojih visokih moralnih vrednot, prislužili dolžnost in pravico do prakticanja pravičnega maščevanja. Tudi srednjeveški vladarji, ki so bili ustoličeni z blagoslovom Svetega sedeža in so vladali po Milosti Božji, so si na podlagi mistične povezave z Bogom prilastili ekskluzivno pravico do maščevanja in kaznovanja svojih vazalov in podložnikov za storjene prekrške in zločine.

V uvodni del so vključene tudi poznoantične kompilacije zakonov Rimskega prava, cesarskih dekretov in Digeste Justinijanovega zakonika, ki so že na prehodu iz antike v zgodnji srednji vek vplivali na zapisovanje običajnega prava Frankov, Karolingov in Anglosasov. V zgodnjih kodifikacijah »barbarskega« prava se nahajajo pravna določila o kaznovanju posameznikov za izvajanje fizičnega nasilja, v njih pa najdemo tudi spiske določenih denarnih odškodnin (kompozicij) in fizičnih kazni za zločine oziroma kazniva dejanja, v katerih se jasno zrcalijo povezave z antično rimsko pravno tradicijo. Polna oživitvev rimske pravne tradicije od desetega stoletja dalje in kanonizacija cerkvenega prava sta posledično vplivali na ustanavljanje pravnih univerz širom Evrope, kjer se je izobraževalo pravne strokovnjake in posvetni notarski kader. To se je odrazilo v razširitvi pismenosti izven kleriških krogov v visokem in poznem srednjem veku in urednikoma obravnavanega zbornika omogočilo, da sta v antologijo vključila precejšnje število mirovnih pogodb, priseg, primerov sodnih obravnav, razsodb in sodnih dvobojev. Pomembni viri, v katerih je tudi izpostavljen narativni diskurz o maščevanju, so srednjeveške kronike, ki nosijo ključne podatke o življenjih posameznih višjih fevdalcev ter podrobne (vendar morda pristranske) opise plemiških vojn (fajd). V zbirko sta urednika zelo premišljeno in estetsko vključila tudi narativne vire, ki so se v ustni tradiciji prenašali iz roda v rod, dokler niso bili naposled zapisani. Taki viri so (nacionalni) junaški epi, med katerimi gre izpostaviti Ep o Beowulfu, islandsko Sago o Njalu in Hildebrandovo pesem, ki pričajo o prisotnosti konceptov maščevanja med vsemi, tudi med nižjimi družbenimi sloji. Ti narativni teksti so kot ustno-slovstveni viri pomembni tudi zaradi njihove visoke stopnje prepoznavnosti ter svetovne literarno-zgodovinske veljave.

Vengeance in Medieval Europe je odlična antološka zbirka prevodov primarnih virov, ki zelo plastično ponazarjajo koncepcije in percepcije maščevanja v srednjeveški Evropi. Vsako kronološko zaokroženo obdobje vsebuje uverturo z uredniškim komentarjem, v katerem so izpostavljene glavne značilnosti obdobja in narava izbranih tekstov. Poleg tega je vsak dokument naslovljen in opremljen s podatki o provenienci dokumenta oziroma o piscu teksta ter o ključnih podatkih o življenju in delu pisca. Ob izbranih izsekih ne manjkajo niti podatki o izvoru oziroma nahajališču originala posameznega dokumenta in navedbe morebitnih starejših objav dokumenta ter podatki o prevajalcih tekstov. Zbirka je izjemno uporabna za vse raziskovalce maščevanja v zgodovinskem kontekstu, saj vsebuje najbolj reprezentativne tekste in vire, ki so bili do izida te publikacije povečini neprevedeni in neobjavljeni oziroma dostopni samo v originalu. Nekateri viri v zbirki, ki so predhodno že bili objavljeni kot sestavni deli posameznih zgodovinskih študij ali zbornikov, pa so v uredništvu Daniela Lorda Smaila in Kelly Gibson doživeli jezikovno modernizacijo in prevodno osvežitev.

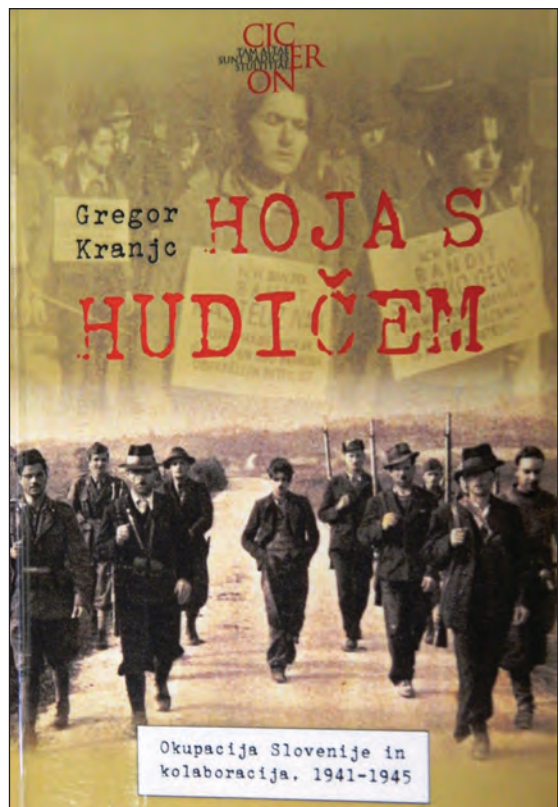
Potrebno je poudariti, da so dokumenti, ki sta jih urednika izbrala, nastali na območju Britanskega otočja, Iberskega polotoka, Francije, Svetega rimsko-nemškega cesarstva in Apeninskega polotoka, le peščica tekstov pa iz vidika provenience sega na sever Evrope, na Islandijo in na Skandinavski polotok. Nabor virov nakazuje, da je srednjeveška Evropa v percepciji svetovno renomiranih medievistov še vedno omejena na območje današnje Zahodne Evrope, natančneje na germansko in romansko govoreči svet. Razen Justinijanovega zakonika, ki je kot evolucijska etapa v razvoju rimskega prava vplival na razvoj pravnih institucij v celotni srednjeveški in novoveški Evropi, zbirka ne vsebuje virov, ki so nastali vzhodneje in jugo-vzhodneje od srednjeveških meja Svetega rimsko-nemškega cesarstva. Vsemu navkljub je potrebno poudariti, da sta Daniel Lord Smail in Kelly Gibson opravila izjemno delo in uresničila namen sestave antologije, ki bo zagotovo olajšala delo raziskovalcem maščevanja v kateri koli humanistični disciplini ter bo z izbranimi teksti prispevala k produkciji nadaljnjih komparativnih in kontrastivnih raziskav.

Angelika Ergaver

Gregor Joseph Kranjc:
HOJA S HUDIČEM: OKUPACIJA SLOVENIJE IN KOLABORACIJA,
1941–1945. Mengeš, Ciceron, 2014, 401 stran.

V večini držav srednje in vzhodne Evrope je po razpadu komunističnega bloka oziroma od začetka devetdesetih let 20. stoletja dalje stekel proces reinterpretacije preteklosti v smislu premeščanja vloge »žrtev« na eni in »storilcev« oziroma »krivde« in »kazni« na drugi strani. Podoben proces je stekel tudi v Sloveniji, saj »revizijsko zgodovinopisje« kolaboracijo zagovarja kot boj proti komunizmu, večjemu zlu v primerjavi z okupacijo domovine. Takšno »zgodovinopisje« skuša z revizijo med- in povojnega dogajanja druge svetovne vojne na območju današnje Slovenije ustvariti tudi nek »nov spomin« na preteklo dogodke, predvsem z namenom politične mobilizacije. Delni razlog lahko iščemo tudi v tem, da se v slovenskem prostoru odnos do kolaboracije povezuje še z enim procesom, in sicer s spravo. Obenem se skuša ta del slovenske družbe in »zgodovinopisja« opreti na ideje resolucije o evropski zavesti in totalitarizmu (*European conscience and totalitarianism*), ki jo je 2. aprila 2009 sprejel Evropski parlament. Ta resolucija je bila hkrati tudi podlaga za Evropski dan spomina na žrtve nacizma in stalinizma (oz. mednarodni dan črnega traku – *Black Ribbon Day*), ki se ga obeležuje 23. avgusta (in sovpada z dnevom podpisa pakta Ribbentrop-Molotov leta 1939). Namen tega obeleževanja je ohranjanje spomina na žrtve množičnih izgonov in pobojev, obenem pa tudi spodbujanje demokratičnih vrednot z namenom krepitve miru in stabilnosti v Evropi. V Sloveniji je bil ta dan spomina sprejet na dopisni seji vlade 8. avgusta 2012. Na tem mestu se postavlja eno ključnih vseevropskih vprašanj, ki hkrati kaže na naš odnos do nacifašizma, protifašizma ter totalitarnih sistemov. Mar so bili totalitarni sistemi znotraj posameznih evropskih držav res vsi enaki oz. brez nacionalnih in lokalnih posebnosti? Kakšen bo rezultat ustvarjanja enotne in poenostavljene naracije zgodovine Evrope?

Menim, da problem kolaboracije v Sloveniji ostaja predvsem politični problem, saj je evropsko

zgodovinopisje proizvedlo že precej temeljnih del na to temo, pri tem pa so nekatera izšla tudi v slovenskem prevodu (npr. Tomašević, 2001; Peter Davies, 2010; István Deák, 2015). Kolaboracija je bila namreč vseevropski pojav in Jugoslavija oziroma današnji slovenski prostor pri tem ne predstavlja nobene izjeme. Še več, izognili so se ji lahko zgolj v nekaterih državah, na primer v Poljski, kjer je nemški okupator izrecno ni dovolil. Poleg tega je slovensko zgodovinopisje tudi že objavilo nekatera temeljna dela o kolaboraciji in delovanju protipartizanskega tabora med vojno. Tu izstopajo predvsem študije Borisa Mlakarja (npr. *Slovensko domobranstvo. 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana, Slovenska matica, 2003), Toneta Ferenca (npr. *Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana, Modrijan, 2002) in Bojana Godeše (npr. *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 2011).

Dr. Gregor Joseph Kranjc je profesor zgodovine na kanadski univerzi Brock, sicer pa sin slovenskih izseljencev in živi v Torontu. V knjigi *Hoja s hudičem*, ki je sicer izšla v angleškem izvirniku (*To Walk with the Devil: Slovene Collaboration and Axis Occupation, 1941–1945*. University of Toronto Press, 2013, 329 strani), poskuša z očmi zunanjega opazovalca oceniti razloge, zaradi katerih se je – kot sam zapiše – velik del slovenskega naroda v najtežjem trenutku svoje zgodovine odločil za kolaboracijo. Pri analizi med- in povojnega dogajanja avtor uporabi predvsem arhivsko gradivo iz Arhiva Republike Slovenije in Washingtona (*National Archives and Records Administration – NARA*). Obenem v analizo zajame tudi različno (»emigrantsko« in »režimsko«) literaturo in časopisno gradivo, pri tem pa izpostavlja tudi nekatere mite (npr. o množičnosti in enotnosti odpora – tudi zaradi pomanjkanja narodne zavesti in »lokalpatriotizma«) in nedoslednosti, ki so se sčasoma zakoreninili v kolektivni spomin slovenske družbe. Osrednjo tematiko monografije, kolaboracijo, obravnavana glede na posamezna časovna obdobja (skupaj šest) in glede na posamezna okupacijska območja (Prekmurje, Štajerska, Koroška, Gorenjska, Primorska in Ljubljanska pokrajina). Na ta način avtor med seboj tudi primerja posamezna okupacijska območja in pri tem izpostavlja skupne značilnosti in lokalne posebnosti, ne manjkajo pa niti mednarodne primerjave (predvsem z območjem Protektorata Češke in Moravske, Slovaške, Poljske, Francije in Danske).

Avtor se uvodoma na eni strani distancira od »režimskega« zgodovinopisja zmagovalcev, ki je mitologiziralo partizanski boj in prikrivalo povojne poboje ter na drugi strani od »emigrantskega« zgodovinopisja, ki je skušalo kolaboracijo opravičiti spricho državljanke vojne. Hkrati kolaboracijo brez zadržkov obsoja in zanjo ne najde nobene opravičila, saj je bil cilj okupatorjev nedvomno izbris slovenske narodne identitete. Pri tem tudi doda, da so v okupiranih evropskih državah obstajala tudi nekomunistična odporniška gibanja (npr. Poljska domovinska armada), tako da sodelovanje oz. vodenje odpora s strani komunistov ne more biti izgovor za kolaboracijo. Vendar v svoji sodbi avtor sledi trendom sodobnega zgodovinopisja, ki kolaboracije v evropskih državah med drugo svetovno vojno ne obravnava enoznačno, temveč poskuša razločevati med različnimi stopnjami sodelovanja z okupatorjem. Po njegovem mnenju je večina prebivalstva iz različnih razlogov (npr. strahu pred represalijami in kolektivnim maščevanjem) v odnosu do okupatorjev izbrala držo pasivnega prilaganja. V to kategorijo Kranjc uvrsti tudi

slovenske uradnike, delavce in kmete, ki so ob izbiri med brezposelnostjo in službo v industriji ali upravi, ki je posredno koristila okupatorju, raje izbrali drugo možnost. Te nejasne ločnice med kolaboracijo in prilagajanjem pa je Werner Rings označil za »nevtralni kolaboracionizem«.

Drugo stopnjo kolaboracije po avtorju predstavljajo vsiljene oblike sodelovanja, tretjo pa zavestna kolaboracija, ki ni bila izražena zgolj v konkretni pomoči okupatorju, temveč tudi v povsem nedvoumnem političnem in ideološkem sozvočju z njim (npr. redki pristaši Dimitrije Ljotića in poveljnik domobranskih enot Leon Rupnik).

Za Slovence je bila, po njegovem mnenju, izbira med kolaboracijo in uporom nadvse osebna. Poleg kolaboracije avtor oriše tudi nastanek in razvoj (oboroženega) odpora ter politično in strankarsko razdeljenost protipartizanskega tabora. Kot ključno nasprotnico OF avtor postavlja slovensko Cerkev (vključno s škofom Gregorijem Rožmanom – skupaj z Leonom Rupnikom osrednja osebnost slovenske kolaboracije). Z razglasitvijo obožženega odpora s strani OF je slednja pravzaprav tudi zakoličila definicijo kolaboracije, saj so ocenjevali, da kdor se ne pridruži partizanskemu taboru, ne prispeva k osvoboditvi Slovencev. Za razliko od Ljubljanske pokrajine, kjer je okupator kot *uradno politiko* dopuščal kolaboracijo, v preostalih okupiranih delih današnje Slovenije prebivalstvo ni imelo velike izbire (npr. prisilno služenje v *Wermachtu*).

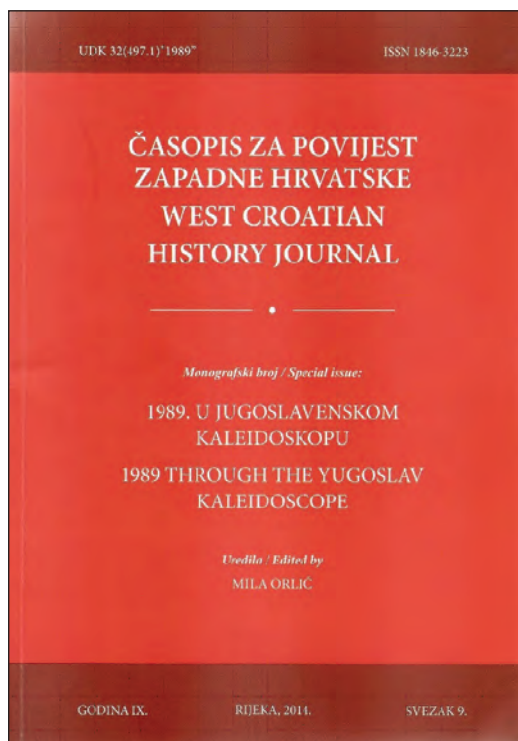
Avtor obenem analizira vzroke za povojne izvensodne poboje, ki jih na eni strani pripiše nezrelosti novih oblasti in vojaško-političnim okoliščinam, kakršne so vladale neposredno po koncu druge svetovne vojne v Jugoslaviji in v širšem evropskem prostoru, na drugi strani pa manihejskemu, črno-belemu gledanju komunistov na družbo, katerega posledica je bila politika maščevanja po načelu »kdor ni z nami, je proti nam«. Prav v tej točki, v črno-belem gledanju na svet, vidi Kranjc eno redkih stičnih točk med partizanskim in protipartizanskim taborom. Oba tabora vidita v drugem posebljeno zlo, samega sebe pa kot najčistejše utelešenje dobrega, in prav vztrajanje pri takšnih pogledih je krivo, da še sedemdeset let po koncu vojne »Slovinci še vedno čakamo, kaj se bo zgodilo v preteklosti«, kot je dr. Božo Repe v predgovoru k slovenskemu prevodu spomnil na pokojnega srbskega novinarja Aleksandra Tijanića. Ob branju primerjav o kolaboraciji v drugih evropskih državah se zdi, da slovensko zgodovino pisje še čaka na celovito primerjalno študijo, ki bi ta proces umestila v širše dogajanje.

Miha Kosmač

ČASOPIS ZA POVIJEST ZAPADNE HRVATSKE / WEST CROATIAN HISTORY
 JOURNAL, IX, 2014, 9 (monografska št.: 1989. U JUGOSLAVENSKOM
 KALEIDOSKOPU / 1989 THROUGH THE YUGOSLAV KALEIDOSCOPE),
 Orlić, M. (ur.), 116 strani.

Kot v uvodu navaja urednica Mila Orlić, je zamisel o pričujoči monografski številki, posvečeni letu 1989 kot ključnemu letu v novejši evropski zgodovini, plod diskusij in razprav v okviru zgodovinskih krogov, kakor tudi zunaj njih, ki so se odvijali ob 25-letnici padca Berlinskega zidu. Pri tem naglašaja, da doslej o Jugoslaviji v letu 1989 ni veliko napisanega in bi lahko upravičeno dejali, da je to še nadalje nekakšna »ne – tema« hrvatskega in ostalega zgodovinopisja, kljub temu, da je recentna teza Dejana Jovića z naslovom »1989. koja se u Jugoslaviji nije dogodila«, odprla določena zanimiva razmišljanja in razprave. Čeprav so bila dogajanja leta 1989 v Jugoslaviji drugačnega značaja od onih v državah Vzhodnega bloka, pa je po besedah urednice pomembno analizirati vse tisto, kar predstavlja leto 1989 na območju bivše Jugoslavije, odnosno kako je vse to vplivalo na nadaljnji razvoj dogodkov, vse do vrhunca, ki ga predstavljata izbruh vojne in razpad federativne države.

Znanstveni članki, ki jih prinaša tokratna monografska številka, so predvsem delo mlajših zgodovinarjev, ki ne izhajajo iz tega območja ter s tem na določen način bogatijo dosedanje ocene in spoznanja s »pogledom od zunaj«. V skupino A so tako razvrščeni trije prispevki (v angleškem jeziku s kratkimi povzetki v hrvaškem jeziku): prispevek Christiana Costamagna z Univerze vzhodnega Piemonta v Alessandriji (Italija) z naslovom, *1989: When the USSR was the Mirror of Yugoslavia / Kada je SSSR bio ogledalo prilika u Jugoslaviji*, Alfreda Sassa z Univerze v Barceloni (Španija) z naslovom, *The »Bosnian Silence?« Regime Decline and Civic Alternatives in Bosnia-Herzegovina (1989-1990) / »Bosanska šutnja« Pad režima i građanske alternative u Bosni i Hercegovini*. Kot tretji se v to skupino uvršča še Carlos González Villa, raziskovalec Inštituta za mednarodne odnose Univerze v Barceloni (Španija) s prispevkom, *Slovenian 1989: Elite Construction of a National Democracy / Slovenija 1989: Elitistička konstrukcija na-*

cionalne demokracije. Vsi trije prispevki so opredeljeni kot izvorno znanstveno delo, simptomatično pa je, zlasti pri španskem avtorju, da izhaja iz tamkajšnjega katalonskega okolja avtonomne Univerze v Barceloni.

Christian Costamagna v svojem članku opisuje jugoslovanski pogled na dogajanje v letu 1989 v Vzhodnem bloku in odnos do Sovjetske zveze. Zorni kot njegove analize izhaja iz sestavka B. Lončarja in E. Ševarnadzeja v mesecu novembru 1989, oziroma prek kasnejših razprav v okviru jugoslovanskega političnega vrha.

Italijanski zgodovinar Alfredo Sasso se v svojem sestavku usmerja na dogodke v Bosni in Hercegovini ter na državne projugoslovanske in prodemokratske opcije, ki so obstajale v obdobju 1989–1990.

Kritično oceno dogajanja v Sloveniji leta 1989 podaja španski zgodovinar Carlos Gonzáles Villa z orisom daljšega obdobja, in sicer od aretacije »ljubljske četverice«
maja 1988, kar naj bi po avtorjevem mnenju sprožilo nacionalno mobilizacijo in pospešilo pluralizacijo političnega sistema. Ob analizi slovenske tranzicije naj bi po njegovem mnenju lažje dojemali leto 1989 kot obdobje v katerem je imela družbena mobilizacija pomožno vlogo v političnih spremembah v odnosu do političnih elit in njihovem vključevanju v proces nacionalne neodvisnosti. Tekom tega obdobja, naj bi po njegovem, slovenske ideološke elite s svoje nacionalistične perspektive razmejile skupni politični prostor, opredeljen z nasprotujočimi si stališči do jugoslovanskih federalnih ustanov.

V skupini B z naslovom *Dodatni i stručni tekstovi / Additional Writings and Contributions* se pojavlja le prispevek Dragana Markovine z Arhiva srbskega Narodnega sveta v Zagrebu z naslovom »*Slojevitosti 1989*«, v katerem je prikazan širok spekter dogodkov v Jugoslaviji, od političnih, športnih do glasbenih, s čemer je avtor še dodatno obogatil pričujočo monografsko številko.

Casopis za povijest zapadne Hrvatske tako tudi v tej številki ostaja zvest prvotnemu konceptu, se pravi organizaciji in ažuriranju zgodovinskih razprav in raziskovanju tega območja s tem, da je v tej monografski številki pod uredništvom Mile Orlić odmeril posebno pozornost letu 1989 na jugoslovanskih tleh in pritegnil k sodelovanju nekaj mladih zgodovinarjev iz širšega evropskega prostora.

Salvator Žitko

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ACTA HISTRIAE objavlja **izvirne** in **pregledne** znanstvene članke s humanistično vsebino, zlasti s področja zgodovinopisja. Temeljno geografsko območje, ki ga publikacija pokriva, je Istra in mediteranska Slovenija ter vsebine, ki se na podlagi interdisciplinarnih in primerjalnih preučevanj povezujejo s sredozemskimi deželami. Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimen recenzentski postopek.
2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil.
3. Članki naj obsegajo do 36.000 znakov brez presledkov. Članek je mogoče oddati na e-naslov ActaHistriae@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.
Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in naslovom elektronske pošte.
5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).
V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.
Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.
6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede (5–7)**. Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.
7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri želeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 12x15 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega in arhivskega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.
8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.
Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor, leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo. Primer: (Pirjevec, 2007, 219) ali (Pirjevec, 2007).

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Popolni podatki o tem delu v poglavju Literatura pa se glasijo:

Pirjevec, J. (2007): "Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se navedbe med seboj razlikujejo. Primer: (Pirjevec, 2007a) in (Pirjevec, 2007b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Pirjevec, 2007a; Verginella, 2008).

9. Pri citiranju arhivskih virov med oklepaji navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote.

Primer: (ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v opombi pod črto, in sicer z navedbo kratice arhiva, kratice arhivskega fonda / signature, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratice razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu. Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

10. Pri citiranju časopisnih virov med tekstom navedemo ime časopisa, datum izdaje ter strani:

(Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo pod črto:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije. Kraj, založnika in periodo izhajanja:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

11. Poglavje o virih in literaturi je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić, G. M., Puhar, A., Rener, T., Šuklje, R., Verginella, M., Tavčar, L. (2007): Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma - SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Darovec, D. (2011): Moderna štetja prebivalstva in slovensko-hrvaška etnična meja v Istri. V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosodstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper, Univerzitetna založba Annales, 129-142.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka. Kraj, strani od-do. Primer:

Čeč, D. (2007): Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja. Acta Histriae, 15, 2, 415-440.

- opis ustnega vira:

Informator (leto pričevanja): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.

- opis vira iz internetnih spletnih strani:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran. Če leto objave ni znano, damo v oklepaj leto pristopa na to stran:

UP ZRS (2009): Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Znanstveni sestanki in konference. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009). Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega / istih avtorja/-jev.

12. **Kratice** v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.
13. Pri **ocenah publikacij** navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).
14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu. Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.
15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ACTA HISTRIAE pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** relativi alla sfera degli studi umanistici, in particolare la storiografia. L'area geografica di base coperta dalla pubblicazione include l'Istria e la parte mediterranea della Slovenia, nonché tutti gli altri temi che si ricollegano al Mediterraneo in base a studi interdisciplinari e comparativi. Tutti gli articoli vengono recensiti. La recensione è completamente anonima.
2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi.
3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 36.000 caratteri senza spazi. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica ActaHistriae@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.
L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.
4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica.
5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).
Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.
Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.
6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **(5–7) parole chiave** adeguate. Sono necessari anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.
7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg. / tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 12x15 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico ed archivistico (in virtù della Legge sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto. I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*. Ad es.: (Isotton, 2006, 25) oppure (Isotton, 2006).

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

I dati completi sulle pubblicazioni nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Isotton, R. (2006): Crimen in itinere. Profili della disciplina del tentativo dal diritto comune alle codificazioni moderne. Napoli, Jovene.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Isotton, 2006a) e (Isotton, 2006b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Isotton, 2006; Massetto, 2005).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.: (ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione "Fonti" a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare **fonti di giornale** nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26. Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale. Il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Cozzi, G., Knapton, M., Scarabello, G. (1995): La Repubblica di Venezia nell'età moderna – dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino, Utet.

Se *gli autori sono più di due*, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(Cozzi et al., 1995).

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

- Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Clemente, P. (2001): Il punto sul folklore. In: Clemente, P., Mugnaini, F. (eds.): Oltre il folklore. Roma, Carocci, 187–219.

- Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico. Luogo di edizione, pagine (da-a). Per es.:

Miletti, M. N. (2007): La follia nel processo. Alienisti e procedura penale nell'Italia postunitaria. Acta Histriae, 15, 1. Capodistria, 321–342.

- Descrizione di una fonte orale:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Predonzan, G. (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

- Descrizione di una fonte tratta da pagina internet:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso. Se l'anno di edizione non è noto si indichi tra parentesi l'anno di accesso a tale indirizzo:

UP CRS (2009): Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria. Convegni. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009).

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.
13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.
14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.
15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ACTA HISTRIAE publishes **original** and **review** scientific articles from the sphere of humanities, historiography in particular. The basic geographic areas covered by this publication are Istria and Mediterranean Slovenia, as well as other topics related to the Mediterranean on the basis of interdisciplinary and comparative studies. All articles are reviewed. The review process is entirely anonymous.
2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.
3. The articles should be no longer than 36,000 characters (without spaces). They can be submitted via e-mail (ActaHistriae@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.
4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address.
5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (max. 100 words) being longer than the latter (c. 200 words).
The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.
The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.
6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **(5–7) keywords**, as well as the **English (or Slovene) and Italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.
7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 12x15 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative and archival matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.
8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – sho-

uld contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text. E.g.: (Friedman, 1993, 153) or (Friedman, 1993).

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography).

The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Friedman, L. (1993): Crime and Punishment in American History. New York, Basic Books.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Friedman, 1993a) and (Friedman, 1993b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same bibliographic note, individual works should be separated by a semi-colon. E.g.:

(Friedman, 1993; Frost, 1997).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document could not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

(The New York Times, 16. 5. 2009, 3)

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3. In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher. E.g.:

Barth, F., Gingrich, A., Parkins, R., Silverman, S. (2005): One Discipline, Four Ways. Chicago, University of Chicago Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Barth et al., 2005).

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In: Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Rocke, M. (1998): Gender and Sexual Culture in Renaissance Italy. In: Brown, I. C., Davis, R. C. (eds.): Gender and Society in Renaissance Italy. New York, Longman, 150–170.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number. Place, pages from-to. E.g.:

Faroqhi, S. (1986): The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600–1630). The Journal of European Economic History, 15, 2. Rome, 345–384.

- Description of an oral source:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Baf, A. (1998): Alojzij Baf, born 1930, priest in Vižinada. Oral testimony. Audio recording held by the author.

- Description of an internet source:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis). If the year of publication is unknown, you should cite the year in which you accessed the website (within the parenthesis):

UP SRC (2009): University of Primorska, Science and Research Centre of Koper. Scientific meetings. [Http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html](http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html) (2. 2. 2009).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the *text*. *You can also add a list of their explanations at the end of the article.*
13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).
14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week. It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.
15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

VSEBINA / *INDICE GENERALE* / *CONTENTS*

- Stanley Chojnacki:** Patrician Purity and the Female Person in Early Renaissance Venice 1
La purezza patrizia e la figura femminile nella Venezia del primo Rinascimento
Čistost plemstva in lik ženske v zgodnjerenesančnih Benetkah
- Neva Makuc:** Italijski patriotizem in deželna zavest: odnos novoveške italijanske intelektualne elite do ljudstev brez neposredne rimske tradicije 17
Patriottismo italiano e identità provinciale: la concezione dei popoli senza una diretta tradizione romana da parte dell'élite intellettuale italiana dell'età moderna
Italian patriotism and provincial awareness: the attitude of the Modern-Age Italian intellectual elite towards people without direct Roman tradition
- Umberto Cecchinato:** Danza, contaminazione, conflitto. Risse e aggressioni durante i balli nelle ville rurali del Trevigiano (secoli XVI–XVII) 29
Dance, contamination, conflict. Quarrels and aggressions during dances in the rural villas of Trevigiano (16th–17th centuries)
Ples, kontaminacija, konflikt. Prepiri in agresija med plesi v ruralnih območjih Trevisa (16.–17. stoletje)
- Cristina Setti:** La contaminazione nel discorso giuridico e sociale: i matrimoni tra greci e latini nella Repubblica di Venezia (secoli XVI–XVIII) 43
The contamination in the juridical and social framework: the marriages of Latins and Greeks in the Republic of Venice (16th–18th centuries)
Kontaminacija v pravnem in socialnem diskurzu: poroke med grškimi pravoslavci in katoličani v Beneški republiki (XVI.–XVIII. stol.)
- Giovanni Florio:** «Fini particolari sotto la veste publica»: la causa tra il monastero di Praglia e Francesco Zabarella. Contaminazioni e sovrapposizioni di ragioni private, cittadine e di Stato all'origine dell'Interdetto (1606–1607) 67
«Fini particolari sotto la veste publica»: the lawsuit between the monastery of Praglia and Francesco Zabarella. Contamination and overlapping of public and private interest at the origin of the Interdict crisis (1606–1607)
«Posebni naklepi pod preobleko javne koristi»: sodni spor med samostanom iz Praglie in Francescom Zabarello. Kontaminacije in prekrivanja zasebnih, državljanskih in državnih razlogov izvora prepovedi (1606–1607)

Laura Amato: La lettera orba e la testimonianza contaminata nella Repubblica di Venezia e nei regimi successivi	85
<i>The lettera orba and contaminated testimony in the Republic of Venice and in the following regimes</i>	
<i>Lettera orba in kontaminirano pričanje v Beneški republiki in v kasnejših režimih</i>	
Andrej Studen: Neprilagojeni in nevarni cigani: izsek iz zgodovine kontaminacije, gnusa in prezira v 18. in 19. stoletju	97
<i>Gli zingari disadattati e pericolosi: appunti sulla storia della contaminazione, del ribrezzo e del disprezzo nel XVIII e XIX secolo</i>	
<i>Maladjusted and dangerous gypsies: a glimpse at the history of contamination, aversion and despise in the 18th and 19th century</i>	
Borut Klabjan: Nacionalizacija kulturne krajine severnega Jadrana na začetku 20. stoletja: primer Verdijevega spomenika v Trstu	113
<i>La nazionalizzazione del paesaggio culturale dell'Adriatico settentrionale agli inizi del XX secolo: il caso del monumento a Verdi a Trieste</i>	
<i>The nationalization of the cultural landscape in the Northern Adriatic at the beginning of the Twentieth century: the case of the Verdi monument in Trieste</i>	
Simon Levis Sullam: Purezza e pericolo nella guerra civile italiana (1943–45): la persecuzione degli ebrei a Venezia	131
<i>Purity and danger in the Italian civil war (1943–45): persecution of the Jews in Venice</i>	
<i>Čistost in nevarnost v italijanski državljanski vojni (1943–45): preganjanje Judov v Benetkah</i>	
Navodila avtorjem	143
<i>Istruzioni per gli autori</i>	146
<i>Instructions to authors</i>	150

VSEBINA / *INDICE GENERALE* / *CONTENTS*

Gino Belloni: Contaminazione in filologia	153
<i>Contamination in philology</i>	
<i>Kontaminacija v filologiji</i>	
Giorgio Politi: Il ritorno del caos	169
<i>The return of chaos</i>	
<i>Vrnitev kaosa</i>	
Sergio Marinelli: Giambattista Tiepolo: la creazione della contaminazione	181
<i>Giambattista Tiepolo: the creation of contamination</i>	
<i>Giambattista Tiepolo: nastanek kontaminacije</i>	
Claudio Povolo: Feud and vendetta: customs and trial rites in Medieval and Modern Europe. A legal-anthropological approach	195
<i>Faida e vendetta tra consuetudini e riti processuali nell'Europa medievale e moderna. Un approccio antropologico-giuridico</i>	
<i>Fajda in maščevanje med običaji in pravnimi postopki v srednjeveški in novoveški Evropi. antropološko-pravni pristop</i>	
Altynay Jumagaliyeva, Karima Sakharbayeva & Aigul Ulkenbayeva: World Modeling Element in Spiritual Culture Determining the Conceptual Picture of the World of Traditional Kazakh Music	245
<i>L'elemento di modellazione del mondo nella cultura spirituale che definisce il quadro concettuale del mondo della musica tradizionale kazaka</i>	
<i>Element oblikovanja sveta v duhovni kulturi, ki določa konceptualno podobo sveta tradicionalne kazaške glasbe</i>	
Svetlana Janseitova, Layla Kaliakbarova, Svetlana Balagazova & Aisulu Kaldayakova: Musical Terminoid Remarks as a Means for Interpretative Reading of the Text and Determinants of Musical Intonation Characteristics	265
<i>Indicazioni musicali 'terminoidi' quale chiave di lettura interpretativa di un testo e determinante delle caratteristiche di intonazione musicale</i>	
<i>'Terminoidne' glasbene označbe kot sredstvo za interpretativno branje besedila in opredeljevalec značilnosti glasbene intonacije</i>	

Gulzada Omarova, Gulnar Alpeissova & Amankeldi Kuseubay:
 National Traditions of the 21st Century: Problems with the Preservation
 and Translation of Kazakh Traditional Music 285
*Tradizioni nazionali del XXI secolo: problemi con la conservazione
 e traduzione della musica tradizionale kazaka*
*Nacionalna izročila 21. stoletja: težave pri ohranjanju in prevajanju
 tradicionalne kazaške glasbe*

Navodila avtorjem 297
 Istruzioni per gli autori 300
 Instructions to authors 304

VSEBINA / *INDICE GENERALE* / *CONTENTS*

Darja Mihelič: Posredniki v srednjeveških sporazumih o mejah mestnih
 teritorijev: severozahodna Istra, 13. in 14. stoletje 309
Mediatori negli accordi medievali sui confini dei territori cittadini.
L'Istria nord-occidentale nel XIII e XIV secolo
Mediators in Mediaeval Agreements on the Borders of Civic Territories:
North-Western Istria in the 13th and 14th Centuries

Gašper Mithans: Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine
 v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija 333
*Rappresentazioni della zona di confine della Venezia Giulia nel discorso
 del nunzio Ermenegildo Pellegrinetti*
*Representations of the Borderland of Julian March in the Discourse
 of Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti*

Marta Verginella: Displacement and Cultural Borders in the Great War.
 Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad 357
Le migrazioni forzate e i confini culturali durante la Grande Guerra.
*L'amarezza dell'esperienza dei profughi all'interno e al di fuori
 dei confini della propria patria*
*Razseljenost in kulturne meje v veliki vojni. Trpkost begunskih izkušenj
 v lastni domovini in na tujem*

- Jože Pirjevec:** Soočenje kulturnih, državnih, geopolitičnih in ideoloških konceptov na stiku italijanskega in južnoslovanskega prostora (1848–1975) 377
Confronto di progetti culturali, statali, geopolitici e ideologici nell'area di contatto fra italiani e jugoslavi (1848–1975)
Italian and South Slavic Spaces in Contact: Cultural, National, Geopolitical and Ideological Intertwinments (1848–1975)
- Christian Promitzer:** Yugoslavia and Beyond – the Serb Communities on the Slovene-Croat Border during the 20th Century 393
Jugoslavia e al di là di essa – le comunità serbe sul confine sloveno-croato nel XX secolo
Jugoslavija in onkraj – srbska skupnost na slovensko-hrvaški meji skozi 20. stoletje
- Bojan Godeša:** Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno 417
Gli sloveni e il problema dei confini durante la seconda guerra mondiale
Slovenes and the Problem of the Borders during WW II
- Mateja Režek:** Jugoslovanski federalizem in medrepubliške meje v prvih letih po drugi svetovni vojni 433
Il federalismo jugoslavo e i confini tra le repubbliche nei primi anni dopo la Seconda Guerra Mondiale
Yugoslav Federalism and Inter-Republic Borders in the First Postwar Years
- Petar Bagarić:** Popis Jadranskog instituta u Istri 1945. godine 445
Il censimento dell'Istituto adriatico in Istria nel 1945
The Adriatic Institute Census in Istria in 1945
- Magdalena Najbar-Agičić:** Titova bista i „vruće“ hrvatsko ljeto. Politička upotreba povijesti u Hrvatskoj – ljeto 2014 459
Il busto di Tito e la “bollente” estate croata. L'uso politico della storia in Croazia – l'estate del 2014
Tito's Bust and the “Hot” Croatian Summer. Political Use of History in Croatia – Summer of 2014
- Mila Orlić:** *Se la memoria (non) mi inganna ... L'Italia e il “confine orientale”:* riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico 475
Če me spomin (ne) vara ... Italija in njena “vzhodna meja”: razmišljanja o zgodovini in njeni javni rabi
Se la memoria (non) mi inganna ... Italy and its Eastern Border: Considerations on History and on its Public Use

Vida Rožac Darovec: Raba preteklosti na primeru analize historične naracije o slovensko-hrvaški meji v Istri	487
<i>L'uso del passato sull' esempio di un' analisi del discorso storico relativo al confine sloveno-croato</i>	
<i>The Use of History on the Example of an Analysis of the Historical Discourse Concerning the Slovene-Croatian Border</i>	
Marko Zajc: The Slovenian-Croatian Border: History, Representations, Inventions	499
<i>Il confine sloveno-croato: la storia, le rappresentazioni, le invenzioni</i>	
<i>Slovensko-hrvaška meja: zgodovina, reprezentacije, iznajdbe</i>	
Miha Kosmač: Organizirana izselitev prebivalstva iz Pulja: problematika meje in »obramba italijanstva«	511
<i>Il trasferimento organizzato della popolazione da Pola: problema del confine e »difesa dell' italianità«</i>	
<i>Organized Population Transfer from Pola: Demarcation Issues and "Defence of Italianism"</i>	
Katja Hrobat Virloget: Breme preteklosti. Spomini na sobivanje in migracije v slovenski Istri po drugi svetovni vojni	531
<i>Il peso del passato. Ricordi di convivenza e migrazioni nell' Istria Slovena dopo la seconda guerra mondiale</i>	
<i>The Burden of the Past. Memories on the Cohabitation and Migrations in Istria after WW II</i>	
Francesca Rolandi: Heading towards the West. Yugoslav Asylum Seekers in Italy (1955–1968)	555
<i>Diretti a occidente. I richiedenti asilo jugoslavi in Italia (1955–1968)</i>	
<i>Pot na zahod. Jugoslovanski prosilci za azil v Italiji (1955–1968)</i>	
OCENE	
RECENSIONI	
REVIEWS	
<i>Keith Lowe:</i> Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni (Miha Kosmač)	575
Navodila avtorjem	579
<i>Istruzioni per gli autori</i>	582
<i>Instructions to authors</i>	586

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Alenka Divjak:** Podobe sv. Krištofa v ljudski pripovedi v Republiki Sloveniji in v zamejstvu na avstrijskem Koroškem in njihove zgodovinsko-mitične korenine 591
Le immagini di San Cristoforo nel racconto popolare in Slovenia e nella regione della Carinzia austriaca e le sue radici storico-mitologiche
The images of St Christopher in the folk narratives collected in the Republic of Slovenia and Austrian Carinthia and their historical-mythical roots
- Darja Mihelič:** Apollonio: družina notarjev, vicedominov, konzulov, sodnikov, prokuratorjev 631
Apollonio: una famiglia di notai, vicedomini, consoli, giudici, procuratori ...
Apollonio: a family of public notaries, vicedomines, consuls, judges, procurators ...
- Martin Bele:** Slovenian Styria in the narrative sources of 13th century 655
La Stiria slovena nelle fonti narrative del XIII secolo
Slovenska Štajerska v narativnih virih 13. stoletja
- Boris Golec:** Najzgodnejše omembe Istre, Trsta in Primorja v slovenskih besedilih 675
Le più antiche menzioni dell'Istria (Istria), Trst (Trieste) e Primorje (Litorale) nei testi sloveni
Earliest mentions of Istria, Trieste and the Littoral in Slovenian texts
- Marijan Premovič:** Trgovački putevi i trgovina u Srednjem i Donjem Polimlju u srednjem vijeku 693
Le vie di commercio e le attività commerciali nel territorio di Srednje e Donje Polimlje nell'epoca medievale
Trade routes and trade in Middle and Lower Polimlje during the Middle Ages
- Urška Železnik:** Kuga in prestopki zoper zdravje: iz fragmentov sodnih procesov (Koper, 1630–31) 713
La peste e le trasgressioni contro la salute: dai frammenti di procedimenti penali (Capodistria, 1630–31)
Plague and offences against the public health from the fragments of judicial proceedings (Koper, 1630–31)

Mansoureh Ebrahimi & Kamaruzaman Yusoff: The British plot to remove Iran's democratically elected Prime Minister from power	735
<i>Il complotto britannico per rimuovere dal potere il primo ministro iraniano eletto democraticamente</i>	
<i>Britanski načrt za odstranitev iranskega demokratično izvoljenega premiera z oblasti</i>	
Ivan Laković: Il mare Adriatico nei piani dell'approvvigionamento di materiale bellico alla Jugoslavia agli inizi degli anni Cinquanta	749
<i>The Adriatic sea in projections of supplying the yugoslavia with military goods in the beginning of the 1950s</i>	
<i>Pomen Jadranskega morja v načrtih dobavljanja vojaškega materiala Jugoslaviji v začetku petdesetih let</i>	
Jure Ramšak: Poskus drugačne globalizacije: slovensko gospodarstvo in dežele v razvoju 1970–1990	765
<i>Un'altra globalizzazione: l'economia slovena e i paesi in via di sviluppo 1970–1990</i>	
<i>Pursuit of an alter-globalization: the Slovenian economy and Developing Countries, 1970–1990</i>	
Miro Hribernik: Yugoslav People's Army attack on Dubrovnik 1991	783
<i>L'attacco dell'Armata Popolare Jugoslava contro Dubrovnik nel 1991</i>	
<i>Napad Jugoslovanske ljudske armade na Dubrovnik leta 1991</i>	
OCENE	
RECENSIONI	
REVIEWS	
<i>Daniel Lord Smail, Kelly Gibson:</i> Vengeance in Medieval Europe, A Reader. Readings in Medieval Civilisations and Cultures (Angelika Ergaver)	803
<i>Gregor Joseph Kranjc:</i> Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945 (Miha Kosmač)	807
<i>Časopis za povijest zapadne hrvatske / West Croatian History Journal, IX, 2014, 9 (monografska št.: U jugoslavenskom kaleidoskopu / 1989 Trought the Yugoslav Kaleidoscope) (Salvator Žitko)</i>	810
Navodila avtorjem	812
<i>Istruzioni per gli autori</i>	815
<i>Instructions to authors</i>	819

